GORDLEVSKİ

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

KONYA PAZAR KAPISINDA MELEK RÖLYEFİ (13. YY)

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

V. GORDLEVSKİ

BİRİNCİ BASKI
ANKARA — 1988

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

V. GORDLEVSKİ

ÇEVİREN
AZER YARAN

V. Gordlevski'nin **Gosudarstvo Selçukidov Maloy Azii** (Moskova-Leningrad, 1941) adlı yapıtını, Azer Yaran Rusça aslından Türkçeye çevirdi, ve kitap, **Anadolu Selçuklu Devleti** adıyla, **Onur Yayınları** tarafından Ankara'da Şahin Matbaası'nda dizdirilip bastırıldı.

İ Ç İ

ÖNSÖZ

KÜÇÜK ASYA'DA, Selçuklu hanedanı egemenliği dönemini kapsayan, o dönemde, Türkler'in yaşamı üzerine bir kısa deneme, vaktiyle, tarafımdan hazırlanmıştı. O çalışmada, T. Houtsma'nın yayınlarından, Prof. Sinirnov'un "Osmanlı Yazınından Örnek Yapıtlar" başlığıyla, yeniden bastığı İbni Bibi'nin Türk Vakayinamelerinden yararlanmıştım (Sen - Petersburg 1903, s. 2 - 16).

Toplumsal - ekonomik ve siyasal yaşamı, kurumları, toplumsal gruplaşmaları vb. içeren bir Küçük Asya tarihiyle yeniden ilgilenirken, Rum Selçukluları zamanına ilişkin tarih metinlerini, bir kez daha okudum ve daha önce yüzeysel olarak üzerinde durduğum konuları geliş-

tiren malzemeyi ayırdım. Örneğin, kütüphane malzemesi yokluğu gibi dış, ve yöntembilimsel deneyimsizlik gibi iç güçlüklere karşın, Rum Selçuklularının devlet ve toplum yapısının sınıfsal temellerini ortaya çıkarmaya giriştim. Bunu, ne denli başardım, ya da başarabildim mi? Yargısı, kuşkusuz, bana düşmez.

Belki de, çağdaş istemlere aykırı olarak, ben, iç tahlilden önce, devletin dış tarihinin bir taslağını çizdim ve önce, topraklarının genişlemesini, siyasal yükselişini ve Moğol istilasının yol açtığı düşüşünü ele aldım. Yalnızca, Rus dilinde değil, genel olarak, Selçuklular üzerine yazının kıtlığından yola çıkarak böyle davrandım.

Ne var ki, ortaçağ Doğusunun bu karanlık köşesi, bende, düzensiz olarak aydınlatılmıştır. Bir yandan Türkler arasında, öte yandan yerli Rum ve Ermeni halkları arasında, karşılıklı ilişkiler; Eyyûbiler, Rum Selçukluları ve Harzemşahlar arasında Suriye için savaşım; müslümanların ne kadar hoşgörülü ya da hıristiyanlarm ne kadar fanatik oldukları sorusuna yol açan Haçlılar, daha doğrusu sorunun dinsel alandan ekonomik alana geçmesi; Mısır Memlûkler'i; Moğolların saldırısından sonra, Küçük Asya'da oluşan ortam, ve her şeyden önce, daha, Orta Asya'da Selçukluların devlet, toplum ve kültür normlarının oluşmasına kesin etkilerde bulunan Moğol devlet düzeni; ensonu kültür, tüm bunlara, bende, yüzeysel ve rastlantısal olarak değinilmiştir.

Bazan, gerekli malzeme el altında bulunmadığına göre, Selçuklular dönemi üzerine bilgi yetersizliğini, ben, daha geç dönemlerin bilgileriyle tamamladım, ve bir anlamda buna hakkım vardı.

Doğuda, Feodalizm, 19. yüzyıla, hatta bir ölçüde, 20. yüzyıla kadar ayakta kaldı. Doğuda, yaşam, katı biçimlere bürünüyor, ve toplumsal yaşamın bazan karanlık ya da belirgin olmayan eski öğeleri, çağdaş kalıntı-

lar içinde açıklığa kavuşuyor, ve Doğu ülkeleri tarihini anlamada, örnekseme yasal bir anlam kazanıyor; dahası, incelenmesi gereken devri, doğrudan izleyen dönemde, bir açıklama bulunuyorsa, örnekseme doğal oluyor.

Örnekseme, kuşkusuz, olguların kavranmasını kolaylaştırmakta, açıklayıcı olmaktadır; ancak, ikna edici olmadığı gibi, örneksemede netlik de yitmektedir. Bu durumda 12. - 13. yüzyılların kavranması, bende modernleştirme, hatta belki de şemalaştırma belirtileriyle örtülmektedir.

Çalışmanın genel çerçevesi, daha 1935 Ekim'inde N. N. Nerimanov Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde çizilmişti. Bitirildiğinden bu yana beş yıl geçince, bugün, yetersizliği benim de gözüme çarpıyor; bu konuya yeniden sarılabilseydim, başka türlü gözlemler ve ilk kaynakları çözümlerdim.

Bu süre boyunca, bazan, çalışmayı yeniden gözden geçirdim; metinler tamamlanmış, kimi yerlerde düzeltilmiş, ama belki ayrıntılarla yüklenmiştir; tüm bunlar, sanki kuruluşun bütünlüğünü bozan, hatta yargılarla, ayrılıklar getiren eski giysi üzerinde yamalar gibidir.

Kronolojide yöneltim sağlamak için, sözkonusu Doğu hanedanının yaşamının nasıl bir telaş içinde aktığını, çok genel dile getiren bir Rum Selçukluları tablosu, ek olarak verilmiştir.

Geriye şöyle bir göz atarken, bana, şu ya da bu şekilde yardımda bulunmaya çalışan iyi niyetli kişileri anımsıyorum. Eski dinleyicilerim olan, elde edemediğim kitapları sağlayan ve hatta, baştan sona, makaleler kopya eden V.D. Arakin'le, N.N. Nerimanov, Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde, daha yayını usumdan geçirdiğim sırada, denemelerimin yayımı için çırpınan Y.F. Ludşaveyt, bunlar arasındadır.

Aynı şekilde, bilimsel başlangıçlara, değişmeyen dost-

ça onayından dolayı, akademisyen İ.Y. Kraçkovski'ye teşekkür etme olanağını bulmaktan mutluyum.

Moskova
Ağustos 1940

G İ R İ Ş

Küçük Asya Selçukluları Tarihi Üzerine Kaynaklar ve Araçlar

İbni - Bibi ve Yazıcıoğlu Ali — Aksarayi — İbni Batûta — Hıristiyan Tarihçiler — Epigrafi — Arkeolojik Malzeme — Maddi Kültür — Toponomi — M. Fuad Köprülü'nün Çalışmaları — Mükremin Halil — SSCB'nde Selçuklular Araştırması.

Rum Selçuklularının tarihi için, Hollandalı bilim adamı. T. Houtsma'nın yayımladığı Fars ve Türk vakayinameleri, birinci derecede önem taşımaktadır.[1]

Fars dilinde düzenlenen vakayinamelerin yazarı, yüksek bir konumda bulunuyordu, o bir emirdi; ama adı (Emir Nasıreddin Yahya), belki, kocasından fazla yaşayan annesinin lakabıyla yer değiştirmiş, İbni - Bibi (hala'nın, sayın bayanın, hatunun oğlu) şeklindeki tuhaf deyim, yazısında yerleşmiştir.[2]

1 Th. Houtsma Recueil de textes relatifs à l'historie des Seldjoucides, vol. III, Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'après Ibn-Bibi, Leyde, 1902 (Türkçe metin); vol. IV. Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'après l'Abrégé du Seldjouknameh d'Ibn-Bibi, Leyde, 1902 (Farsça metin; daha sonra İbn-Bibi aktarılıyor, IV).

2 "Bibi" sözcüğü Ahaltsıh'da, (Ahalçin, Akıska) "kocanın ya da karının kızkardeşi" anlamına geliyor.

İbni - Bibi, Moğol devlet adamı Alaaddin Ata - Mâlik Cuveyni tarafından kendisine verilen tarihçilik görevini yerine getiriyordu.

"Selçuklular yanlısı"[3] İbni - Bibi vakayinamesi[4] 1188 yılında devleti paylaştıran II. Kılıç Arslan'ın oğulları arasındaki iç çatışma olaylarından Sultan II. Gıyaseddin Mesud'un yönetimine (1282 yılından itibaren) kadarki olayları içermekte, yani, yaklaşık yüzyıllık bir zaman aralığını kapsamaktadır.

İbni - Bibi'nin ailesi, Celaleddin Harzemşah'ın ölüm tarihi olan 1231 yılından[5] sonra, Küçük Asya'ya yerleşti; Vakayiname, 1282 ve 1285 yılları arasında yazılmıştır; ilk yazmaya başladığında, kaç yaşında olduğu, belli değildir. Şurası kesindir ki, ailesi, Saray çevrelerinde yaşadığı için, —baba Mecdettin Mehmed Tercüman, sultan yazmanı ve diplomat, ve anne Bibi, Münecimedir (astrolog)— yazar, birçok şeyi görebilmiş ve öğrenebilmiştir. Vakayinamede, örneğin, antifeodal Baba İshak ayaklanmasını (1241) "güvenilir ağızlardan" dinlediğini bildiriyor, görgü tanıklarına, seferlere katılanlara ya da Sul-

3 Cl. Huart, Epigraphie arabe de l'Asie Mineure, Paris, 1895, s. 19, not 1. (alıntı "Revue Sémitique"den).

4 Ayasofya camiinde (bugün müzedir) Halil Edhem tarafından farsça vakayinamenin tam metni ortaya çıkarılmıştır (no: 2985); Ali Emiri'de de (Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyesi İstanbul 1918, s. 56—) tam metin vardı; kuşkusuz orada da Selçuklular devrine ait detaylar bulunabilecektir. Bu elyazmasının yayımını İstanbul'da Alman Arkeolojisi Enstitüsü hazırlamıştır (bkz: P. Wittek. Der İslam, Bd. XX, s. 202, not 1): yayım iki ciltten oluşacaktı: Farsça metnin ve tam metinden eklerin çevirisi ve yorumlar (bkz: H. W. Duda, Zur Geschichtsforschung über die Rum-Seldschuken. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (Z. D. M. G.). N. F., XIV (1935), (s. 12 - 20) "Ulus" gazetesinde belirtildiğine göre (1936, No. 5481) Ankara'daki "Türk Tarih Kurumu" İbni-Bibi elyazmasının tıpkı basımını yapmaktadır.

Daha önce Farsça vakayinamenin yazarı, Ravendi (13. yy.) olarak kaydediliyordu, bkz: Th. Houtsma, Recueil..., vol. III. — V. Bartold, Turkestan vı epohu mongolskovo naşestviya, ç. II, 1900. — Aynı yazar. Oçerk istarii turkmenskovo naroda. Bbornik "Turkmeniya", t. I, L., 1929, s. 32.

5 Houtsma'nın çalışmasında İbni-Bibi üzerine (Farsça metinden çeviri) bir biyografik not aktarılmıştır (Recueil, vol. IV., s. VII - IX), ayrıca bkz: "Encyclopédie de l'İslâm", II, 392.

tan'ın yakınlarına dayanıyor. Ama, Moğol devrine göz attığı ölçüde, sarayın yaşadığı korku ve dehşeti yeniden yaşıyor, ortamın heyecanı yazara yansıyor. İbni Bibi'de, olayların tarihlendirilmesi bazan kuşkuludur (Küçük Ermenistan'da, I. Hetum hüküm sürerken, o, II. Levon'dan sözediyor, sultanların ölüm tarihlerinde yanlışlık yapıyor vb.).

Hem kökeni bakımından, hem de kişisel ilişkilerine göre, o, bir vakanüvis için, elverişli koşullarda bulunuyordu.

Kuşkusuz, Vakayiname, feodal zümrenin çıkarlarını yansıtmaktadır. İbni - Bibi, feodal gruplar arasındaki savaşımın içine sürüklenmiş durumdadır;[6] örneğin, Sultan II. Gıyaseddin Key - Hüsrev'in çocukları olan üç kardeşin tarihini aktarırken dengeyi yitirmekte, birbirinden, iktidarı, savaş yoluyla alan üç feodal grup karşısında, tarafsızlığını sürdürmesi, güç olmaktadır. Yazarda bir siyasal ufuk genişliği yoktur.

İbni - Bibi, Vakayinamesini, Selçuklular'ı uydu beylikler durumuna düşüren, Küçük Asya'ya Moğol saldırısından sonra yazmıştır. O sıra, feodallar arasında iki yönelim belirginleşmişti; bir kesim (bunların başında önceleri vezir Muineddin Pervane de bulunmuştu), Moğollara eğilim gösteriyordu; ama henüz, belki de, Oğuz efsanelerini korumakta olan eski feodaller, düşünce olarak, bakışlarını, Sultan I. Alaaddin Keykubad zamanına çeviriyor ve her bakımdan, onu, idealize ediyorlardı. İbni - Bibi, belli ki, Moğollara düşman olan ulusal çevrelerin etkisi altındaydı.

Feodal - teokratik düşünceler üzerine eğitilmiş zamanın insanı İbni - Bibi, sultanlar için, babalarının eski hizmetlilerinin öğütlerini ya da kadıların yargısını uygulamamanın felaketler (başarısız sefer, üç yıllık açlık) geti-

6 Halil Edhem, Kayseriye Şehri, İstanbul, 1334, s. 93.

receğini vurguluyordu.

Yazar, Muineddin Pervane'yi övüyor ve Sultan IV. Rükneddin Kılıç Aslan'ın öldürülmesiyle ilgili suçlamayı onun üzerinden kaldırmaya çalışıyor.[7]

İbni - Bibi, toplumsal düzen konusundan az sözetmekle birlikte, gene de vakayinamede, Küçük Asya Selçukluları devletinin feodal yapısı, ortaya serilmektedir.

İbni - Bibi Vakayinamesi'nin Farsça orijinali, 15. yüzyılda, yani Osmanlı devrinde, yeni bir işlemden geçmiştir: Saray methiyecisi Yazıcıoğlu Ali,[8] Sultan II. Murad için, Türkçe olarak bir Küçük Asya Selçukluları tarihi düzenlemiştir.

Wittek tarafından saptandığına göre, Yazıcıoğlu Ali, 15. yüzyılın ünlü yazar üçlüsünden biriydi: Kardeşi Mehmed Bican, basit Türkçe şiirlerle, "Muhammed peygamberin yaşamını", "Muhammediye"yi yazmış; kitap, Müslüman Türk dünyasına mal olmuştu; diğer kardeşi Ahmed Bican şeyhti, "Tanrıyı Sevenlerin Meşalesi" (Enverüil Âşıkın) adlı yapıtında, sufi öğretisinin özet açıklamasını yapmıştı.

Tarihçi Yazıcıoğlu Ali, çalışmasına, "Selçukname" ya da daha sık adıyla "Oğuzname" başlığını koymuş, böylece, Osmanlı sultanlarının bağlarını, Selçuklular'dan geçerek efsanevî Oğuz soyuna uzatmıştır.

15. yüzyılda, Türkiye'de, milliyetçi [budunsal, —ç.]

7 İbni-Bibi, IV, 320.

8 Yazıcıoğlu Ali'nin adı, galiba, İstanbul'da Topkapı Sarayı kitaplığında ortaya çıkarılan elyazmasında geçmektedir. Yazıcıoğlu elyazmaları [Fr. Babinger. Die Geschichtschreiber der Osmanen und ihre Werke (6. O. W.). Der Islam, XX. p. 202, değerlendirmesinde] Wittek tarafından nakledilmiştir. Dr. Kuenen tarafından tanıtılan Yazıcıoğlu Ali elyazması daha önce T. Nöldeke tarafından kaydedilmişti. Kısa süre sonra, eski Osmanlı yapıtlarıyla ilgilenen V. Bernauer de buna dikkat etmişti. Bu elyazmasının bir kopyası nasılsa Moskova'daki halk tarih kitaplığına girmiştir. Görüldüğü gibi bu bitmemiş taslakları Bernauer "onu ayrıntıyla tanımlamayı ve tarihsel açıklamalarla tamamlamayı" umuyordu. Bunun için o, büyük bir hazırlık çalışması yürütmüş, 1869 yılında İstanbul'da bulunduğu sırada Müneccimbaşı'dan, Hacı Halfa'dan vb. aktarmalar yapmıştır.

eğilimler güçlüydü. Yabancı (Batı Avrupalı) gözlemciler tarafından anlatıldığına göre, Osmanlı sultanlarının saray yaşamı, henüz eski göçmen yatkınlıklarını koruyordu. Türk düşüncesinin taşıyıcısı Osmanlı Sultanları, Selçuklular'a yakınlık duyuyor ve bunu, her türlü çabayla göstermeye çalışıyorlardı. Örneğin, Sultan I. Mehmed, kızının adını Selçuk Hatun koymuştu:[9] Selçuk, sevilen bir kadın adıydı.

Ama, 16. yüzyılda, Ahmed Feridun, "Sultanların Belgelerini" (Münaşaatü's Selâtin) toplarken, çalışmasına, Selçuklu III. Alaaddin Keykubad'ın Sultan Osman'a iktidar belirtisi olarak, yani onun Selçukluların yasal ardılı ve sürdürücüsü olduğunun kabulü anlamında belge yolladığı konusunda, sahte bir kararnameyi de[10] katmıştı.

Demek, Osmanlı Sultanlarıyla Selçukluların devletleri arasındaki iç bağ düşüncesinin bilincine, çok eskiden beri, varılıyordu.

Yazıcıoğlu Ali'nin çalışması, daha önce düşünüldüğü gibi, İbni - Bibi'den bir çeviri değil, İbni - Bibi ve Ravendi'nin Farsça vakayinamelerinin belki başka birtakım kaynaklar kullanan redaktörün eklemeleriyle, yeniden düzenlenerek yazımıdır (onda bazan İbni - Bibi'nin bilmediği olgular söz konusudur).

Yazıcıoğlu Ali, Sultan II. Murad'ın methiyeci ozanıdır, ve Selçukluları anlatırken, bazan, çağdışı olan saray yaşamından renkler aktarmaktadır.

Daha sonra (1600 yılı), Seyid Lokman, Yazıcıoğlu tarihinden yeni bir metin oluşturmuş, bu çalışmadan, 19. yüzyılda, Finlandiyalı bilim adamı Lagus yararlanmıştır.[11]

9 Fr. Taeschner. Beiträge zur frühosmanischen Epigraphie und Archäologie, Der Islam, Bd. XX, s. 149.

10 Bkz: Ahmed Feridûn'un yöntemi üzerine Mükremin Halil'in makalesi "Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası", No. 67 - 77 ve dv..

11 Seid Locmani ex Libro Turcico qui Oghusname inscribitur excerpta

Türk dilbilimcisi Necip Asım Yazıksız (öl. 1935), Topkapı Sarayı kitaplığında korunan elyazmalarına göre, Yazıcıoğlu Ali tarihinin yazımına, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce girişmiş, ama Bahriye Nezareti basımevindeki basım işi kısa sürede durmuştur.[12]

Bugüne değin yayımlanmamış olan Aksarayi de, Moğol istilası sonrası Selçuklular tarihinden birçok şeyi açıklayabilecektir.

Kerimeddin Aksarayi'nin çalışması, 723 yılında (1323) yazılmıştır.[13] Aksarayi'den ilk esaslı aktarmaları (tarihçinin adını henüz bilmiyor olsa da), V. V. Bartold yapmıştır.[14]

Dördüncü bölümde, yazar, emirlerden, vezirlerden, resmî kişilerden, ayrıca Türklerin, yani Oğuz kabilelerinin başkaldırılarından, "divan"lardaki hizmeti sırasında gözleyebildiği ölçüde söz etmektedir. F. Köprülü'nün belirttiği gibi, onda, İbni - Bibi'nin sözetmediği ayrıntılar yer almaktadır.

Öğrenim görmüş bir kişi olarak (Farsça yazmaktadır), yani varlıklı kişiler sınıfından Aksarayi de, kuşkusuz ,taraflı açıklamalarda bulunmaktadır. İsyana rastlantısal mı, bilinçle mi kendini kaptırdığı açık değildir; ama daha sonra, isyana, her bakımdan uzak durmaya çalışmıştır, vakayinamesinde ise, "hiçbir yerde, varlığa tamah etmediğini" vurgulamaktadır.

Gençlik günlerinde, alevlenen isyana katılan yazar,

primus edidit, latine versit, explicavit Jac. Joh. Wilh. Lagus. Helsingforsiae, 1854.

12 Yazıcıoğlu Ali'nin Türkçe işlemesinden, daha 1891 tarihli Ş. Sefer yayımına göre P. M. Melioranski, "Selçukname, kak istoçnik dlya istorii Vizantii vı XII; XIII vv" (Vizantiyskiy vremennik) (T. I, 1892, s. 613 - 640). makalesinde özet alıntılar yapmıştır, ama metnin yorumu zayıftır.

13 Elyazmaları konusunda bkz: F. Tauer. Les manuscrits persans historiques des bibliothéques de Stanboul. Archiv Orientalni, t. IV, 1932, s. 93.

14 Makale: O nekotorıh vostoçnıh rukopisah vı bibliotekah Konstantinopolya i Kaira. Zapiski Vostoçnova otdeleniya (ZVO), t. XVIII, 1908, str. 0124 - 0137 (daha sonra Aksarayi aktarılmaktadır).

kenar bölgelerdeki Oğuz kabilelerinden, sınır beylerinin feodal düzene karşı protestoları konusunda, olayların toplumsal anlamının bilincine varmaksızın bilgiler aktarmaktadır. V. V. Bartold, haklı olarak, "Sanmam ki, (sultanların, vezirlerin, onların memurlarının) karakterleri tam bir tarafsızlıkla derlenmiş olsun!" diye yazıyor.[15]

Mevlevi Aflaki'nin C. Huart tarafından çevrilen anı notları "Menakib-ül arifin", yani 13. - 15. yüzyıllarda Mevlevi Tarikatı şeyhlerinin biyografileri, önemli ek bütünlük sağlamaktadır.[16]

Mezartaşı yazısından anlaşıldığına göre,[17] Şemseddin Ahmed Aflâkî, 1360 yılında ölmüştür. Aflâkî, iyi öğrenim görmüştür, yani yazına eğilimleri olan varlıklı bir aileden gelmiştir. Babası, herhangi bir biçimde Altınordu'ya girmiş ve sarayda büyük bir ağırlık elde etmiştir; öldüğü zaman bir kitaplık bırakmış. Volga boylarında, eski bir akının yolu üzerindeki elyazma yönergelerden biri, burada bulunmuştur.

İran doğumlu (Tebrizli), belki de Türk olmayan (yazın dili Farsçadır) Aflâkî, Mevlevî tekkesi şeyhi Âmir Ârif tarafından, kendisine verilen yüksek bir görevi yerine getiriyordu. 14. yüzyılın birinci yarısında, yüzyıl önceki olayları da —tarikatın kurucusu Celâleddin Rumi'nin öyküsünü— yazmakta, fantastik bir sisle bürülü olarak, açıkça, doğaya aykırı saçmalıklar bildirmektedir: Celâleddin, onun için, sıradan ölümlülere benzemeyen, onlar için ulaşılmaz bir ermiştir. İran kökenli oluşu, bir ölçüde, dinsel aydınlar sınıfı "Mevlevilik'e aidiyeti, ona, Türklere,

15 Aksarayi'nin çalışmasının Türkçe çevirisi, 1937 yılında Konya'da, "Konya Mecmuası"nda yayımlanmıştır.

16 Aflâkî. Manâkıb Bi Ârifîn. Cl. Huart. Les saints des derviches tourneurs. Recits, traduits du persan et annotés, t. I - II. Paris, 1918 - 1922 (daha sonra, Aflâkî aktarılmaktadır).

17 P. Wittek. Das Fürstentum Mentesche. Istanbul, 1934, s. 37, not. 3 (bilgi, M. Yusuf "Konya asari atika müzesi rehberi". İstanbul 1934, s. 91'den alınmıştır).

Türk alttabakalarına karşı, hemen hemen, bir hor görme duygusu vermektedir; onun çevresinin insanı için, Türk, bir zamanlar, Tebriz'de bir arkadaşının dile getirdiği gibi, bönlüğün eşanlamı, "Anadolu Kafası"dır.[18] Aflâkî'nin anlatımı, 14. yüzyıla yakınlaştığı noktalarda, daha ölçülüdür: Betimlemedeki canlılık yitmekte, yalnızca, bir not defterinden aktarılan özetler ya da parçalar olarak, kuru notlar haline dönüşmektedir.

Ama, Mevlevî Tarikatı yöneticilerinin yaşam öyküleri, 13 ve 14. yüzyıllar Konya'sının günlük yaşamından ilginç, genellikle renkli çizgiler içermektedir; kuşkusuz, yazar, 14. yüzyılda, otuz beş yıl boyunca (1318 ve 1353 yılları) yazdığına göre, belleğinde bazı şeyler vardı; bir ihtiyar olarak, çok eskiden meydana gelmiş olayları, canlı anımsıyor, gözleri önünde olup bitenleri unutarak, 14. yüzyıl olaylarını, bulanık ve renksiz biçimde yeniden üretiyordu. Ayrıca, bazan, perspektifi de bozulmuştur. 14. yüzyılda, Konya şehri, kargaşalardan zarara uğramış, kentte ticaret düşmüştür. Yerini bir ıssızlığa bırakan 13. yüzyıl canlılığı, yine de, onun gözünde önemsizleşmiştir.

Her nasıl olursa olsun, Aflâki'nin yüzeysel olarak çırpıştırılmış notlarının[19] değeri artmakta, çalışmasının tarihsel önemi yükselmektedir.

14. yüzyılın birinci yarısının tarihi için, derin düşünebilen bir Arap gezgini İbni - Batûta'nın anlattıkları da, günümüze kalmıştır.[20] O, Akdenizden Ege Denizine, Ka-

18 Aflâkî, II, 379.

19 Bununla birlikte, araştırmak güçtür, ve belki de ben, Aflâkî'de birşeyler görebildim; Huart için, bu (sufilerin dünya görüşünün kavranmasında önemli) bir agiografi malzemesi olduğuna göre, o, kısa konu dizininde, Aflâkî'nin çalışmalarında bolca bulunan bazı yaşamsal (ve bir bölümüyle tarihsel) ayrıntıları atlamıştır. Bunun yanısıra, o, daha sonra (ikinci cilde önsözünde), Aflâki'nin tarihsel önemini değerlendiriyor. Bkz: "Journal Asiatique" (t. XIX, 1922) de, Huart'ın makalesi.

20 Voyages d'Ibn Batoutah, texte arabe, accompagné d'une traduction par C. Defrémery et B. R. Sanguninetti, Paris (Sonunda, İbni Batûta aktarılmaktadır).

radenize kadar, Küçük Asya'yı dolaşmıştır ve önyargısız yaptığı gözlemleri, büyük önem taşımaktadır. Tarafsız insan, genellikle, Küçük Asya'da yaşayanların sustuğu şeyleri görüyor. İbni - Bibi ve Aflâkî, her günkü yaşam biçimine bakmışlar, İbni - Batûta ise, Küçük Asya'da seyahat ederken, bir yabancıyı şaşırtan noktaları ön plana çıkarmıştır.

Aflâkî ve İbni - Batûta çağdaştırlar; ikisi de aynı devri, çalışmalarına almışlardır. İkisi, bazan aynı anı (örneğin Ladik'te İnanç Bey hanedanı egemenliğini) yansıtmaktadırlar, ve onların bildirdiklerinin karşılaştırılması, sınıfsal yakınlığı olan bu kişilerin anlayışı için ilginç olmaktadır.

Hem Aflâkî, hem de İbni - Batûta, 14. yüzyılda, yani Küçük Asya'da Selçuklular devletinin dağılmasından sonra ve İbni - Bîbî'den yaklaşık elli yıl daha geç yazmış olsalar da, bir önceki devri anlamaya, bu ikisi yardımcı oluyor. Kuşkusuz, yapıtı, 14. yüzyılın ikinci yarısında, Küçük Asya'daki ortamı açıklayan A. Astrobadi'yi[21] (Menakıb) de dikkate almak yararlı olacaktır. Ve kuşkusuz, "Celâleddin Rumi'nin Mektupları" (1937 yılında Türkiye'de yayımlanmıştır) ve Sipehsalar'ın "Övgüye Değer İşler"i (Tersilat) (1901'de Hindistan'da yayımlanmıştır) aynı şekilde araştırmaya değer.

Rum Selçukluları tarihi için, kaynaklar, henüz tümüyle elde edilememiştir, ve belki de, Türkiye'deki kitaplıklarda, hatta özel kişiler elinde korunan yeni elyazmaları, bir gün, araştırmacının önüne çıkabilecektir.

Ama, tüm bunlar, kaynakların yalnızca küçük bir bölümüdür. Benim için erişilmez olan kaynaklarsa, yararlanabildiklerime göre nicelik olarak ağır basmaktadır.[22]

21 Bezm u Rezm (1928 yılında İstanbul'da Kilisli Rıfat tarafından yayımlanmıştır); bkz: şimdi H. Giesecke'nin çalışması.

22 Elyazması ve bir bölümüyle basılı, Mısır ve Batı Avrupa çalışmaları-

Ne var ki, Küçük Asya'da doğmuş ve ülkenin ortamıyla sınırlanmış İbni - Bibi, Aksarayi, ya da uzakta bulunsa da iyi enforme olmuş İbni - al Asir gibi müslüman tarihçiler, pek fazla kapsamlı olmamakla birlikte gene de tabloyu tamamlamakta, bazan komşu gözlemci hıristiyanlar tarafından düzeltilmektedir. Bunlar, ülkenin halk dili olan Türkçeyi ya da yazın dili olan Farsçayı bir kural olarak her zaman bilmiyorlardı, ama özel çıkarları, onları, Küçük Asya'yı böylesine hızla ele geçiren Türklere dikkatle bakmaya zorlamaktadır.

Hıristiyan tarihçiler, Türk boyları arasındaki iç savaşımı, haçlı yürüyüşleri sırasında, Küçük Asya'da, halklar arasında oluşan karşılıklı ilişkiler ortamını vb., ayrıntıyla anlatmaktadırlar.

Erken dönemi —1. Haçlı yürüyüşü zamanını—, Ermeni Vakanüvist Urfalı Matfey iyi yansıtmıştır.[23] O, olasıdır ki, eski hıristiyanhğın anılarıyla dolu "kutsal" kentte yaşamış, burada doğmuş ve ölmüştür (1144). Uzak görüşlü patrik Grigori'nin (Öl. 1105) hayranı bir keşiş olarak, o, olayları, inanmış bir hıristiyan - monofistin bakış açısından inceliyordu. Urfalı Matfey, Haçlıların başarısızlıklarını, işlenen günahlar ve adaletsiz işler yüzünden, Tanrı tarafından gönderilen bir cezalandırma olarak açıklamaktadır; Tanrı, ölüm saçanları bozguna uğratır. Eğer, Tarent Prensi Boemund, Danişmend tarafından tutsak edilmişse, bu, Tanrı'nm hıristiyanları bir cezalandırması demektir. Ama yaşam kendi bildiği yolda yürümek-

nın listesi, F. Köprülü tarafından verilmiştir: "Anadolu'da İslamiyet", Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. 2, 1922, s. 32. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, İstanbul 1918, s. 213 - 218. Bkz: aynı yazarın, **Les origines de L'Empire Ottoman,** Paris, 1935, s. 23 (Niğdeli Kadı Ahmed).

Kullanılmış olan (ve, Hacı Halfa'dan görüldüğü gibi bir bölümü yiten) yazmaların listesi Hammer tarafından verilmiştir [Jos. Hammer. Geschichte des Osmanischen Reiches (G. O. R.) VII, pp. 545 - 50]. Gene bkz: Wittek'in yukarda gösterilen değerlendirmesi.

23 Récit de la premiere croisade, traduit par E. Dulaurier. Paris, 1850.

tedir, ve yerli halk Avrupa'dan gelen zorbalar tarafından zarara uğratıldığı zaman, —Türklerin can düşmanı olarak— o, din düşmanlarına çağrıda bulunma düşüncesini olabilir saymaktadır.

Ama, onun aktardığı rakamlar, genellikle abartılmıştır; örneğin, Sultan Kılıçarslan Davud, İznik'in Haçlılara karşı savunulması için, güya, 600 bin asker getirmiştir; ve giderek sayılar çok daha düşseldir. Horasan'dan Antakya'ya doğru 800 bin atlı ve 300 bin yaya hareket etmektedir.

Antakya'dan Suriye'li Mihail (Yakubi patriği), Selçuklular tarihinin 12. yüzyıla değin geniş bir dönemini vakayinamesine almaktadır.[24] O, Selçukluların Küçük Asya'daki ilk adımlarını, Malazgirt çarpışmasını da betimlemektedir, ve hemen burada, kişiliği ortaya çıkmaktadır: Savaşkan Hıristiyan, Halkedon Konseyinin düşmanı olan Vakanüvist, usta sapmacılar olarak, Rumlara karşı kötülük isteyen bir ruh yapısındadır. Ermenilerin adresine de, o, hoş olmayan sıfatlar kullanmaya hazırdır. Haçlılar da hainlik içindedirler; o, Türklerden çok daha önemle sözetmektedir. Antakyalı Muhail'in sözlerine göre, Alparslan yengi kazanmıştır, çünkü Tanrı, iyilik yapmak isteyenlere kulak vermektedir. Bu çerçevede, Ermenileri kendisinden uzaklaştıran Bizans İmparatoru Romen Diyojen, Alparslan'ı ateşte yakma tehdidi taşırken, Selçuklu, tersine merhamet göstermek istiyordu.

Suriyeli Mihail'in vakayinamesi, büyük önem taşımaktadır; o, belli ki, Küçük Asya'da ne olup bittiğini iyi biliyordu. II. Kılıçarslan'ın yaşamının son günlerinde, kardeşler arasındaki iç savaşlardan, genellikle, çağdaşlarının gözünden kaçan ilginç ayrıntılar ortaya koyarak Selçuklularla Bizans arasındaki savaşlardan vb. sözet-

24 Chronique de Michel le Syrien... éditée... et traduite par J. —B. Chabot. Paris, 1899.

mektedir. Kuşkusuz, onda da yanlışlarla karşılaşılıyor (Örneğin, Kutılmış'ın oğlu Süleyman'ı Küçük Asya'ya, güya, Alparslan göndermiş, Süleyman, Konya'da beylik etmiş vb.).

Genellikle, Hıristiyan ve Müslüman yazarlar, aynı ussal ve tinsel düzeyde bulunmaktadırlar; ancak Ermeniler ve Suriyeliler, belki, Türklere karşı Bizanslıların olduğundan daha hoşgörülüydüler. Onlar, Bizanslılardan daha içtendirler. Yapılarının incelmişliğiyle böbürlenen Bizanslılar, Sultan II. Kılıçarslan'ı bahsettikleri deyimle, "elmacıklı çirkini" olarak algılarken, kendilerini zorlamaktadırlar.

Hıristiyanların ve Müslümanların, kendilerine özgü dar hayranlıklarından ileri gelen görüşlerindeki ortaklık, Moğolların Küçük Asya baskını sırasında, yeniden dışa vurmaktadır. Hem Ermeni tarihçiler (Keşiş Magahi, Kirokos), hem Arap İbn-al-Asir, Moğol zorbalıklarının dehşetine uğramış olarak, Moğolların kişiliğinde, kutsal kitapların sözünü ettiği zalimleri görmektedirler.

Gürcü vakayinameleri[25] teknik bakımdan, Ermenilerin ve Suriyelilerin safdil vakayinamelerinden daha olgundur, ama bunlardaki söyleyiş biçimi, övünçlü ve tumturaklıdır ve sözler kuşku uyandırmaktadır. Bununla birlikte, Selçuklularla Kraliçe Tamara ve onun ardılları arasında, daha çok düşmanca, bazan da dostça ilişkilerin doğduğu dönemler, yani 13. yüzyılın ilk yarısı için, bu kaynaklarda yararlı malzeme bulunabilir. Bunları Fransızcaya çeviren Brosset, bazan yanlış yapıyor: Örneğin, "Rum" terimi, onda "Yunan" olarak veriliyor, "Orthoul" derken o, "Ortoki" anlıyor, ama bu "Togrul" sözcüğünün bozulmuşu değil midir?

Küçük Asya yazıtbilimi (epigrafi) henüz gençtir, ama

25 M. Brosset Histoire de la Géorgien. Premiere partie, St. Petersburg, 1849.

Rum Selçukluları tarihçisi, artık bundan da yararlanabilir.

İran kültürünün hayranı Rum Selçukluları, toplumsal binalar üzerindeki yazıtları, Arap dilinde yazmışlardır.

Konya'daki yazıtlara, galiba, ilk kez, Ş. Teksye ilgi göstermişti, ama bunların yorumlanması için, kentte, bilgili kişi bulmaya çalışmak ,onun deyimiyle boşunaydı. Durum, ancak, 19. yüzyıl sonunda değişmiştir.

İyi eğitim görmüş bir diplomat olan ve boş zamanlarını bilime veren, yaşamını "Ecole des langues orientales vivantes" de bitiren Cl. Huart, daha, demiryolu ulaşımı başlamadan önce, Küçük Asya yolculuğu sırasında, Konya'ya giderken, Rum Selçukluları tarihini aydınlatan yazıtlar toplamıştır. Onun eski denemesi (1895),[26] Selçuklu devleti toprağındaki yazıtbilim kalıtına, ilk genel bakış olarak, önemini sürdürmektedir.

Eski arkadaşının örneğine öykünen Fransız konsolosu F. Grenar, Sivas için bazı çalışmalar yapmıştır.

On yıl sonra, Konya'daki Alman Konsolosu Löytved (1914 - 1918 yıllarındaki emperyalist savaş sırasında Suriye'de ölmüştür), bölgede, konuyu bilen biri olan Abdulkadir Hamidzade eşliğinde, kentin gömütlüklerini dolaşmış ve yazıtlar toplamıştır, ama onun yazıtbilim denemesi,[27] nedense iyi bilinmemektedir. Gene de bunlar küçük rastlantısal çalışmalardı.

Küçük Asya yazıtlarının planlı toplanmasını ve incelenmesini, İsviçreli bilim adamı Max von Berchem (1863 - 1921) üzerine almıştır.

Bilim adamlığı kariyerini, ilk halifeler zamanında toprak mülkiyeti ve toprak vergisi üzerine araştırmayla

26 Kısa süre sonra, E. Bloşe'nin topladığı yazıtların da yer aldığı "Revue Sémitique"de.

27 J. H. Löytved. Konia. Inschriften der seldschukischen Bauten. Berlin, 1907.

başlatan M. Fuad Köprülü'nün deyimiyle, "Müslüman yazıtbilimin kurucusu" Max von Berchem, 1910 yılında, kararlı olarak, Küçük Asya'ya yöneldi. Max von Berchem, Josef Strizygowski ile birlikte yazdığı Diyarbakır üzerine yazıtbilim plastik sanat monografisinde, fotoğraflanmış yazıtları yayımladı ve çözümledi.[28] Daha önce, Küçük Asya yazıtlarının incelenmesi, 1899 yılında Oppenheim ve 1907'de K. Lemann - Haupt tarafından akla getirilip esinlenirken, Arapça yazıtlar için, anıt malzemelerin üçüncü bölümü, artık, özel olarak, Küçük Asya'ya ayrılmıştır.[29] Burada, o, İstanbul Müzeler Müdürü Halil Ethem'in (Eldem, öl. 1938) etkin yardımını gördü.

Sivas'tan ve Divriği'den yazıtlar içeren ilk yayının devamı gelmek durumundaydı (ikinci yayında yalnızca düzeltmeler ve dizinler vardır): Max von Berchem de Konya'dan, Niğde, Tokat ve galiba daha başka kentlerden de yazıtlar toplamış ve yayına hazırlamıştı. Birinci emperyalist savaş sırasında, yayın, onun yazdığı biçimiyle "daha güzel zamanlara değin" ertelenmiş; daha sonra ise, ölümü, yılların emeğini, tümüyle kesintiye uğratmıştır.

Küçük Asya Selçukluları tarihini ortaya koyan metinlerin yayıncısı T. Hautsma, ilk yayının değerlendirmesini yaparken, hem kronolojik, hem etnografik, hem de tarihsel - kültürel sorunlara değinen çalışmanın çok yönlü önemine işaret etmiştir.

Max von Berchem'in izinden, Türk bilim adamları da yürüdüler. Jöntürk devriminden kısa süre sonra, 1910'da kurulan "Türk Tarih Cemiyeti" dergisinin sayfalarında, yazıtbilim malzemesi (Halil Ethem'in, Ahmed Tev-

28 Max von Berchem — Josef Strygovski. Amida, Heidelberg, 1910, s. 99, not. 1, 3.

29 Max von Berchem. Matériaux pour un Corpus inscriptionum arabicarum. Troisiéme partie. Asie Mineure par Max von Berchem et Halil Edhem. Mémoires publiés par les membres de l'Institut françis d'arcéologie orientale du Caire, t. XXIX, Le Caire, 1910 - 1917.

hid'in vb. makaleleri) yayımlanmıştır.

Max von Berchem'in çalışma arkadaşı Halil Ethem, yapıları ve yazıtları yerinde inceleyerek, 1918 yılında, Kayseri üzerine, Selçukluların tarihine yetkin bakış içeren bir monografi yayınlamıştır.[30]

Türkiye'de Kemalist rejimin yerleşmesinden sonra, Mübarek - Galib var olan Küçük Asya yazıtlarını yayımlamaya niyetlenmiştir; belirtelim ki, (Ankara üzerine Mübarek - Galib'in, Sivas üzerine Rıdvan - Nafiz ve İsmail Hakkı'nın, Kastamonu üzerine M. Becet'in hazırladığı, Sinop'taki yazıtları Hüseyin Hilmi'nin topladığı) bu monografiler değişik düzenlemeler özelliğindedir. Belirli, kesin bir plan yoktur; ama yayımlanan yazıtbilim malzemesi, büyük değer taşımaktadır.

Prof. İsmail Hakkı'nın (Uzunçarşılı) çalışmaları, Kütahya, Afyonkarahisar monografileri, iki cilt oluşturan yazıtlar vb., kuşkusuz başta gelmektedir.

Bir bölümüyle ben, Selçuklular devleti toprağında bulunan Küçük Asya kentleri üzerine monografileri de kullandım.

Kemalizmin yerleştiği sıralardan başlayarak, büyük gelişme gösteren yurtbilimi yazını (Küçük Asya kentlerinin tanıtımı) da, herhalde, Selçuklular döneminde Küçük Asya üzerine düşünceleri tümleştirebilecektir.

Ayrıca arkeografi malzemesi vardır, ama bunu bulmak için büyük yetenek ve uzun çaba gerekiyor.

F. Babinger'in de yerinde olarak belirttiği gibi Selçuklu belgelerinden, yani "meşhur"lardan Nikita Akropolit ve Nikita Akominat gibi Bizans yazarları da sözetmektedirler. Sultan II. Abdülhamit'in hoşnutsuzluğunu üzerine çekmekten galiba korkarak susan "Osmanlı Mü-

30 Kayseriye Şehri mebani-i İslâmiye ve kitabeleri, Selçuki tarihinden bir kıta, onaltı adet levhayı havidir. İstanbul, 1334. "Konya" dergisinin Moskova'ya gönderilen bir sayısından yargıya varabildiğim kadarıyla, burada, birinci dereceden, değerli malzeme yer almıştır.

zeleri" Müdürü Halil Edhem vakfiyenin önemini iyi kavrıyordu.

Max von Berchem şöyle yazıyordu: "Küçük Asya'da korunan vakıf belgeleri **(actes de Fundation)** bugüne kadar aranmamıştır. Bunlar, azar azar, her yana dağılmış durumdadır ve mütevellilerin, sıradan köylülerin ve hatta kadınların elinde bulunmaktadır. Genellikle, parşömene yazılmış ve uzun dürüler halindeki bu özgün belgeler, bunların orijinalleri ya da eski kopyaları, başka yerde çözüm aranması boşuna olacak bir dizi sorunun kavranmasını sağlayacaktır. Küçük Asya yazıtlarının ilk bölümünü basarken, yayıncıların elinde, Sivas, Divriği (ve Tokat) hayır kurumları için vakfiye fotoğrafları bulunuyordu.[31]

Küçük Asya'da, Selçuklular egemenliğinin başlangıcını ve sonunu birleştiren iki belgenin var olduğunu belirtelim.

İran'da, saray arşivinin muhafızı Abdal Kasım İvoğlu Haydar tarafından, 16. yüzyılda düzenlenen bir derlemede, Bizans İmparatoru Romen Diyojen'i bozguna uğratarak, Oğuz boylarına Küçük Asya yolunu açan Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın (galiba Küçük Asya'ya yönelik olmayan) bir tezkeresi vardır.[32] Bu belge, ne denli güvenilir, bilmiyorum, (galiba, gerçekliği kuşkuludur). En azından, Selçuklu Sultanı III. Alâaddin Keykubad'ın Osmanlı Sultanı Osman yararına iktidardan "resmen" vazgeçmesi bir tarihsel çarpıtmadır.[33]

Gürcü vakayinameleri, ayrıca, Sultan Rükneddin'in kraliçe Tamara'ya tumturaklı bir mesajını aktarmakta-

31 Max von Berchem et Halil Edhem, Asie Mineure, s. 91, not. 1: s. 37, 38, 107 - 108.

32 V. Bartold. Hraneniye dokumentov vı gosudarstvah musulmanskovo Vostoka. İstoriya arhivnovo dela klassiçeskoy drevnosti, vı zapadnoy Yevrope i na musalmanskom Vostoke. pgr., 1920, s. 383.

33 Resmî yazısma örnekleri "inşa"larda da, belgeler ortaya çıkarılabilir. Bkz: örneğin, Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Sancar'ın tezkeresi (Materialı po istorii turkmen i Turkmenii, t. I, M—L., 1939, s. 315).

dır,[34] ama, belli ki bu, İslâma karşı nefret uyandırmak isteyen dinsel ruh yapısında biri tarafından düzenlenmiş sahte bir belgedir.

Eskiden beri, hem Doğuda, hem Batıda devlet belgeleri, uluslararası sözleşme ve anlaşmalar, hazine bölümüne yerleştiriliyordu; bunların güvenliği, böylece sağlanıyordu. Arşiv karşılığı olarak, doğallıkla, "hazine" terimi de kullanılıyordu.[35]

Yazıcıoğlu Ali'nin de bildirdiği gibi, Selçuklularda, sözleşmeler, ant senetleri vb.[36] devlet senetleri, devlet hazinesinde saklanıyordu, ama karışıklık ve başkaldırı zamanlarında, bunlar, kolayca yitiyordu, asiler kendilerine gerekli olmayan kâğıtları atıyor ve yok ediyorlardı.

"Defterler" (nüfus, toprak sayım defterleri), "menşur" (bağış belgeleri), "vakfiyeler" (hibe senetleri) ekonomi üzerine, tımarlar, bunların kapsamı ve bağımlı beylerin yükümlülükleri üzerine gerçek bir yargı sağlayabilirdi; ama "divanların" arşivleri daha Moğolların Küçük Asya'ya ilk saldırısı sırasında yok olmuştur ve ekonomi belgesinin kerpiç tabaka üzerinde saptandığı uzak dönemlere ilişkin tasarılar bile, Selçuklular dönemine göre önemli ölçüde daha tam ve açıktır.

Selçuklularda yönetim sistemini, genellikle eski düzenlemelerin kopyası olan Osmanlı devri yasaları, belgeleri, benzeşim yoluyla açıklayabilir.

Bu yönden, tarikat tekkelerinin yöneticilerinden çıkan çağdaş kararlar da, tavsiye mektupları da ilgiye değer, çünkü uzun süre —1914 - 1918 yılları arasındaki savaşa değin— büyük toprak parçalarını üzerlerinde yoğunlaştıran derviş örgütleri, feodal yapının düzenlemelerini koruyorlardı.

34 M. Brosset. Histoire de la Géorgie, s. 463.
35 V. Bartold. Hranenlye dokumentov, s. 3.
36 Yazıcıoğlu Ali, III, 137: "Sukendname tamam olup hazineye aldılar".

Aflâkî, daha 13. yüzyılda, feodallerin yaşantısını saran ünvanları iyi görmüştü, dervişler için de, bunların saptanmasına kimse hayır demezdi. En azından, anılarında yazdığına göre, bir gün Sadreddin Konyevi'de toplanan sufi - dervişler, Celâleddin Rumi'nin içrek düşüncelerini tartışırken, ev sahibi haykırmıştır: "Bayazid Bistami ve Cüneyd sağ olsalardı, o erin atının çulunu omuzlarında taşırlardı!"

Derviş ayinlerinde (örneğin, Mevlevilerde), genellikle sultanlık törenlerinin yansımaları görülmektedir; bu da doğaldır, çünkü derviş örgütleri, dinsel feodallerden oluşmaktadır.

Kısaca, Babıâli'nin arşivlerinde (İstanbul'da), Elyazmaları Kütüphanesi Müdürlüğü'nde (Ankara'da), Küçük Asya kentleri vakıf yönetimlerinde, bitmez tükenmez belge koleksiyonları bulunmaktadır. Osmanlılar - öncesi dönem, Küçük Asya tarihini kavramanın anahtarı buralarda yatmaktadır.

1908 Türk devrimine kadar, düzensiz durumda bulunan bu arşivler, araştırmaya kapalıydı; şimdi, belgelerin bir bölümü (bu arada, Küçük Asya göçebe Türkleri üzerine olanlar da), yazılı anıtlar uzmanı, tarihçi Ahmed Refik (öl. 1937) tarafından çıkarılmış ve yayımlanmıştır, bu onun büyük hizmetidir; belgeler, 12. ve 13. yüzyıllar Türk boylarının durumunu açıklıyor.[37]

Anıtyazı malzemesi, artık, Türk araştırmacılarının görüş alanı içinde bulunmaktadır; hatta vakıf yönetmeni, özel bir kılavuz kitap yayınlamaktadır; ama şimdilik, yayınlanmış olanların tümü, yalnızca Türkiye tarihini, onun sultanlık dönemini aydınlatıyor.

[37] Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri (966 - 1200), İstanbul, 1930. Görünüşteki tekdüzeliliğine ve öznel seçimine karşın, bunlarda, devletin giderek artan ekonomik karmaşasının üzücü tablosu ortaya çıkmaktadır; hükümetin düşüncesine göre bunun suçlusu, köylülerin huzurlu çalışmasını engelleyen göçebelerdi.

Selçuklular devletinin yıkıntıları üzerinde doğan Küçük Asya beyliklerinin iç yaşamıyla ilgilenen Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, eski belgeleri araştırmaktadır; ama o, şimdilik, yalnızca 14. yüzyıl, bunun ötesinde Karaman Beyliği vakfiyelerine ilişkin 15. yüzyıl belgelerini ortaya çıkarabilmiştir.

"Konya" (1936, No: 2, s. 127 - 128) dergisinde, Celâleddin Karatay vakfiyesinin özet Türkçe çevirisi basılmıştı; ne var ki, belge, özensiz yayımlanmıştır; ne hibe senedinin düzenleniş tarihi, ne de bulunduğu yer gösterilmiştir.

Yerel tarih çalışması için, arşivlerde korunan yazıtları ve belgeleri kullanmakta olan Konya Müzesi Müdürü M. Yusuf'un çabasında bir umut vardır.[38]

Küçük Asya ile canlı bir ticaret yürüten İtalyan kent cumhuriyetleri arşivlerinde, kuşkusuz, Selçuklular devri belgeleri (örneğin, ticaret sözleşmeleri) bulunabilirdi; ama bu, yalnızca kuramsal varsayımdır. Gene de, kısa süre önce, arşiv malzemesinden çok iyi anlayan Macar bilim adamı L. Fekete[39] tarafından incelenen Venedik arşivlerinde, en erken dönem Türk belgeleri, yargıya varılabildiği kadarıyla, 15. yüzyılın ikinci yarısına, Sultan II. Mehmed zamanına aittir.

Selçuklularda eski soy yapısının kalıntılarına ayırdığım bölümde, tarafımdan "yerin dili" toponomi kullanılmıştır; Prof. M. Köprülü de[40] daha önce, toponomi incelemelerinin önemine dikkati çekmiştir.

"Sözcükler"den (Worte), yani belgelerden, ilgi, nesnelere (sachen), yani Selçuklular devrinde kişisel ve top-

38 Konya Müzesi Müdürü M. Yusuf, ilde bulunan müslüman anıtları üzerine yerel tarihi aydınlatmak durumunda bir çalışma hazırlamaktadır. Bkz: "Belleten" (Ankara'daki Türk Tarih Kurumu organı), I, 1937, 56, not. H. Hüsameddin (öl. 1938) dört ciltlik "Amasya Tarihi"nde vakıf malzemesi kullanmıştır.

39 Bkz: "Leveltari Közlemenyek", IV, 1926.

40 Türkiyât Mecmuası, c. 1, s. 194.

lumsal yaşam biçiminin somut göstergesi olarak, maddî kültüre geçmektedir. Türkiye'de bu ilgi, yalnızca Küçük Asya Selçuklularının eski başkentini değil, taşsarayı da sarmaktadır: Niğde'de nesnel anıtlar, müzeye dönüştürülen "Akmedrese"de toplanmaktadır. Sahib - ata (Sahib Ali Fahreddin) tarafından yaptırılan ve 1937 yılında restore edilen Kayseri'deki Sahibiye Medresesi'nde, aynı şekilde, Selçuklular devri nesnel anıtları (yazıtlar, Frizler vb.) toplanmaktadır. Kuşkusuz, bu, henüz ilk biriktirme aşamasıdır.

Sikke koleksiyonculuğu alanında, daha devrim öncesinde, İstanbul müzelerinde korunan Selçuklu sikke koleksiyonlarını anlatan Galib Edhem, A. Tevhid (öl. 1940), Halil Edhem gibi Türkler, büyük katkıda bulunmuşlardır.[41]

Eski gezginler, zamandan mıdır, bilisizlikten midir, kısa sürede ilk görünümlerini yitiren ya da tümüyle kaybolan, Selçuklular devri anıtları ortaya çıkarmışlardı. Bunlar arasında, belki, ilk yeri, 19. yüzyılın 30'lu yıllarında Küçük Asya'da bulunmuş olan Ş. Teksye tutmaktadır. Daha önceleri, gezginler (Fellow, Arundell), silahlı koruma altında seyahat ettikleri ve dönüşte, yaşadıkları korkuları anlattıkları halde, Yeniçeriliği kaldıran Sultan II. Mehmed'in enerjisiyle, halkın yabancılara karşı davranışlarında meydana gelen olumlu değişiklikler sayesinde, Teksye, birkaç yıl boyunca ülkeyi dolaşabilmişti.

Bir zamanlar, bilim için, Fransızlar tarafından ortaya çıkarılan anıtsal yapılar (camiler, medreseler, kervansaraylar vb.), şimdi, İstanbul'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü ve buranın müdürü A. Gabriel tarafından yeniden yoğunlaştırılmış olarak incelenmektedir.

41 Kuşkusuz, sikke koleksiyonları da bazan karışıklık doğurmaktadır (örneğin, bkz: Halil Edhem, Asie Mineure, p. 95). Menteşeler üzerine özenli bir monografinin yazarı P. Wittek'te de koronolojik ayrılıklar ve yanlışlıklar görülmektedir.

Küçük Asya'da Selçuklu devri anıtlarının (Fr. Zarre tarafından kurulan) incelenmesi, tarih - arkeoloji çalışmaları yazarı, plastik sanatlar araştırmacısı A. Gabriel'e, Selçuklu mimarisine özgü çizgileri belirleme olanağı sağlamıştır; o, İstanbul'daki II. Tarih Kongresi'nde (1937) bunu dile getiriyordu.

Aynı kongrede, antropolog Prof. Şevket Aziz Kansu, Selçukluların ve Küçük Asya'nın Türklerden önceki halkının antropolojik birliğini kanıtlamaya çalışmıştı; sorunu ilk kez ortaya koyarken, o, konuyu, Küçük Asya'da, Türk boylarının oldum olası bulunduğu, ülkenin köklü halkı olduğu bakış açısından incelemektedir.

Heykelciliğin, "küçük sanatın" (Kleinkunst) kavranması için de, şimdi, sağlam bir temel atılmıştır (H. Glück ve Fr. Sarre).

Hammer'in ve D'Osson'un eski çalışmaları, büyük değerini sürekli koruyan gerçek malzeme içermektedir. Onların kullandıkları elyazma kaynaklarının bir bölümü, bugüne değin de, henüz elde edilememiştir.

Osmanlılar öncesi dönem, Küçük Asya tarihinin başlangıç belirtilerine çok yanlı değinen, İstanbul Üniversitesi Profesörü (şimdi Ankara Üniversitesi DTCF Profesörü ve Büyük Millet Meclisi milletvekili) M. Fuad Köprülü'nün çalışmaları, Türklerin göründüğü andan başlayarak Küçük Asya'yı araştırma tarihinde bir devrim gerçekleştirmiştir.[42]

42 Daha 1915 yılında (süreli yayın "Milli Tetebular"da) genç bilim adamının, Rum Selçukluları devlet ve toplum yaşamının türlü yanlarını kapsayan bir makalesi çıkmıştı. Sonra da, Üniversite organı "Edebiyat Fakültesi Mecmuası" (1922'den başlayarak) sayfalarında, sade dille yazılan "Türkiye Tarihi" kitabında (1923 yılında, "Türk Halklarının Tarihi"ni içeren, yalnızca ilk bölümü çıkmıştır), Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte (M. O. G.), Körösi Csoma - Archiv (KCSA) gibi Batı Avrupa dergilerinde, İstanbul Türkoloji Enstitüsü organında, F. Köprülü, Küçük Asya'nın Osmanlılar öncesi dönemine ilişkin incelemelerini sürdürmüştür. Ve ensonu, başlığı isabetsiz olan "Bizans Kurumlarının Osmanlı Kurumlarına Etkisi Üzerine Notlar" (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, I, 1931, ss.

Her şeyden önce o, Doğuda olduğu gibi Batıda da bilinmeyen taze malzeme devreye sokmaktadır. O, Küçük Asya tarihinin karmaşık sorunlarını (toplumsal - ekonomik, siyasal, kültürel, dinsel, yazınsal vb.), ince çözümlemesiyle, yalnızca yurttaşı olanları değil, Batı Avrupalı araştırmacıları da aşarak yeni bir yöntemle aydınlatmaktadır. Ancak, Savları pekiştirmek durumundaki çalışmalara sık sık yapılan gönderme ve imalar, varlığı açıklanan, ama on yıl geçtikten sonra, hâlâ küp dibinde yatan çalışmalara yapılan göndermeler rahatsız etmektedir.

Çoktandır, Küçük Asya tarihiyle uğraşan, İstanbul Üniversitesi Doçenti Mükremin Halil, Küçük Asya Selçukluları devrine giriş niteliğinde "Anadolu'nun Fethi"[43] denemesini yayımlamıştır. Yalnızca basılı olanlardan değil, elyazma Doğu kaynaklarından da yararlanarak, o, Selçuklular yönetimindeki Türkmen (Oğuz) boylarının 11. yüzyılda Küçük Asya üzerine ısrarlı akınlarını anlatmıştır. Mükremin Halil, yeni malzeme kattığına göre, Bizans

165 - 313, özeti. "VII. Congrè international des sciences historiques", 1933, I, (ss. 297 - 302'de) çalışmasında, daha önce, onun tarafından yazılanların kendine özgü bir toplam raporu gerçekleştirilmiştir. Rapor, kuşkusuz, yirmi yıl önce olduğundan çok daha olgunluk ve derinlik ortaya koymaktadır. Bizans'ın Osmanlı devletine etkisi konusundaki yaygın kanıyı çürüterek, o, bunun yanısıra Küçük Asya Selçuklularının kurumlarının karakterini ortaya koyuyor. Ama. eğer Bizans'ın Osmanlılar üzerine 14. yüzyılda doğrudan etkisi düşüncesi dışlandıysa, Rumlarla yanyana yaşayan Türklerin 15 - 16. yüzyıllarda, öncelleri Rum Selçukluları tarafından öğeleri benimsenmiş yabancı kültürün etkisinden kendilerini koruyabildiklerini varsaymak güçtür. M. F. Köprülü, her şeye karşın, Rumların sonraki etkisinin kapsamını ve ölçülerini sınırlandırmak istemektedir (örneğin, bkz: s. 278). Genel olarak, öğüt verici —bazan gururlu— anlatım biçimi en büyük çağdaş Türkolog - dilbilimcinin, yazın araştırmacısı ve tarihçinin çalışmalarını okumanın iyi izlenimini bozmaktadır. 1935 yılı baharında, Paris'te düzenlenen "Türk Haftası"nda Prof. Köprülü, 13 - 15. yüzyıllarda Küçük Asya'da Türklerin tarihi üzerine üç bildiri okumuştur (İstanbul'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü tarafından "Les origines de l'Empire Ottoman". Avec. préface de J. Chariety, Paris, 1935, başlığıyla yayımlanmıştır. Burada o, uzun yıllar alan incelemelerinin sonuçlarını özetle sadeleştirmektedir.

Bkz: V. V. Bartold tarafından düzenlenen "Zapiska ob uçyonıh trudah Köprülü - zade Fuad - beya" (İzvestiya Akademii Nauk, 1925, s. 895 - 898).

43 Türkiye Tarihi Selçuklu Devri. I, Anadolu'nun Fethi. İstanbul, 1934.

tarihçileri ve Avrupa araştırmacıları tarafından, taze Türk kalabalıkları ve köhne Bizans arasındaki savaşımın anlatılmasına düzeltmeler getirmektedir. Mükremin Halil'in çalışmasında toplumsal sorunların aydınlatılması bana yüzeysel görünüyor. Böyle olmakla birlikte, Mükremin Halil'in direşkenliği ve heyecanı, dört bölümde düşünülmüş çalışmasının devamını sabırsızlıkla beklemeye isteklendiriyor.

Türkler için Selçukluların tarihi, yalnızca bilimsel değil, aynı zamanda bir ulusal ve siyasal sorundur. Türkiye'de II. Tarih Kongresi'nde (1937) "Acaba islâm dünyasındaki çözülmenin nedeni Selçuklu fethi midir?" sorusunu ortaya atan Prof. Şemseddin Günaltay, Avrupa'da, E. Renan zamanından beri yerleşmiş olan eski anlayışı yıkmak istiyor. O, Selçukluların, Abbasi halifelerinin sarsılan tahtını desteklediklerini ve devletin topraklarında toplumsal düzeni, vicdan özgürlüğünü vb. yerleştirdiklerini kanıtlamaya çalışmaktadır. "Türklerin centilmenliği, Haçlılarda Roma kilisesinin kışkırttığı gaddarlığı yok etmiştir. Uzun bir dönem boyunca, Haçlılar, Doğu kültürüyle yan yana bulunmuşlar, ve bu, Batıda, Rönesans için zemin hazırlamıştır."

Genel olarak, doğu dillerinde, özellikle Türk dilinde yazılan çağdaş çalışmaların bilinmesi, Küçük Asya tarihini araştıran herkes için zorunlu koşuldur.

Bizde, Sovyetler Birliği'nde, de, Selçuklulara karşı ilgi uyanmaktadır. Ama, "Selçuklu devletinin iç kuruluşu" konusunu ele alan anonim yazar, şematizme kapılmıştır[44] ve tek tek doğru notlara rastlanmakla birlikte, Küçük Asya Selçuklularında oluşan gerçek, somut ortamı anlatmayı başaramamıştır.

"Oçerki po istorii Turkmenii VIII - XV yy" çalışma-

44 Selçuk Devletinin Dahilî Kuruluşuna Dair. Bakû, 1930. (Azerbaycan Devlet Bilimsel Araştırma Enstitüsü yayını).

sını hazırlayan Prof. A. Y. Yakubovski de, bu müslüman hanedanının incelenmesinin önemine ilgi göstermiştir. Onun çalışmasının "Selçukidskoye dvijeniye i Turkmenı vı XI veke" bölümü, Küçük Asya Selçukluları tarihine kendine özgü bir giriş niteliğindedir ve sonradan Küçük Asya'da yerleşen feodal ilişkilerin başlangıç belirtilerini ortaya koymaktadır.

Doğu ile Batı arasındaki yol ağzında yer alan Selçuklularm tarihi için, daha geç dönemlerden de olsa, Doğu - müslüman (İbn-al-Asir, Abul-Fida, İbn-Haldun, Cenabi, Hondemir, Münecimbaşı), Doğu-hıristiyan (Bizans, Ermeni, Suriye) kaynaklarının özenle incelenmesi zorunludur. Ve, örneğin, Suriyeli Mihail ya da Dominikan keşişi misyoner Simon'dan duyduklarını kaydeden Vensan de Bove (Vincentius Bellovacensis) vb. bazan Selçukluları şahsen tanıyan —haçlı seferlerine katılmış— kişilerin yazdığı anılardan oluşan Batı Avrupa kaynaklarının göz önünde bulundurulması gereklidir.

Cl. Cahen, Moğollardan sonraki dönemde Selçukluların tarihine ışık tutan İbn-Şeddad, Beybars Mansuri vb. daha geç Arap kaynaklarından, şimdiye değin olduğundan daha ayrıntılı bir seçme yapmayı önermektedir.[45]

Bugün, Rum Selçukluları tarihi yazmak isteyecek olanın önündeki zorunluluklar artmıştır.

Ve, bizantinistlerin ve türkologların, Küçük Asya'nın araştırılmasına yönelik bilimsel işbirliğini düşleyen Prof. F. Babinger de haklıdır. Ancak ben, "türkologlar" sözcüğü yerine "doğubilimciler" sözcüğünü koyardım, çünkü yalnızca Türk dilinin bilinmesi yetersizdir, eski Türklerin dediği gibi, "üç dilin" bilinmesi gereklidir.

Selçuklu devletinin yıkılmasından sonra, Küçük Asya'da kurulan emirliklerden biri üzerine monografi yaza-

45 Cl. Cahen. Quelques textes négligés concernant les turcomans de Rûm au moment de l'invasion mongole. Byzantion, t. XIV, 1939, s. 139.

rı P. Wittek, Bizans ve Türkiye sorunlarını iyi bilen baba ve oğul Mortmann'ların geleneklerini sürdürmektedir. Başlangıçta, İstanbul'daki Alman arkeoloji Enstitüsü görevlilerinden olan Wittek, Belçika'ya yerleşmiş ve Brüksel Üniversitesi'ne bağlı olarak "Türkoloji seminerleri" düzenlemiştir. Londra doğubilimciler kongresinde, Bizans - Selçuklu ilişkileri üzerine rapor sunmuştur.

O, Selçuklular devrinde Küçük Asya coğrafyasıyla uğraşmıştır.[46] 12. yüzyılda Küçük Asya'nın içine düştüğü çetin dönemlerin yetkin çözümlemesi, onun, hem müslüman, hem de hıristiyan kaynaklarından yararlanarak Bizans ve Konya arasındaki karmaşık karşılıklı ilişkileri aydınlatabileceğini, Selçuklu devletinin sınırlarını saptayabileceğini düşünmesine olanak vermektedir. 1936 yılında Sorbon'da verdiği konferanslar ise, Rum Türkleri üzerine tasarladığı monografinin başlangıcı olan "iki bölümden" oluşmaktadır.[47]

Burada belirtelim, Rum Selçuklularının tek başına önemini reddeden P. Wittek, Selçuklular tarihini, Bizans'ın ya da Türkiye'nin tarihini açıklayan geçici, yardımcı bilgi dalı olarak görmektedir.

Selçukluların tarihi, kısa süre önce Prof. Hartmann'ın[48] dile getirdiği gibi, Küçük Asya tarihinin "düzensiz" dönemlerinden biridir.

A. D. Mordtmann'ın Anadolu'dan mektuplarını yeniden yayımlayan F. Babinger, bir Selçuklu Siyasal tarihi konusunda hayıflanıyor;[49] sikke koleksiyonları ve yazıtbilim, bu amaçla, bir kronolojik taslak için, artık, sağlam temel sağlasa da, böyle bir çalışma yoktur.

46 P. Wittek. Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie. Byzantion, t. X, 1935, s. 11 - 64.

47 P. Wittek. Deux chapitres de l'histoire des turces de Roum. Byzantion, t. XI, 1936, s. 285 - 319.

48 P. Wittek'in Menteşe Beyliği konusundaki monografisi üzerine değerlendirmede (Orientalistische Literaturzeltung, 1935, s. 320).

49 A. D. Mordtmann. Anatolien. Hannover, 1925, Vorwort, s. 4.

Daha Fr. Wilken, Selçuklu sultanlarının tarihinin de, Dükanj zamanlarında, yani 17. yüzyılda olduğu gibi, karanlık, boşluklarla dolu ve o denli karmaşık olduğunu gözlemlemişti, ve Rum Selçuklularının sözkonusu olduğu her durumda, bu hüzünlü gözlem yinelenegelmiştir.

Ş. Teksye (1845 yılında), Lagus (1854 yılında), Hautsma (çeyrek yüzyıl içinde iki kez, 1883'te Yazıcıoğlu Ali'nin bulunuşunu duyururken ve 1910'da Max von Berchem, Halil Edhem yazıtlarını değerlendirirken), Le Strenç (1884), ensonu R. Hartmann (1928), tümü de kendine göre yakınmaktadır; herşey, Wilken'in yargısının 20. yüzyılda da geçerliğini sürdürdüğünü doğrulamaktadır.

Ne var ki, şimdi büyük gelişmeler belirmeye başlamıştır; Doğudan ve Batıdan ortak çabalarla, Küçük Asya tarihinin unutulmuş köşesi aydınlanmakta ve berraklaşmaktadır.

Tek bir deyişle, Küçük Asya Selçuklularının araştırılması çeşitli bakış açıları altında genişlemektedir; giderek bir monografi için malzeme toplanmaktadır; böyle bir çalışma, "müslüman Doğunun" tarihinde onların yerini saptayacak ve, hıristiyanlığa mensup halkların kültürünü, sanki yalnızca Doğu halklarının —Türklerin, Moğolların— yıktığı yolunda, bazan ulusal tarihçilerin tarafçılıkla aşıladığı suçlamaları, onların üzerinden kaldıracaktır.

Gene de, bu Giriş Bölümü, benim bitmemiş, sözün yarısında kesintiye uğrayan, bazan da sorunları ortaya koymaktan açıkça kaçınan solgun denemelerimin, bağımsız bölümlerinin sağladığından daha fazla şey vaadediyor.

BİRİNCİ BÖLÜM

Küçük Asya'da Türkler - Selçuklu Yayılması - Bizans - Haçlılar - Danişmendler - Gürcistan - Denize Doğru Hareket - Gücün Doruğu

Küçük Asya'da, Türk boyları, Selçuklulardan[1] çok önce, daha 8 - 10. yüzyıllar arasında yayıldılar. Buraya, eskiden beri halifelerin gözleri çevrilmişti. Arapları, Bizanslılardan çoktandır ayıran askerî bölge, Antakya'dan Maraş'a ve Malatya'ya geçmiş bulunuyordu. Halife Harun

1 İsim etimolojisi Türkiye'de de dikkatleri çekmeye devam ediyor: Örneğin, "Türk Tarih Kurumu" dergisi "Belleten" (III, 1939, s. 377 - 384)'de, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi profesörü Macar bilim adamı L. Rásonyi'nin bir makalesi yayınlanmıyor. Yazar başlangıçta eski kaynaklardan yola çıkarak "Selçuk" sözcüğünün telaffuzunu saptıyor. O, Pamir'in Kuzeybatı bölümünde, Karategin'de daha 9. yüzyılda Oğuzların yaşadığını, bunların (1878'de Oşani'nin bulduğu) Seltau buzulunu bildiklerini tahmin ediyor. "Selçuk" adı: 1) "Sel" sözcüğü ve Türkmence küçültme eki "çuk" birleşmesinden, 2) ya da doğrudan coğrafya adının kişi adına, ve boy adına dönüşmesinden doğmuş olabilir; krş: tarihsel bilgi: W. Barthold. 12 Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens. Berlin, 1935, s. 101.

ar Reşid zamanında, bu çevrede tahkimat yapılmış, Suriye'de "askerî bölgeler" oluşturulmuştu. Horasan'dan sevkolunan Türkler, Tarsus ve Erzurum'un Doğusu boyunca geniş alanda, yani Küçük Asya'nın güneydoğu bölümünde yerleşmişlerdi. Küçük Asya'nın Selçuklular tarafından ele geçirilmesi böyle hazırlanmıştı.

Küçük Asya'nın Türkleşmesi, Oğuzlardan çok önce başladı. Kalaç, Karluk, Kanglı, Kıpçak boyları, çoktandır ülkenin yerli nüfusundan sayılarak benimsenmişlerdi.

11. yüzyılın başında, Selçuklu soyundan önderler komutasında, Oguzlar, yığınlar halinde, Küçük Asya'ya akın ediyorlar. Kentlerini sağlamlaştıran Bizans, artan bir ısrarla saldıran Türklerden, duvarlarla korunmaya çalışıyor. Türkler, Bizans'ı doğudan (Malatya), güneyden (Tarsus) ve kuzeyden (Erzurum) "uç" denilen ileri sınır karakollarıyla kıskaca alıyordu.

Bizanslılar, devletin doğu ve batı uçlarında Türklerden savaşçı yığınlar toplamışlardı; sınır bekçileri görevini yaparak yönetim tarafından okşanan bu Türkler, ülkeyi göçebelerin akınından koruyordu.

Ama tüm bunlar başarısızdır: Bizanslı komutanlar, yenilgilere uğrayarak ve bölgeleri teslim ederek batıya, Kızılırmak kıyısına çekiliyorlar. Cephe gerisinde, İmparatorların Bizans birliklerinde hizmet eden Türkler (peçenekler, guzlar vb.) üzerine hesapları da çöküyor.[2] Ayrı Türk boyları, kendi aralarındaki soy bağını desteklemekte, karşılaşma durumunda, aralarında çağırışıp seslenmektedirler: Malazgirt önündeki savaşta (1071 yılı) Guz-

— C. Brockelmann. Turan. 1918, s. 403, not. 1. Terimin yeni bir yorumu N. Y. Marra'da (O lingvistiçeskoy poyezdke vı vostoçnoye sredizemnemorye. M. — L. 1934 g., s. 106). Türkler bugün bu sözcüğü "selçuk, Selçukiler biçiminde söylüyorlar. Besim Atalay (Türk Büyükleri ve Türk Adları. İstanbul, 1339 h., ss. 74 - 75) "Kâinat" yazarı Mehmed'den "selçik" formunu aktarıyor; aynı şekilde, Uşak yakınında Selçikler köyü vardır.

2 Selçuklulardan önce Küçük Asya'da Oğuzlar konusunda bkz: F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. İstanbul 1918, ss. 205 - 206, not 1.

lar, yani Oğuzlar, karşılarında bulunanların aynı soydan olduklarını görünce, Bizans İmparatoru Roman Diojen'e ihanet ettiler.[3]

Doğuda gürültülü yankılar bulan Malazgirt - Mancıkert'teki yengi, Küçük Asya'yı Selçuklulara teslim etti. Oğuzlar, ülkenin derinlerine doğru, kolayca ve hızla yol aldılar. "Akıncı" kolları, zaman zaman çığlar halinde, Karadeniz Boğazı'na, Bizans'ın başkenti İstanbul'un kapılarına dayandılar.

Bununla birlikte, Bizans, Selçuklular karşısında çok daha önceden geri adımlar atmak durumunda kalmıştı: 1050 yılında Bizans İmparatoru Kostantin Monomah, Büyük Selçuklu Tuğrul Bey'e minnet işareti olarak İstanbul'da bir cami kurdurmuş ve din adamı kadrosunu sağlamıştı.

Roman Diojen'in bozguna uğramasından sonra Bizans, bozkır Oğuzlarının gücünü kesin olarak duyumsuyordu.

Devletin genişletilmesi planı, daha ilk Selçuklu tarafından belirlenmişti. Vezir Nizam-ul-Mülk-ün arka çıkmasıyla, Büyük Selçuklu Melikşah tarafından korunan Kutılmışoğlu[4] Sultan Süleyman, Rum'a gönderilmişti. O, batıda İznik'i, Suriye'de Antakya'yı işgal etti.

Sık sık, Türkleri yardıma çağıran Bizanslı komutanlar arasındaki anlaşmazlıklar sayesinde, Süleyman, hızlı askerî başarılar kazandı.

Arap tarihçilerinin verdikleri ünvanla, "Anadolu Fatihi" Süleyman, Anadolu üzerinde egemen oluyor, ve Bizans İmparatoru Aleksi Komnin, bir anlaşma yaparak

3 V. Rozen. Arabskiye skazaniya o porojenii Romana Diogena Alp-Arslanom. ZVO, 1. s. 193. F. Köprülü. Anadolu'da İslamiyet, s. 39, not. — Bkz: C. Cahen, La campagne de Mantzikert d'après les sources musulmanes. Byzantion, t. IX, s. 613 - 642.

4 P. Wittek, nedense, "Kutılmış" şeklinde okumakta ısrar ediyor, ama bu şekil benim için anlaşılır değil.

Drakon ırmağına (sakarya) kadar uzanan toprakları (bugünkü Kocaeli - İzmit ili) ona bırakıyor.[5]

Küçük Asya'da Selçukluların yerleşmesi konusunda incelemesinin bilançosunu yaparken bizantinist Laurent, "1081 yılında Rum Selçuklu Sultanlığı'nın var ve başkentinin İznik olduğu, ve Süleyman'ın kurucu ve ilk hükümdar olarak başta bulunduğu" sonucuna varıyor.[6]

İznik'te yerleşen Selçuklular bu yolu işgal ederek İstanbul ile Küçük Asya (ve başlangıçtan beri bakışlarını çevirdikleri Suriye) arasındaki bağı koparmak istiyorlardı.

325 yılında 1. Ekümenik Konseyde canlı inanç simgesi ilan edilmiş olan İznik'in işgali, uzun bir süre için hıristiyanların düşlerini yıkmıştır. Ortaçağın dekoratif egzotikle dolu şövalyelik romanlarında, çok eskiden beri, İznik Sultanı Soliman betimlenegelmiştir.

Artık Selçuklular, Küçük Asya'ya sağlamca yerleşmişlerdir. Onlar, artık, bir yerden diğerine dolaşan ve özel olarak otlak aramakla uğraşan göçebeler değildir. Devletin kurulmasını düşünmektedirler; Sultan Mesud, daha önce, Süleyman tarafından 1077 yılında ele geçirilmiş olan Konya'ya yerleşir, kent, Selçuklu devletinin başkentidir.

11. yüzyılın sonuna doğru, Bizans, artık yardımsızdı, ve onu, rakipleri arasına düşmanlık tohumları eken ustaca oyunları kurtarıyordu. Onun bulunduğu yeri, bir an önce işgal etmeyi düşünmeyen kim vardı? Nikifor Vataniot'un yetiştirdiği Türk korsan Çaha, İstanbul'a karadan ve denizden saldırmak istemektedir (1090), güçlü bir donanması da vardır; örneğin, Trabzon'daki Grigoriy Ta-

5 Suriyeli Mihail'in belirttiğine göre (E. J. Chabot, III, 172) Türkler, İzmit'i de, kendileri ele geçirmişlerdir.

6 J. Laurent. Byzance et l'origine du sultanat de Roum. Mélanges Charles Diehl. Premier volume. Paris, 1930, s. 142.

ronit gibi özel valiler, imparatorluğun düşmanlarını Küçük Asya'da toprak ilhakına kışkırtarak ihanete niyetleniyorlar. Tahtta hızla görünüp yiten hanedanlar ya da tek bir hanedanın üyeleri arasında boğuşma yürürlüktedir, ve iddia sahipleri, karşıtlarını darbelemek ve yok etmek için, her yola başvurmaktadırlar; Bizans'ın kendisine yardıma çağırdığı haçlılar, silahı o'na çevirmektedirler; Küçük Asya'da, Türk devlet oluşumları serpilmektedir. Büyük Selçuklu Alparslan, Küçük Asya'da ilerleyerek Bizans topraklarını komutanlarına dağıtmayı başarmış, böylece, onlar, 11. yüzyıl sonunda, tüm Orta Anadolu'yu Ermenistan'ı, Gürcistan'ı kendilerine bağlamışlardır, yalnızca kıyı kentlerin yönetimi Rumların elindedir. Tüm bunlar da Bizans'ın düşmanlarıdır. Tümü, Rumları uzaklaştırmak istemekte, ve böylece, eninde sonunda, Selçukluların Bizans topraklarında kök salmasına yardımcı olmaktadırlar.

Küçük Asya'yı, böyle hızlı ve yengiyle yayılarak geçen Selçuklular, İznik'te niçin takılmıştır? Yoksa, Horasan'dan taze güç akını geçici olarak durmuş mudur? Yoksa, onlar burada, İstanbul'un işgalinin devletin sonu olacağını kavrayan Bizanslı komutanların direnişiyle mi karşılaşmışlardır? Küçük Asya, Selçuklulara, batıda yalnızca bir set olarak gerekliydi de, baştan beri, gözleri, güneye, Yerussalem'e mi dikilmişti? Yoksa, daha sonra, 13. yüzyılın ilk yarısında oluşan dünya ticareti, dünya egemenliği konusundaki planları tam belirgin değil miydi?

Galiba, burada hepsi birden etkiliydi. Şurası kuşkusuz ki, "Türk tehlikesi" gerçekti, kritik bir anı yaşıyordu, ve İmparator Aleksi'nin Papa'ya hitaben gönderdiği mesaj, Bizanslıların pek meraklı oldukları gözyaşı dolu retorik egzersizlerinden biri değildi, bu mesajda, devlet tarafından bilinçle duyulan tehdit, açık olarak ortaya çık-

maktadır. Haçlı seferleri, Bizans'ın başkentinden Selçukluların elini çektirdi; Bizans İstanbul'unun düşüşü, Selçukluların ardılları Osmanlı Sultanlarına hazırlanmıştır.

Başlangıçta, Bizans, kendine yalnızca doğudan, Selçuklular yönünden gelen tehdidi düşünüyordu. Batıya karşı duyduğu nefreti bir yana bırakan Bizans İmparatoru I. Aleksi Komnin, Papa II. Urban'a başvurdu (1094) ve Selçuklulara karşı yardım çağrısında bulundu. İmparatorun ruhsal durumu, Robert Flandr'a yolladığı yarı içten mesajında açık bir yansımasını bulmuştur: "Hıristiyanların en kutsal İmparatorluğu —diye yazıyordu İmparator— Peçenekler ve Türkler tarafından (yani Avrupa tarafından ve Asya tarafından) ağır şekilde sıkıştırılmaktadır. Biz, putperestlerin boyunduruğunda olmaktansa, siz Latinlerin yönetimi altında bulunmayı tercih ediyoruz."

I. Haçlı yürüyüşünden önce, dinsel bir ateşle coşan Batı, Bizans'tan gelen umutsuzluk inleyişlerine karşılık verdi; o, keşişleri, Roma kilisesinin sinesine çevirmeyi düşlüyordu. Ne var ki, kutsal yerlere akın ateşi çabucak soğudu, Haçlılarda yağmacılık melekleri üstün geldi: Haçlıların asıl çekirdeğini, ya yurdunda işsizleşmiş yoksul "şans avoir" şövalyeler ya da ülkesinde ağır yoksulluğa mahkûm olunmuş topraksız köylüler oluşturuyordu; onları, Doğu'ya yönelten dürtü, tanrısızların tutsak ettiği kutsal mezarı düşünmekten çok, Avrupa'da yitirilmiş yeryüzü mutluluğuna ulaşma umuduydu. Ve Avrupa'dan Doğu'ya haçlı kalabalıkları harekete geçti; bunlar, köyleri yağmalayan ve yerle bir eden çapulculardı. Doğu'ya ulastıklarında ise, şövalyeler, orada, Suriye'de ve Filistin'de yurt tuttular; devletin egemenliğini yıkarak, Bizans İmparatoru'na verdikleri bağlılık andını unuttular.

Doğallıkla, daha ilk Haçlı dalgalarını belirsiz bir kuşkuyla karşılayan Bizans, kısa sürede düş kırıklığına uğ-

radı. Haçlıları, kendi topraklarına salarken, Bizans, Küçük Asya'da yitirdiği kentleri, onların eliyle Selçuklulardan geri almak istiyordu. Ama, Haçlıların önünde, Doğu'da Bizans'ı işgal planları vardı.

Doğu'da hıristiyanları savunmak için bulunan Haçlılar, tutumlarıyla —baskıları ve yağmalarıyla— Küçük Asya halkını öyle öfkelendiriyorlardı ki, kilisenin müslümanlarla hıristiyanlar arasına koyduğu uçurumu unutan yerli prensler, Türklere yöneliyor ve Haçlılara birlikte karşı çıkıyorlar. Bu şekilde, Doğu'da, bir süre Haçlılara karşı yönelen birleşik blok oluşuyor: Haçlılarla Türkler arasında bir seçimle yüzyüze kalınca, hem Ermeniler, hem de Bizanslılar, tercihlerini genellikle Türklere kullanıyorlar.

Türkler, Küçük Asya'da yerleşmek istiyor, batıdan ise, çağrısız konuklar geliyor. Haçlılarda, onlar, işgalci kimliği görüyorlar ve Haçlılardan aynı şekilde nefret edenlerin yardım yalvarışlarına, istekle kulak veriyorlar.

Bizans'ın ve Haçlıların yolları ayrıldı. Birbirlerinden soğuyarak taban tabana karşıt amaçlara erişmek için, Selçuklulardan yararlanıyorlardı. Bizans imparatorlarının sarayında bulundukları sırada, diplomasi becerisi kazanmış olan Selçuklular, I. Haçlı yürüyüşünün kendilerine indirdiği darbenin etkisinden hızla kurtuldular.

O sıra, Selçukluların yayılması, birden her yanda kendilerine set oluşturan Haçlılara çarpmıştı. Süleyman tarafından işgal edilen, Selçuklu devletinin genç başkenti İznik, onların yönetiminden kaydı. Eskişehir yenilgisinden sonra, doğuya (Eskişehir'in ardına) atıldılar. Selçukluların direnişi parçalanmış, Haçlılar, Küçük Asya'yı engelsiz geçmişlerdi. Kentleri işgal ederek Türk garnizonlarını kılıçtan geçirdiler. Bu, Haçlıların tutumunun açık örneği oldu.

"Aziz Peter'in en eski minberi" olarak Haçlıları çeken

Antakya da çabucak düştü: Haçlıları, Küçük Asya hıristiyanlığının kurtarıcıları olarak gören bir (Ermeni) yöneticinin ihaneti, kentin Haçlılarca alınmasını kolaylaştırdı. Antakya'yı kaybeden Rum Selçukluları, Suriye'den ebediyen vazgeçmek zorunda kaldılar.

Cephe gerisinde, Horasan'dan Türkmen boylarının akışını engelleyecek baraj olarak Urfa prensliği kuruldu (1098) ve Urfa prensi Balduin, gene kısa süre önce (1078) Roman Diojen'in oğlu tarafından ele geçirilen Yerusalem'deki "kutsal mezarın savunucusu" kardeşi Gotfrid Bulon'a el uzattı, böylece, Selçuklular, Filistin'den de uzaklaştırılmış oldular. Akdeniz kıyısında ise, Batılı baronlar belirmekte ve Selçuklulara deniz yolunu kapatmaktadırlar.

Çevresi hıristiyanlarla sarılan Selçuklular, kolayca dağıtılabilirdi, hem Bizans hem de Haçlılar için, bu, yaşamsal gerçek ve dinsel ideallerine ket vuran bir engeldi, I. Haçlı seferi zamanındaki cansızlaşmış Selçuklu devleti, daha da zayıftı.

Ama, Haçlıların bakışları, Suriye ve Filistin kıyılarına doğrulmuştu. Selçukluları kovalamak için, Küçük Asya'ya gelirken, Haçlılar, Bizans'ı koruyarak kendilerine zarar vereceklerini görmektedirler. Selçuklulara kayıtsız bakıyorlar. Onların önünde yeni rakipler belirmiştir: Mezopotamya'dan müslüman prensler de aynı şekilde kuzey Suriye'ye istek duyuyorlardı. Haçlılar, Selçuklu tehlikesini savarken, Mısır'dan da, önce Fatimiler, sonra Eyyûbiler tarafından darbe almak durumundaydılar. Selçuklulara huzur sağlanmış, darbelerden kurtulup toparlanmışlardı.

Selçukluların siyasal gücü, kararlı bir savaşımla elde edilmişti. Batıdaki komsuları Bizanslıların ve Haçlıların uzağı göremeyen politikası içinde başarı büyüdü. Onlar, karşılıklı çelişkilere düşüp kendi çıkarlarını izler-

ken, Küçük Asya'da, Selçukluları güçlendirdiler ama bu, kuşkusuz bilinçsizce olmuştur.

1071 yılı yengisinden sonra, Küçük Asya'da doğan feodal Türkmen beylikleri, giderek, Selçuklular tarafından yutulmuştur.

Ne var ki, Selçuklular, yönetimlerini çembere saran hıristiyanlar (Rumlar ve Ermeniler) ve müslüman Artuklar[7] ve Danişmendler gibi iç düşmanları, Küçük Asya'da saf dışı bırakıncaya değin, savaş dolu yıllar gerekmiş, tüm bir on ikinci yüzyıl bu savaşlarla geçmiştir.

Bizans'ın ve Selçukluların mülkiyetlerindeki topraklar arasından geçen sınırın durumu kötü saptanmıştır. Bu noktada, toponomi (coğrafya adları bilgisi) yardımcı oluyor.

Küçük Asya'daki coğrafya adlarını, bu adların uğradığı değişiklikleri tahlil eden P. Wittek, 12. yüzyılda, Selçuklu devletinin genişliğini, sınırlarını saptıyor.

I. Haçlı yürüyüşü sırasında, İznik'ten atılan Selçuklular, sonra gene de batıya doğru gitmeye çaba harcamışlardır. Selçuklu döneminin en eskisi olan, Sultan I. Alaaddin Keykubad'a ait yazıt, Afyon Karahisar'da, C. Huart tarafından bulunmuştu.[8] Ancak, Kütahya'da (1180'de işgal edilmişti), Denizli'de raslanan kervansaraylar, hanlar, hamamlar vb. toplumsal yapılar, buralarda da kent kültürü yerleştirebilmiş olan Selçuklu devletinin sınırları konusundaki eski varsayımları altüst etmektedir. Şu ya da bu noktanın Bizanslılardan ne zaman alındığını söylemek güçtür. Askerî talih her zaman iyi gitmiyor, Bizans ise, kayıplar konusunda susmayı yeğliyordu.

Devlet sınırının ötesindeki "uçlar"da ise, Türkmen göçebeleri "akıncılar"ının şeridi uzanıyordu. Buralar,

7 Mükremin Halil de "ortoklar" yerine doğru yazıyor ("Artuk" sözcüğünden), (op. cit, s. 55 - 57). Urfalı Mafley'de, örneğin, Sukmen, Artuk'un oğlu.

8 Cl. Huart. Epigraphie arabe, s. 10.

bazan Bizans'a düşen, bazan Selçuklulara bağlanan tarafsız bölgelerdi; bu bölgelerde, "akıncılar" ve "akritler" birbirini gözetliyordu.

Örneğin Eskişehir, güçlü olduğu sırada, sultana bağlı Türkmenlerce işgal edilmişti, ama gücü düştüğü zaman, ona itaatsizlik etmeye başladılar. Miriekafali yakınındaki çarpışmadan sonra, imparator Manuel, batıya çekilirken, kendisini, gene de epeyce yıpratan Türkmenlerle karşılaştı, ama artık barış imzalamış olan imparatorun şikâyeti üzerine, Sultanın Emirleri, yalnızca sözlü olarak özür dilediler. Moğol devrinde (1258), yazılı olarak gelen Selçuklu hitaplarına da Türkmenler kayıtsızdılar.

Selçukluların karışmalarını reddeden Türkmenler, gene de bir yandan, belki kendilerinden umulmayan biçimde, Selçuklular devletinin genişlemesine yardımcı oluyorlardı. Bizans, bunu anlıyordu, ama göçebelerin gemlenmesi için, artık zaman geçmişti, ülke perişandı.

Nikita Honiat, "Pontus kentlerinin" Kılıçarslan'ın oğlu Sultan Rükneddin'e ait olduğundan sözederken, Karadeniz kıyı kentlerini değil, Rükneddin'in Tokat'tan kolayca yönelebildiği ve hızla ele geçirdiği Çankırı ve Kastamonu'yu kastetmektedir.

Latin İmparatorluğu'nun kurulmasının (1204 yılı) yarattığı düzensizlikten yararlanan Selçuklular, Bizans kalıtını daha da bir güçle ellerinde topluyorlar.

Başlangıçtaki "Türkmen hazırlığından" sonra, kentler işgal edilmişti; otlakları ele geçiren, tarlaları tâlan eden vb. keyfî hareket eden Türkmenlerle komşuluğun olanaksızlığını duyumsamaya başlayan Rum halk, yumuşak biçimde, Selçukluları yardıma çağırıyor, Selçuklular da düzeni sağlayarak, Bizans toprağında engelsizce ilerliyordu. Örneğin, gerisinde, artık, Selçuklular bulunduğu için zayıf olan Sinop, bu şekilde kolayca düştü (1214); Güneyde Adalya işgal edildi, kısaca, bu, Selçukluların ele

geçirme siyasetinin yöntemiydi.

Karşılıklı kültürel ve akrabalık ilişkilerine bağlı ya da, belki, birtakım uzağı göremeyen ve devlet karşıtı düşüncelerle, bir kez, İznik'ten atılan Selçuklular, batıya baskılarını, daha başlangıçta zayıflattılar. Yoksa, kısa süre sonra, Osmanlı Sultanlarının kanıtladığı gibi, Bizanslıların direnişi önemsizdi. Örneğin, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ikinci kez tahta çıktığında (1204), İznik'ten geçmek için, Denizli'yi Bizans İmparatoru Fedor Laskaris'e vermişti. Sonra, güç günlerde konukseverliğinden yararlandığı imparator Aleksi Angel'in çıkarlarını savunmak için, bu bölgeyi, savaşla geri almaya karar vermiş, ama başlattığı savaş talihsiz sonuçlanmış, Sultan, Alaşehir yakınında, savaş alanında ölmüştü (1210).

Ama, sultanın kayınpederi Manuel Maurozo, Selçukluların himayesinde, Ladik (Denizli), Hunas ve Menderes nehri havzasında, küçük bir prenslik kurabilmiştir.

Onların karşısında, batıda, içerden düşman gruplar ve dinsel karşıtlarca yıpratılan, dışardan sürekli saldırılarla ülkeyi yakıp yıkan Latinlerce gözü korkutulan Bizans, tek düşman olarak kalıyor. İlk Komnin'ler (Aleksi ve oğlu Yoann), Küçük Asya'da sık sık seferler düzenliyorlar. Ama, tehlike,giderek daha da büyüyor; İstanbul sarayının okşayışlarına, galiba, alışmış olan Selçuklular, Bizans'ı yöntemli olarak parçalıyorlar. Ve "Sezar düşü" hastalığına yakalanan I. Manuel Komnin, tahta geçince, Bizans'ı yok eden yanlış gerçekleşiyordu.

İmparator Manuel'in yol açtığı yanlış kaçınılmaz sonuçlar taşıyordu, ama Bizans, belki de, öyle davranmak durumundaydı; Avrupa'dan Haçlılar geliyorlar, ve Bizans, Küçük Asya'nın sahibi olduğunu göstermek istiyordu, ve ona yardıma gelen herkes, karayoluyla, güvenlik içinde Filistin'e ulaşabilirdi.

Manuel, Haçlılar için, Selçuklu mülkü topraklardan

Filistin'e götürecek yolu temizlemek istiyordu. Ama, Nikita Akominat'ın belirttiği gibi, Rumların hapsedildikleri ve koyun sürüleri gibi kesildikleri Miriokefali yenilgisi (1176), Selçukluların Küçük Asya'daki yerlerinden sürülmesi konusundaki son umudu da yok etti. Ne var ki, Sultan II. Kılıçarslan, Bizans'a merhamet etti ve barış yaptı, ama Bizans'ın bozgunu gözler önündeydi.

Aynı zamanda, Küçük Asya'da, Selçuklularla Danişmendler arasındaki yüzyıllık ölüm kalım savaşı sona erdi. Danişmendler, gazilerin[9] atası Seyid Battal kanını taşıyorlardı.

Belki, Horasan'dan gelen gazi kalabalıkları sayesinde, 11. yüzyıl ortasında Niksar'da güçlenen Danişmendler, 12. yüzyıl boyunca, Selçuklular için siyasal tehdit oluşturuyorlardı.[10]

Danişmendler, başlangıçta, Süleyman Kutılmış'ın buyruğundaydılar, ama hızla güçlendiler. Melik Gazi (1083 - 1116), Küçük Asya'da, Rum egemenliğini yok etmek ve bir Rum - Türk devleti kurmak istiyor. Bizans'ın imdadına gelen Haçlıları, düşman olarak görüyordu, ama Tarent Prensi Boemund, da, Danişmendler'in Haçlılara engel oluşturduğunu duyumsuyordu. Antakya'da güvenle yerleştikten sonra, Danişmendler'e karşı bir sefer yapmaya niyetlendi (1100), ama Meliten'de (Malatya) yenildi ve tutsak düştü. Haçlıların Boemund'u kurtarma girişimleri acıklı sonuçlandı, Kılıçarslan'ın, Melik Gazi'nin ve Rid-

9 A. Mordtmann. Die Dinastie Danischmend. Z. D. M. G., Bd. XXX, s. 468.

10 Urfalı Matfey (Récit, p. 34), belki Danişmendlerin hıristiyanlara eğilimine kapılarak, onların Ermeni kökenli olduğunu söylüyor. Bu adı açıklamaya girişen V. D. Smirnov ("Mnimiy turyetskiy sultan", s. 26) Danişmend'in Türkmenlerde öğretmen olduğunu gösteriyor: Osmanlı devrinde "danişmend", üçüncü kademe "talebe" anlamına geliyordu.

Kırım'a, Selçuklulardan önce gelenler onlar mıydı? Feodosya'da, (Kafe) daha 13. yüzyılda, Danişmendler adlı bir cami vardı. Kuşkusuz, sorunu, ancak (vakıf) belgeleri çözebilecektir.

van'ın birleşen birlikleri, onları, Sinop yakınında kırdılar.

Melik Gazi'nin siyasal önemi arttı. Melik Gazi (Ahmed), kendisine sikkeler üzerinde (Rumca) "tüm Rumun ve Anadolu"nun fatihi ünvanını veren güçlü bir hükümdardı; ama ardılı Melik Gazi Muhammed, Bizans'a yarı-bağımlı olarak "büyük emir" ünvanıyla yetinmek zorundaydı.[11]

Kuşkusuz, kendi özel çıkarları doğrultusunda "İstanbul'un surlarına mızrak saplamak" istediğini cesaretle tekrarlayan Boemund, hıristiyan prenslerin yardımını vaadederek, Melik Gazi'yi, Bizans İmparatoruyla bağdaşıklıktan vazgeçiriyor, Selçuklulardan öç almaya kışkırtıyordu.

Selçuklu başkenti Konya, Melik Gazi tarafından kuşatılmış ve işgal edilmiştir (1101 - 1102).

Güneye, Klikya'ya el atan Melik Gazi'nin savaş kahramanlıkları, doğulu - hıristiyan tarihçiler üzerinde güçlü etki bırakmıştır. Hem Urfalı Matfey, hem de Suriyeli Mihail, seferlerini ayrıntıyla yansıtmaktadır. Küçük Asya'da üstünlük Melik Gazi'nin elindeydi, ve sanki bu savı kanıtlar gibi, Suriyeli Mihail (Bağdat'tan) halifenin ve (Horasan'dan) sultanın, yani Büyük Selçuklu'nun, kendisine Abbasi halifesinin bağımsız hükümdarlık amblemi kara sancak, sultan olarak önünde çalınan bir davul, darbeleri yetki vermeyi simgeleyecek altın bir asa gönderdiklerini anlatmaktadır.

Melik Gazi Danişmend, Rum Selçukluları indinde, böylece onurlandırılmıştı; ne var ki, sonraki kuşaklar, ata mülkünü parçalayarak, Küçük Asya'daki önemlerini yitirdiler, Selçuklular, bundan da başarıyla yararlandılar.

İleriye, sınır boylarına doğru can atan, gazilerin ba-

[11] 15. yüzyılda İstanbul fatihi Sultan II. Mehmed de kendisine "emir" ve "bey" ünvanını vermektedir.

şı, güçlü hükümdar kentten de uzaklaşmıştır, Bizans toprağında savaşan islamın kahramanı Ahmed Gazi'nin gömülü olduğu türbe, kentte değil (Kayseri ili yöresinde), Melek Gazi köyünde bulunmaktadır.

12. yüzyılın birinci yarısı boyunca, Danişmendler, Selçukluların iktidar iddiasını çürütmeye çalışıyorlardı; Melik Gazi Muhammed, babasının ününü henüz koruyordu ama, Sultan İzzeddin Kılıçarslan, Danişmendler'i —Yakub Hasan'ı (Amasya'nın ve Ankara'nın hakimi) ve Cun-Nun'u (Kayseri ve Sivas'ın hakimi)— uydular olarak görüyordu. Sultan, Cun-Nun'un elindeki mülke (belki Erzurum beyi Saltuk'un kızı olan nişanlısı elinden alınınca duyduğu kızgınlıkla) el koymuş, ama Selçuklunun ikbalperestliğinden "oruna, yüksekliğe düşkünlüğünden" rahatsız olan Suriye atabeyi Nureddin Danişmend'e yardım etmiştir. Ama, Danişmendler, henüz güçlüydü, onlara şimdi Bizans yardım ediyordu. Danişmendler tarafından sıkıştırılan Sultan II. Kılıçarslan, İstanbul'a geldi (1162), Manuel'den destek olmasını istedi. Manuel Sivas'ın kendisine verilmesi rızasını alarak anlaşma yaptı. Sultan, yardımcı birlikler sağlamayı üstlendi. Ama, Bizans, eskiden de olduğu gibi, Rum halkını Karadeniz'e çeken müttefiklerinin eylemlerinden rahatsızdı.

Nureddin'in ölümü (1174) Selçukluları coşturdu ve destekten yoksun kalan Danişmendler, onların önünde eğilmek zorunda kaldılar.

II. Kılıçarslan, devleti bölgelere ayırıp paylaştırdığı zaman (1188), Sivas'ı oğlu II. Kutbeddin Melikşah'a verdi. Artık, Selçuklular rahat edebilirlerdi, Küçük Asya'da sınırsız olarak egemendiler.

Danişmendleri güçsüzleştirmek için, Selçuklular, onları yönetim görevlerine yerleştiriyorlar; kendi ortamından koparılan Danişmendler, belki, Eskişehir çevresinde göçebelik eden Türkmen boylarının başına veriliyor. Ama

bir on yıl daha geçiyor, Yağıbasan'ın oğulları Danişmendler de, yeğeni III. Kılıçarslan tarafından işgal edilen tahta, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in geçmesine yardım ediyorlar. Kendisine bağlı beylerin hizmetlerini değerlendiren sultan, kardeşleri cömertçe ödüllendirdi. "Danişmendler'in bölgelerini", o, gerçekte, oğlu Alaaddin'e verdi, ama Muzaffereddin Mahmud'a da eski bir bölgeyi, Niksar'ı ve Koyulhisar'ı verdi. Muzaffereddin, Kayseri'ye dönebilmiştir: Sultanın tahta çıktığı yıl (h. 602 yılı), orda cami yaptırmaktadır. Zahareddin'e[12] "pervane" görevi bağışlanmıştır.

Artık, kendisini tahtta sağlam duyumsayan I. Keyhüsrev'in oğlu Sultan I. İzzeddin Keykavus, Küçük Asya'nın fethinin tarihini ısmarladı ve yazman İbni-Âlâ'nın kalemiyle, bu tarih, Danişmendler hanedanının övgüsüne dönüştü.[13]

Şimdi artık, Selçuklular, Küçük Asya üzerinde egemen olan güçlü bir devlettir. Onlar, karmaşık bir siyasal yumağın içine çekilmişlerdir. Hem Haçlıların hem de Bizanslıların başlangıçta yok etmek istedikleri Selçuklular'ın şimdi her iki taraf da korumasını, yardımını, ittifakını aramaktadır. İsaak Angel'in tutumuna öfkelenen Alman İmparatoru I. Fridrich Barbarossa, Rumlara karşı haçlı seferi ilan edilmesini istiyor. O, Kılıçarslan'la ittifaka giriyor ve onu, Manuel'i Avrupa'dan soyutlamak için, Bizans'a saldırmaya ikna ediyor. Oğuz boylarının Küçük Asya'da hıristiyanları nasıl dehşete düşürebildiklerini bi-

12 Vakayiname, ona, Zahireddin İli şeklinde tuhaf bir ad veriyor.

13 Danişmendler konusunda bir monografi için, sanırım önemli malzeme birikmiş durumdadır: Kazanova'nın numizmatik denemesi vardır (Revue Numizmatique Française, 3-me série, tt. XII, XIV, 1894, 1896); Maks von Berscham yazıtları incelemiştir (Zeitsehrift für Assyriologie, XXVII); ideolojik taraf —Gazi temsilcileri olarak Danişmendler— P. Wittek tarafından incelenmiştir (Byzantion, t. XI). Rus dilinde F. İ. Uspenski'nin makalesi vardır: "Melik Gazi i Dzul-Nun Danişmendi" (Zapiski Odesskovo obşçestva istorii i drevnostey t. XI, 1879, s. 229-268).

liyor. Bizans imparatoru ise, ikili oyunu yürütüyor; Selçuklulara armağanlar ve haraç göndererek onlarla iyi komşuluk ilişkilerini korumaya çalışıyor, ama gizliden kinli niyetler taşıyor ve III. Haçlı yürüyüşünün hedef aldığı Salahaddin'le görüşmeleri sürdürüyor. Bizans İmparatoru, belli ki, Mısır.ı, Filistin'i ve Suriye'yi birleştiren ve artık Mardin'i işgale yeltenen Eyyûbiler hanedanı kurucusunun Rum Selçuklularını da engelleyebileceğini ummaktadır. İsaak Angel, Salahaddin'in tehlikeli düşmanı Fridrih'ı engelleyecektir, Salahaddin'se, buna karşılık, "kutsal yerleri" Bizans'a geri vermeyi vaadetmektedir.

III. Haçlı yürüyüşünden sonra, Selçuklular'ın Bizans ve Haçlılar yönünden hiçbir korkuları kalmamıştır. Bununla birlikte, içten bir tehlike, Sultan II. Kılıçarslan'ın yaşlanınca, güçsüz düşerek, devleti çocukları arasında on iki parçaya ayırmasından dolayı, kendi kendini yok etme tehlikesi belirdi. Devlet bölüşüldü, ama onun en yakın ardılları, oğlu ve torunları yeniden birleştirdiler, dağılmış olan devlet, yeniden büyük bir doruğa yükseldi.

Sultan Kılıçarslan'ın oğulları da, kentleri, kardeşlerine ve çocuklarına dağıttılar, ama bu artık pay olarak ayrılmış bölgeler değildi; Selçuklu ailesinin üyeleri, feodallerin genel yükümlülüklerini yerine getiren, merkezdeki sultana bağlı feodallerdi.

Uzakgörüşlü çocuklar (başlangıçta Kutbeddin, sonra Bukreddin), anlaşılan, babalarının tutumunu kınamışlardır. Kutbeddin, ihtiyar Sultanı atlama cesareti göstererek, Kılıçarslan'ı kabile, cemaat ilkelerini dirilten bu ihtiyatsızca adımı atmaya belki de itmiş olan veziri Hasan'a hakaret etmişti.[14] O, toprakları tekrar birleştirmeye çalışıyor, Kayseri'ye gitmek istiyor, babasını Malatya'yı kendisine vermeye zorluyor, ve ürken Muizeddin, Salahad-

14 Suriyeli Mihail, Vezir Hasan'ın Kılıçarslan'ı oğlunun üzerine kışkırttığından söz ediyor.

din'e kaçıyor, onun yeğeni veMelik Adil'in kızıyla evleniyor, yeni bir bölgeyi, Urfa'yı alıyor. Kutbeddin ise, babasının iradesini çiğneyerek Konya'ya yerleşti, ama sevdiği (Uluborlu'da yanında yaşadığı) küçük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından desteklenen Kılıçarslan, isyancının üzerine yürüdü, başkenti işgal etti ve kısa süre sonra da orada öldü.

Kutbeddin yok edilmiştir, Kutbeddin'in karşıtları Gıyaseddin'e bağlılık andı içmişlerdir, ama Gıyaseddin henüz gençtir, güçlü kardeşi Rükneddin ise, iktidar savaşımını sürdürüyor, Gıyaseddin'i ülkeyi terketmek zorunda bırakıyordu. Rükneddin'in devlet zekâsı, yaraları çabucak iyileştirmiştir. Onun bölgesi, kuzeyde bulunduğuna göre dikkati de aynı yere çevrilmiştir.

Selçuklu tarihinde, eski ilişkilere geri götüren talihsiz öykü, böylece sona ermiştir.

13. yüzyılın ilk yarısı (Rükneddin Süleyman Şah'dan Alaaddin Keykubad'ın oğlu Keyhüsrev'e kadar) askerî başarı belirtileri altında geçer.

Yalnızca, Rumların yerleşmediği, ya da Rumlardan çok Laz-iber soylarının yerleştiği Trabzon bölgesi, 11. yüzyılda, Kafkaslara doğru bir eğilim gösteriyordu. 12. yüzyılda, Komninler (İmparator Manuel), burayı kendisine bağlamayı başarmıştır. Ama, Angeller hanedanı zamanındaki IV. Haçlı yürüyüşü öncesinde başlayan düzensizlik, Gürcistan Kraliçesi Tamara'nın (1104 - 1212) savlarının ortaya çıkmasına yol açmıştı. Maceracı imparator (Bizans'ta sık sık raslandığı gibi, sonunda gözlerine mil çekilen) Andronik'in torunları, ona akraba oluyorlardı. Gürcistan'da öğrenim görmüşler, Doğu hıristiyanlarının yüksek koruyucusu kraliçenin kurduğu düşlere kapılmışlar ve dedelerinin çiğnenmiş haklarını, savaşla geri almak istemişlerdi (Paflagonya, İmparator Manuel tarafından Andronik'e verilmişti). Genç Aleksi, kendine verdiği ün-

vanla Büyük Komnin, Trabzon'a yerleşmişti, onun "yolaçıcı ve habercisi" kardeşi David ise, devleti batıya doğru genişletiyordu; ama Samsun'un kuzeybatısındaki ticaret kenti Amasya yakınında, İznik İmparatoru Fedor Laskaris, onu durdurdu.

Ama, Trabzon İmparatorlarının "denizaşırı hükümdar" ünvanı üzerinde iddialı olan Selçuklular da, kuzeye doğru hevesleniyorlardı (Trabzon Komninlerinin kolu daha sonra, 15. yüzyılda, Mangup prensliğine oturmuştur).

Genç Aleksi'nin ihtiyatsızlığı (av sırasında tutsak düşmüştür), devletin yazgısını belirledi; Selçuklulara bağımlı bir derebeyine dönüştü. Kir-Aleksis'e lütufta bulunarak Trabzon Krallığına geri gönderen Sultan I. İzzeddin Keykavus, Karadeniz'de bir limanı, Sinop'u elinde tutar (1214), orada "Reis Hetum", Kır-Aleksis üzerine sultanın gözüdür. Rumlar üzerindeki gözetim işinde Hetum'a (belli ki, bu bir Ermenidir), Sultan rahatça güvenmektedir. Reis ünvanının gösterdiği gibi, o bir filoya komuta etmekte ve Kırım'ın güney kıyısının bağlandığı Trabzon ticaretini gözetiminde bulundurmaktadır.

Trabzon'un Selçuklulara bağımlılığı, Komninler için, kuşkusuz, hoş değildi; Aleksi'nin ardılı Andronik Gid, haraç vermeyi reddedecek olmuş, ama eninde sonunda, Selçuklular önünde eğilmek zorunda kalmıştır.

Hetum, Bizans İmparatorunun hazinesini taşıyan gemiye el koyduğu zaman (1223), derebeyi ile merkezi hükümdar arasındaki ilişkiler yeniden bozuldu.

Sinop, denize açılmak için yalnızca bir basamaktır.[15] Sinop, daha sonra yitirilmiştir, ve 13. yüzyılın ikinci yarısında, Moğollar tarafından güçsüz düşürülen devlet, bu-

15 H. 612 yılına ait (İS 1215 yılı) Sinop'taki yazıtlar bunu dile getiriyor, bkz: Hüseyin Hilmi. Sinop Kitabeleri, Sinop, 1923. Abulfida (Géographie d'Aboulféda, trad. St. Guyard. Paris, 1848, I, 2, s. 146). Samsun'u da Karadeniz'de "ünlü liman" olarak övmektedir.

ranın ele geçirilmesi için umutsuz bir çaba harcamaktadır.

Selçuklular, buranın, Kırım yolunu açan bir dayanak noktası olduğunu iyi kavramaktadırlar. Selçukluların ardılları Osmanlı Sultanları da, Sinop'un stratejik önemini iyi kavramışlardır. 17. yüzyılda, burası, filo demirleme yeriydi.

Sultan I. Alaaddin Keykubad, bir Kırım seferi gerçekleştirmeyi başarmıştı. Moğol saldırıları öncesinde, Çobanbey, Kırım'a geçti (1221 - 22) ve Sudak'ı işgal etti.[16]

Ancak, Küçük Asya'da ortaya çıkan düzensizlik, Selçukluların planlarını altüst etmiş, onların Kırım'daki yerini, Tatarlarla, Altınordu'yla anlaşarak bu noktanın kârından yararlanan "denizin köpek balığı" Cenevizliler ele geçirmiştir.

Transkafkasya da, Doğu Avrupa'ya karadan yol açıyordu; burası, ticari kârlarıyla, kuzey için de çekiciydi. Kafkasya "burada, uzak kuzeyde" iyi bilinmektedir, ve Viladimiro - Surdalskoye Knazi Andrey Bogolubski'nin çapkın, maceracı oğlu Grigori, zengin bir gelinle, Gürcistan Kraliçesi Tamara'yla evlenme kurnazlığını göstermiştir.

Devletin kuzeydoğu köşesinde sarkıp duran ve sınır bölgelerini siyasal ve ekonomik etki alanında toplayan Gürcistan, elbette Selçukluların kıskanç kuşkularını üzerine çekiyordu. Daha Sultan II. Rükneddin Süleyman Şah, Gürcistan üzerine bir sefer düzenlemiş, ama Kraliçe Tamara, onu yenilgiye uğratmış, dağılan ordudan, kendisine büyük ganimet kalmıştı. Zafer kutlanırken,

16 Bu konuda, İbni Bibî vakayinamesinden bir parçanın çevirisi ve tahlili A. Yakubovski'de verilmiştir (Rasskaz İbn al Bibî o pohode maloazlatskih turok na Sudak, Polovtsev i russkih vı naçale XIII. v. Vizantiyskiy vremennik, t. XXV, 1927, s. 53 - 76). Seferin nedeni, "Slove Lazarya Trapezuntskovo o çudesah sv. Yevgenii" (Y. Kulakoskiy. Proşloye Tavridı, Kiyev, 1914, s. 96)'da anlatılmıştır.

Gürcüler, Sultan'ın sancağını taşıyorlardı; sancağın ardında ise, daha sonra Kraliçe Tamara'nın demir bir nal karşılığında sattığı "bir büyük bir ünlü er", Erzincan beyi yürümekteydi.

Savaştan sonra, Ermenistan da, Kürt ve Selçuklu emirlerinin yönetiminden kurtuldu. Tamara, birkaç yıl boyunca kararlı şekilde, güneye doğru, Malazgirt'e kadar yürür, Van gölü çevresindeki toprakları, Ahlat'ı, Erciş'i yakıp yıkar.

Atabey "Şah Armen"in başkenti Ahlat, 13. yüzyıl başında, Eyyûbilerce ele geçirilmiş sonra Harzemşah Celaleddin Muhammed, kısa süre burada bulunmuştu; o, Melik Adil'in oğlu Melik Eşref'i bozguna uğratmış ve Tiflis'i alarak (1226) Gürcüleri kuzeye atmıştır.

Geçici olarak gerileyen Selçuklular, kararlı olarak saldırıyorlardı. Sultan I. Alaaddin Keykubad, karada, devlet topraklarını bütünleştirmişti.

O, kuzeyde, bir zamanlar II. Kılıçarslan tarafından Tuğrul Sah'a verilmiş olan Erzurum'u, ve Karadeniz'den İran'a giden yol üzerindeki zengin Erzincan kentini, Selçuklulara bağlamıştır.

Mengücüklerin yazgısı tekdüze geçmiştir. Erzincan ve Divriği, daha Alparslan zamanında, gönüllü asker Türkmen Mengücük'e bağışlanmıştı. Erzincan beyi, yumuşak bir siyasa yürütüyordu, Selçuklularla Mengücükler arasındaki ilişkiler, dostça karakter taşıyordu; hanedanlar, akraba bile olmuşlardı: Fahreddin Behramşah, Sultan II. Kılıçarslan'ın kızıyla evlenmiş, ve sonra, kendi kızını, Sultan I. İzzeddin Keykavus'a vermişti. Mengücükler hanedanı, 13. yüzyıla değin böyle yaşayagelmiş, Sultan Alaaddin, Davud'un ayrılıkcı yeltenişlerini görmüş, onu Erzincan'dan alarak zararsızlaştırmış, Müneccimbaşı'nın yazdığı gibi, "devlet yükümlülüklerinden" bağımsız olarak yanıbaşındaki Kırşehir'e vermiştir.

Ama, Transkafkasya'ya, Gürcistan'a uzanıma girişimi düşmüş oluyordu; bununla birlikte, Gürcistan Kraliçesi, hıristiyan dininde kalması güvencesini alarak, kızı Tamara'yı, Sultanın oğluna vermiştir.

Doğuda, dünya çapında ün düşleyen Harzemşah Celaleddin Muhammed'in kısa bir süre elinde kalan Ahlat ve Haçlıların üslenerek saldırı düzenleyebildıkleri Urfa ele geçirilmiştir (burası sultanın elinden çabucak çıkmıştır).

Kürdistan'ı, kuzeyden ve güneyden kuşatan Selçuklular, Diyarbakır'a saldırı hazırlıyorlardı.

Başlangıçta, Kürt beyleri Mervanilerden Büyük Selçukluların yönetimine geçen Diyarbakır, sonra elden ele geçmişti. Yerel devlet zayıftı, ve iki devlet, —Rum Selçukluları ve Eyyûbiler— Diyarbakır beyleri Artuklular üzerinde egemenlik için birbirleriyle sürtüşüyorlardı. Küçük Asya topraklarını bütünleştiren Sultan I. Alaaddin Keykubad, Diyarbakır'ı işgal etmeyi düşlüyor, ama iki kez başarısızlığa uğruyor. Orada, ancak, oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev tutunabilmiştir (1241). Kent yaşayanlarını kendisine bağlama isteğiyle, belki gene o, kente getirilen mallardan, pazarda satılan ürünlerden vb. dolaylı verginin kaldırıldığına ilişkin (Ulu Cami'nin duvarına oyularak yazılan) bir yasa çıkarmıştır. Moğol akınlarının yolaçtığı panik sırasında kent, Selçukluların düşmanı Melik Kâmil Eyyûbi tarafından işgal edilmiş, ama Hülagü Han, Diyarbakır'ı Selçuklu kardeşler II. Keykavus'a ve IV. Rükneddin Kılıçarslan'a geri vermiştir, ve 1280 yılında, kentin yönetimi, henüz III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in elindedir.

Bizans'ın yetersizliği, Kayseri'de yerleşik Ermenilerde, çok önceden, bir ulusal krallık kurma düşleri uyandırmıştı. Güneyde, Küçük Ermenistan'da II. Levon, Ermenileri birleştirmek ve birleşik güçlü bir devlet yarat-

mak istemektedir. "Başkent" Kayseri'ye bir baskın ve Selçukluları zayıflatma fırsatını dikkatle gözlemektedir. Sultan, derebeyini bastırdı ve Klikya geçidini savunan kaleleri işgal etti. Ermeniler, büyük haraç ödüyor, Selçuklular da otoriteye ve gümüş sikkelerin ayarına dikkat ediyorlardı. H. Levon'dan sonra, 1375 yılına değin, Sisa'da tutunan Rupenidler, artık sessiz durmuşlardır.

Selçuklular önündeki dalkavukluklar, açıkça bir ahlâkî düşüklüğü ve hıristiyan inancının savunulmasına ilişkin yüksek perdeden tümcelerin sahteliğini göstermektedir. Venedik'in bezirgân çıkarlarının temelsiz ideallere ağır bastığı IV. Haçlı Seferi zamanında, Bizans, bunu kendi üzerinde, kendi gözleriyle görmüştür. Selçuklular, Küçük Asya'daki istila politikalarını gene de yenilemişler ve ısrarla denizlere doğru yürümüşlerdir.

Artık, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, denize bir çıkış aramaktadır; Akdeniz yolu üzerinde yerleşik olan küçük beylikleri saf dışı bırakarak, Haçlılara göz kırpan Antalya'yı işgal etti (1207), ve Venediklilerle ticaret anlaşması yaptı; çoban Oğuz, tüccara dönüşmekte, deniz ötesinden tüccar davet etmektedir.

Selçukluların deniz silahları bulundurduğu tek deniz üssü Antalya'dadır; kırk kadar bey sarayını ele geçiren Emir Mubarizeddin, Arslan Yürekli Rişar tarafından işgal edilmiş olan (1192) Kıbrıs adasını, Haçlıların elinden almayı düşlemektedir.

Akdeniz'de ve Karadeniz'de liman kentlerine sahip Selcuklular, dış ticareti genişletebilmişler, ve bu, üretici güçlerin artısını yükseltmiş, ülkenin ekonomik güvencine önemli ölçüde yardımcı olmuştur.

Selçuklular, bir zamanlar Antakya'daydı. Bir zamanlar, Küçük Asya'daki yaşamın emekleme çağında Türk akınları, belki de Bizans konusunu daha az düşünerek, Yerussalem'i tehdit ediyordu.

Onlar, sonra, Eyyûbilerin yönetiminde bulunan Haleb'e de gözdiktiler, ama I. Keykavus, sık sık Haçlıların iç çarpışmalarına tanık olan Suriye yakınındaki Tell-Başar'da (Fırat'ın sağ kıyısında), Melik Aşraf tarafından ağır yenilgiye uğratıldı. Sultan Alaaddin, karşıtlarını hoşnut etmede ustalık gösterdi (bunun için bir Eyyûbi ile evlendi)[17] ve Mısırlı Kâmil'in başını çektiği koalisyon etkisizleşti.

Selçuklular, hıristiyanlar karşısındaki askerî başarıya önem veriyorlardı; hıristiyan topraklarına yapılan seferleri, Tanrı'nın isteği olarak yansıtıyorlardı. Sultan I. Alaaddin Keykubad'a methiye okuyan Yazıcıoğlu Ali, "islâmın sancağını böylesine yücelten bir başka sultan gelmediğini"[18] söylemektedir.

Komşular böylece bağlı kılınmış ve ezilmiştir.[19]

Selçuklu devleti, Moğol saldırısından önce, şanın doruğundayken "Yemen'den Gürcistan'a ve Abhazya'ya, Rusya mülkünden Tarsus sınırına, Antalya sınırından Antakya bölgesine, Sudak ve Kıpçak bozkırlarından Suriye ve Irak çöllerine, Rum (yani Bizans), Frenk ve Ermeni mülklerinin sonundan Medine'ye ve Yemen'e kadar"[20] tüm ülkelerin "prensleri" (mülk) ve "tiranları" (cebabreh) onla-

17 Sultan II. Keyhüsrev de bir Eyub-nin (Halep prensinin) kızı Gaziye Hatun'la evliydi.

18 Yazıcıoğlu Ali, III. 208.

19 Selçuklular, sonra, Avrupa'ya da gözlerini diktiler; 13. yüzyılın başlarında, göç dalgası Dobruca'ya ulaştı (Bkz: Bulgar İ. K. Dimitrova'nın incelemesi); 14. yüzyılda, İbni - Batûta (II. 416 ve dev.), anlaşılan, Karadenizin batı kıyısında bir yerlerde yer alan bir "Baba Saltuk" adlı Türk kentinden söz etmektedir. Kuzey Fessalya'da ("Serviye" ve "Kozan" yörelerinde) bugün de, vaktiyle Bizans imparatorlarınca, Osmanlıların Balkan yarımadasını işgaline kadar, burada yerleştirilmiş, Selçuklu kuşakları "konyar"lar, Konya insanları yaşamaktadır. Bununla birlikte, K. İreçek (İstoriya bolgar. Odessa, 1878, s. 620), Konyarların yerleşim yerlerinin 16. yüzyılda, Trakya'nın ve Makedonya'nın güney bölgeleri olduğunu öne sürmektedir; F. Babinger Scheich Bedr-ed-din der Sohn des Richters von Simav, Berlin 1921, s. 10, not), bunların kişiliğinde Bulgar at çobanlarını görüyor.

20 Yazıcıoğlu Ali, III, 209.

ra boyun eğmişti; Ön Asya devletleri için sürekli özellik olan istilacı eğilimler, Selçuklularda canlanmıştır.

Sultan I. Alaaddin Keykubad, kendisine örnek olarak seçtiği Büyük Selçuklu'yu, Sultan Sancar'ı anımsayarak müslüman devletinin dünyadaki önemi konusundaki eski tasavvurları diriltmek istiyordu. O, evrensel bir iktidar düşlüyor, Küçük Asya'daki istilaların, belki de, yalnızca müslümanlardan ibaret olmayan bir dünya egemenliğinin yolunu açacağını düşünüyordu.

Küçük Asya'da, anıt yapılar üzerindeki yazıtlar, Rum Selçuklularının şatafatlı ünvanlandırılmasını dile getirmektedir. Selçuklu (Sultan II. Keyhüsrev), kendisini "kâfirleri ve müşrikleri öldüren" (katle'l kefere vel müşrikin) "Rum'un, Ermenistan'ın, Diyarbakır'ın ve Suriye'nin Sultanı", "kıyıların hükümdarı" (Emiri's sevahil) olarak gururla yüceltiyordu.

İtalyan sözleşme belgeleri de, böyle tumturaklı sultan ünvanlarına uygun biçimde şöyle düzenleniyor: "İkonia'nın büyük Sultanı ve Doğuda ve Yarıgece ülkesinde bulunan bütün toprakların, ve Büyük Kapadokya'nın hakimi Alaaddin ("Alatinus Magnus Soldanus Iconii et Potestas omnium terrarum per Orientem et Septentrionalem Plagam existentium et Magnae Cappadociae").[21]

Selçuklular, dış düşmanlara karşı utkular kutluyorlardı, ama devletin içinde, sınırlarda, genellikle güçsüzdüler; feodaller, sultanları yerinden ediyor, "uçlarda" duran beylerse, buyrukları uygulamayı reddediyorlardı.

Selçukluların tarihi, hızlı yükselişin ve düşüşün şaşırtıcı örneğini oluşturmaktadır. 11. yüzyılın ikinci yarısında, Horasan'dan ortaya çıkıveren Selçuklular, tüm 12.

21 Selçukluların ünvanlandırılması konusunda, Max von Berşam'da notlar düşülmüştür. ("Asie Mineure", yazıtların yorumları no. 16; gene "Amida"da). — Bkz: ayrıca, Celâleddin Karatay'ın Vakfiyesi (Konya, 1936, no. 2, s. 127), burada sultan için olduğu gibi, naibi için de zarif sıfatlar verilmiştir.

yüzyılı savaş içinde geçirdiler, ve tarihin otoritesinin Küçük Asya'da egemenliği onların elinden koparan Danişmendlerden yana eğilim gösterdiği anlar oldu, ama düşmanları arasındaki çelişkilerden yararlanarak tutundular, ve Küçük Asya ortasındaki bozkır kenti Konya'dan, batıya, kuzeye, doğuya ve güneye yayıldılar. Bir zamanlar, Araplarca, ileri saflara sürülen, inanç uğruna sınır savaşçılarının eski bölgesi Küçük Asya'da kültürü büyük bir doruğa yükselten devlete dönüştü. Onlar, burada yarım yüzyıl içinde, yaratıcılarından fazla yaşayan anıtlar gerçekleştirdiler.

Ama, toplumsal kuruluş sallantılıydı, ve devlet kısa sürede parçalandı. Merkezcil güçler, merkezkaç güçler tarafından savrulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

Moğollar - Kösedağ Savaşı - Moğol Akınından Sonra Devletin Parçalanması - Türkmenler Arasında Kaynaşma - Karaman - Beybars Seferi - Sultan Yönetiminin Düşüşü - Vezirin Yükselişi - Bağımsız Beyliklerin Kurulması - Moğol Etkisi - Vergi Sistemi

Bizans'ın üzerine doğudan yüklenen göçebe dalgaları, 11. yüzyılda, burada, yavaş yavaş sönmeye başladı. Ama Rum Selçukluları devleti de, 13. yüzyılda Batı Asya'yı ve Doğu Avrupa'yı basan korkunç bir gücün saldırısı altında çökmüştür. Parçalanma süreci, hızlı gelişti, çünkü devlet organizması da henüz sağlam değildi.

Küçük Asya'da dipten gelen sarsıntılar çoktan beri duyuluyordu; Moğollar, önce, Harzem Şahı Celâleddin Muhammed'i yenmişler (1200 - 1231), arkasından Küçük Asya'yı göçmenler doldurmuştu. Topraklarını ve evlerini yüzüstü bırakmış perişan feodaller, Küçük Asya halkına, bozgun sırasında yaşadıkları korkuların bir uyarısı gi-

biydi; ama yabancı yerlerde, durumdan hoşnut olmayan bu insanlar, çıkardıkları gürültüyle, toplumsal bir dönemin temellerini sarsıyorlardı. Ortam karmaşıklaşıyordu.

Küçük Asya'ya saldıran Moğollar, yolları üzerinde rastladıkları kentleri ve otoriteleri yerle bir ettiler. Önce (1225) Transkafkasya, sonra (1243) Küçük Asya, ensonu (1258) halifeliğin başkenti Bağdad, yabancı akınlarının ağırlığını gördüler.

Hıristiyan ve müslüman tarihçiler, Moğol saldırılarının dehşetini, açık olarak yansıtmışlardır. Sonra, kuşkusuz, her şey atlatıldı, ama daima olduğu gibi, yaşamın barış içinde akışını yıkan o ilk an şaşırtıcı oldu ve kalıcı acılar bıraktı. Musul'da yaşayan ve Moğolların Transkafkasya'da gerçekleştirdiği yıkımı yakından gözlemleyen tarihçi İbn-al-Asir, bakın ne diyor:

"İslâmın ve müslümanların bu yenilgisini, kim, kolayca yansıtabilir? Ne çare, anam beni doğurmasaydı daha iyiydi. Keşke, bundan önce ölseydim de, sonsuza değin unutup kalsaydım. Ben, önce duraksadım, ama sonra, gecelerin ve gündüzlerin bir benzerini daha doğurmadığı, ve tüm yaratılmışları saran ve özellikle müslümanlara dokunan en büyük olayın, büyük mutsuzluğun tarihini anlatmaya başladım. Tarihin kaydettiği en büyük bela, Navuhodonosor'un İsraillilere karşı hareketi, onları yok edişi ve Yerussalim'i yıkışıdır. Ama, lanet olası Tatarların kırıp geçirdiği ve her kentin Yerussalim'den birkaç kez daha büyük olduğu şu ülkelerle kıyaslandığında, Yerussalim ne ifade eder ki? Ve, onların yok ettikleri yanında, İsrailoğulları nedir ki? Zira, onların yok ettiği tek bir kentin sakinleri, tüm İsraillilerden daha çoktu. Kimseyi bırakmıyorlardı; karıları, kocaları ve çocukları öldürüyorlardı, hamile kadınların karnını deşiyor ve dölüt halindeki yavruları öldürüyorlardı."[1]

[1] N. İ. Ilminski'nin eski çevirisini biraz kısaltarak alıyorum. Bkz: A.

Daha sonraları, Avrupalı tarihçilerin de korudukları Moğol yağmacılara karşı oluşan olumsuz bakış açısı, ilk kez, burada yansımıştır.

Moğollar, Kafkasya'yı, geçici olarak bıraktılar; tehlike, geçici olarak uzaklaşmıştı.

Doğudan gelen felaketi sezen Sultan I. Alaaddin Keykubad, Moğollarla barışçı ilişkileri desteklemeyi yeğliyordu. Moğolların, oğlu Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i Kösedağ'da ağır yenilgiye uğrattığı (1243) ve artık devletin zayıflamaya başladığı talihsiz yıla değin durum böyleydi.

Moğolların bıraktığı izlenim, akıllara durgunluk vericiydi. Selçuklu ordusunun sayısı çok fazla olmasına karşın (İbni-Bîbî'ye göre[2] Kösedağ çarpışmasında sultanın 70 bin askeri vardı), Moğollar, onları kolayca bozguna uğrattılar. Felaketten 10 yıl sonra, Küçük Asya'da dolaşan Vilhelm de Rubruk, sultanın tümü atlı 200 bin adamı varken, Tatarlar olsa olsa 10 bin kadardı, demektedir.[3] Rubruk'un aktardığı sayılar, kuşkusuz, kesin sayılar olarak kabul edilemez, ama bunlar, çağdaşlarının genel izlenimini ,genel kanısını dile getirmektedir; başka türlü olsa, Selçukluların çok fazla düşman sürüsü karşısında gerilediğini söylemek doğal olurdu.

Gürcü vakayinameleri, Sultan'ın 400 bin savaşçısı olduğunu söylüyor. Ama, Moğollar, savaş geleneklerini izleyerek sağ kanada Gürcülerden ve Ermenilerden seçme gönüllüler yerleştirmişler ve Sultana yüklenmişlerdir. Sultanın da, hıristiyanlardan ücretli komutanları vardı (Gürcü Dardan Şarvaşidze ve Ermeni kralının oğlu Van), ne var ki, Gürcü önder öldürülmüş ve Sultanın bir-

Kunik. İstoriçeskiye materialı i rozıskaniya, II, Vıpıska iz İnb-el-Atıra. Uçeniye zapiski Pervovo i Tretyevo otdeleniy Akademii Nauk, t. II, s. 640.

2 İbni Bîbî, IV, 237.

3 V de Rubruk. Puteşestviye vı Vostoçnıye stranı. Vvedeniye perevod i primeçaniya A. Maleina, Spb. 1910, s. 175.

likleri sarsıntıya uğramıştır.

Kösedağ'da iki sancak karşılaşmıştı, kırmızı (Moğol) ve siyah (Abbasi - Selçuklu); Küçük Asya üzerinde kırmızı bayrak yükseliverdi.

Mantık, Selçukluların düşüşünü açıklayabilir: Onlar için, güçlerin konumu elverişsizdi; devlet düzeni, hem halkın alt kesimlerini hem de feodalleri, aynı şekilde, baskı altına alıyordu. Çok kısa bir süre önce, Baba İshak'ın yönettiği köylüler ve göçebeler, kenti tehdit etmişlerdi; ama feodaller da bağımsızlık düşlüyorlardı. Sultan, doğallıkla, yenilgiye uğramak durumundaydı; gözü korkmuş olarak birliklerini terk eder ve savaş alanından kaçar.

O zaman, ordugâha saldıran Moğollar, erzakı, eşyayı ve çadırları ele geçirdiler. Keşiş Magaki'nin belirttiğine göre, Sultanın karargâhının dışının ve içinin döşenişi zengindi. Çadırın girişinde, kaplan, aslan, leopar gibi yaban hayvanları bağlıydı.

Selçuklu devletinin çıkarları çerçevesine zorla sokulmuş olan Önasya beylikleri, şimdi, Moğol saldırılarmdan yararlanıyorlardı. Bağımsızlıklarını gözeterek Selçuklularla aralarına mesafe koyuyor ve Moğollar önünde, görünüşte bir bağlılığı vurgulamak istiyorlardı. Örneğin, Moğollarla kız alıp vererek akraba olan Prens Haçen, Hasan Cemal, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı Baycu seferine de katılmışlardı.

Moğollar, Küçük Asya'yı ürkütmüşlerdi, Moğollardan Tavar dağlarına gizlenmiş gibi duran Küçük Ermenistan, doğu konukseverliği kuralını bozmuştur: Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in karısı ve kızı, Kösedağ savaşından sonra Hetum'a kaçınca, Hetum, onları Moğollara teslim etti.

Moğol saldırısının sonuçları, yaşamın tüm alanlarında derhal yansımıştır.

Tarım altüst oldu; tarlalar bakımsız bırakılmıştı, ve 1243 yılında, ülkede ağır bir açlık başladı. Türkler, yığınlar halinde, Bizans devletinin sınırlarına yöneldiler.

Nikifor Grigora'nın (1295 - 1359) yazdığı gibi, "Yollar, kadınlar, erkekler ve genç insanlardan oluşan bu halkla dolmuştu. Türklerin tüm zenginliği —altın, gümüş, dokuma, mücevherler—, her şey, Rumların eline geçti. Küçük bir ölçek buğdaya büyük paralar veriliyordu, herhangi bir kümes hayvanı, öküz ya da keçi çok yüksek fiyatlara gidiyordu."[4]

Küçük Asya'nın, Erzurum, Kayseri gibi kültür merkezleri boş alanlara dönüşmüştü; sakinleri kırılmış, zanaatkârları Orta Asya'ya götürülmüş, halka yüksek vergiler yüklenmişti. Ülkeyi, üç ay içinde yerle bir eden Baycu, Azerbaycan'daki kışlık otağına döndü ve ininde, önünde serili duran ganimetine bakınmaya başladı. Direnişi kırmak için, Moğollar, devleti bölmüş ve egemenler arasına düşmanlık tohumları ekmişlerdi.

Selçukluların yıkılması, doğallıkla, Bizans'ın, Küçük Asya topraklarının bu ihtiyar aşırtıcısının başarı umutlarını yükseltebilirdi, ama onun susması, Moğolların yarattığı kargaşaya kayıtsız gözlerle bakması, Miriokefali yenilgisinden sonraki zamanda, çok daha açığa çıkan fiziksel ve ahlâksal çöküşün derinliğini göstermektedir.

Türkmen kalabalıkları, belki gaziler de, çoktandır Karadeniz kıyısına yöneliyorlardı; doğuda, Moğollarca ezilmiş olan bunlar, doğallıkla, batıya, Bizans taşrasına, Paflagonya ve Pamfiliya'ya doğru yola çıkmışlar, bu yüzden saldırının tüm ağırlığını üzerlerinde duyumsamışlardı.

Nikifor Grigora, bunu, doğru kavramıştır. Şöyle ya-

4 Vizantiyskiye istoriki, t. I, Rimskaya istoriya nikifora Grigori. Spb., 1862, str. 41 - 42 (devamında Nikifor Grigor aktarılıyor).

zıyor: "Birçok despotluk yapan Türkler, İskitler (yani Moğollar) tarafından kovalanmış olarak, kendileri de Rumları (yani Bizanslıları) kovalıyorlardı, ve İskitlere kıyasla ne denli güçsüzleştilerse, Rumlara karşı o denli yiğitleşiyorlardı. Her türlü eşkiya, bir araya gelerek soygunculuğa sarıldı ve Rum ülkesinin sınır köylerini alabildiğine rahatsız ettiler."[5]

Sultan II. Keyhüsrev'in uğradığı yenilginin ardından, kendisini, Sultan Alaaddin Keykubad'ın oğlu olarak gösteren düzmece bir Türkmen, (V. de Bobe'nin kaydettiğine göre) "Koterin" ortaya çıktı. O, kardeşinin yeteneksiz ve kadınsı biri olduğunu ve ülkeyi yönetmesinin yakışık almayacağını söylüyordu. Türkmen, çevresine 20 bin yandaş toplayarak Konya yöresini yakıp yıktı ve güneye, Kilikya'ya hareket etti. Ne var ki, I. Hetum'un ona incinmiş olan ve çoktandır Selçuklulara dayanan kuzeni tarafından püskürtüldü. Düzmece Türkmen, Alaiye'ye girmeye hazırlandığı sırada ele geçirildi, ve asıldı. Üç ay süren dalgalanmalar, kısa süre sonra, yeniden başlamak üzere durdu.

Sultan II. Kılıçarslan'ın ussal olmayan eyleminden sonra, kendini toparlamış olan Selçuklu devleti içten sarsılıyordu. Yönetim aygıtının güçsüzleşmesinden, "uçlarda" oturan ve merkeze ancak korku duydukları sürece bağlı kalan Türkmenler yararlanıyordu.

Devlet aygıtı bozulmuştu. Moğolların doğrudan saldırılarından kaynaklanan dağınıklık, Oğuz (Türkmen) boyları arasında kaynaşmaya yolaçtı. Başlangıçta (1261), Karaman (Ermenek'te) boyu başkaldırdı, sonra (1275) Cimriler. Bunlar, Konyayı işgal ederek yağmalattılar. Başkaldırı genişleyerek Aksaray'a sıçradı.

"Uçlarda" göçebelik eden Oğuz boyları, Selçuklulara karşı feodal yükümlülüklerine son verdiler; bunların boy

5 Nikifor Grigoria, s. 132.

önderleri bağımsızlık ilan ettiler.

Selçuklu devletinin doğu yarısının huzurunu gözeten Moğol hanı Hülagu, Türkmenlere, devlet karşıtı, "kuşku verici" bir unsur olarak bakıyordu. Tavr Türkmenler arasına düzenlediği bir geziye Selçuklu İzzeddin ve Rukneddin kardeşleri de kattı. Başlangıçta, İzzeddin'i destekleyen Türkmen önderi Muhammed al-Uci (yani "uçta", sınırda duran), ondan kopmuştu. Hülagu, Türkmeni yanına çağırdı, ama Muhammed Al-Uci bunu reddetti. Asinin bastırılması görevi, Rukneddin'e verildi. Muhammed Al-Uci yakalandı.

Devlet, adım adım zayıflıyordu ve Türkmen baskılarını püskürtmede güçsüzdü. Ermeni vakayinamelerinin yazdığına göre, "İsmailyen soyundan" olan Karaman da çileden çıkmıştı. O, kendisini sultan ilan etti ve Akdeniz kentlerini yakıp yıktı. Sultan Rükneddin'in cesareti kırılmıştı, ama I. Hetum ona yardım etti. Başarı geçiciydi, 1277 yılında Muhammed-İbn-Karaman, Konya'yı işgal etti.

Yabancı saldırıları ortamında, Küçük Asya'da, anayurda sevgi duygusu da doğdu. Başlangıçta, yurt kavramı yabancıydı ve anlaşılmazdı; Türk, sık sık, devleti terkediyor ve Bizans'ın yolunu tutuyordu; sultanın akrabası, öç almak isteğiyle, Moğollara saldırabiliyordu, ama komşuları, "bilgili Bizanslılar" da aynı şekilde davranıyorlardı. Şimdi, Karaman bölgesi temsilcileri, Selçukluların feodalları, çiğnenmiş olan haklarını savunmayı üstleniyorlardı. Bunlar, uç beyleriydi: Karaman, Zeynel Hacı, Bunsuz[6], otuz bin atlıyla Konya'ya yürüdüler ve tahta, İzzeddin Keykavus'un oturmasını istediler; bu, onların Türk dilinin üstün kılınması savaşımıydı.

Karaman beylerinin uslarında, Moğollara karşı koyma konusunda, belki, belirsiz bir düşünce dolaşıyordu. Merkezin güçsüzlüğünü gören Karaman, ulusal, Küçük

6 Krş. Eski Uygur belgelerindeki Mungsuz adı.

Asya ortak çıkarlarını savunmayı üstlenmek, Selçukluların başkentini yabancıların siyasal ve kültürel egemenliğinden kurtarmak istiyordu. Divanlardan Fars dilini kovan ve Türk dilini yerleştiren[7] "köylü iktidarını", vergilerin ağır baskısı altındaki köylüler destekliyordu.

Karaman beylerinden ve yüksek ünvanlı Selçuklulardan, Mısır Sultanı Beybars'ın niyetlendiği (1277) karışmayı da onaylayan yandaşları bulunuyordu.

Moğolların kendilerine Suriye yollarını açan hızlı devingenliği, Küçük Asya'yı, güney yönünden darbelere açık hale getirmişti. Bazan, Haçlı yürüyüşlerinin sonuncu heveslisi Kral IX. Lüdovik'le bazan Suriye hıristiyanlarıyla görüşmeler yürüten "Yüce Tatar Sultanı", Memlûkleri telaşa düşürmüşlerdi. Mısır Sultanı Beybars, Suriye'yi yengilerle geçerek Küçük Asya'ya girdi ve Moğol yandaşlarını yenilgiye uğrattı.

O, Kayseri'ye yöneldi, ama buradaki yüksek ünvanlı Selçuklular kaygılandılar, ve Muineddin Pervane, küçük yaştaki Sultan III. Keyhüsrev'i alarak Tokat'a kaçtı.

Moğol devrinde, Küçük Asya, bazan, deyim yerindeyse, bir açık avlu özelliği gösteriyor, egemenlik için, Selçukluların kalıtı için savaşan düşman taraflar bu avluda geziniyorlar.

Bir zamanlar, dış politika iplerini yönlendiren Selçuklular, şimdi ilgisizce bu savaşımı seyretmektedir. Onlar, tartışmayı çözmede güçsüzdür, ve biri (örneğin, Muineddin Pervane) etkin davranma isteğiyle ortaya çıkarsa, bunun sonuçları acıklı olmaktadır.

Gürcü vakayinamesinin söylediğine göre, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, boyun eğerek Moğollardan, Küçük Asya üzerinde bir "şan"[8], yani "şihne" (şahne) kuru-

7 Karamanoğlu Mehmed'in Konya'yı işgalinden (1277) sonra Türk dilinin yükselişi konusunda, bkz: F. Köprülü, Encyclopédie de l'Islam, IV, 989.
8 M. Brosset, op. cit., p. 520.

mu oluşturmalarını dilemiştir. Bununla birlikte "Şignagi" sanı, Selçuklularda çok eskiden, daha Orta Asya'dayken vardı.[9]

Sultan'ın gücü ise düşüyordu, çünkü hazine de boşalmıştı. Moğol döneminde, devlet gelirleri şöyle paylaşılıyordu: Sultana yalnızca üçte bir gidiyor, üçte birini Moğollar ve diğer üçte birini feodallar alıyordu.

Bağdad'ı işgal eden (1258) Hülagu, Selçuklular devletinin ikiye bölünmesini gerçekledi, desentralizasyon (yerinden yönetme), süreci ise, çok daha çabuk işledi. Feodallar arasında düşmanlık güçleniyordu; her grup, kendi adayını ileriye sürüyordu; bir süre (1249 - 1257) Küçük Asya'da üç Selçuklu (II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğulları) birden egemenlik sürer olmuştu.

Rekabet doğuran ikili yönetim, kuşkusuz Moğollara siyasetlerinde başarı sağlıyordu; örneğin, Gürcistan'da on yılı aşkın süre ortak yönetimde bulunan iki kraliçeyi birden onaylamışlardı.

Sultan, otorite kullanmıyordu; o, hanın önünde baş eğmeye gitmek zorundaydı, orada, deyim yerindeyse, "ünvan belgesi" elde ediyordu. Gerçekte, fiili yönetici, Moğol hanının genel valisiydi. Han, ya da "İlhan", emirleri de atamaktaydı, vezirlerse Sultanın değil, Hanın istemini uyguluyorlardı.

Kars'ta bir yerde oturan Moğol genel valisi Baycu, uzaktan, iktidar için didişen kardeşlerin ne yaptıklarını gözlemektedir.

Ensonu, Sultan II. Keykavus'un, haraç vergisini yatırmayı geciktirdiği gerekçesiyle, ülkeyi yıkarak, onun üzerine yürür. Sultan direnmeye çalışır, ama Mihail Paleolog'un yardımına karsın, Sultan, Sultanhan yakınında bozguna uğramıştır ve ülkeyi hemen terk eder. İktidara,

9 Materialı po istorii turkmen u Turkmenii, I, s. 314.

tek başına Sultan IV. Kılıçarslan geçer.

Hanedanın düşmesi öncesinde, II. Keykavus'un torunu, Moğolların beğenmediği, onları başarıyla yenilgiye uğratan Sultan III. Alaaddin, gene onlar tarafından devrildi, o zaman kul ruhlu yüksek ünvanlılar, sahiplerinin istemini sezerek, sultanı boğdular. Böylece, sultanları etkilemede, eski yöntemler, Küçük Asya'da devam ediyor, erkân ile Moğollar arasındaki sınır çizgisi silinmiş oluyordu.

Selçuklular, çoktan, Moğol hanının derebeylerine dönüşmüştü; han, Sultanın Küçük Asya'daki mülklerine kendi malı gibi egemen oluyordu. Örneğin, Mısır Sultanı Beybars'ın üzerine hareket eden han Abaka, Erzincan'dan geçmişti; kentliler, ona bağlılık gösterdiler, ama silahlı birinin surlar üzerine çıkmasına öfkelenen han, kenti, yıktı. Sonra, bir zamanlar, Mengücük Beyliği'ne dahil olan Divriği kenti, Feramerza'nın oğlu Sultan III. Alaaddin Keykubad'ın disiplinsiz çapulcu birlikleri tarafından yağmalandığında, düzensizliklere canı sıkılan Han Gazan, sultanı azletti. Kısa süre sonra da, Selçuklu hanedanı sona erdi.

Genellikle, feodalların çaldığı havayı oynayan Selçuklu hanedanı, 14. yüzyıl başına kadar yaşamıştır, ama 13. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak sultan, artık, Moğol hanlarının isteğine göre göreve gelen vezirlerin ellerinde tahttaki bir kuklaydı.

Moğolların egemenliği sırasında, işleri, vezirler istedikleri gibi çekip çeviriyorlardı; bunlar, sultanın vezirleri olmaktan çok, Moğolların genel valileriydiler. Yaşam ve ölüm yetkisi vezirdedir; katilleri o yargılamaktadır.[10] Aflâkî'nin anlattığına göre,[11] bir kez 2 ya da 3 bin dinar ödemekle yükümlü bir kişiye yardımda bulunmak iste-

10 Aflâkî, I, 119 - 120.
11 Aflâkî, I, 119.

yen Celâleddin Rumi, Vezir Muineddin Pervane'ye hoşgörü ricasında bulunmuştur; vezir bunu reddedince, Celâleddin, vezirin kişisel adını ("Süleyman") ima ederek ikinci kez yazmıştır: "Devler, Sultan Süleyman'ın buyruklarına boyun eğerler; Süleymansa, devlere divan durmaz."[12]

Bir seferinde, Muineddin Pervane, Konya halkına kızmıştır, sayısız bela beklemektedir onları ve ancak Celâleddin Rumi'nin arka çıkmasıyla, öfkeli vezir, 10 bin dinar gibi büyük bir fidyeye razı olmuştur.

Celaleddin'in gönderdiği ve vezirin saygıyla göz gezdirdiği basit bir pusula, halkı bir felaketten kurtarmıştır. Her şeye gücü yeten vezir, böyle davranmıştır çünkü, anlaşılan, o, şeyhin istemini itirazsız uygulamak durumundaki bir "mürid"dir.

Ama, bu geçici memurun yolsuzlukları ve onun ikiyüzlü politikası —dıştan Moğolları destekliyor, gizlice de Beybars'ı onların üzerine yönlendiriyordu.— Eninde sonunda ölçüyü aşmış, ve Muineddin Pervane, 1278 yılında, Abaka Han tarafından idam ettirilmiştir.

Moğol döneminde, yalnızca Han karşısında hesap veren, başına buyruk diktatör vezir tipi böyle oluşmuştur. Komşular, belli ki, Selçukluları artık unutmuşlardır; Gürcü vakayinamesi, Pervane'yi "sultan" olarak yüceltmektedir.[13]

Küçük Asya'da feodallar kazandılar. Sultan'ın merkezi iktidarı güçten düştü ve yerini, Moğol hanının temsilcisinin denetimine bıraktı. Kenar bölgelerde, feodallar, siyasal anlamda bağımsız oldular ve olabildiğince, kişisel ya da dar bölgesel çıkarlar gütmeye başladılar.

Bölgelerde, bazan Selçuklu başkentinin yanıbaşında, yeni mülk sahipleri (sultanlar, beyler) ortaya çıktı. Bun-

12 Burada çevrilmez bir söz oyunu var: 1) "Divan", devlet meclisidir, 2) "dev" sözcüğünden çoğul "devler", "periler". ("Dev", eski Rusça "div").

13 M. Brosset, op. cit., p. 587.

lar, mülklerin parçalanmasını reddediyor, tersine, kendilerinin ve soylarının ellerindeki toprağı tutmaya çalışıyorlardı. Küçük Asya'da, iktidarda blundukları sürede, başlarında, büyük yurtluklar edinen vezirlerin bulunduğu küçük beylikler serpilmişti. "Vezir hanedanları" (sülale al vüzera) hükümdarlıkları oluşmuştu: Afyon Karahisar'da Sahiptaoğulları (Vezir Sahip Ata'nın soyu), Karadeniz kıyısında Pervanezadeler (Vezir Muineddin Pervane, Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'dan Sinop'u almıştı) vardı. Kastamonu'yu, 14. yüzyılın 30'lu yıllarında, yaşlı Süleyman Padişah yönetiyor, doğrudan ardılı en küçük oğlu Cevad da burada yaşıyordu, diğer oğlu İbrahim'i Sinop yöneticisi olarak atamış, (kısa süre sonra ölen) annesi de buraya taşınmıştı.[14] Durum, her yerde böyleydi.

Kararlı olarak toprak biriktiren feodallar arasında, Osman soyu sivrilmişti. Sultan Osman konusunda, İbni Batûta, onun 100 malikâneyi ele geçirdiğini söylüyor,[15] yani 100 küçük feodal onun iktidarını kabul etmiştir.

Küçük Asya'nın batı ucunda, gerginlik, daha az duyumsanıyor, ve Sultan Osman, elverişli koşullardan yararlanabiliyordu. Küçük feodallar ona yaklaşıyor, çağın kaygılı ortamında, onda huzur buluyorlardı. Bizans üzerine yaptıkları baskın tipindeki seferler ise, yitirmiş olduklarını geri getiriyordu.

Böylece, doğal olarak, Rum Selçuklularının mülkleri üzerinde doğan beylilerin ortasında, giderek, bazan savaşlarla, bazan gönüllü katılmalarla, Selçukluların geniş topraklarını elinde toplayan Osmanlı sultanlarının devleti yaratılıyordu; Osmanlı sultanları devletin sağlıklı ve hızlı yükselişini Moğol saldırısına borçludurlar.

Küçük Asya, bağımsızlığını, henüz bir ölçüde koruyordu, ama artık, burada Moğol nizamları geçerlidir, ve

14 İbni Batûta, II, 343.
15 İbni Batûta, II, 322.

bir gözetim kurulmuştur. Moğol İmparatorluğu, toprakları üzerinde özgürce, güvenlikli yer değiştirmelere, ancak payca —Rus vakayinamelerinde "baysa"— izin verebilmektedir.

"İlhanlılar" (İran Moğolları) zamanından beri, başlangıçta iç özgürlüğünü korumuş olan Selçuklu devleti, Moğol etkisini, üzerinde duyumsamaya başladı.[16]

Selçukluların düşüşünün ardından yeni ünvanlar, sanlar duyulur: ağa ve belki de paşa terimlerini Moğollar bırakmıştır, bu iki terime Aflâkî'de rastlanıyor. Aynı dönemde, "önder bey" anlamında "noyon" sözcüğü ortaya çıkıyor, Besim Atalay'ın deyimiyle "bu çok güzel ad", Sultan Osman Gazi'nin Germiyanoğlu Yakup Bey'e mektubunda kullanılmıştır.[17]

Moğollar, yönetim sistemini değiştirdiler, vergi toplanmasını da düzene soktular. Onlar, topraktan, yani yerleşik halktan "kılan", hayvandan, yani göçebelerden "kupçur" kentlilerden ve tüccarlardan "bac" ve "tamga" alıyorlardı; tek para sistemi de yürürlüğe konmuş, kısaca, Küçük Asyada "ekonomide anarşi" son bulmuştur.[18]

Hamdullah Kazvini (14. yüzyıl tarihçisi), kesenekler (iltizam) belirlenmesinden devlet için yarar sağlandığına işaret ediyor. Bu arada, vergilerin toplanması, eskiden olduğu gibi kadılara düşüyordu, kadılarsa sıksık azledildikleri için, biran önce, halkı soymaya bakıyorlardı. Vergileri, düzenli şekilde toplamak için, sayım düzenlemesi gerekliydi, ve "büyük divanda", halka, hayvanlara ve tarıma

16 Krş: K. Stratonitski, Mongolskoye upravleniye pokorennımi Kitayem i Armeniyey. M., 1913, (Ottisk).

17 Besim Atalay, agy. s. 107.

18 V. Bartold. O nekotorıh vostoçnıh rukopisah, s. 0128, ayrıca not 4; Moğollarca Ruma yüklenen haraç 20 bin tümen, 500 kupon ipek, 300 bin parça deri (koyun postu) 500 at ve 500 katırdı. — "Kupçur" terimi V. Bartold'dan alınmıştır (Persidskaya nadpis na Aniykoy meçeti Manuçe. SPb., 1911, s. 30), daha önce E. Quatremère (ona gönderme .A. Yakubovski'nin, agy. s. 116, prim. 1).

ilişkin istatistik bilgiler bir araya getirilmişti.

Kuşkusuz, kesenek sistemi, belki hazine için kârlıydı (çünkü devlete bir elden belirli meblağ sağlıyordu), ama aynı zamanda yolsuzluklara geniş alan açıyordu; mültezim, tıpkı kadı gibi kişisel çıkarlarının peşindeydi ve hazineden kesenek (iltizam) aldığı zaman, harcadığını, fazlasıyla geri döndürmek istiyordu.

Ekonomik karşılıklı ilişkilere, Moğollarca getirilen değişiklikler sonucu, feodallar ile köylüler arasındaki bağ çok daha zayıfladı, çünkü köylüler, vergilerini, büyük bölümüyle, feodalı atlayarak hazineye ödüyorlardı.

Çin'den Karadeniz'e dek çok geniş bir alanda, tek iktidar, Moğolların iktidarı sağlamlaştığına göre, güneyden Karadeniz'e ve Kırım'a sıçrayan ticaretin kârlı çıktığı göreli bir güvenlikde yerleşmiş bulunuyordu. Daha önce de zengin olan Sivas kenti, daha da gelişmişti (1336 yılında bütçe bakımından Rum'un gelirlerinin üçte birinden fazlası iki kente, Konya ve Sivas'a düşmektedir). Sivas'ta, 1276 yılında, artık bir Ceneviz konsolosu bulunuyordu, bu da kuşkusuz, Cenevizli tüccarların ticaret işlemlerinin oylumunun büyüklüğünü dile getirmektedir.

Bu durumda, vergilerin toplam tutarı, önemli ölçüde artmıştır. Bu, gerçekten, Moğollar zamanında güçlenen ticari dolanımdan kâr elde eden halkın refahında bir yükselmeyi mi doğrulamaktadır, yoksa, tersine, yalnızca, halkın sırtından ne mümkünse koparan ve onun yoksullaşmasına yol açan ve, kaçınılmaz sonuç olarak, merkez ile kenar bölgeler arasında ayrılığa götüren vergi baskısının ağırlığını mı göstermektedir, yani kenar bölgelerin merkezden siyasal kopmasına yolaçan ekonomik nedenler midir?

Selçuklular devrinin ekonomik yaşamı karanlıkla örtülüdür. Küçük Asya'nın Moğol dönemi ekonomisi üzerine yargıya varmak için, bilgilerin sınırlılığı, dolaylı gös-

tergelere başvurmaya zorlamaktadır.

Hülagu'nun İlhan ulusuna Azerbeycan da dahil olduğu için, Transkafkasya'da, 19. yüzyıla değin bir bölümüyle sürmüş olan vergi terimleri, Küçük Asya'daki yönetim örgütlenmesi konusunda bir fikir verebilir. Dönemin finans sistemini ortaya koyan eski belgeler, çok daha önem kazanıyor. 15. yüzyıl sonu "soyurgal" af kararnamesinde, beylerin ödemek zorunda olduğu, ama hanın bağışladığı feodal vergiler sayılmıştır. Terimler karışımı (Moğolca, Türkçe, Arapça ve Farsça), kuşkusuz, Küçük Asya'da, yabancıların egemenlik zamanlarını gösteren ilişkilerin karmaşıklığını dile getirmektedir.[19]

Bununla birlikte, merkezi hükümdar ve feodal arasındaki ekonomik karşılıklı ilişkiler, daha Orta Asya'da yerleşmiştir, Moğol öğeleri (terimler ve vergi türleri), Küçük Asya'ya Oğuzlar tarafından da getirilmiş olabilir. Türk ve Moğol boyları, Moğol saldırılarının Selçuklu devletinin yaşamını altüst etmesinden çok önce, Orta Asya'da yüzyüze gelebiliyorlardı. Türklerin ve Moğolların karşılıklı etkileşimi hipotezi sırada bekliyor. Türk ve Moğol boylarının erken dönem yerleşim haritası, Küçük Asya'da feodalizmin biçimlenmesini açıklayan bu hipoteze, bir somutluk kazandırabilecektir.

19 V. Minorsky. A. Soyurghâl of Qasim b. Jahangir Aq-quyunlu. Bulletin of the school of Oriental Studies. Univesity of London, vol. IX, Part IV, s. 927 - 960.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Oğuzlar - Küçük Asya'da Soy Dizisi Kalıntıları - Oğuzların Küçük Asya'da Yerleşmesinin Tarihi İçin Toponominin Önemi - Sınır Beyleri, "Gaziler" ve "Alplar" - Oğuz Boylarının Askerî Örgütlenmesi - Şölende ve Ziyafette Soyun Öncelliği - Av - Oğuzlarda İslâm - Soy Adları ve Lakaplar - Oğuzların Töreleri; Düğün, Yargılama, Kan Davası - Kadınların Durumu - Kurultay ve Sultan Seçimleri

Oğuzlar, eski Türk boylarından biridir;[1] İS 8. yüzyıl Orhon anıtları, onlardan sözediyor. Oğuzlar, dokuz boya ayrılıyorlardı (Tokuz oğuz); dokuz sayısı, bu soy için büyük bir iç anlamı dile getiriyordu. Ama, o zamanlar, Orhon Türklerinde soy dizisi artık ayrışmaya başlamıştı.

O zamanlar, şimdi artık yitmiş olan boy adları vardı. Örneğin, yazıra boyu, adını karataşlı olarak değiştirmiştir.[2] Etnografik terimlerin ardında, genellikle Türklerin siyasal asker-soy birliği gizleniyordu. Güvenlik ya

1 Oğuzların (guzların) tarihi "Encyclopédie de l'Islam"da, V. Bartold tarafından kısaca özetenmiştir (makale artık eskimiştir); krş. F. Köprülü'nün notları (Anadolu'da İslamiyet, s. 37, not.).

2 V. Bartold, Oçerk istorii turkmenskovo naroda, s. 38.

da çıkar düşünceleri, güçsüz bir boyu, soy adım kurban etmeye zorluyordu.

Oğuzlar, giderek, Moğolistan'dan batıya, Aral boylarına doğru yer değiştirdiler; 10. yüzyılda, yolu üzerinde onlarla karşılaşan İbni-Fadlan, Oğuz zenginlerinin 100 bine kadar koyun sahibi olduklarını belirtiyor,[3] bu ise, artık sürüsü küçük olan yoksulun ezilmesine yol açan toplumsal farklılaşmayı göstermektedir.

İlk kez, 11. yüzyılda, Kaşgarlı Mahmud, Oğuzların 24 boya ayrıldığını bildirmiştir (bununla birlikte o, yalnızca 22 boy saymaktadır);[4] daha sonra 15. yüzyılda Türk vakanüvisti (Yazıcıoğlu Ali) tarafından alıntı yapılan Raşideddin'in[5] 13. yüzyıla ait notlarından bir bölümüyle ayrılan Kaşgarlı Mahmud'un terimleri, eski dil formlarını yansıtmaktadır. "24" sayısı, göçebeler için bir tür geleneğin ürünüydü. Buna, hem Hunlarda (24 görev), hem de Oğuzlarda (örneğin, Meru Türkmenlerinde 24 kıdem) rastlanmaktadır.[6] Kaşgarlı Mahmud'da 22 boyun varolması, sanki 11. yüzyılda, Oğuzlarda, artık soy kütüğünün parçalanmaya başladığını dile getirmektedir: İslâm dönemi öncesinde, artık iki boy kopmuş ve 10. yüzyılda, Güney Afganistan'da yaşayan "Halac" ("Kalaç") halkını oluşturmuştur; belli ki, onlar, fiziksel kurtuluşları için boy bağımsızlığından vazgeçmeyi yeğlemişlerdir.

Selçuklular önderliğindeki Oğuzlar, aileleri ve sürüleriyle birlikte, Orta Asya'dan[7] Küçük Asya'ya doğru çevre sakinlerine korku salarak hareket ederler.[8] "Dede Kor-

3 Puteşestviye İbn-Fadlana na Volgu. M. — L., 1939, s. 66.

4 Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lûgat-it Türk, 1. 56.

5 Trudı Vostoçnovo otdeleniya Arheologiçeskovo obşçestva. t. V. s. 25 ve dv. (Rusça çeviri); t. VII. s. 32 ve dev. (Farsça metin).

6 V. Bartold. İstoriya turyetsko — mongolskih narodov. Taşkent, 1928, s. 4.

7 Sonraları Oğuzların bir bölümüyle geri dönüş hareketi meydana geliyordu; Timur zamanında böyle oldu, bkz: F. Köprülü, "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihî Notlar", Türkiyât Mecmuası, I, s. 203.

kut Kitabı", "destan kahramanları çağı" olarak, Oğuzlaların Küçük Asya zamanını yansıtıyordu.

Oğuz boylarının Küçük Asya'da yayılma alanı, maddî anıtlarla olduğu gibi, sözlü yapıtlarla da ortaya konabilir. Bunun yanısıra, atların üzerine basılan damgalarla, genel olarak, köylerde henüz korunan mülkiyet işaretlerinin incelenmesi yardımcı olacaktır. Bu konuya, yüzeysel olarak Rıza Nur ilgi göstermiştir.[9]

Öte yanda, Küçük Asya'da günümüz toponomisi de, "yer adları, yerleşim adları, yeradıbilim", ülkenin eski halkı Oğuzlar konusunda anılarla doludur.[10]

Belki de, Prof. F. Köprülü'nün direktifine göre hareket eden Türk bilim adamları, Oğuz-Türkmen boylarının Küçük Asya'da yerleşimi konusunda yargı olanağı verecek malzemeyi toplamaya başlamışlardır.

1928 nüfus sayımı öncesinde, istatistik yönetiminin, köy yerleşim noktalarının listesini içeren bin sayfalık geniş bir kitap yayımlamasıyla, Türkiye'de toponomi incelemeleri kolaylaşmıştır.[11]

Türkiye'de, Genelkurmay tarafından yayımlanan Küçük Asya haritalarını gözden geçiren H. Nihal ve A. Naci, köylerin kökenini, eski halk geleneklerini vb. dile getiren sözcükleri çıkarmışlardır. Onların yorumları, gene de, bazan kuşku doğuruyor (yazmada özgür yakınlaştırmaları var), örneğin: (Kargın, karnık);[12] herhangi bir yerleşim

8 "Yelizavetpolskaya bölgesinin Kutkaşin Nuhin köyü" yaşayanları, toprakta kemikler bulunca, bunların Oğuz devlerine ait olduğunu düşünüyorlardı (Raşid - bek Efendiyev, Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza". vıp. IX, s. 140).

9 Tamga ou tag, marque au fer chaud sur les chevaux à Sinope, Journal Asiatique, 1928, Janvier - Mars.

10 Büyük Turan'dan Küçük Asya'ya gelen Türk boylarının etnografik dağılım denemesini, milliyetçi araştırmacı Besim Atalay da yapmıştır, bkz: 1922 ya da 1923 yılında Ankara'da verdiği konferans raporu: V. Gordlevski. İz jizni sovremyonnıy Turtsii. Vostok, kn. 4, s. 204 - 205.

11 Köylerimizin Adları, İstanbul, 1928.

12 Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri". Türkiyat Mecmuası, II, ss. 243 - 259.

yerinde soy teriminin bulunmayışı, sonuçlar çıkarmak için yeterli değildir; çünkü, eski etnografik adlandırma unutulmuş ya da yerini başka ada bırakmış olabilir. Doğru sonuçlar, eski Doğu ve Avrupa tarihsel coğrafya yazınının gözönüne alınması ve kullanılmasından sonra elde edilmelidir.

Hakimiyeti Milliye (şimdi **Ulus**) gazetesi de, toponomiye büyük ilgi göstermiştir. Sayfalarında sürekli olarak bu konuda makaleler çıkmıştır. Küçük Asya Oğuzlarının akrabaları, doğuda yaşamakta olduğuna göre, Hüseyin Namık Orkun, Bayat (Nişabur çevresinde) ve Kayı boylarını anımsatmıştır.[13] Bütün bunlar biliniyor ve doğaldır; bu, büyük Türk boylarının ve halklarının batıya göç etmesi olayıdır, ve boyların, bugün, siyasal bakımdan dağılmış olan bölümleri, tek bir etnoğrafya bütünlüğü göstermektedir; İbni - Bîbî vakayinamesinde, "Türkmenler" teriminin kullanılmakta olduğunu da, bu arada belirtelim.[14]

H. Nihal'in ve A. Naci'nin yaptığı gibi sistematik olmasa bile, Avni Ali Candar, bir dizi ildeki köy adları listesinden, Oğuz boylarının anısını sürdürenleri çıkarmıştır.[15]

Küçük Asya'da, Oğuzlardan yalnızca köy toponomisinin sözetmesi, kuşkusuz, şaşırtıcı değildir; göçebeler, artık, kültürlü halkın işgal ettiği boğucu kentlere değil, özgür alanlara, engin otlaklara koşarak, bozkırda yurtlanıyorlardı.

Ankara, Selçuklular devletinin bir yönetim bölgesi olduğu için, ben, Avni Ali Candar'ın malzemesi içinden,

13 Yer adlarımızın tarihe yardımı (Ulus, 1935, no: 4852). Yazarın Ulus gazetesinde basılan makaleleri, "Oğuzlara Dair" (Ankara, 1935) kitabında toplanmıştır.

14 İbn Bîbî, IV, 282.

15 Bkz: "Yurdumuzun eski dili" (Hakimiyeti milliye, 1933, no. 4165). Bir süre önce F. Aksu "İsparta ili, yer adları" (İsparta, 1936) kitapçığını çıkardı.

günümüz ve Selçuklu dönemi Ankara toprakları birbirine denk düşmese bile, bu ilde bulunan köyleri örnek olarak alıyorum. Ankara ili topraklarında şu soylar yaşıyordu: Kayı, Bayat, Alkaevli, Yazır, Dudurga, Avşar, Kızık (asıl, Kesrelik - Kızığı köyü), Beydili, Kargın, Bayındır, Peçeneg, Çavundur, İymir, Oregil, İğdir, Bügdüz (Çandır köyü), Kınık, yani Ankara toprağında 24 Oğuz boyundan, en az 17'si vardı.

Burada, 24 (22) boyun birden bulunmuş olması da olanaklıdır, ama eski adlandırmalar, ya istatistiklerden kaçmış ya da yok olmuştur. Soyların bir bölümü ise, yerinden olmuş, bunlar, diğer boylarda erimiş ve kaynaşmış olabilirler. Adları ise, örneğin, hiçbir şey ifade etmeyen Tava ya da Karaevli[16] gibi, hızla unutulmuş ya da bozulmuştur. Çapni ve Salor boyları, Ankara dışında yerleşmişti: Çapni, Sinop'ta, Salor da Ankara'nın güneyindedir (bu soyun dallarından biri Karaman beyliğini oluşturmuştur),[17] bununla birlikte Çapni boyunun (K. Humann tarafından Tahtacılarla özdeşleştirilen bir bölümü) Güneybatı Anadolu'da göçebe yurtluklarına yerleşmiştir.[18]

Ankara ilinde, adlarında (sağ kanattan ilk dört boydan birinin totemi olan "dogan"ın[19]) bozulmadan devam ettiği Akdoğan, Doğanlar, Şahinler gibi köylere sık rastlanır, ama belki de, bu köyler, av için şahin sağlamakla uğraşıyorlardı.

Ama, Ankara toponomisi, küçük yerleşme noktaları

16 Krş: Abulgazi'de "Karaeyli" (V. Bartold, Oçerk İstorii turkmenskovo naroda, s. 44). Kaşgar ardılları Karaeyli olarak adlandırılıyordu ("Karaevliler"); bunlar diğerlerinden daha yoksuldu.

17 F. Köprülü, "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihî Notlar", Türkiyat Mecmuası, I, 193.

18 Küçük Asya etnolojisi konusunda bkz: İzvestiya Kavkazskovo otdela Russkovo keografiçeckovo obşçestva, t. VI, s. 57, (K. Humann'ın "Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde", Bd. VII, 1880. çalışmasından makale çevirisi).

19 Ankara ilinde (Zir ilçesinde) Sencer köyü de vardır, bu Selçuklu sultanı (Melikşah'ın oğlu) Sencer'in anısıdır.

(köyler) içerdiğine göre, belli ki, Oğuz boyları, batıya doğru hareket ederken yol boyunca dağılmışlardır.[20] Boylardan bölüntüler kalıyordu, bu yüzden, Iğdır yerleşim noktasına, yalnızca Ankara ilinde değil, Kars'ta, Konya'da ve Zile'nin güneybatısında [Artova'da], Bayındır'da (İzmir ilinde vb.) rastlanmaktadır,[21] yani Oğuz boyları her yanda yerleşmişlerdi.[22]

Kayı boyunun dağılımını özel olarak incelerken, Avni Ali Candar, Çanakkale'den Kars'a, Urfa'dan Manisa'ya değin çok büyük bir alanda, bu boyun soyundan ve kuşaklarından bölüntülere rastlamıştır.[23]

Bütün bunlar, boylar arasındaki zayıf kaynaşmayı, soy kütüğündeki bozulmayı dile getirmektedir. Güçlü boy oluşumlarını, bilinçli olarak parçalayan Selçuklu siyasal sistemi de, bozulmayı hızlandırabiliyordu.[24]

Kentleri ya da bölgeleri ele geçiren Selçuklular, buralara, Oğuzları yöneltiyorlardı. Bir cami yapımı, sanki yerleşme anını göstermektedir; örneğin, Sudak'ı işgal eden Çoban Bey, kalede cami yaptırmıştır. O, belli ki, burada, Kırım'da yerleşen ardıllar, Anadolu konuşma Türkçesinin özelliklerini koruyan koloni sakinleri bırakmıştır.

Oğuzların Küçük Asya'ya aralıksız taze akını, onların başarıyla gelişmesini kolaylaştırıyor, yerli halk da,

20 Bir yerleşim noktasında da, değişik boy (ya da ulus) parçalarının bulunması ilginçtir, örneğin, Ahlat kentinin güney kesimi "Kacar", kuzeyi "Tonos" adları taşıyordu.

21 Bu yerlerin halkı, herhalde, antropolojik bakımdan göçebelerin çizgilerini korumuştur; örneğin, 19. yüzyılda Kuzeydoğu Küçük Asya'yı gezen A. Mortmann (Anatolien, Hannover, 1925, p. 266), Bayındır'dan (Bolu civarı) bir zaptiyenin Nagay tipine işaret ediyor.

22 Konya yöresinde, Oğuz boylarının dağılımı konusunda Mesut Koman'ın yazısı "Konya" dergisi, 1936, no. 2, s. 121 - 123.

23 Avni Ali Candar, "Kayı'nın Bölüntüleri", Hâkimiyeti Milliye, 1934, no. 4473.

24 Küçük Asya'da Oğuz boylarının gruplanması konusunda bkz: Mükremin Halil, agy., s. 83; kuzeyde "bozok"lara ait boylar, güneyde, tersine "üçok" boyları ağır basıyordu.

giderek asimilasyona "özümlenmeye" uğruyordu. İslâmlaşmaya doğru da bir dönüş vardı; Küçük Asya'da devlet kurulduğu, asimilasyonun büyük maddi çıkarlar sağladığı Selçuklular zamanında, bu süreç, geniş boyutlara varmıştır.

Ama Oğuzlar da ortamın etkisine uğruyordu. Batıya ne kadar yaklaşıyorlarsa, göçebe gelenekleri, o ölçüde zayıflıyor, kent yaşamının yatkınlıklarım ediniyorlardı.

Oğuzların Küçük Asya'daki durumu, çok şekilli ve karmaşıktı. Komşuları hıristiyanlar arasında, "cihad bölgesinde", islâmın savunucuları az ya da çok ayrı bir yaşam sürüyorlardı. Din, onları diğer halklarla karışmaktan ve asimilasyondan alıkoyuyordu, ama tüm bunlar, bilinçsizce oluşuyordu, çünkü Oğuzlar —Oğuz kitlesi— gene de kötü müslümanlardı ve yurtseverlikleri zayıftı. Dinsel ya da boysal bir kıyaslama engelinin bulunmadığı yerde, Anadolu'nun doğusunda, Araplar ve Kürtler arasında, Oğuzlar, bazan denasyonalize "ulusal niteliklerini bozmak" oluyorlar, ulusal özelliklerini yitiriyorlardı.[25]

Sınır boylarında, dağlarda, merkezi iktidarın otoritesi, hiç denecek kadar önemsizdi; buralarda, Oğuzlar, kendilerini bağımsız duyumsuyorlardı; örneğin, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in seçilmesi, Bizans'ın eski düşmanları Danişmend Yağıbasan'ın sınır beyleri olan üç oğlunun onayı ve desteğiyle, önceden kararlaştırılmıştı.

Merkezden uzakta, devletin sınırlarında, Oğuzlar, birlik ve dayanışma içinde yaşıyorlardı. Buralarda, sürülerin rahatça otlanabildiği boş topraklar vardı; burada, boy başkanları olan "beylerin" iktidarı güçlüydü. Oğuzlar, "İl" denilen boy birliği oluşturuyorlardı (ve boyun

25 Bkz: Doğu Anadolu'da (en son) "denasyonalizasyon" (ulusal niteliklerin bozulması) örnekleri; C. Brockelmann. Das Nationalgefühl der Türken im Lichte der Geschichte, Halle a.s., 1918, p. 13. — 18. yüzyıl sonunda Mardin'de Arapça konuşuluyordu.

askerî başkanma "ilbaşı" deniyordu); bu terim, daha sonra, halkın karışık olduğu bölge çapında siyasal birliğe de geçmiştir, örneğin, Kamereddin'in mülkiyetindeki topraklar, Karamanoğlu'na geçince, buralar için "iç-il" adı yerleşmiştir.[26]

Küçük Asya'yı ele geçirmede kendilerine yardım eden Oğuzların hizmetlerini anımsayan Selçuklu sultanları, Oğuz boylarının önderlerine ayrı bir önem veriyorlar, devletin sınırlarının korunmasını, onlara emanet ediyorlardı. Sınır beyleri (uçbeyleri)[27], devlet içinde yüksek görevlerde bulunuyordu.

Babaların şiî düşüncelerine kapılmış, demek ki, derin bir dinsel kanı ayrılığı duyan Oğuz Türkmenleri, inanç uğruna, cengin beklediği yere istekle gidiyorlardı. Günümüzdeki Teke bölgesi devletin güney sınırının tutulması için, Selçuklular tarafından buraya gönderilmiş olan Türkmen Teke boyunu anımsatmaktadır. Söz konusu boy, buraya yerleşmişti, ama 16. yüzyılda, Şah İsmail Sefevid'in (Safavî) seferi, Sufilerde, sünnilere karşı moral gücü yükseltmiş ve hükümet, baskı önlemlerine başvurmak ve onları Avrupa Türkiye'sine göçürmek zorunda kalmıştır.[28]

Oğuzlar, sınır boylarına istekle gidiyorlardı. Çayırların oluşturduğu toprak parçalarına sahiptiler.[29] Göçebe

26 Yazıcıoğlu Ali, III, 369 - 370; şimdi, "İçel" adı, Akdeniz kıyısındaki Mersin iline verilmiştir.

27 Başlangıçta uzun süre, (Abu'l Fida'yı, 941, çeviren) S. Güart'ın yaptığı ve sonra K. Huart tarafından bir kez daha yinelenen eski bir yanlış olarak "uç" sözcüğünün Türk boyu anlamına geldiği düşünülüyordu. Bununla birlikte, Doğu hıristiyan tarihçileri de (örneğin, Kraliçe Tamara'nın tarihçisi, Gürcü Basili), "uçlar" derken, Türkleri amaçlamıştır. Bkz: V. Donnua. Basili, istorik tsaritsı Tamarı. Pamyatniki epohi Rustaveli, L., 1938, s. 61; aynı şekilde, Brosset.

28 Bkz: V. Gordlevski. Vnutrenneye sostoyaniye Turtsii vo vtoroy polovine XVI veka. Trudı Moskovskovo instituta vastokovedeniya. Sbornik no. 2, M., 1940, s. 92.

29 Örneğin, İbni Batûta (II, s. 314), bir Türkmen boyunun (yani Oğuz-

için kent, bir tür hapishanedir, ve 13. yüzyılda, İstanbul'da bulunduğu sırada sıkılan şehzade İzzeddin, bu ruh durumunu çok güzel dile getirmiş, Bizans İmparatoru'na şöyle demişti: "Biz Türkler, sürekli olarak kentte de yaşayamayız. Bizi, şöyle kıyıda köşede bir yere yerleştir."

İzzeddin'in ağzından, bu sözleri nakleden tarihçi Seyid Lokman, günümüz Türklerinin de iyi bildiği bir halk sözünü yinelemektedir: "Türk için kent hapishanedir"[30]

Sultan da sıkılır; onun içinde de bir göçebe yaşamaktadır, yerinde duramaz; sık sık Konya'dan Kayseri'ye geçer, kış gelince Akdenize, Antalya'ya gidecektir.

Daha 19. yüzyılın sonunda, Akdeniz kıyısı boyunca uzanan köyler ve kentler, yazın ıssızlaşır, sakinleri, sürülerini alırlar ve yaylalara çıkarlar, boğucu sıcaktan kaçıp buralarda serinlik ararlardı.

Sınır boylarında Oğuzlara ait sürüler otlar; buralarda, Oğuzlar, komşuları üzerine "akınlar" (akın) gerçekleştirirlerdi. Yaşam, merkezi iktidarın koyduğu düzenden bağımsız, tok ve rahat olarak akar giderdi.

Sonrasız bir savaşım, —savaş değil— bir tür spor, güreş devam ederdi. Çatışmanın sonucunu, genellikle, teke tek vuruşmayla belirleyen kahraman bahadırlar ("Alplar") buralarda doğuyordu.

9. yüzyılda, Horasan'da ortaya çıkan savaşçı tipi, daha "Kutadgu - Bilik"te betimlenmektedir;[31] bu Orta Asya yapıtı, "bir orduya bedel", "dört bin savaşçıya eşit"[32] alpa yüksek değer veriyor.

ların) Manisa yakınında kendilerine ait meralarda (fi mer'a-i lehüm) göçebelik ettiğini söylemektedir.

30 V. Gordlevski, İz istorii osmanskoy poslovitsı i pogovorki. Jivaya starina, 1909, vıp. II - III, s. 111.

31 Das Kudatku Bilik (V. V. Radlov yayını), p. 207.

32 Alpların kahramanlığı —bir alpa gerekli dokuz nitelik— Âşıkpaşa'da (14. yüzyıl) "Garibname"de anlatılmıştır. Bkz: F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 273, not. 2.

Yapay şekilde dinsel ateş tutuşturulduğu zaman ise, savaşımı, genellikle topraksız, evsiz insanlar[33] "gaziler" benimsemiştir, ve Tarihçi Âşıkpaşazade'nin dediği gibi, bunlar, ayrı birimler değil, çoktandır "Futuvva" yasasınm birleştirdiği "Rum Gazileri"nden (Gaziyân-ı Rum), büyük müfrezelerdi.

Bu yoksul çulsuzlar takımına toprak vaadeden önüne geçilmez bir atılganlık, onları batıya çekiyordu; fetihler, bunların içinde kaynayan güce verim sağlıyordu, ve Danişmendler'i saf dışı bırakan Selçuklular, fetih düşündükleri zaman, bu öncü kollardan yararlanıyorlardı.

Selçuklular için tehlikeli "baba" düşüncelerine kapılmış çevrelerden çıkan Danişmendler, bu gazilere dayanıyorlardı; 12. yüzyılın birinci yarısında, bir dönem, bunlar, Küçük Asya'nın orta bölümünde (Niksar, Kayseri, Ankara ve diğer kentler) egemenlik sürmüşlerdir.

Ama alplar ya da gaziler olsun, bunların aynı olan düşünceleri savaşa, yağmaya yönelikti, ve gâvurlara karşı savaş, "gazavat" (akınlar, seferler, savaşlar) ilan eden sultan, "adamlarının" iyi doymasını istiyordu. Vakayiname, inançsızlardan ele geçirilen ganimeti, ayrıntıyla anlatmakta, ama islâmlaştırma konusunda susmaktadır.

Kuşkusuz, hakkında söylenceler oluşan, Seyid Battal gibi (en görkemlisi Seyid Gazi) gerçek inanç savaşçıları da vardır.

Seyid Battal söylencelerinin temelinde, Omayadların Küçük Asya seferlerine katılan birinin (bir Arap'ın) tarihsel anıları yatmaktadır.[34]

33 A. Yakubowski onları böyle niteliyor (Mahmud Gaznevid, sbornik "Ferdovsi", L. 1935, s. 63). "Gaziler" konusunda gene bkz: F. Köprülü: Türkiye Tarihi, İstanbul, 1923, I. ss. 81 - 82. Gene onun: Les Origines de l'Empire Ottoman, p. 93, 101 - 106.

34 Seyid Battal Gazi'nin "yaşam öyküsünde", onun, inek derisini çok ince şeritlere bölerek İstanbul kentinin yarısını nasıl ele geçirdiğinden söz edilmektedir; burada, 8. yüzyılda, Arap komutanı Maslama'nın ricasıyla,

Rum bilgini Karolidis, Seyid Battal'ın, Digenis Akrit üzerine Bizans söylencelerinin doğmasında etkili olduğunu düşünüyordu. Sorunu en iyi bilen H. Greguar, bu varsayımı geliştirdi: Seyid Battal efsanesinde, 12. yüzyıl başının tarihsel ortamına ilişkin —Selçukluların Bizans'a saldırısı— gibi imalara da rastlanmaktadır. Bu efsanenin son bulduğu dönemdir; ama öykünün Arap kaynaklarına uzanan başlangıcı, Amori hanedanı dönemi olan 9. yüzyıl olaylarını canlandırmaktadır, ve Bizans destanına da yansımıştır.[35] Burada, Seyid Battal ve Digenis Akrit ayırdedilemez.

Sınır boylarında, Bizans akritlerinin ve Türk akıncılarının içinde bulunduğu aynı koşullar, aynı ortam, Digenis Akrit'in ve Seyid Battal'ın tiplerine, bir iç ortaklık ve buradan koşutluk sağlamıştır.

Öz toprağının bağımsızlığını savunan halklarda, bu savaşım, aynı tarzda söylenceler doğurmuştur; örneğin, Bizanslılarda Digenis Akrit, Ermenilerde David Sasunki,[36] Balkanlarda —Sırplarda ve Bulgarlarda— Marko Kraleviç yaratılmıştır. İkili inanç ortamı koşullarında ise, Bizans - Ermeni söylenceleri müslüman Türkler tarafından da kolayca benimsenmiştir; onlar, "gazinin", —savaşçı islamın kahramanı— Seyid Battal'ın yiğitliğini dile getiren söylencelerin oluşumuna, yakın bir takım etkiler katmışlardır.[37] "Devgeniyevo deyaniye" daha önce, 12. yüz-

İstanbul'da bir cami yapımı konusundaki anılar yansımıştır; bkz: Skazka o hitrosti Didoni i Konstantinopol (İzvestiya Akademii Nauk, 1918). Yakut'un "Coğrafya Sözlüğü"nde bildirdiğine göre Selçukluların başkenti Kayseri'de Ebu Muhammed Battal camisi vardı.

35 H. Grégoire, L'épopée byzantine et ses raports avec l'épopée que et l'épopée romane. Bulettin de la classe des lettres et des scienses morales et l'Académie R. de Belgique, 5e série, t. XVII. 1931, s. 463 seqq. — ayrıca bkz: S. Kyriakides, Eléments historiques byzantins dans le roman turc de Sayyid Battal, Byzantion, t. XI, 1936, p. 563 - 570.

36 A. V. Bank. Digenis Akrit vizantiyskova eposa i David Sasunskiy (David sasunskiy, Yubileyniy Sbornik, posvyaşçennıy 1000 — letiyu eposa. Yerevan, 1939, s. 143 ve dev.).

37 İnanç savaşçısı Seyid Battal Gazi tipi, herhalde, müslümanların gön-

yılda, yani Küçük Asya'da, akritlerle akıncılar arasında savaş henüz sürerken, Rus diline çevrilmiştir. Destan, öyküsel içeriğinin yanısıra, sınır bekçisi Rus bahadırlarının içinde bulundukları askerî ortamı anımsattığı için, okura yakın gelmiştir.

Küçük Asya'da hıristiyanlar ile müslüman dünya arasında, sınır savaşı, çok eskiden başlamıştı. Aralıksız savaşlar, öykülerde ve şarkılarda yankısını bulmuş, ve daha 10. yüzyılda (10. yüzyılın ilk yarısında) Digenis Akrit destanının temel çekirdeği oluşmuştur. Askerî kazanımlar duygusunun canlı, çarpışmalara ilişkin anıların taze olduğu sınır boylarında, Greguar'ın, Samasata yakınında Digenis Akrit'in ölümü olayını çözümlerken başarıyla kanıtladığı gibi, kahramanca yararlık şarkıları, bir bölümüyle oluşmuştu.[38] Ama, Haçlılar da, Suriye'de müslümanlara yükleniyordu; aynı şekilde Seyid Battal söylencelerinde yansıyan Arap yiğitlik öyküleri de burada yaygınlaşıyordu.

Ve, hıristiyanların koruyucusu Digenis Akrit Bizans dünyasının sınırları ötesinde, Samosata yakınında düşmüşse, Bizans'a saldıran müslüman kahraman Seyid Battal, doğallıkla, batıya kaydırılmıştır. Onun mezarı, Bizans'ın kutsal yeri Nakoleon (sonra Seyid Gazi) kentine düşmüştür. Gazi'nin savaşçı ardılları bektaşi dervişler, burada Seyid Battal mezhebini yaratmışlardır.[39]

lüne uygun düşmüştür. A. A. Semyonova'dan duyduğuma göre, Seyid Battal Gazi'nin gazavatlar kitabı, Buhara hanı Nasrulla (1827 - 1860) zamanında Türkçeden Tacikçeye çevrilmişti. Kitap, Volga boyu Tatarlarına iki yoldan gelebilmiştir: Buhara'dan ve sonra doğrudan İstanbul'dan. Genişçe dağılan taşbasması yayın, H. Ethem tarafından çevrilmiş (Die Fahrten des Sajjid Batthal. Leibzig, 1871), Rusça olarak V. Smirnov'da özetlenmiştir (Oçerk istorii Turyetskoy Literaturı. Vseobşçaya istoriya Literaturı Korşa - Kirpiçnikova, t. IV, s. 447 - 456).

38 H. Grégorie. Le tombeau et la date de Digénis Akritas, Byzantion, t. VI. 1931, p. 481 - 508; "Autour de Digénis Akritas" VII'deki incelemenin özeti.

39 G. Jacop. Die Bektaschijje in ihrem Verhältnis zu verwandtenErscheinungen. München 1909, s. 28. — Th. Menzel. Das Bektaschi - Kloster Sejjid-i

Seyid Battal öyküsü, genel olarak, ikili inanç ortamının bir yazınsal ürünüdür: Seyid Battal'ın savaş arkadaşları, hıristiyanlarla savaşı yürütmede yardımcı olan, görünmeyen müslümanlardır.

Sınırların korunması için yerleştirilen Oğuzlar, arada bir, Sultana başkaldırıyorlardı. Selçukluların düşmesinden sonra, doğal olarak, sınır beyleri kendilerinde güç hissettiler, ve Moğol genel valisi Eratna bey, bir defasında, onların bastırılması için Amir Arif Çelebi'yi gönderdi.[40]

Bunlar, sultana pahalıya mal olan hırçın ve kendi keyfine göre davranan insanlardı. Onların, devlet düzeninin sağlamlığını tehdit eden bu delişmenliğini ve keyfiliğini bilen sultan, bunlar kendilerini soy başkanı olan beye değil, Sultana bağımlı saysınlar diye, boyları ufalamaya ve ayırmaya çalışıyordu. Sultanın siyasetinin dayandığı işte buydu. Bu yüzden, göreli olarak küçük bir alan üzerinde, Ankara ili topraklarında, Türkmen (Oğuz) boylarının çoğunluğunun temsilcileri toplanmıştı; bundan dolayı boyun küçük bölüntüleri, birbirinden uzaklara serpilmişti.

Oğuzlar, boy önderinin çevresinde birleşince tehlikeli oluyorlardı, birbirinden ayrılmış durumda güçsüzdüler: Onlar için yalnızca soya, boya dayalı iktidar anlaşılır bir şeydi. Başka her boy, onlar için yabancıydı, ve onu düşman olarak görüyorlardı. Akraba boylar arasında iç çarpışmalar böyle ortaya çıkıyordu. Yalnızca Sultana karşı duyulan korku, bazan göçebe boyları dizginliyordu. Ama, Selçuklular yok olunca, her şey değişti. Küçük Asya yolculuğu sırasında, İbni - Batûta Erzurum'da

Ghazi (M. S. O. S.), Jahrang XXVIII, Abteilung II, s. 82 - 125. Seyid Battal - Gazi (Cafar İbn - Hüseyin - Gazi) anısı İstanbul'da da sürüyordu, bkz: Evliya - Çelebi. Putesestviye, I, s. 470 - 471.

40 Aflâki, II, 415 - 416.

iki Türk boyu arasında, kentin zarara uğradığı bir iç savaşa rastlamıştı.[41] Ve yüz yıl sonra, 15. yüzyılda, Küçük Asya'nın kuzeydoğusunda, "Dede Korkut Kitabı"nda, bu halk yazını yapıtında canlandığı gibi, boylar arasında savaş henüz sürüyordu.

Oğuzlar başkaldırınca, "armağan" ödentilerine son veriyorlardı, ama sultanlar, armağan konusunda duyarlıydılar, her türlü olağandışı olay, tahta çıkma, evlenme, olağanın dışında giderlere neden oluyordu, ve Oğuzlar, sultanın hazinesini ve mutfağını dolu tutmak zorundaydılar. Ve onlar, Sultana, sürü, deve, tutsak, köle türünde doğal "armağanlar", açıkçası, hıristiyan topraklarına akınları sırasında ele geçirdiklerini göndermektedirler. Haraç, süreklilik niteliği taşıyordu; örneğin, Büyük Selçuklu Sancar'ın (12. yüzyıl) mutfağına, Oğuzlar, her yıl 24 bin koyun gönderiyorlardı.

Bozkır geleneğine göre,[42] Türk boyları arasında öteden beri "sağ" ve "sol" kol bölünmesi vardı. Oğuzlarda da böyleydi; kol 12 dala bölünüyordu. "Sağ kol"un (sağ kol) başında Kayı boyu beyleri (ve Bayat), "Sol kol"un (sol kol) başında Bayındır (ve Çaudor [Çavundur, ç.]) beyleri bulunuyordu.[43]

Kayı boyu (Yazıcıoğlu Ali Vakayinamesinde, bir yerde, sınır beyi Ertuğrul anımsatılmaktadır)[44], sonunda, Moğolların ardından doğan feodal beylikleri yeniden toparlamış, ve Osmanlı devletini kurmuştur. Bayındır boyu, 14. - 15. yüzyıllarda, Küçük Asya'da egemen bir yer tut-

41 İbni Batûta, II, 294.

42 B. Viladimirtsov. Obşçestvennıy stroy mongolov. L., 1934, s. 135.

43 Bu bölünmenin köktenliği ve önemi konusunu, F. Köprülü de dile getiriyor (Bizans Müesseselerinin Tesiri, ss. 193 - 194, not. 1 ve kaynakça). Ayrıca bkz: Charmoy. Expédition de Timour - i - Lenk contre Toqtamische. Mémoires de l'Académie de St.—Petersbourg, VI série, t. 3, p. 148. "Çangar" — sol kol; "bungar" — sağ kol.

44 Kuşkusuz, bu, Osmanlı sultanı Osman'ın babasının rastlantısal bir adaşıdır, bkz: Halil Edhem. Kayseriye Şehri, s. 57, not. 1.

muştur;[45] 15. yüzyılda, onlar, Ahlat'ta hüküm sürüyorlardı. "Dede Korkut Kitabı"nda, Bayındır, Oğuzların yüksek önderi olarak yüceltiliyor. Ordu önderinin önemi, onun maddi gücüne bağlıydı.

Savaş, askerî yiğitliği yükseltiyor, kahramanlar doğuruyordu. Bu, doğallıkla, Oğuz için onurlu bir uğraştı, Oğuz bununla gururlanıyordu. Burada, tipik eski Türk çizgisi ortaya çıkıyordu; Buhara'da "urugdar" ("soy sahibi"), "Buhara sultanlarına hizmetiyle kendini belirginleştiren özbek" anlamına geliyordu.[46]

Her boy, bir tümen, yani (belli ki, atlı) 10 bin kişi veriyordu ve yalnızca (Selçukluların içinden çıktığı) Kınık boyu, 40 bin kişilik 4 tümen sağlıyordu. Bu, bir tür çalışma vergisiydi.

Bu kuru ve yüksek rakamlar, gene de, kuşku yaratıyor. Sanki boyların sayıları aynıymış izlenimi uyandırıyor. Kınık boyundan, sultan, şurası kuşkusuz ki, öbür boylardan dört kat daha fazla sayıda kişi alıyordu. Kınık boyu, Küçük Asya'da büyümüştü; Selçukluların siyasal yengisi, Kınık soyuna, daha az şanslı Oğuz boylarının eğilimini güçlendiriyordu.

"Tümen" terimi, örgütlenmenin köklerini ortaya koymaktadır. Selçuklulara daha sonra geçen bu terim, Moğollarda boyun 10 bin savaşçıdan oluşan bir yüksek askerî birliği anlamına geliyordu; belli ki, Oğuzlarda, "tümen", artık tümüyle sayı, anlamını yitiriyordu· "tümen" kendine özgü bir resmî birim, belirli bir yeri, göçebe konağını işgal eden boy parçasıdır,[47] ayrıca bu, soy terimlerinin alışılan yazgısıdır.[48]

45 Bayındır ve oğlunun türbeleri üzerindeki yazıtlar. Bkz: Abdurrahim Şerif. Ahlat Kitâbeleri. İstanbul, 1932, ss. 77 - 80. Ahlat hükümdarının, zengin olarak ünü vardır; bkz: Benim "Osmanskiye skazaniya i legendi" (Etnograficeskoye obozrevaniye, 1916, no. 3 - 4, s. 20 - 21).

46 N. Hamkov. Opisaniye Buharskovo hanstva. spb., 1843, str. 182.

47 B. Vladimirtsov, tsit, soç., str. 104.

48 Daha sonra, Orta Asya'da "tümen" bölge, kaza demektir, bkz: A.

Oğuz boylarından toplanan ordu, bu insan çığı, Küçük Asya'yı doldurduğu zaman, hatırı sayılır bir gücü temsil ediyordu; onlarda devriye (talaya), öncü (karol),[49] artçi (çağdol)[50] gibi, korunma için ileri karakollar vardı, kısaca bunlar, gene de düzensiz bir kitle değil, çarpışma sırasında, daha önceden belirlenmiş görevleri yerine getiren örgütlü askerî birliklerdi.

Askerî birlikler için özel terimlerin varlığı (sağ kol ve sol kol, ileri karakol, öncü, artçı) yeniden, Oğuz boylarının savaş taktiğinin Tatarların (Moğolların) savaş yürütme yöntemlerine benzediğini düşündürüyor. Örneğin, Sudak seferi sırasında, sultan ordularının komutanı Çoban, yeniliyormuş izlenimi vererek bilerek geriye çekilmiş, düşmanı kaleden uzaklaştırmıştı. Ve belki, Osmanlıların Bizans'a saldırısı da (Avrupa'ya geçip önce Edirne işgal edilerek, İstanbul'un arkadan kuşatılması) eski yöntemleri yansıtmaktadır. Ama, Tatarlar da, böyle hareket ediyorlardı: 16. yüzyılda Rusya'yı ziyaret eden İngiliz Fletçer, Tatarların askerî ustalığına şaşırmıştı.

Türk savaş taktikleri, komşuları tarafından çoktan çözülmüştü: Bizanslı Nikifor Grigora bundan sözetmektedir; "Solovo o polku İgorove" de, Polovets'lerin İgor'un ordularını nasıl üzerine çekerek pusuya düşürdüğünün ve sonra üzerine saldırdığının öyküsünü anlatmaktadır. Oğuzlarda, askerî birlikler, ondalık sisteme göre kurulmuştu. Yazıcıoğlu Ali Vakayinamesi, komutanlardan

Semyonov, Oçerk pozemelno — podatnovo i nalogovovo ustroystva b. Buharskovo hanstva. Taşkent, 1929, str. 39, prim. 74. Krş: ayrıca Babur'da kaza demek olan "bölük" sözcüğü Küçük Asya Türklerinde "askerî bölüm" demektir, bkz: V. Radlov sözlüğü, IV. 1701. "Tümen" sözcüğünün etimolojisi ve kavramın içeriğine bkz: W. Barthold. Encyclopédie de l'Islam, IV. 880.

49 Bu sözcük, Moğol akınları sırasında Tatarlar aracılığıyla Rusçaya da girmiştir, —"Karaul".

50 Vakayinamede (Yazıcıoğlu Ali, III, 150) bir yerde "Duydar begi" olarak anılmaktadır, her halde bu, "Dumdar begi" yerine bir baskı hatasıdır.

söz ederken, bir yerde, "serverler"den ("server", Farsça, önder, başkan) ve "elliliklerden" (ellibaşı) söz etmektedir.

Ama, bu da, Oğuzlara Orta Asya'dan getirilmiştir. Örneğin, Nizam-ül-Mülk (bl. XIX), her 50 seçme "gulam"ın (bunların sayısı belki 200'dür) başına bir "nakîb" yerleştirmeyi salık veriyor. Buhara'da da, ordu, on sayısına göre örgütlenmişti; dıyahbaşı (onluk grup başı, onbaşı), "pıyancabaşı" (ellilik grup başı, ellübaşı) [51]

Devletin kuruluş gelişmesinin ilk aşamasında, Selçuklularm ordusu, her an savaşa hazır, seferberlik durumunda yaşayan boylardan oluşturulmuştu. Savaş sırasında, bu ordu, hem Moğollarda hem Türklerde olduğu gibi, soy ve boy hiyerarşisine dayalı dönemini sürdürüyordu.

Timur ordusunun donatımını anlatan tarihçi Mirhand, putperestlerden, yani Orta Asya Türk - Moğol halkından savaşçıların, eski ve yeni âdetlere uyarak, yanlarında, bir yıllık yiyeceklerini ve bir yayla 30 ok getirmelerinin zorunlu olduğunu belirtiyor.[52]

Bu düzenin kalıntıları, barış zamanında olduğu gibi, savaş zamanında da devlete yükümlülüklerini yerine getirerek, altı aylık yiyeceklerini, sürekli elinde bulunduran yürüklerde de (yörüklerde Ç.), devam ediyordu. "30" sayısı ise, soy düzeninde, herhalde, büyük rol oynuyordu. Yürüklerdeki "Ocak", 30 aileden oluşuyordu; Makedonya'daki eski Manastır ilinin, bugünkü Serfiyçe kentinin Küçük Asya'ya göç eden Rumeli Türkleri bir süre önce saptandığına göre, beylerine bağlılıklarını, 30 oktan oluşan bir sadakla ifade ediyorlardı.

Bundan başka, tehlike zamanında, korkusuzca kendi

51 H. Hamkov, agy., s. 184. — Bkz: ayrıca, V. Radlov. Srednyaya Zeravşanskaya dolina. Zapiski Russkovo geografiçeskovo obşçestva, 1880, t. VI, s. 82.

52 B. Grekov i A. Yakubovskiy. Zolotaya Orda. L., 1937, s. 82 - 83.

boyunun yardımına atılan seçme, ayrıcalıklı alplar ve bahadırlar grubu bulunuyordu.

Selçuklular, özverili cesaretleriyle göze çarpıyorlardı. Bunlar, Reşideddin'in anlattığı gibi, "her yerde saygı gören", "değerli" ("aziz") Kınık boyundandı.[53] Örneğin, Sultan Arslan'ın adına, "alp" sanı çoktan eklenmişti. Belki de bu cesaret, Selçukluları, Oğuz boyları üzerinde yükseltmiş ve küçük bir boya, taht hakkını sağlamıştır.[54]

Kaşgarlı Mahmud, Oğuz boylarını sayarken, ilk sıraya, "sultanların içinden geldiği" Kınık boyunu yerleştiriyordu.

Ama, başlangıçta, Kınık boyu, gölgede kalmış bulunuyordu. "Selçukname"de, 24 Oğuz boyunun başında "Salorlar"ın bulunduğundan sözedilmektedir. Küçük bir Oğuz boyu temsilcisi, "bahadır, sağduyulu ve bahtı açık", anne tarafından ise hükümdar soyundan gelen Lokman Han, daha sonra seçilmiştir.[55] Sonuncu düşünce, sanki, bu boyun ani yükselişini haklı çıkarır gibidir.

Selçukluların (son sultanının) kendi yerini alacak yeni bir gücün gelmekte olduğunu görerek, Osman Gazi'ye, bağımsızlık simgesi olarak davul ve sancak gönderdiğine ilişkin söylenti, Selçuklularda devletin askerî temeli konusundaki anıların ne denli güçlü olduğunu dile getirmektedir.[56]

Sefere niyetlenen sultan, bunu, mektuplarla sınır beylerine duyuruyordu. Oğuzlar toplanınca, sultan, onlar için geleneksel bir şölen, "şilan"[57] düzenliyor, koyun-

53 Trudı Vostoçnovo otdeleniya, t. VII, s. 38.

54 H. Nihal ve A. Naci, (agy., ss. 253 - 254). Kınık boyunun adını taşıyan 15 yer sayıyorlar; gene bkz: Hüseyin Namık Orkun, Anadolu'da Oğuz Boy Adları. "Ulus", 1935, n° 4871. Yazar, Bergama'da Kınık nahiyesi bulunduğunu anımsatıyor; bundan başka Maraş'ta (Ahmed Refik, age, dokumentı no: 185, 201), Kuzey Suriye'de (aynı yerde, dokument no: 159) ("Kınık Uşak") vardır.

55 Ziya Gökalp. Eski Türklerde İçtimai Teşkilât. Millî Tetebbûler Mecmuası, n° 4, s. 437.

56 F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 185.

57 Türkler şimdi "şölen" şeklinde yazıyorlar.

lar kesiyordu. Bu, sultanın tahta çıkışında da yapılan eski bir ulusal kutlama töreniydi, ayin masası çevresindeki Oğuz boyları temsilcileri, töre gereğince, bir parça kızartılmış yağ alırlardı.[58] Ortak yağı yiyen Oğuzlar, bir anlamda, sultana ant içmiş olurlardı.

Küçük Asya'da ulu bir devlet kuran göçebe halk, Oğuz Türkleri, göçmen yaşamının geleneklerini, alışılmış "töre" hukukunu sürdürüyordu.[59]

Töre'nin, Oğuzların alışılmış hukukunun tutkusuz sürdürücüsü Sultan I. Alaaddin Keykubad, 13. yüzyılda da, göçebe yaşamını dile getiren eski yemek alışkanlıklarını yeğliyordu.[60]

Ziyafette, "yer hiyerarşisi" özenle gözetiliyor, temsilciler, alışılmış hukukun belirlediği yerlerinde oturuyorlardı; bu hukuk, Oğuzların efsanevi atası Oğuz Han tarafından kutsal kılınmıştır.[61]

Yazıcıoğlu Ali Vakayiname'sinde, boy önderlerinin "şölende" oturma düzeni anlatılmıştır. Düzyazıya kaçan, kendine özgü bir sofra töreni şarkısı olan koşuk parçasına, belli ki, sonradan eklemeler yapılmıştır. Şiir, kuşku-

58 F. Köprülü, Türk Edebiyatının Menşei. Milli Tetebbûler Mecmuası, nº 5, ss. 27 - 34. — N. İlminskiy. Drevniy obıçay raspredeleniye kuskov myasa, sohranivşiysya u kirkizov (—kazakov). İzvestiya Vostoçnovo etdeleniya Arhologiçeskovo obşçestva, ç. 1, vıp. 5, spb, 1860, s. 109 - 127. Aynı yerde, s. 128 - 136. "Primeçanlya na pismo N. İ. İlminskovo k P. S. Savelyevu" Lamı Galsana Gomboyeva. — Ziya Gökalp, agy., s. 414 - 418. Abdulkadir. Orun ve Ölüş Meselesi. Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası. c. I, sç. 121 - 133.

59 F. Köprülü buna işaret etmiştir (Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 210).

60 Yazıcıoğlu Ali, III. 215.

61 Oğuz destanları ve 24 Oğuz boyu konusunu Abu'l Gazi Bahadır han da yinelemektedir (Rodoslovnaya Turkmen. A. Tumanski çevirisi, Aşkabad, 1897). İstanbul'da Oğuz söylenceleri yayımlanmıştır (bana ulaşmadı): W. Bang — G. R. Rahmati. Oğuz Kagan Destanı. İstanbul, 1935. Ayrıca bkz: Sitzungberichte d. Preussichen Akademie der Wissenschaften XXXV, 1932, A. N. Bernştam, "İstoriçeskaya pravda vı legende ob Oğuz - Kagane" (Sovetskaya etnografiya, 1935 g. nº 6, s. 33 - 43) makalesinde, Selçuklular dönemine değin Türk halkları tarihinin aşamalarını belirtiyor.

suz, Sultan II. Murad için yazılmıştır. (Osmanlı sultanlarının içinden çıktığı Kayı boyunun egemenliği konusundaki varsayım da, burada yer almaktadır). Sultanın hiçbir zaman güçlü karşıtları olmayan "ahilerin" sıradan düzen koyucular, Oğuzların (20. yüzyıla değin bırakmadıkları) eski geleneğinin sürdürücüleri rolüne düşürülmesi de, Türkçe metnin işlenmesinin ,en azından, 15. yüzyıla değin uzandığını ortaya koyuyor. Halk şarkıcıları "ozanlar" ya da "âşıklar" tarafından yaygınlaştırılan iktidar üzerine resmî görüşler, Raşideddin tarihinden alıntı bulunan bu parçada da yansımıştır.[62]

Hautsma'nın yayımladığı metin özensiz hazırlanmıştır;[63] ama, şiirin sonundaki özel adların seslendirilmesi (ve biçimi), bir önceki şiirde aynı göründüğüne göre, etnografik terimlerin, 24 boyun adlandırılması konusu üzerinde bir kez daha durmak isteğiyle, parçanın çevirisini aktarıyorum.[64]

"Hanların atası, Oğuz-han söyledi; — şöyle belirledi töreyi, yolları ve yasaları; — şu şekilde öğüt verdi — töre oğullarına yol olsun diye. — Dedi: Sonra Kayı, han olacağı için, — O, sağ kolun beylerbeyi ilan olunsun, — Töreye göre sol kolda da beylerbeyi olacak, — o da Bayındır olmalı — Töre, kurallar ve ikram da yine — şu düzende olmalı, ey kardeşim: — Baştan Kayı oturacak, sonra Bayat , — sonra Alkaevli ve Karaevli, ağırbaşlı,[65] — sonra Yazır otursun, onun ardından Düker, — sonra, tabii, Tundırga, Yapurlu[66] — Avşar, Kızık[67] ve sonra Bek-

62 Abdulkadir, agy., s. 123.

63 Yazıcıoğlu Ali, III. 203 - 204.

64 Analiz Th. Houtsma (Die Ghuzenstämme. W. Z. K. M., II, s. 219 - 233) tarafından verilmiştir, makale, kuşkusuz, şimdi eskimiştir (bkz: F. Köprülü. Anadolu'da İslamiyet, s. 37, not. 1).

65 Metinde, "Sonra halka avlıkta ulu başbat"; kopya eden Houtsma, dize anlaşılmamıştır. Reşideddin'de Alkırevli ve Karaevli.

66 Reşidü'd Din'de: Yayırlı.

67 Reşidü'd Din'de: Karık.

deli, — ve sağ kolda en sona Kargın.

Sol kolun başında Bayındır olacak, — onun altında, küçük kardeşi Biceneg[68] — sonra Çaundur,[69] yanına çep ni[70] bir de Eynürle Salor otursun, — sonra Alayünlü[71] ve Urakir[72] — İgdir, Bükdür,[73] Yivak[74] ve Kınık. — İşte bu düzenle oturmak gerek; — önlerinde payları olmalı;[75] Kumus ve "Kımran"[76] aynı bu düzenle — içilmeli büyüklerle küçükler arasında; — Beylerin görev ve sanları, bu düzende dağılsın soylarla dallar arasında,[77] — Bu soylardan herkese dağıtılsın — eğer kalırsa, o zaman ötekiler de yararlansın."[78]

Bu düzen, Rum Selçukluları için bir ideal olan Büyük Selçuklu, Sultan Sencer[79] zamanında, 12. yüzyılda sıkıca gözetilmektedir.

Barış zamanında, savaşın yerini sportif oyunlar ve özellikle,, Cengiz Han'ın[80] belirttiği gibi, savaş okulu olan av alıyordu, ama, av Moğollarda da sevilen bir uğraş ola-

68 Kaşgarlı Mahmud'da: Peçeneg.

69 Reşidü'd Din'de: Çavundur.

70 Metinde; Çini.

71 Reşidü'd Din'de: Ulayontlı; krş: Alayunt, Kütahya'da, Anadolu demiryolu ağı istasyonu. [Tokat - Artova'da "Alanyurt"]

72 Reşidü'd Din'de: Urekir (krş: Ankara yakınında Uregil demiryolu istasyonu), ayrıca metinde "bıyık" şeklinde.

73 Reşidü'd Din'de: Bükdüz.

74 Reşidü'd Din'de: "Yive"; Houtsma (Die Ghuzenstämme, s. 226) okunuşu şöyle veriyor: "Yavın"; Mükremin Halil (agy., s. 42): "Yavuk" ya da "Yıvık".

75 Metinde: Muçlar müçe sözcüğü bkz: Abdulkadir, agy., s. 131 - 132; orada V. Radlov sözlüğüne (IV. 2227), ve P. Melioranski'ye (ZVO, t. XIV, s. 021 - 022) göndermeler var; VIII. yüzyıl. Yenisey yazısında "düğün armağanı".

76 V. Rodlov, Opıt slovarya turkskih nareçiy, t. 11, s. 854: "kamran" (Kazan Tatar dili), suyla karıştırılmış, kaynatılmış inek sütü.

77 Metinde: soy, uruğ terimleri: soy terimlerinin uyuşmazlığı konusundan, V. Bartold söz ediyor (Oçerk istorii Turkmenskovo naroda, s. 29 - 30).

78 Çeviri varsayımla verilmiştir, metinde; "artır ise ayruğı hoş göreler".

79 V. Bartold. Oçerk istorii turkmenskovo naroda, s. 32 (Ravendi'den). Onun anısını Merv halkı saygıyla koruyor, adı çevresinde masallar yaratıyordu: bkz: V. A. Jakosvkiy. Razvalinı starovo Merva. spb., 1894, s. 125 - 126.

80 Ustav lova vı Yase (bkz: G. Vernadskiy. O sostave Velikoy Yası Cingizhana.) Brussel 1939, s. 21 - 22.

rak savaşa hazırlarken, aynı zamanda ekonomik önem de taşıyordu; bu, bozkır feodalinin kendine özgü bir doğal yükümlülüğüydü.

Asya'nın her yanında, av, bir Sultan uğraşıydı, (daha sonra Rusya'da benimsenen) geleneksel, sevilen bir hükümdar uğraşı; Kaçar Şahı yüceliğinin tüm parıltısıyla bir yere hareket ederken elinde şahin tutan bir şahinci, ona eşlik ediyordu.[81]

Bozkır Türklerinde, şahinle yapılan av, çok eskiden beri yaygındı.[82] Kaşgarlı Mahmud, "Sözlük"te, avdan (sigor) ezeli bir Türk geleneği olarak sözediyor. Selçuklular da, doğallıkla, eskiyi özenle koruyorlardı; Büyük Selçuklu Melikşah zamanındaki av törenlerini anlatan özel bir "Av Kitabı" ("Şikârname") vardı.[83]

Rum Selçuklularında, avın başında "emir" bulunuyordu; "erki sınırsız" vezir Sa'deddin "Köpek", bir zaman, av başkanı "emir" görevinde bulunmuştu.

Oğuzlarda, Küçük Asya'da "büyük av" (ulu av)[84] yılda iki kez oluyor ve 15 gün sürüyordu;[85] geniş bir alanda hayvanlar gözetlenip izleniyor, sonra sürülerek sıkıştırılıyordu.[86] Bu bir soy ve boy töreniydi; Oğuzlarım kuş ve

81 E. Aubin, La Perse d'anjourd'hui. Paris, 1908, s. 132.

82 Bkz: "Kutadgu Bilik" (izd. V. Radlova) s. 212. — Ayrıca krş: M. Gavrilov. Perepelinıy sport u Taşkentskih sartov. Jivaya starina, god XVIII, 1909, s. 47 - 51. — Bu avın Küçük Asya'da ne denli yaygınlaşmış olduğunu (F. Gize tarafından kaydedilen) Türk halk türkülerindeki şiirsel tipler göstermektedir; delikanlı ve genç kız arasında aşkın doğuşu, iki kuşun, kekliğin ve şahinin arasındaki savaşım biçiminde betimleniyor: bkz: V. Gordlevskiy. İz nablüdeniy nad turyetskoy pesney. Etnografiçeskoye obozreniye, kn. 79, M., 1909, s. 31. — Keklik tasvirine, Küçük Asya'da bir yerde yaratılan ve Türk halk tiplerinin ve betimlemelerinin yaratılmasını etkileyen Digenis Akrit Rum destanında da raslanmaktadır.

83 F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 268, not. 1. — F. Köprülü. Türk Edebiyatının Menşei Milli Tetebbûler Mecmuası, n° 4, ss. 34 - 40.

84 F. Köprülü, agy., n° 4, ss. 34 - 39.

85 Yazıcıoğlu Ali, III, 215.

86 Yazıcıoğlu Ali'den görüldüğü gibi (III, 68) yabandomuzu avı yapılıyordu: İznik ve İnönü arasında Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in çocuklarına ormanda yaban domuzu saldırmıştı.

vahşi hayvan totemleri, bunu dile getirmektedir. Sultan sağ kol ve sol kol beylerini ve sipahileri (sultanın kişisel hassa birliği "oğlanlar" da katılıyordu) bir araya getiriyordu. Sipahilerin varlığı, boy töreninin yalnızca soy üyelerinin değil, genel olarak askerî hizmet yapmaya uygun kişilerin el isabetinin ve gücünün sağlamlaştığı sportif askerî oyunlara dönüştüğünü göstermektedir.

İsabetli vuruşlar ödüllendiriliyordu. Küçük Asya'da, Selçuklular, daha Orta Asya'da oluşan düzeni koruyorlardı. Eğer biri, okunu kaplana isabet ettirirse, koluna kaplan kuyruğu "Kufas" bağlanıyordu.[87] Kuşa başarılı isabet durumunda, "Sultan", ihsanda bulunuyordu. 12. ve 13. yüzyıllarda, Küçük Asya'da, kaplan ve yaklar bulunuyor muydu, belli değil; daha doğrusu, tüm bunlar, vakanüvist tarafından, Nizam-ul-Mülk-ün "Siyasetname"sinden kopya edilen, Orta Asya'dan gelme betimlemelerdir. Ama, İzmir bölgesindeki Selçuk'ta (eski Efes), İzmir'deki Müze Müdürü Selahattin Kantar'ın savladığına göre, bugün de panterler bulunmaktadır.[88] Bunun yanısıra, P. A. Çihaçev'in atlasında, da, İzmir çevresinde öldürülmüş bir panteri yansıtan gravür bulunmaktadır.

Sultanın atalardan kalan bir başka tutkusu daha vardı. Büyük bir at hayranıydı. Küçük Asya'da, sultanın zevkleri incelmektedir, ve ona Macar ve Kafkas (tavlin)[89] atları getirilmektedir.

At, akınlar yapan binicinin sevinciydi, Önasya'da ata yüksek değer veriliyordu; örneğin, Gürcü kralı, Tamara'nın kocası David Soslani, bir at karşılığında, Kale ve köyler vermişti.

Öğrenim, kuşkusuz, düşük düzeydeydi, ve yabancı

87 "Kutas" konusunda bkz: P. Savvaitov. Opisaniye starinnih russkih utvarey, odejd... i. konskovo pribora. spb., 1896, s. 15 - 16.

88 Bkz: Yazarın "Ulus"taki makalesi, 28 Şubat 1938, "İzmir'de Kaplan Var mı Yok mu?"

89 Bkz: Yazıcıoğlu Ali, III. 341.

din adamlarınca yaygınlaştırılan yazıya, alfabeye Oğuzlar, boş inanlı bir korkuyla bakıyorlardı; daha Uygurlarca Çinlilerden alınan "bitik" (mektup) sözcüğü onlarda tılsımla eşanlamlıydı.[90]

10. yüzyılda İbni-Fadlan, Oğuzları gözlemlediği sırada, onlar, henüz putperesttiler. Fadlan, onlarda, 8. yüzyıl Türklerinin putperest cenaze ayinlerini bulmuştu. Ama, iki - üç yüzyıl geçtikten sonra, Küçük Asya'da, islâm, çağlarca oluşan yatkınlıkları ancak yavaş yavaş değiştiriyordu.

Örneğin, daha 13. yüzyıl başında, herhalde, ölünün gövdesini örten toprağın kutsallığı konusunda, henüz islâm öncesi (Şaman) anlayışıyla dolu olan Selçuklu, düşmanı Danişmend Yağı Basan'dan öç alarak, onun mezarını açmış, kemiklerini yakarak külünü rüzgâra savurmuştur: O, düşmanın "ruhunu" topraktaki sığınağın huzurundan yoksun kılmak istiyordu.

Oğuzlar, müslüman olurken, eski düzenlerine sıkıca sarılıyordu. Bugün bile, Küçük Asya Türkmenlerinde, müslümanlara güvensizliği kanıtlayan bir atasözü devam etmektedir: "Müslümanın yolundan gitmek olmaz."[91] Selçuklular döneminde, boysal, ulusal gelenekleri zorla yok ettiği ölçüde, Oğuzların müslümanlığa antipatisi daha güçlüydü.

Oğuzlar resmî olarak müslümandı, ama bu, işin dış yüzüydü, ve daha uzun süre, onların çift adları vardı: Yeni, müslüman, ve eski, soy adı ya da lakap. Eski adlarını koruyan Oğuz müslümanları, içgüdü ile, bir halk öğüdünü anımsamaktadır: "Kardeş yabancı adı almak, ya-

90 Materialı po istorii... Turkmenii, 1, 311.

91 Türkmen Aşiretleri. İstanbul, 1332 (1916), s. 321. Emperyalist savaş sırasında Türkiye'de çalışmış olan Almanlar (mühendis Freylih ve Raulig) tarafından hazırlanan bu kitap —beşyüz sayfadan fazladır— nasılsa fark edilmemiştir, ama çalışma geniş bir entografya ve sosyoloji malzemesi içermektedir.

bancı ulusa benzemek demektir."[92]

İkili ad, (islâmın derinlemesine girmek durumunda olduğu) saray ya da memurlar zümresinde de görülmektedir, örneğin: Ziyaeddin Kara Arslan (askerî artçı birlik başkanı), Fahreddin Arslan Doğmuş, Mubarizeddin Ertokuş, Seyfeddin Kara Sonkor, Şemseddin Altunpa vb..

13. yüzyılda yüksek yöneticilerde boy adlarına eğilimin başka örnekleri de var. Aymak, "Kaymarlı" yöneticisi, Amasya valisi (Aymak, anlaşılan, Amasya çevresinde de göçebelik ediyordu) iki ad taşıyordu: Nureddin Tugrak; onun çocukları da iki adlıydı: Seyfeddin Salor, Şemseddin Oğuz, Hüsameddin Timur; ve adı, "Slovo o polku İgorove"den Polovets hanını anımsatan diktatör vezir Sadeddin Köpek.[93]

Bazan soy adı, Oğuz'a dayatılan yeni ada üstün geliyordu (örneğin, Emir Oğulbey'de olduğu gibi); Selçukluların eski düşmanı, Sultan kinlenen ve bu yüzden ihanet eden Danişmend Yağı Basan, belki, komşular üzerinde korku doğuran, soyunun adını taşıyordu.

Basit savaşçılarda, eski adlar, kuşkusuz daha ağır basıyordu, ama sıradan sipahiye feodal vakayinamede yalnızca bir kez rastlanmaktadır: Salor Yoluk (Yuluk)[94] Arslan.

Boy lakapları, 14. yüzyıla değin tutunuyor: Sultan Velet'in müridleri arasında Emir Mehmed Sokurci (burada Oğuz totemi "sonkor", yani şahin, görülüyor)[95] bulunuyordu; Ladik'teki İnanç Bey'in adı gene Oğuz totemini yansıtan, kardeşi Doğan Paşa vardı.[96]

92 V. Radlov. Obraztsı narodnoy Literaturı turkskih plemen V. 227 (Manas üzerine).

93 Krş: P. Fadlev. Nogayskaya skazka ob Ak-Köbyoke. Sbornik Muzeya antropologii i etnografii, t. V. s. 189 - 196.

94 Mükremin Halil böyle okuyor (agy., s. 56).

95 Aflâkî, II, 314.

96 Aflâki, II, 327, 384. — Ayrıca krş: Konya ilinde bugünkü yerleşim noktaları: Doğanbey, Doğanhisar.

Bunlara, seyrek olarak, 16. yüzyılda da rastlanmaktadır. A. Refik tarafından yayımlanan, madenlerle ilgili belgelerde, h. 980 yılında Oğuz adlı bir eski sipahiden sözediliyor.[97]

Oğuzlarda lakaplar, genel olarak, boyun kökeniyle ya da soyun totemiyle bağlantılıydı.[98] Sol kol boyu Kınık'tan gelen Selçuklularda, sanki, sık sık "çakır" (aladoğan) lakabı beklenir gibidir, ama onlarda, "Arslan lakabına da rastlanmaktadır. Burada, daha sonra sikkelerde de, yansıyan eski İran amblemine ("aslan ve güneş") duyulan heves dile gelmektedir.[99]

"Kılıç" adında, İornand'ın bildirdiğine göre, bunlar arasında yaygın bir kılıç saygısının anısı yatmaktadır.[100] İkili ad "Kılıç - Arslan", Hautsma'nın düşündüğüne göre baba boyunun ve anne boyunun totemlerini göstermektedir; ama, totemlere bir inancın da bulunmadığı isimleri tahlil eden P. M. Melioronski, Houtsma'nın kuşkulu varsayımına karşı çıkıyordu: "Kılıç - Arslan" birleşiminde, iki sözcük de, her şeyden önce, erkek totemleridir: Kılıç (erkeğin silahıdır), Arslan, Selçuklular soyunun ikinci adıdır (krş. Süleyman - İbn - Kutılmış - İbn - Arslan - İbn - Selçuk); Arslan, belki, Selçuk'tan daha küçük bir alt birliğin soy adıdır.

Oğuzların islâmı benimsemesinden sonra da, ataların işleyip geliştirdiği zorunlu yaşam normları törede yer

97 A. Refik. Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri. İstanbul, 1931, no. 26, s. 16.

98 Th. Houtsma. Ein Türkisch - arabisches Glossar, herausgegeben und erläutert. Leiden. 1894, s. 26. — Daha geç dönemde, Houtsma'dan bağımsız olarak, A. N. Maksimov, bu konuyla ilgilenmiştir (K. voprosu o totemizme u narodov Sibiri. Uçeniye zapiski RANİON, t. VI. s. 7 ve dev.).

99 İran daki aslanlar üzerine, başlangıçta, kahramanların anıt mezarları konusunda bkz: A. Romaskeviç. İzvayaniya i izobrajeniya lvov vı İrane, III. Mejdunarodnıy syzed po iranskomu iskusstvu i arheologii. M. - L., 1939, s. 209 - 215. Bununla birlikte, aslan, aslan postu, aslan kuyruğu, çok eskiden beri iktidar simgesiydi (Hititlerde, Mısır da, ve daha sonra Bizanslılarda).

100 Th. Houtsma, op. cit., s. 27.

almıştı; toplumsal ya da özel yaşamın her adımı, kurallara bağlanmış bulunuyordu. Oğuzlar, (başları daima örtülü olması gereken) müslümanlar olduklarını unutarak, sevinç anında, şapkalarını ("külahlarını") havaya fırlatmaktadırlar.[101] Ama, belirtmek gerekir ki, bu, belki de (harfi harfine yorumu da inandırıcı olmayan), şapkanın yere çalınmasının umutsuzluğu dile getirmesine[102] benzer, tipik bir sevinç ifadesidir.

Küçük Asya'da, törenin koruyucusu, Oğuz boylarının önderi Selçuklu sultanıydı. Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın ölçülerindeki sadelik, devletin görkemli gelişme ve yücelme çağında devam eden göçebe (boy) geleneklerinin gücünü dile getirmektedir. Vakanüvist, Sultan I. Alaaddin'in, Oğuzların alışılmış hukukunu, "Oğuzname"yi çok iyi bildiğini gururla vurgulamaktadır. Saray yaşamından (sivil) mahkemeye kadar, küçük ayrıntılar bile, "Oğuzname"nin kesin buyruklarına dayalıydı.[103]

"Oğuzname"de, "çeri" ve "yasa" normları bildirilmiştir, yani Alaaddin, eski askerî "çeri" ve sivil "yasa" kurallarını gözetiyordu.

Belli ki, soy kütüğünün çözülmesi süreci, yavaş, ama (Ahmed Refik'in yayımladığı belgelerden görüldüğü gibi, 17. yüzyılda bitmemiş olsa da) aralıksız devam ediyordu. İbni - Bîbî'nin vakayinamesini yazdığı 13. yüzyılın sonuna doğru, Selçuklu devleti üst zümresi, daha yarım yüzyıl önce egemen olan ölçülerdeki sadelikten ne denli uzaklaştığını açıkça duyumsuyordu. Ama, değişiklik, çoktan, Sultan I. Alaaddin Keykubad'dan çok önce görünmeye başlamıştı; o, tarihçi için, Selçukluları erişilmez bir doruğa yükselten ideal hükümdardı; bu, onun eskiye, dedelerinin eski geleneklerine bağlılığı, devleti uçuruma sü-

101 Yazıcıoğlu Ali, III, 105.
102 İbni Bîbî, IV. 114.
103 Yazıcıoğlu Ali, III, 217.

rükleyen yeniye karşı nefreti sayesinde olmuş gibi görünüyordu.

Selçukluların saray yaşamında, şehzadenin eğitimcisi, onun vasisi, onurlu "atabek" sanı devam ediyordu. Öğrencisi yükseldiği zaman, atabek, büyük bir etki kazanıyordu; Sultanın güvendiği kişi, ilk danışman odur, çünkü o, her şeyden önce, "ata" olarak adlandırılmıştır.

Düğün törenlerinde, Oğuz gelenekleri, renkli şekilde ortaya çıkıyor.[104] Oğuzlarda, evlenmeler, boy içinde yapılıyordu, bunlar endogam "içten evlenme" evlenmelerdi. Sultanların haremleri esirlerle doluydu; Selçuklular, siyasal düşüncelerle karşı taraftan, Bizans'tan ya da Gürcistan'dan eş alıyorlardı, ama gene de, Türkmen kadın daha yakındı: Sultan I. İzzeddin Keykavus'un evlenmesi sözkonusu olunca, ona, II. Kılıç Arslan'ın "temiz soyundan" gelen Erzincan beyinin kızını ("melike") gösterirler.

Cenaze sırasında da, müslümanlıktan önceki gelenekler gözetiliyordu. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in cesedi (Rumlarla çarpışmada ölmüştü) Konya'ya getirildiği zaman, oğlu, I. İzzeddin Keykavus, zengin bir ayin sofrası düzenlemişti; ayrıca, onun binek atını (türbesine?) yerleştirmişlerdi, cuma günleri, üzerine, kızıl Türkistan atlası örtüyorlardı.[105]

İnsanın yeryüzündeki bağlı dostu ve yoldaşı at, ölümden sonra da sahibini koruyan bir tılsıma dönüşmüştü. Rubruk,[106] gezisi sırasında, bir Moğol mezarının çevresindeki yüksek sırıklara, her yana 4 olmak üzere 16 at postu

104 Bu konuda ayrıntı için bkz: Vl. Gordlevskiy. İz kommentariyev k staroosmanskomu perevodu hroniki maloaziatskih Selçukidov, tak nazvayemoy hroniki İbni Bibi, s. 6 - 7.

105 Yazıcıoğlu Ali, III, 114: "ve bir nöbeti cenibeti 'yedek at, çavgar, ç." anda mülâzım kadı ve kızıl atlas bir Kestüanı (Türkistan'ı?) birle her azine "süs, ziynet, ç." gün müretteb kalub tutarlardı." Krş: Palladi'nin anlattığı Moğol hanlarının cenazeleri: V. Bartold. K. Voprosu o pogrebalnih obryadah turok i mongolov, t. XXV, s. 65.

106 V. de Rubruk. Puteşestviye vı vostoçnıye stranı, s. 80.

asıldığını görmüştür.

Sultan tarafından yönetilen mahkemede, eski yöntemler egemendi. Öldürmeye karşılık öldürme gerekiyordu, ama kan, "kun" parası ödemek de olanaklıydı. Örneğin, Aflâkî, vezir Muineddin Pervane'nin Celâleddin Rumi'nin ricasıyla, dostunun evinde saklanan bir katil için düşmanlarına "kan bedelini" ödediğini anlatmaktadır.[107] "Kan bedeli" bazan büyük tutarlara ulaşıyordu; mevleviliğin başkanı tarafından büyülenmiş olan Alameddin Kaysar (Aksaray hükümdarı), Celâleddin Rumi'yi hoşnut etmek için, varlığını (40 bin dirhem) seve seve dağıtmıştı.[108]

İslâm, kadından, daha önce yararlandığı özgürlüğü almıştı: Kadınlar, örneğin, "şölene" katılıyorlardı; "Dede Korkut Kitabı"nda, kadının da, savaşta kahramanlık gösterdiği doğrulanmaktadır.

Selçuklular çağında, (anıt yapılar üzerindeki) yazıtlarda genellikle, kadın hayırseverlerin (Selçuklu "prenseslerin") adları yer almıyor, adlar, sıfatlarla yer değiştiriyor; "dirliği ve inancı temiz", ya da, kısaca sultanın ya da sarayın çevresinden kadın ünvanı olarak "hond"da yer alıyor, (hond).[109] Bu ünvana yalnızca Selçuklular devleti toprağında (Niğde ve Kayseri'de) değil, Osmanlı devrinde Bursa'da da rastlanmaktadır ("Hondi - Hatun"); tıpkı bunun gibi, vakayinamede değinilen adlar da gerçek adlar değildir.[110] Müslüman dini, resmen, kadını gizliyor ve hatta aşağılıyordu. Rum Selçuklularının tarihçisi müslüman Aksarayi'nin kadın konusundaki düşüncesi de alçaltıcıydı.[111]

107 Aflâki, I, 120.
108 Aflâki, I. 361.
109 Niğde'de Hond konusunda bkz: Vl. Gordlevskiy. İz jizni sovremyonnoy Turtsii. Vostok, kn. 3, str. 206.
110 Halil Edhem, Kayseriye Şehri, s. 32.
111 V. Bartold. O nyekotorıh vostoçnıh rukopisah, s. 0133, prim. 1.

Ne var ki, gelenekler ve yaşamın istemleri karşısında, islam boyun eğmek ve ödün vermek zorundadır. Güçlü kadın, dinin koyduğu putları kırmayı başarabiliyordu.

İbni - Bîbî'nin annesi, erkekler arasında dolaşıyordu. Ama bu, onun mesleğiyle, önceden bilen **horos Fastas et nefastas**, [uğurlu ile uğursuzu bilen falcı, müneccim], sultanın mutlu ve mutsuz saatlerini kestiren, her saatini yönlendiren bir "müneccime" olmasıyla açıklanıyordu.

Küçük Asya tarihinde, kadının, kocasının ölümü üzerine, onun yerini aldığı durumlar olmuştur. Sultan I. İzzeddin Keykavus'un dayılarına bağlı olan Halep'te (burada bir zamanlar Melikşah'ın kardeşi Tutun[112] hükümdardı), küçük yaştaki Melik yerine "otorite vekili ve devletin yöneticisi" görevini, annesi Azize yerine getiriyordu;[113] Halep'te, fiilen, atabek Şihabeddin Dogrul yönetici olsa da, Yazıcıoğlu Ali (1218 yılında) yalnızca Tayfa'dan söz ediyor.[114]

Daha geç dönemde, 14. yüzyılda da, Osmanlı toplumunun (islâma kapılmış) yüksek çevrelerinde, eski bozkır gelenekleri korunmaya devam ediyordu. İbni - Batûta, İznik'te, kocası Sultan Orhan adına kenti yöneten "Beyalun"a, yani Nilüfer'e[115] rastlamıştı; daima islâmın koruyuculuğunu yapan İbni - Batûta, onu, dindar ve üstün bir kadın olarak tanıtıyor.[116]

Bazan ödünler veren islâm, gene de, Türklerde, putperest oldukları sürece egemen olan gelenekleri yumu-

112 Belki bu bir ad değil de, "tudun" ünvanı. Ayrıca Mükremin Halil (agy., s. 63) onu "tutuş" şeklinde adlandırıyor.

113 Yazıcıoğlu Ali, III, 163.

114 V. Bartold. Musulmanskiy ministr - filosof epohi krestovıh pohodov. Vostok, kn. 4, 1924, s. 134.

115 F. Gize'nin önerdiği okunuş; demek, han Muhammed Uzbek'in karısı olan, Bizans imparatorunun kızının adı da Nilüfer'di. (Bilün?) (Bkz: İbni Batûta, II, 383).

116 İbni Batûta, II, 323.

şatıyordu. "Karısı ve çocukları bulunan biri ölünce, çocuklarından en büyüğü, eğer annesi değilse, kadınla evlenir" diye yazıyordu İbni - Fadlan.[117] Bu kez, Sultanın dul karısı, yakın memurlardan birine veriliyordu; örneğin, vezir Muineddin Pervane, sultanın ölümünden sonra, onun karısı Gürci Hatun'u almıştı.

Yaşamda, kadın, din adamlarının baskılarını savuşturuyordu. Yeni inancın buyrukları, Oğuz müslümanlarına henüz yabancıydı, ve onlarda her şey eskisi gibi kalıyordu. "Dede Korkut Kitabı", yüksek çevreye (örneğin sultanlara) erken mal olan çok karılılık konusunda susmaktadır.

Yacızıoğlu Ali'nin belirttiğine göre, (daha önce hapiste bulunan) Sultan I. Alaaddin Keykubad, Konya'ya girdiği zaman, kadınlar, pencerelerden alayı seyretmişlerdi.[118] Akdeniz kıyısında (Alaiye'de), 14. yüzyılda, kadınlar, henüz açık dolaşıyorlardı.[119] Ama, burada, belki hıristiyan gelenekleri etkili oluyordu. Çünkü, Alaiye, Bizans kenti Kolonoros'un yerinde ortaya çıkmıştı, belki de liman yaşamı, islâmın zayıf ilkelerini kırıyordu.

Küçük Asya'da, her şey, müslüman yaşam biçimine benzemiyordu. Yeni karşılıklı toplumsal ilişkilerin karmaşık duruma soktuğu yüksek devlet iktidarı düşüncesi bile, soy kütüğünün yansımalarını koruyordu.

Arapça olarak kazılan anıt yazıtlarında, tumturaklı Arapça ünvanların yanısıra, örneğin "cabuga"[120] yani Orhonca "yabgu" gibi eski sıfat ve sanlara da rastlanmaktadır; 10. yüzyılda İbni - Fadlan, "yabgu" formunda, Oğuz boyları başkanının sanını vermektedir. [İbni - Bîbî'de es-

117 Puteşestviye İbn Fadlana na Volgu, s. 61.

118 Yazıcıoğlu Ali, III, 202, Eğer ben, (buradaki "deriçe" "saraylar" değil de "pencere") doğru anladıysam, bir zamanlar, Konya'da, evlerin pencereleri sonradan olduğu gibi avluya değil, caddeye açılıyordu.

119 İbni Batûta, II, 256.

120 Vl. Gordlesvkiy. K voprosu o vliyanii turyetskovo yazıka na arabskiy. Zapiski kollegii vostokovedov, t. V, s. 273.

ki Türk sanı "Tutun" ("Tudun Behadır") şekli de vardır].[121]

Selçuklularda, ordunun eski örgütlenmesini yansıtan eski Türk sanlarının sürmesi de doğaldı: "Yabgu" ve "şad", ordunun sağ ve sol kanatlarının başkanlarıydı.

Sultan öldüğü zaman, onun ardılı sorunu, müslüman kurumu olan "mecliste" görüşülmüyordu; erkân, Oğuz boyları temsilcilerinden bir kurul olan "kurultay"ı topluyordu. Selçuklularda kurultay, hanın ilan edildiği boylararası ortak toplantının eski işlevlerini sürdürüyordu. Bir seferinde, kurultayda, düşünce ayrılıkları başgöstermiş, o zaman, Maraş beyi Nusreddin, Oğuzların alışılmış hukukunu anımsatmıştı. Şöyle diyordu: "Büyük kardeş varken küçüğe serverlik düşmez" ("Aga varken eyniye serverlik değmez.")[122]

Oğuz beyleri, seçilenin çevresinde ayakta durarak, önünde üç kez eğiliyorlardı; sonra, ona bal ve kımızla dolu sağraklar sunuluyordu, Osmanlı tarihçisi Lütfi Paşa, böyle anlatıyor.

Yazıcıoğlu Alinin bildirdiği tahta oturtma töreni, Karamanoğulları hükümdarlarında, henüz devam eden eski Türk geleneklerinin aynısını canlandırıyor;[123] sultan, kollara alınarak kaldırılıyor ("taşınıyor") ve tahta oturtuluyor,[124] sonra, üzerine yağmur gibi dirhem ve dinarlar (gümüş ve altın sikkeler) savruluyordu.

Alıştığı eski formlardan istemeyerek vazgeçen bozkır insanı, her yanda duyumsanıyordu.[125] Sultanın sarayına

121 İbni Bîbî. IV. 314; bu sözcük konusunda bkz: "Sbornik Muzeya antropologii i etnografii" makalesi, t. V. s. 395 - 400.

122 Yazıcıoğlu Ali, III, 97.

123 V. Velyamhov - Zernoz. İssledovaniye o kasımovskih tsaryah i tsareviçah. spb., 1864, ç. II, s. 403 - 409 (votsareniye Uraz - Muhammeda).

124 İbni Bîbî, IV, 251, ve ayrıca 280 (Kur'an üzerine yemin de buradadır).

125 V. Bartold (Oçerk istorii turkmenskovo noroda, s. 28), Selçuklu sikkelerinde, Kınık boyu damgasının (ucu yukarıya dönük ok) bulunduğuna işaret ediyor. Bkz: Reşidü'l Din'de damga tasviri (Trudı Vostoçnovo otdele-

gelen beyler, "Oğuz geleneğine göre" eğiliyor, toprağı öpüyorlardı. Bizans İmparatoru Roman Diojen de, Alp Arslan önünde toprağı öpüyordu. 11. yüzyılda, Büyük Selçuklular, bağlı beyliklerle ilgili tören düzenini henüz bilmiyorlardı.

Sultan, iktidarı güçlü olduğu sürece, toprağı, oğulları arasında soy "uluslarına" bölüyordu. O, Rum'a kişisel yurtluğu gibi bakıyordu. Sultan II. Kılıç Arslan böyle davranmış, daha Büyük Selçuklularda var olan geleneği izleyerek, toprakları 12 parçaya bölmüştü.[126] Bilindiğine göre, bu, bozkır adamı sultanın iradeyi dağıttığı son olaydır. Oğulların bölgelerinden sultanın divanına gelir gelmiyordu, yalnızca, yılda bir kez, çocuklar, babalarının önünde eğilmeye geliyorlardı.[127]

"Halkın sesi" de saraya girebiliyor, burada, sık sık halk ozanının türküsü duyuluyordu. Ve ozanlar, (Prof. F. Köprülü'nün ortaya çıkardığı) anonim ozan örneğinde görüldüğü gibi, daha 15. yüzyılda bile vardılar.[128] Ozanlar, halk şairleriydi, türkülerin yazarı da çabucak unutuluyordu.

Selçuklularda, şiir, Şaman dini izlerini taşıyordu. 16. yüzyılda, Sultan I. Selim'in "ordu şairinin" adı (ya da yazınsal takma adı), Kazakların bugün de koruduğu bir terim olan "Bahşi"[129] idi.

Oğuzlarda töre (alışılmış hukuk,) her yanda ağır basıyordu ve İran kültürüyle beslenmiş yerleşik kentli ile, göçebe Oğuz arasındaki uçurum, yabancı bir mevlevi olan

niya Arheologiceskovo obsçestva, t. VII, s. 38). Kaşgarlı Mahmud'da Salorların damgası daha çok, Reşidü'd Din'in Kınık için damga tasvirini anımsatmaktadır. — F. Köprülü (Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 257, not. 5), "Kınık" damgasını çomak olarak anlamıştır.

126 Belirtelim ki, Sultan II. Kılıçarslan'ın on bir oğlu vardı, on ikincisi kızı İsmetü'd Din Gevher Hatun'du (bkz: 'Ekler").

127 Yazıcıoğlu Ali, III, 11.

128 Yusuf Ziya, Halk Edebiyat Antolojisi, İstanbul, 1933, s. 12. (—Edebiyat serisi, s. 24).

129 Agy., ss. 13 - 14.

Aflâkî'nin gözüne çarpmıştı. Atalarının düzenlerini ve söylencelerini özenle savunan göçebelerin yerleştiği bozkırların ortasında, kent kültürü vahaları yalnız başına görünüyordu.

Aflâki'ye, Oğuzlar yabancıydı. O, Oğuzları umacı gibi görüyordu. Celâleddin Rumi'nin oğlu Bahaddin Veled'in, Türkler halife üzerinde güç kazandıkları zaman, olasıdır ki, Bağdad'da tahrif edilmiş olan bir "hadis" anımsadığını anlatıyor: "Benim, doğuya yerleştirdiğim bir ordum var; adlarını Türk koydum. Öfkemi ve gazabımı onlara bıraktım; ve kurallarını çiğneyecek bir kişi ya da halkın bulunduğu her yerde, üzerlerine Türk'ü salacağım, bu benim intikamım olacak."[130]

Aflâki, müslüman sofuluğuyla ağulanmış Kaşgarlı Mahmud'da, daha 11. yüzyılda yer alan "tanrının felaketi" barbar Türkler konusundaki eski uydurmaları yinelemekte, ama Selçukluların gene de Küçük Asya'da, müslümanlığın kalesi olduklarını, mevlevilerin Oğuzlar sayesinde yükseldiğini ve yoksul, bilisiz köy halkını sömüren güçlü feodallara dönüştüğünü unutmaktadır.

İranlılar da, Türklere bu gözle bakıyorlardı: Ubeyd Zakani, "Risalei Târifât"ta, "Türkler, deccalın ön habercisidir", demektedir.

Müslüman kültürüyle "ışıklanmamış" basit insan "Türk"ü, geleneksel aşağılama, Osmanlı aydınlarına İranlılardan geçmiştir.[131]

130 Aflâki, II, 478 - 479.

131 Örneğin 16. yüzyıl şairi Mesihi, belki, yabancıların bu ilgisiyle alay ederek şöyle söylüyor: "Ya Arab'dan ya Acem'den yürü gel bize" (Ya arabdan ya acemden yürü gel). Ayrıca, Orta Asya'da da "Türk"e böyle bakıyorlardı: Babür, dayısı Sultan Ahmed'den, hiçbir şey okumayan "saf yürekli bir Türk" ("Türk ü sade idi") olarak sözetmektedir, bkz: V. Bartold. Ulugbek i yevo vremya. Pgr. s. 145.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Selçuklular Devrinde Oğuzların Durumunun Bir Görünümü Olarak 15 - 18. Yüzyıllarda Küçük Asya Göçebe Boylarının Örgütlenmesi

"Oğuz zamanı" ("Oğuz Zamanı") Osmanlı döneminde uzun süre anımsanmıştır. Bir bölümüyle "Dede Korkut Kitabı"nda yansımış olan Oğuzlar üzerine söylenceler, halk türkülerince sürdürülüyor ve halk bu türküleri severek dinliyordu.[1] Soya dayalı içgüdülerin yankıları, Küçük Asya'da, uzun bir süre yaşamaya devam ediyordu.

Küçük Asya'ya, daha, Orta Asya ya da Moğol bozkırlarından getirilen, Oğuzların eski örgütlenmesi, Anadolu'da Türk "aşiretleri" (göçebe boyları) üzerine 16. - 18. yüzyıllar belgelerinde, kuşkusuz, yansımıştır. Osmanlı

1 Belli konular şimdi de Küçük Asya'da henüz yaşamaktadır, bkz: "Beyşehir'de bir Ermeninin notları" (Ülkü, 1938, no. 2 ve dev.).

hükümeti, buyruklar yayınlarken, eski fermanlara dayanmakta,[2] arşivlerde bulunan eski düzenlemelerin gözetilmesini istemektedir. Osmanlı sultanlarının "kanunnameleri", Sultan II. Mehmed zamanından beri, göçebelerin alışılmış hukukunu, daha önce, Selçuklular devrinde oluşan normları yasallaştırıyor, sağlamlaştırıyordu. Göçebe Oğuzların atalarının yaşamını kavramak için arşiv malzemesinin büyük önemi buradan bellidir.

Bu belgelerde "Oğuz" sözcüğü kaybolmuştur; boy bağlarını yitirmiş ve Arap ve Fars yazınları üzerinde eğitilmiş Osmanlı yönetici zümresi için, şanlı ataları Oğuz "Türkleri"nin anısı artık utanç vericidir, ve onlar, "Yürükler" ve "Türkmenler" sözcüklerini kullanmaktadırlar; ayrıca, bu terimler birbirinden ayrılmakta ve karşıt olarak alınmaktadır (bkz: örneğin, Ferman no: 205, s. 162). "Yörük" (göçebe) teriminin çok eskiden yerleşmiş olması mümkündür; belgede (no: 196, s. 148) "eski yürükler" den sözedilmiştir.

Ne var ki, Türkmenlerin küçük parçaları, bunların 24 boy adını, şurada burada sürdüren Oğuzlar olduğunu dile getirmektedir. Örneğin, 233 no'lu belgede (s. 203) Begdili Türkmenleri adı geçmekte, 246 no'lu belgede ise (s. 215), Bayat boyu (Suriye Bayatları) anılmaktadır.

Terminoloji, artık, değişikliklere uğramıştır, boyların bölümleri, yöneticileri ve boy başkanlarına vb. ilişkin terimler arasına Arapçaları katılmaktadır; genel olarak eski Türkçe terimlerin yeni Arapçalarıyla bir karışımı görülmektedir.

Okuryazarlarca hazırlanmış olan belgelerde, kuşkusuz, boyların "cemaat"e, "mahalle"ye ("mahle") bölünmesinde, Arapça terimler ("taife, aşiret") yer alıyor; ama Türkçe terimler, çok daha ayrıntılı geçiyor: "Ocak" (otuz

2 Sultan II. Mehmed'in "Kanunnamesi" konusunda "bu kanunnamenin onun babasının ve dedesinin olduğu" söylenmektedir.

ailelik birlik), boy ("cemaat" bunun Arapça karşılığı), "aymak", "bölük", "oba". Bu terimlerin evrimi, büyük bir toplumsal yarar taşıyor; bu terimler, bir bölümüyle ortak Türk soy kütüğünü yansıtmakta (krş: örneğin, oymak), bir bölümüyle, Osmanlıların askerî birimlerine geçmiştir; örneğin: bölük; "ocak" terimi yeniçeri ordusu için benimsenmiştir.

Boyun başında, eskiden beri, "subaşı" bulunuyordu.[3] Daha 16. - 18. yüzyıllarda, belli boyların ya da boy birliklerinin[4] yüksek yöneticileri, böyle adlandırıldığına göre, ister istemez, önceden de, Selçuklular döneminde bu terimin göçebeler arasında çok yaygın olduğu ve Oğuzlarda soyun yarı askerî yapısının kalıntısını gösterdiği, subaşıların göçebe feodallar olduğu varsayımı ortaya çıkıyor. Örneğin, Selçukluların atası Selçuk'un sanı subaşı idi.[5] Sonra, Osmanlı döneminde subaşı, eski konumunu yitirmiş, taşrada polis işlevlerini görür duruma gelmiştir; komiser ya da mahalle polisidir;[6] Evliya Çelebi'den anlaşıldığına göre bu işlevler, en azından 17. yüzyılda artık görünmeye başlamıştır.

17. yüzyıl başında, göçebelerde, "subaşı" terimi yok oluyor; bunun yerini "başbuğ",[7] "mir" (miri aşiret - boy beyi), "reis" ("reis") terimleri alıyor. Bununla birlikte, "mir" teriminin ardında yüzyıllık bir geçmiş vardır: Sultan II. Mehmedin "Kanunname"sinde, Yürüklerin emirinden (Mir) sözedilmektedir. Eski terimlerin yerini terket-

3 W. Barthold, 12, Vorlesungen, s. 101. Türkiye'nin Avrupa kesiminde (Tekirdağ'ın güneybatısı) Subaşıköy vardır.

4 Terime bazan "müsellim"lerde rastlanmaktadır. (belge no. 63, s. 50).

5 W. Bartold, 12 Vorlesungen, p. 101 (bkz: Kaşgarlı Mahmud, I, 397: "Selçik Subaşı").

6 (Ordu) ve (su) sözcüklerinin karışması, bozulmaya yardım etmiştir; krş. Sami Bey sözlüğü (II, s. 386 - 387), Fr. Kraelits - Greifenhorst nedense böyle anlıyor (Kanunname Sultan Mehmeds des Eroberers, M. O. G., I, 1921, p. 39, not 2). "Subashi" sözcüğü konusunda bkz: makale, J. H. Kramers, "Encyclopédie de l'Islam" (IV, 513 - 514).

7 S. 169'da (belge no: 161) yanlış yazım (baş ve buğ).

mesi, doğal biçimde oluşmaktadır. Bunlar, dışarıdan, İstanbul'dan hükümet memurları gönderilmesiyle bir yana itilmektedir.

Boyun kuruluşu gereği, ayrıca boyların başkanları olan boy beyi, (beğ, big) bulunuyordu, Selçuklular zamanında, onların iktidarının önemi ve kapsamı, sanki daha fazlaydı; "bölükbaşı", "çeribaşı".

"Bölük", önce, Orta Asya'da kullanılan, sonra, Moğollarca İran'ın yönetim yapısına sokulan eski bir terimdir; "Çeribaşı" "çerilerin" yani savaş için donatılmış kişilerin, askerlerin yöneticisi demektir.[8] "Çeri" sözcüğü, Türk dillerine çok eskiden girmiştir; önce, Hindistan'dan Uygurlara geçmiş, Uygurlardan, onların devlet yapısının kalıtçıları Moğollarca alınmıştır (krş. Moğolca "tsirik"). Son olarak, Osmanlılar, Yürüklerin (Oğuzlar) askerî örgütlenmesinden hareketle, yeniçerileri oluşturmuştur.

Ayrıca, seçkin görev adamları, ya da yaşları ve zekâlarıyla güven kazanan kişiler vardı; büyük rol oynayan "kethuda" (yöneticiler); "ihtiyarlar" (Orta Asya'daki "aksakallar"); "iş erleri"; "söz sahibleri"; "il erleri", tüm bunlar "en iyi kişiler" (ahassi rical) idi (belge no: 198, s. 153).

Sonra, sipahilerin ve yeniçerilerin baskılarından korunmak için, Yürüklerde, iç milis olan "yiğitbaşı" kurumu yaratılır (belge no: 108, s. 57).[9]

Göçebelerin soy örgütlenmesi, doğallıkla, dağılıyor; Selçukluların siyasetini sürdüren Osmanlılar da onların çözülmesi için çaba harcıyorlar. Bu süreç, 17. yüzyıl ortasına doğru hızlandı. Aynı dönemde, bir örnekseme reformu oluyor, (kethuda, yiğitbaşı) gibi resmî görevler,

8 Voynukların önderleri uzun süre, 19. yüzyıla değin böyle adlandırılıyordu, bkz: K. İreçek, agy. s. 579. Terim şimdi çingenelerde (bir tür muhtarlık) sürmektedir.

9 Krş: İran'daki ("İlot") Türk göçebeleri Kaşkay'ların örgütlenmesi: A. Romaskeviç. Pesni Kaşkaytsev, Sbornik Muzeya antropologii i etnografii, V, 575 - 576.

İstanbul'da, zanaatkâr örgütlerinde, atelyelerde de ortaya çıkıyor. Devlet aygıtı sağlamlaşıyor, yönetimde merkezileşme meydana geliyor. Göçebeleri yönetmek ve denetlemek için İstanbul'dan "voyvoda" gidiyor. Bu konuda ilk değiniye, h. 1103 yılında, yani 18. yüzyılın başına doğru rastlanıyor. Bu noktada, artık, Balkan Slavlarının etkisinin yansıması duyuluyor. Voyvoda, anlaşılan, askerî yönetimi de üstleniyordu. Durumuna göre "boybeylerinden" daha yüksek bir konumdaydı (belge no: 221, s. 165). Ve (Göçebeler içinden seçilen) Kethuda, artık, merkezi yönetimce saptanıyor ve belli ki, İstanbul'dan "berat" ve onur "cübbesi" alıyordu (s. 219).

Boyların üyeleri arasında, gene de, henüz güçlü bir bağ vardı. Görevler, kalıt şeklinde geçiyordu. Bâbıâli, boybeylerine, onların torunlarına ve akrabalarına veriliyordu (s. 191, 209), ama bir seferinde, kethudanın yakalanmasını buyuran hükümet aynı zamanda onun akrabalarına da gözdağı veriyordu (s. 216).

Boyun birlik ve dayanışması, hükümet tarafından iyi kullanılmıştır: herhangi bir yeni önlem alırken (örneğin savaş zamanında insanların toplanması), taşra yönetimi, "boy seçkinlerini" dinsel divanda topluyordu, ve bunlar, bir yükümlülük alıyorlar, yani, boy adına merkezi yönetimin isteminin yerine getirilmesi görevini (asker sağlanması, suçluların teslim edilmesi) üstleniyorlardı.

Hükümetin politikası, boy önderlerinin göze girme çabası üzerine kurulmuştu. Bunlara, onursal sanlar bağışlanmakta (belge no: 219, s. 182), ya da tersine, hükümet, itaatsizlikten ötürü, sürgünle ya da azletmekle tehdit etmektedir. Onlardan, zengin ve soylu kişiler rehin alınıyor, hapishaneye kapatılıyordu.

Göçebelerin hakları, giderek kısıtlanıyordu. Silahları (ateşsiz ve ateşli) alınıyor, ata binmek, kılıç kuşanmak, (levend ya da yeniçerilerinkine benzer) askerî giysi giy-

mek vb. yasaklanıyordu; tüm bu önlemlerle, hükümet, Yürüklerdeki savaşçı ruhu öldürmeye çalışıyordu.

Daha Selçuklular zamanında, göçebe Oğuzlara, "ikta"[10] denilen toprak parçaları ayrılmıştı; onların yalnızca, herhangi bir bölge çerçevesinde hareket etmelerine izin veriliyordu.

Böyle olmakla birlikte, Yürükler ve Türkmenler, bir yerden diğerine göçmeye devam ediyorlardı. Yürüklerden söz eden belgeler sık sık ekliyor: "konar, göçer" Yürükler; ama bunların yer değiştirmesi, eskiden beri, hükümeti kaygılandırmakta ve rahatını kaçırmaktadır.

Türk boylarının göçebeliği, iktidarlara kaygı ve huzursuzluk veriyordu. Bunu çok iyi anlayan Nizam-ül-Mülk, uygun bir siyaset oluşturmuştu; İstanbul da ona öykünüyordu. Ama, Küçük Asya'daki başına buyruk Türkler, merkezi yönetimin eylemlerini büyük dikkatle gözlüyorlar. Yürükleri toprağa bağlamaya yönelik önlemlere, başkaldırılarla karşılık veriyorlardı. Bir yandan savaşçı atılganlıklarını yansıtan, öte yandan toprağa yerleşen arkadaşlarını, "Fellahları" horgören "iskân türküleri", bu savaşımı, ustaca dile getirmektedir.[11]

Anadolu'da, zaman zaman, kuşkusuz, denetim amacı güden, göçebe yazımları yapılmıştır. H. 1133 yılında, yani 18. yüzyılın 20'li yıllarındaki yazım bunlardan biriydi (belge no: 236, s. 208). Yazlık ve kışlık göçebe konakları olan yaylaklar ve kışlaklar yüzyılların geleneğiyle, göçebelere ayrılmış bölgelerdi. Daha sonra, h. 1143 yılında, Yürükler konusunda bir tüzük de yayımlanmıştı.

Yürükler ve Türkmenler, Anadolu'da gürültü ve taşkınlık yapıyorlardı, yerleşik köylülerin bereketli tarlaları onları çekiyor ve dağlardan inerek ekinleri batırıyor, köy-

10 F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, ss. 226 - 227.

11 Bkz: A. Refik tarafından "Halk Bilgisi Haberleri", 2, no. 16, ss. 93 - 96. dergisinde yayımlanan belgeler üzerine yazılan Abdulkadir'in makalesi.

leri basıyor, yağmalıyorlar, sürüleri, insanları vb. kaçırıyorlardı. Sivil halk, yasal komşuları göçebeler tarafından yapılan zorbalığa, o anda dayanmak zorundaydı. Bu baskınlar, yıldan yıla tekrarlanmaya, dışardan yeni göçebe kalabalıkları gelmeye başlayınca, İstanbul'a şikâyetler yağıyor, hükümet de göçebeleri, belgelerde kayıtlı geleneksel topraklarına döndürmek için çaba harcıyordu. Bunların yerleştirilmesi konusuna özen gösteriliyordu; hükümet, toprak parçaları belirliyor, taş evler ve damlar kurmaya zorluyor, yer değiştirme sırasında, bir yerde üç günden fazla kalmayı yasaklıyor, göç etmelerini güçleştirmek ve ağırlaştırmak için, dağlarda boğazları ve geçitleri tutuyordu. Her yanda, özel kişilere bağlı karakollar bulunuyordu; bunlar, "han"larda "ağalar", dağ geçitlerinde (daha sonra, anlaşılan, jandarma kurumu olan "zaptiye"yi oluşturan) "zabitler"di. Anadolu'da, kendine özgü bir göç ya da yerleşme yönetimi yaratılmıştı: burada, toprak işlerini düzenleyen acentalar (iskânbaşı) bulunuyor, Anadolu'da yağmacılığın kovuşturulması için paşalar gönderiliyordu (belge no: 222, s. 186). Ve, olasıdır ki, göçebelere elverişsiz topraklar veren hükümet, gizliden gizliye, bu niteliksiz, huzursuz insanlardan kurtulmayı düşlüyordu. Bu topraklarda, insanlar ve hayvanlar, sık sık hastalıktan ölüyordu. Göçebeler için, bir yerde kalmak bunaltıcıydı. Onlar, özgürlüğe can atıyordu.

Yerel yöneticiler olan "valiler" ve "muhassırlar" göçebeleri eziyordu; Bâbıâli bile, bir seferinde, Aydın'daki Gümüşlü boyundan alınan parasal haraçların haddinden fazla olduğunu kabul etmişti (belge no: 204, s. 162).

Baskılar altında ezilen göçebeler, yollar boyunca, kervanlara ve askerlere saldırıyorlardı, göçebelerin ayaklanmaları ve başkaldırıları (tam öyküsünü arşiv malzemesi ortaya koyabilir), büyük toprakları kapsıyordu. H. 1100 yılında (1689) Türkmenler, Elbistan halkına kırk

gün süren korku yaşattılar. Kısaca, 16. - 18. yüzyıllarda, göçebe Türkler, 20. yüzyılda, Dersim'de Kürtlerin eylemindeki gibi davranıyorlardı. Savaşım güçtü. Hükümet, "onları yenmenin çetin bir iş" olduğunu itiraf ediyordu. Göçebeler, eski yerlerine dönmeyi reddediyor, hükümet güç kullanınca ise kaçıyorlar, dağlarda barınak buluyor, akrabalarında gizleniyorlardı. Bazan, onları, "ortakçı" diye göstererek "tımar" sahipleri saklıyorlar, ya da esnaf ve zanaatkârlara (ehli san'at) başvuruyorlardı.

Hükümet, ne olursa olsun, eski düzeni korumak istiyor ve Yürüklerin "yürük durumundan" çıkmasını yasaklıyordu. Ama, hükümet karşısında suçlu olan Yürüklerin aranması, genellikle sonuçsuz kalıyordu.

Ensonu, hükümet, üstünlük sağlayınca da, göçebeleri acımasızca tepeliyor ,onları fiziksel olarak yok ediyordu. Bu aşamada, her şey uygun görülüyordu: Şeyhülislâmdan, öldürmeye izin veren fetva çıkıyordu (bkz. belge no: 194); bu, her iki dünyada da, "burada ve öbür dün yada", "hayırlı bir işti". Yoksul göçebeler, onların önderleri Kıbrıs adasına, daha sonra 19. yüzyılda özgürlükçü yazar, çilekeş Namık Kemal'in kapatıldığı Magosa kalesine sürdürülüyorlardı: Buraya kilitlenip, özgür bozkırların develerin, sürülerin özlemiyle eriyip gidiyorlardı.[12]

Bütün bunlardan halkın ekonomisi zarar görüyor, yerel yönetim, hatta saray yönetimi zarara uğruyordu.

Göçebeler için, yerleşik halka göre, belki, vergi ayrıcalıkları belirlenmişti; onlar, örneğin, "Azerbeycan'da Yönetim Tüzüğü" tasarısında "yerel" gelenek olarak nitelenen, toprak sahibine "dünyalık (köylü) maddi yardımı" şeklindeki "avarız"[13] gibi özel yükümlülüklerden kurtul-

12 F. Gize'nin topladığı yürük şarkıları yitirilmiş özgürlüğe özlemle doludur, ve, belki, Bozbeğ, boy begi soy teriminin bozulmuş biçimidir.

13 "Avarızlar", "evrezler", Sultan I. Süleyman'ın kanunlarının yayıncısı M. Arif'in açıklamasına göre, fethedilen topraklardan savaş zamanı koşullarına göre alınan olağanüstü vergilerdir. Bkz: Kolonialnaya politika rossiys-

muşlardı. Küçük Asya'da "dünyalık (köylü) yardımı" ("kömek") köylü yaşamında 20. yüzyıla değin sürmüştür.

Hükümetin, göçebelerden aldığı hayvan ve köy ürünleri (süt, yün vb.) vergisinin ve toprağa yerleşenlerden aldığı tarla, bağ ve bahçe vergilerinin düzenli olarak akışında çıkarı vardı.

Tüm Anadolu'ya dağılan göçebeler, bir bölümüyle, "timarlar"da ve "zeametler'de çalışıyorlar; diğer bölümüyle, keseneğe verilen köylere (mukataa kariyeleri) katılmışlardı; ayrıca, "vakıf" gelirleri, "kutsal kentler" Mekke'ye ve Medine'ye "armağan" "serh" giden sultan malı (has, havas) topraklardaki göçebeler vardı.

Barış zamanında, çalışmak için, göçebelerden büyük gruplar ayrılıyordu. Onlar, kale yapılarının onarımı için, toplumsal binalar, camiler vb. inşaatları için, İstanbul'dan, Edirne'den isteniyorlardı. Bunlar, bedava emek-gücünü oluşturuyordu. Hükümetin, bunların beslenmesi için kaygılanması gerekmiyordu. Yürük, çalışmaya giderken, savaş zamanında da gözetilen genel kurala uygun olarak, altı aylık yiyecek malzemesini yanına alıyordu, ve hizmet süresi de, galiba, altı aydı. Ancak, en son olasılıkla, Yürük başka bir işe geçirilirken, her gün iki ekmek (çift nan) veriliyordu.

Yürüklerin askerî yükümlülükleri, Sultan II. Mehmed'in kanunnamesinde belirlenmişti. "Ocak"tan, yani her 30 Yürük ailesinden 5 kişi alınıyordu. Avrupa Türkiye'sinin "fatihler soyunun" (evladı fatihan) yükümlülüğü de aynıydı. Altı "Fatihler soyu", bir "eşkinci" veriyordu. Askerlik yükümlülüğünden kaçınma durumunda para cezası (600 akça) alınıyordu.

Barış zamanında olduğu gibi, savaş zamanında da yükümlülüklerin yerine getirilmesi, İran'ın 9 Martta baş-

kovo tsarizma vı Azerbaycane vı 20 - 60 gg. XIX v. M. - L., 1937, s. 57. Aynı yerde ayrıca Bkz: "Ukazatel", "avarız" sözcüğü.

layan gayriresmi yeni yılı "nevruz"a[14], ya da Hızır gününe yani eski tarzda, 23 Nisana rastlatılıyordu. Küçük Asya'da emek-gücünün kiralanması da, gene 6 ay üzerinden, Hızır gününden Kasım gününe değin, bir yaz boyunca yapılıyordu.[15]

Görülüyor ki, bu ayrıntı bile, Selçuklular devrinde egemen olan ve yıllık savaş kampanyalarının sürelerinde yansıyan bir düzeni yineliyordu. Göçebe yaşamı normlarından geçen bu eski geleneğin gücü, Türklerde, savaşta da, barış yaşamında da, her zaman, yürürlükteydi. Kasım günü gelir gelmez, askerler arasında, dinlenme gereksinmesi üzerine konuşmalar çoğalıyordu. Daha 17. yüzyılda durum böyleydi.[16]

Prof. Ahmed Refik'in yayımladığı belgelere göre, 16.-18. yüzyıllarda Türk göçebelerin yaşamı böyle beliriyor.[17] Selçuklular döneminde Oğuzlar ve göçebeler, halkın temel egemen sınıfını oluşturuyordu. 16.-18. yüzyıllarda beliren, Selçuklular dönemi için belgesel bakımdan şimdilik kapalı olan tüm bu çizgiler, kuşkusuz, daha belirgin olarak ortaya çıkmalıydı.[18]

Osmanlı devletinde, Oğuzlar, toplumsal merdivenin aşağılarına kaymışlardır. Selçuklular döneminde, onlar, ana konumda bulunuyorlardı; şimdi, devlet, keyfî davranıyor, onlara yaşamın akışını engelleyen yük olarak bakıyordu. Devlette yerleşiklik öğeleri üstün geliyordu.

14 Bununla birlikte, vergiler, Muharremde de ödeniyordu (F. Köprülü, Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 173).

15 VI. Gordlevskiy. Materialı dlya osmanskovo narodnovo Kalendarya. Jivaya starina, god XX. 1911, s. 439.

16 Naima. Tarih (İstanbul yayını h. 1280), I. 84.

17 Bilindiği gibi, Küçük Asya'da yarı göçebe Türkler 20. yüzyıla değin varlığını sürdürmüştür; bkz: VI. Gordlevskiy. Po Moloy Azii. Vpeçatleniya ot poyezdki vı 1913 g. Russkiye Vedomosti, 1914, no. 240. Ali Rıza Yalman'ın "Cenupta Türkmen Oymakları" başlıklı geniş çalışmasından (4 cilt), herhalde, ilginç malzeme çıkarılabilirdi, ben yalnızca adını biliyorum.

18 Oğuz Türkmenlerinin akrabalarının çağımızdaki durumu üzerine, bkz: F. Mihaylov. Tuzemtsı Zakaspiyskoy oblasti i ih jizn. Etnograficeskiy oçerk. Aşhabad, 1900. — G. Karpov. Plemennoy i rodovoy sostav Turkmen Poltoratsk (Aşhabad), 1925.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Küçük Asya'da Feodalizm - Selçuklular Devrini Kavramada Malzeme Olarak Doğu İllerinde Feodal Kalıntıların Günümüzdeki Tablosu - Selçuklularda Soy Kütüğünün Bozulması - Askerî Tımarlar Sistemi - Bunun Moğol Kökleri. Selçuklular Öncesinde Küçük Asya'da Toprak Düzenleri - Tımarlar, Bunların Türleri - Feodalların Zenginliği - "Gulamlar" - "Derebeyi" Tipinin Doğuşu - Feodalların Askerî Yükümlülükleri - "Sipahiler" - Bağlı Beyler ve Merkezi Hükümdar (Vasallar ve Süzerenler) - İtaat İfadesi - Bağlı Beyliklerin (Vassallığın) Doğulu ve Batılı Öğeleri - Sultan ve Halife

Şeyh Said isyanından (1925 yılı) sonra, Dersimde bulunmuş olan N. Hakkı (şimdi Uluğ), 11 - 13. yüzyıllarda, yani Selçuklular döneminde, Oğuz boyları için, devletin sınırlarını koruyan boylar için aynı olan öğeleri sürdüren, Kürtlerin bu ıssız, yaban bölgesinin[1] kölelik yaşamını anlatmıştır.

Resmî bakımdan merkezi hükümete bağlı olan Der-

[1] Naşit Hakkı. Derebeyi ve Dersim. Ankara, 1932. Bu ilginç kitabı "Hakimiyeti Milliye" gazetesindeki makalelerden biliyorum; makalelerin bir dizisi de, yayınına son veren "Kadro" (no. 7, 8, 11) dergisindeydi, kitabın içeriği Rusça olarak A. D. Noviçev (K voprosu o feodalizme vı turyetskom Kurdistane. Bibliografiya Vostoka, vıp. 2 - 4, 1933, str. 54 - 64) tarafından özetlenmiştir.

sim'deki Kürtler, boy başkanının [aşiret reisinin —ç.] iradesini uygulamaktadır: Bunlar, onun adamlarıdır ve genellikle onun adını (örneğin, Kangozade) taşımaktadırlar. —Yüzlerce, binlerce dönüm— toprak ona aittir, tarlaları dağıtmakta ve çevre köyleri yönetmektedir. Hayvancılıkla uğraşan köylülerin ona bağımlılığı, yalnızca ekonomik bakımdan değildir. Ekonomidışı önlemlerle de (yağmalama, öldürme) hareket eden, yürütme ve yargı işlevlerini gören, onların "ruhunu" sezen boy başkanı, köylüler için her şey demektir; toprak ağası odur, yönetmen kaymakam odur, şeyh odur; feodalda dünyasal ve dinsel iktidar birleşip bütünleşmektedir. Bununla birlikte, ağa ve şeyh, genellikle, köylüleri aralarında bölmektedirler; ağa dünyasal feodal, şeyh dinsel feodaldır.

Kentte yönetim ya da "tekke" tarafından, boy başkanının kötü uygulamalarının üzeri kapatılmaktadır. Bunun karşılığında feodal, koruyucusuna, kaymakama ya da şeyhe, köyünden armağanlar (hayvan, altın, gümüş) götürmekte, diğeri ise, ziyaretçisine karşı armağan olarak kumaş, atkı, "mintan" ya da "entari" vermekte; konuğuna, bey olarak bağımlılığını simgeleyen gömlek bağışlamaktadır.

Savaş zamanında, devlet aygıtı sarsılınca, feodal, geçim olanaklarından yoksun köylülerin hükümete öfkesini, ustalıkla yönlendiriyordu. Emperyalist savaş sırasında, bir boy, komşularına saldırmış, varlıklarını yağmalarken hükümet binalarını da kırıp dökmüştü.

Böylece, soy ilişkileri, giderek zayıfladığı ölçüde, boy başkanı feodale dönüşüyordu. Akrabaları üzerinde iktidarını sürdürerek, onların posasını çıkaran feodal, hoşnutsuzluğu, kendi üzerinden uzak tutmayı başarıyor, ve tüm suçlar hükümete yükleniyordu.

Selçuklular döneminde, olup biteni açıklamaya yardımcı olan Doğu Anadolu'daki feodal düzenin çözümlen-

mesi böyledir.

Oğuz boyları —soy kitlesi—, boy yöneticilerine (subaşılara) bağlıydı. Boyun nüfusu ne denli fazlaysa, göçebe feodal da o denli güçlü ve tehlikeliydi. Boy beylerinde toplanan gücü, eylemsiz kılmak için, sultan, boyları bölüyordu. Aralarındaki soy bağını parçalayarak, onlara yeni görüşler aşılıyordu. Toprak, devlet düşüncesinin kişileştiği sultanın malıdır; toprak alanı, bölgeler elde eden boy başkanı sultan karşısında yükümlülükler taşımaktadır; şimdi o, sultana bağlı bir feodal beydir, ama daha büyük feodal —sultan—, sınıfsal haklarını ve çıkarlarını ihlal ettiği zaman, sultana karşı ayaklanma başlatmakta, saray darbesi yapmaktadır.

Oğuzlarda, soya dayalı yaşamın bozulması, Küçük Asya'ya gelmeden çok önce başlamıştır. Orta Asya'da yaşam, Büyük Selçukluların veziri (başlangıçta Alp Arslan'ın, sonra onun ardılı Melikşah'ın vezirliğini yapan) Nizam-ül-Mülk tarafından belirlenen değişiklikler yaratmıştı.[2] Nizam-ül-Mülk'ün yapıtı "Siyaset-name" ("Yönetim Kitabı") ya da siyaseti-m'ülûk ("Hükümdarların Yaşamları"), Vakayiname'nin geçmişe dönük olarak betimlediği gibi Selçukluların ideal hükümdarı olan Sultan I. Alaaddin Keykubadın el kitabıydı.

Askerî tımar sisteminin kökleri, Doğu Asya'ya uzanmaktadır; bunlar, henüz soy düzeninde yaşayan Türk boyları üzerinde, Moğolların ya da, belki, ayrılmalarından önce Moğol-Türk boyları üzerinde bir başka bilinmeyen ortamın kökten etkisini düşündürmektedir. Hem soy terimleri (uruğ-kuşak, akraba) hem de yüksek yasama kurumu soy üyeleri kurulu, (Kurultay), Moğol dilinden aktarmalardır.

2 Nizam-ül-Mülk, ayrıca, toprak yasalarını, topraklar üzerinde temelsiz savların ortadan kaldırılması için, kuralları düzenlenmiş ya da derginlemiştir, bkz: V. Bartold, O nyekotorıh vostoçnıh rukopisah, s. 0117 - 0118.

G. D. Sanjev, Cengiz Han[3] döneminde askerî örgütlenmedeki yetkinliğin, belki, Moğollarca, komşularından, kuşkusuz, Çinlilerden aktarılan birtakım eski yansımaları gerektirdiğine benim dikkatimi çekmişti.

Türk halklarının tarihini doğru kavramak için, Moğolların incelenmesi zorunludur; böyle bir inceleme, hem Türklerin soy kütüğünü, hem de onların toplumsal-ekonomik örgütlenmesini aydınlatmak durumundadır. Moğolların kalıtı eski Asya düzenlemeleri, Küçük Asya'daki Türklerde, uzun süre devam etmiştir.

Eski Oğuz geleneklerinden kopan Nizam-ül-Mülk'ün öğütlerini izleyen Selçuklular, babadan oğula geçen, kalıtsal askerî timarlar sistemi gibi Orta Asya düzenlemelerini alıkoyuyordu. Kalıt ilkesi, kuşkusuz, devlet düzenine süreklilik sağlıyordu.

Askerî timarlar, İran'da, İran Moğollarında da vardı. Han Gazan tarafından yayımlanan (1303)[4] timarlar tüzüğü, müslüman izlerini (köylülerin bireysel özgürlüğü) taşıyordu. Ama, timar kurumu için (İbni-Bîbî'nin de bildiği) bir Moğol terimi, soyurghal — "lütuf", "bağış", "yaşamboyu kullanma" (şimdi sözcük eskimiştir) kullanılmaktadır.[5]

Bu terim, Fars dilinde, 18. yüzyılda geçebilmiştir; hatta, belki, "soyurghal" sözcüğü, İran'da, ancak, 18. yüzyılda oluşan gerçek ilişkilerin Moğol diline sonradan çe-

3 Yasa'da askerî tüzük, bkz: G. Vernadskiy, agy., s. 20 - 21.

4 C. D'Ohsson. Histoire des Mongols. La Haye et Amsterdam, 1835, t. IV, p. 420 - 429.

5 B. Vladimirtsov. Obşçestvennıy stroy mongolov, s. 115, prim, 2. — Kuşkusuz, "tiul" ("teyül") kurumu da ayrıca incelenmelidir, bkz: Bilimler Akademisi tarafından yayımlanan belgelerde terimin tanımlanması (Kolonialnaya politika rossiyskovo tsarizma vı Azerbaycane. M. - L. 1937, ç. II, Ukazatel). V. Radlov (III. 1380 - 1381) sözcüğü Çağatayca sayıyor ve şöyle çeviriyor: "Yaşam boyu kullanıma bağışlanmış toprak parçası", yani kendine özgü bir tür "ikta"; ayrıca bkz: Babür'e ve Sarden'e göndermeler yer alan L. Budagou'un "Sözlüğü" (1. 423 - 424). Sözcüğün etimolojisi açık değildir, galiba, burada da araştırmayı, Moğollara yönlendirmek gerekiyor.

virisidir. Ama, belki de, tersine, yaşamboyu bağışlar konusunda birtakım eski Moğol yansımalarını, bu "soyurghal" sözcüğü dile getirmektedir, yani Selçuklulardan (kalıtsal) askerî timarlar sistemi alınınca, sözcük, İran'da doğal olarak yüzeye çıkmıştır.[6] Büyük Selçuklularda, askerî timarlar, 11. yüzyılda konulduğuna göre,[7] aktarma Moğol işgallerinden önce meydana gelebilmiştir. O zaman, bu, İran'da yalnızca toprak mülkiyeti terminolojisinin değil, sulama terimlerinin de dile getirdiği, Orta Asya halkları arasında, eski özgür karşılıklı etkileşmenin bir kanıtıdır.[8]

Ordu için gene bir Moğol terimi, xoshun[9] Fars dilinde (dille kuralcı reformlardan önce "kuşun") kullanılıyordu. Daha sonra, 17. yüzyılda, Mançurların boyunduruk altına aldığı, feodal hükümdara bağlı feodal birlikler "hoşun" olarak adlandırılıyordu,[10] ama, galiba, daha önce de, bu terim, askerî değil, toplumsal içerik taşıyordu, ya da doğrusu, bu birliklerin ordu bulundurması gerekiyordu.

Şurası kesin ki, Moğol İmparatorluğunun, Batı uluslarındaki timar sistemi üzerinde, Moğol etkisi kuşkusuzdur. Moğol istilasının, daha önce, Horasan'a geçmiş olan etkiyi pekiştirmiş olması mümkündür. Moğollarda, özenli bir askerî örgütlenme vardı, ve disiplin —anında savaş durumuna geçiş— resmî görevlilere bağışlanan ayrıcalıklarla destekleniyordu. Selçuklular devletinin olu-

6 Sorun, özel araştırma gerektiriyor, ayrıca bkz: F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 100.

7 C. H. Becker (Islamstudien, Leipzig, 1924, Bd. I, p. 243: Steuerpacht und lehnwesen), yazın kaynaklarına dayanarak, bu sistemin de Büyük Selçuklular tarafından kurulduğunu varsayıyor. Bununla birlikte, Nizam ül Mülk reddetse de, bağışlar, yer yer Samaniler ve Gazneliler zamanında meydana gelmiştir, bkz: A. Krımskiy. İstoriya Persii, t. 1, M., 1916, s. 134 - 135.

8 Vl. Gordlevskiy. İz istorii vodopolzovaniya vı Konye. Zapiski İnstituta vostokovedeniya, t. II, s. 199, prim. 3.

9 B. Vladimirtsov, agy. s. 133.

10 Aynı yerde, s. 196.

şum koşulları, doğal olarak, Moğolların telkini düşüncesini doğuruyor.

Nizam-ül-Mülk, toprak parçaları —askerî timarlar— dağıtılması yöntemini Selçukluların yarattığını savlamakta, ama, Moğol terimlerinin varlığı, bununla çelişmektedir. Nizam-ül-Mülk, deneyimli siyaset adamı olarak, Moğolların sisteminden yararlanabiliyordu. Bu sistem elverişliydi, çünkü, devletin zayıf maliyesini, orduya maaş ödemek için gelir arama derdinden kurtarıyordu.

Orta Asya'da kökleşen askerî timarlar sistemi, Küçük Asya'da, doğallıkla sınır bölgelerinde, Oğuz boylarının savunma için konumlandığı yerlerde devam ediyordu.[11] Taşrada, yönetim yöntemleri, merkezdekinin aynısı değildi. Başta gelen gelir kaynakları merkezde yoğunlaşmıştı, sınır bölgelerinde ise, halk, son derece doğasal bir ekonomi içinde yaşıyordu. "Sınır beyleri", merkezdeki timar sahiplerinin karşıtıydı, hukuksal bakımdan da onlardan ayrılıyorlardı.

Sınır beyleri, toprakları, bağımsız olarak yönetiyorlardı; sultanlar, toprak hakkını biçimsel olarak onlara bırakmıştı. Böylece, sultanlar, devleti düzensizlikten korumak için, dolaysız yarardan hareket ediyorlardı. Merkezi iktidardan bağımsız yaşayan beyler, mülkündeki toprakları genişletmede sultana yardımcı oluyorlardı. Askerî timardan yararlanma karşılığında ordu birlikleri sağlıyorlardı, ama onlar için bu ağır değil, hoş bir yükümlülüktü; savaş, kendilerine zengin ganimet getiriyor, askerî içgüdülerini doyuruyordu.

Ancak, Selçuklular, Küçük Asya'ya akın ettikleri zaman, burada yerli ve aktarma toprak düzenlemelerine rastlamışlardır.

Bir yandan, Küçük Asya'da, Araplar çoktan yerleş-

[11] Bu sistemin doğuşunun doğru açıklamasını F. Köprülü (Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 227) vermektedir.

mişlerdi. Ermenilerin oturduğu topraklarda, 9. yüzyılda, artık, toprağın devlet tarafından kiraya verilmesi düzenlenebilmişti, vergi ve haraçların ödenmesi için bir araç olarak "ikta" sistemi Abbasiler döneminde bundan böyle vardı.

Bizans İmparatorluğu çürüyor, devleti biçimlendiren güç zayıflıyordu. İstanbul, latinyanlar tarafından doldurulmuştu, ve bu da, ayrılıkçılığa güçlü bir neden oluşturuyordu. Latinyanlara karşıt duygular içindeki Bizans devleti öğeleri, Küçük Asya'da, Karadeniz kıyısında, metropolden daha fazla yaşayan Trabzon imparatorluğunu kurdular; başkentin yakınındaki İznik'te, geçici olarak Laskarlar yerleştiler. Doğuda, Sivas'ta ve Tsezara'da, güneyde Kilikya'da Ermeni krallıkları ortaya çıktı. "Fem" başkanları da bağımsızlık hissediyorlardı. Her yanda, Selçuklularla kimi düşmanlık, kimi iyi komşuluk ilişkileri başlamıştı; Küçük Asya'da, her yandan yabancı soy ve çevrelerin toplumsal etkisinin sızması için elverişli ortam oluşmuştu.

Selçuklular, İstanbul ile Yerusalim arasındaki yol üzerinde yerleşmişlerdi. Haçlılar, onların topraklarından geçiyordu. Herhangi bir yeri gözüne kestirince, bunlar, kendilerini Doğuya iten kutsal amacı çabucak unutuyor, yol boyunca prenslikler kuruluyor, şatolar inşa ediyorlardı. Örneğin, Akdeniz'in güney kıyısında —Antalya yakınında— Latin imparatorluğunun kuruluş dönemine doğru, "sahil prenslikleri" yerleşmişti; Küçük Asya, Rodos ve Kıbrıs adalarından da franklar geliyordu. "Baron" (Baron Vasil vb.), "konnetabl" gibi feodal terimler, Vakayiname'de yer almaktadır.[12] Bu Batı Avrupa aktarımları da, Selçuklulara anlaşılan, Ermeniler aracılığıyla geçmiştir. Küçük Ermenistan'ın kurucusu, Toros ya da Feodor Latin baronlarının desteğini bulmuştu. Çağdaş Er-

12 Yazıcıoğlu Ali, III, 146.

meni dilinde, "baron" sözcüğü (Vakayiname'de Ermenistan prensine uyarlanmıştır) "boy" anlamı kazanmıştır.

Tüm bu sistemler (Moğol, ya da Moğol - İran, Ermeni - Arap, Bizans, Batı Avrupa), birbirini karşılıklı etkileyerek devlet ve toplum düzeninin alacalı tablosunu oluşturmuştur. Yalnızca yüzeysel düşünceler çiziktiren İbni - Bîbî Vakayinamesi, bütün bu öğelerin, bütün bu akımların özgül ağırlığının, oranlarının ortaya konması için oldukça yetersizdir. Bunun için, Bizans, Ermeni, Batı Avrupa kaynaklarının incelenmesi zorunludur.

Ve tüm bunlar ,etnik çeşitlilik fonu üzerinde, dirlik içinde yaşıyordu. Küçük Asya'da, dillerin ve halkların karışması geniş çaptaydı. Vakayiname'de, Küçük Asya için az rastlanır bir poliglottan ("birçok dilbilene") sığınmış olarak Bizans'ta bulunduğu sırada, erkân tarafından gizlice Selçuklu şehzadesi Gıyaseddin'e (daha sonra I. Keyhüsrev) gönderilen Zahariya'dan sözedilmektedir; o, Türk ve Fars dillerinden başka, ayrıca beş dil biliyordu. Belli ki, müslümanlığa yeni dönmüş biriydi, adına bakılırsa, büyük olasılıkla Yahudi idi. Din adamı giysileri giymekten bir sıkıntı duymuyordu; galiba, yerel diller, Rumcayı ve Ermeniceyi de biliyordu. Zahariya'nın konuştuğu diğer üç dilin (anlaşılan, İbranice ve iki Batı Avrupa dili) hangileri olduğunu belirlemek önem taşıyabilirdi.

Bununla birlikte, tüm bunlar, sonuç vermeyecek varsayımlardır; "beş" sayısı simgesel olarak dillerin çokluğunu içermektedir.

Ayrıca, bu öyküde, derviş çevrelerinden gelen, biraz destansı bir belirti de vardır.

Karmaşık ortam, Küçük Asya Selçuklu Devletinin toplumsal yapısını etkilemek durumundaydı.

Toprak alanlarının ve taşınmazların ölçüleri, mülkiyet koşulları değişikti ve toprağın kime, niçin bağışlan-

dığına bağlıydı. Sultanın kaprisi, keyfiliği, kuşkusuz, büyük rol oynuyordu. İşte sultanın "ihsanının" özgün bir örneği. Bir seferinde, sultan, kendisini tehlikeli bir hastalıktan kurtaran hekim Fasil'i (bu, Rum Vasili'dir) ödüllendirmek istemiş, kendisini seven herkesi hekime bir armağan vermeye çağırmıştı; sayısız "dirhemler ve dinarlar, atlar ve katırlar, ve kaftanlar verilen hekim, sabah yoksul uyanmış, akşama dünyanın birinci zengini olmuştur."[13] Vakayiname, burada büyülü bir masal sahnesine öykünmektedir.

Vakayiname'de toprak mülkiyeti terimlerinin kullanılması, her şeye karşın, tutarsızdır. Şurası kuşkusuz ki, "timar" (Farsça "teymar" sözcüğünün başlangıçtaki "himaye" anlamı, sonra "ihsan", "para bağışı" ya da "ikta",[14] küçük yurtluklar; bazan "tımar" sözcüğü, Arapça "mülk" ("taşınmaz", "toprak") sözcüğüyle birleşmektedir; "Mülk", toprak sahibini, merkezi hükümdara hizmetten kurtarıyordu.

"Zeamet" büyük "tımar", büyük yurtluklar. Arapça terim, "zeamet"e, daha İbni - Bîbî'nin (Farsça) Vakayiname'sinde rastlanmaktadır. A. M. Şamsuddinov'un bana gösterdiği gibi, Osmanlı döneminde zeametleri ,ilk kez, Sultan I. Murad bağışlamıştır; anlaşılan Murad'ın öncelleri olan ilk Osmanlı sultanlarının toprakları, henüz yetersizdi, ve o zamanlar, sultanlar, ancak küçük toprak parçaları "tımarlar" dağıtabiliyorlardı. Zeamet, ne kadar büyüktü? Belli değildir. Sultan Muhteşem Süleyman'ın "Kanunname"sinden, yani 16. yüzyıldan örnek rakamlar şöyledir: Osmanlı döneminde Sivas bölgesi vezirinin zeametinin gelirleri 900 bin "akçe" düzeyindeydi; "eyalette" toplam 48 zeamet ve 948 tımar bulunuyordu.[15]

13 Yazıcıoğlu Ali, III, 311 - 312.

14 Sözcüğün anlamı ve kullanışı konusunda bkz: F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 233, not.

15 R. Nafiz ve İ. Hakkı. Sivas Şehri. İstanbul, 1928, s. 11.

Büyük yurtluk olan zeametin sahibi, büyük ekonomi yürütmekten, genellikle kaçınarak, kendisi, yardımcılarına, kasaba ve köy ölçülerinde toprak alanları dağıtıyordu. Örneğin, meclis emiri güçlü bir beyin birliklerinde, her biri bin nefere değer 100 seçme savaşçı vardı, ve "emir, bunlara iyi kasabalar ve köyler vb. vermişti".[16]

Feodallar zinciri denebilecek bu hiyerarşik sistemi, B. deola Broguière de, 15. yüzyılın birinci yarısında farketmiştir.[17] Sultan II. Murad'ın, savaş zamanında, 2 bin asker donatan güçlü Bursa valisinin yönetimi altında, durumuna göre, kimi ikiyüz, kimi üç yüz kişi çıkaran feodallar vardı.

Her iki terim —"tımar" ve "zeamet"—, Selçuklular döneminde taşıdığı anlamsal içeriği, belli ki, koruyarak, Osmanlı yaşamına da girmiştir.[18]

İbni-Bîbî Vakayiname'sinde, büyük yurtluğun (bölge) belirtilmesi için, "amal" terimine de rastlanıyor.[19] Belki, "tımar" ve "zeamet" terimleri, daha çok, merkezdeki toprak alanları için kullanılıyor, sınır bölgelerinde ise, "ikta" terimi ağır basıyordu.

"İkta"[20] terimi ("tımar" ve "ikta"ya (tımar ve ikta) bir arada rastlanmaktadır), toprakların kirayla, geçici kullanımını göstermektedir; bu, sultan tarafından sahibine, toprak üzerinde yaşayan köylülerden vergi toplama hakkı verilen yurtluktur.[21] Selçuklular döneminde "ikta", çok daha geniş uygulanıyordu.[22]

16 Yazıcıoğlu Ali, III, 145. "Eyü kasabe köyler ve tımarlar ve hasıllu yirler virmişdi."

17 Bertrandon de la Broguiére, Voyage d'Outremer Mémories de l'Institut National des Sciences et Arts, Sciences Morales et Politiques, V. Paris, 1804.

18 Bu konuda Rus dilinde daha ayrıntılı bkz: V. Smirnov, Kuçibey Gömürdcinskiy i drugiye osmanskiye pisateli XVII v. o priçinah upadka Turtsii. spb., 1873.

19 İbni Bîbî, IV, 261.

20 İbn Bîbî, IV, 247.

21 Yazıcıoğlu Ali, III. 170.

22 "İkta"nın evrimi konusunda bkz: İ. Petruşevskiy, Hamdullah Kaz-

Devlete ya da sultana özgü bir başka toprak fonu, "has" bulunuyordu. Bu fondan, toprak, resmî görevlerin yerine getirilmesi karşılığında, bir tür ödül olarak veriliyor ve, anlaşıldığına göre, kişiler değişir değişmez geri alınıyordu; bu, kalıt olmayan ve (yaşamboyu verilmeyen), kişiye değil, göreve bağlı, denebilirse, devingen bir toprak fonuydu. Ama, Selçuklular soyuna ve hatta sultana ayrılan, artık bölge niteliğinde topraklar vardı; buna da "has" deniyordu.

Göçebe, komşusu üzerine akın yaptığı zaman, onun için ekmek, bir ganimetti; Selçuklularda sefer, yağmacı akınlar, devletin toprak fonunun tamamlanması için elverişli bir olanaktı. Kendi tarafında toprak fonu tükenince, sultan, karşı tarafta toprak arıyordu.

Hayvanlar ve insanlar (savaş ganimeti) ekonomiyi destekliyordu, böylece, ülkenin verimliliği, yapay önlemlerle, geçici olarak ayakta duruyordu.

Hıristiyan prenslerinin (Ermenilerin, Rumların) topraklarında, büyük zenginlikler bir araya gelmişti; seferden sonra buraların varı yoğu boşaltılmış oluyor, halk "haraca", asker sağlama yükümlülüğüne bağlanıyor; toprak ise, sultanın savaş arkadaşlarına dağıtılıyordu. Zengin kentler üzerine seferler, genellikle eğlenceli gezilere dönüşüyordu.

Eğer sultan ordusu, düşman topraklarını engelsiz olarak işgal etmiş ve hiç kimse direniş göstermemişse, sultanın merkezi hükümdarlığını kabul eden prens, mülk sahipliğini sürdürüyordu. Ama eğer, prensin kendi toprağı üzerinde kalması herhangi nedenle kuşku doğurmuşsa, mülkünden koparılıyor, topraklarından uzakta bir "beylik", bey haklarıyla yönettiği bir bölge alıyordu.

vini, kak istoçnik po sotsialno - ekonomiçeskoy istorii Vostoçnovo Zakavkazya. İzvestiya Akademii Nauk SSSR, Otdeleniye obşçesvennıh nauk, 1937, no. 4, s. 882 ve dev.

Kir Farid'e (bu, Bizans'a bağlı, mülk sahibi bir Ermeni prensiydi), Akşehir "beyliği" üzerine tımar belgesi ("menşur") verilmiş, "bir dizi, çok güzel köy", ona "mülk", olarak kaydedilmişti.[23] İkta ve temlik ("ikta ve temlik") terimlerinin bir arada bulunması, toprağın onun yaşamboyu kesin mülkiyetine (temlik) verildiğini, ama kalıt olarak yeni kuşaklarına geçemeyeceğini dile getirmektedir.[24]

Müneccimbaşı, bir yerde, Sultan Alaaddin'in, Erzincan beyini, "devlet yükümlülüklerinden" bağışladığını net olarak dile getirdiğine göre, feodalın genellikle salt asker sağlamakla kalmadığı, başka birtakım "devlet yükümlülükleri"ni de yerine getirdiği ortaya çıkıyor.[25]

Toprak sahibini görev ve yükümlülüklerinden bağışlayan sultan, ona, toprak üzerindeki hakkı bırakıyor. Ama, toprak sahibinin toprağı satma, toprağı istediği gibi yönetme hakkı var mıydı? Belgede, buna değinilmiyor. Şurası kuşkusuz ki, Rum Selçukluları döneminde toprak üzerinde özel mülkiyet kurumu doğmuştur.

Kir Farid'in ölümü üzerine, bölgesi, belli ki, geri alınmış ya da kalıtçısız varlık olarak hazineye gitmiştir; her ne olduysa, sonunda, Sultan, Akşehir'i ve Abgerm'i[26] Alaaddin Davudşah'a bağışlıyor ve (yanına saray hizmetlileri, muhafızlar ve sipahi gaziler vererek) onu, mülkün başına törenle yerleştiriyor. Burada, Akşehir ve Abgerm, ikta ve timar ("ikta ve timar") olarak belirleniyor; terimler, sanki askerî yükümlülükleri düşündürmektedir.

23 Yazıcıoğlu Ali, III, 244; "Mülklüye mastûr "yazılmış" olub".

24 V. Smirnov (agy., s. 157, not 2). Bélin'i yineleyerek, bunun, "tam mülkiyet haklarına dayalı toprak" olduğunu söylüyor.

25 M. von Berchem — H. Edhem. Asie Mineure, s. 103.

26 Günümüzdeki Ilgın (galiba Selçuklular devrinde bu yer "abgerm" — "sıcak su, ılıca" adını taşıyordu); Sultan I. Alaaddin Keykubad tarafından burada ılıcalar kurulmuştu (ve Vezir Sahibata tarafından yeniden düzenlenmiştir), Celâleddin Rumî, tedavi için buraya geliyordu (bkz: Aflâki, I, 134).

Sultan, sık sık, yalnızca beylere değil, yakınındakilere de, kentler ve bölgeler[27] bağışlıyordu. Örneğın, kardeşi Alaaddin'i (daha sonra Sultan I. Alaaddin Keykubad) yenen I. İzzeddin Keykavus, Niğde, Malatya, Elbistan kentlerini silah arkadaşlarına dağıtmıştı.[28]

Soy askerî törenlerini (şölen) unutan ilk müslüman Türk yapıtı "Kutadgu - bilig", yüksek komutanlara (su paşçızı) ayırdığı XXXI. bölümde, cömertliğin savaşçılar için çekici gücünden söz etmektedir. Komutan, insanlarına değer vermek zorundadır; burada, Orta Asya Türk'ünün bakış ve uygulaması yineleniyor.

Timarlar, karadakiler için olduğu gibi, denizdeki savaş kahramanlığı için de bağışlanıyordu.[29] Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın dediği gibi, bu, Rumların ve Ermenilerin ülkesinde inanç uğruna savaşanlara bir hak, ya da daha doğrusu, hıristiyan topraklarını yağmalama karşılığında bir ödül, "gazilik hakkı" idi. Örneğin, Ankara ilinde Gazibeyli köyü vardır. Burada, anlaşılan, "akına" katılan bir Gazi yaşamıştı; ayrıca Emirler köyü var; ama bunun, daha çok birtakım dervişleri çağrıştırdığını sanıyorum.

Verilen toprak alanının büyüklüğü, kuşkusuz, sultanın ödüllendirmek istediği insanın durumuna ya da önemine, ensonu, hizmetlerine göreydi.

Toprak, insandan iyi bakım istediğine göre, timar sahibi, devletten ayrıca, yardım, parasal ücret alıyordu: "Rum - Ermeni timarları ve gereken para ve ödenekler gazilerin hakkıdır."[30]

27 Bazan, sular, su alanları da bağışlanabiliyordu; örneğin, kısa süre önce balığı bol Bafa gölü (Aydın'da) üzerinde hak sahipliği savlayan, belgeler ortaya koyan biri çıktı (bkz: "Kurum" gazetesi, 1935, no. 6230).

28 Ama sultan, para, at, cüppe gibi taşınır mallarla da ("mal") ödüllendiriyordu; örnek için bkz: Yazıcıoğlu Ali, III, 211.

29 J. Deny. Encyclopédie de l'Islam, IV, 830 - 840, "Timar" maddesi.

30 Yazıcıoğlu Ali, III, 211. "Rum ve Arman ikliminin timarları ve mavâcibleri, gazilerin hakkıdır."

Bütün bunlar, kuşkusuz, özgür kişilerdi; toprakları küçük olanlar, "sipahiler", "ordu mensubu" "askerlerdi."[31] Sınırlardaki özgür yaşam biçimini, tarımla uğraşmaya dönüştüren Oğuz erler de bunlardandı; Vakayinamede, bir kez, Salor boyundan bir sipahi olan Yoluk (Yuluk) Arslan'a "yulukaslan"ı değiniliyor. Gaziler (inanç uğruna savaşanlar), daha sonra, "sipahi" sanı alabiliyorlardı.[32]

Timarların geri alındığı oluyor, ve bu sık oluyordu. Vakayiname, Sultan I. İzzeddin Keykavus döneminde, divandan birine, bir kez bağışlanmış olan timarların, artık, geri alınmadığını (bu, genel kural içinde bir ayrıcalıktır) vurgulamaktadır.[33]

Anlaşılan, mülk sahibinin kişisel hakkı sınırlanmıştı; askerî bağışın sahibi, bunu, kişisel gözetimine göre, istediği gibi çekip çeviremiyordu. Bu, Küçük Asya'da ve Orta Asya'da yürürlükte olan genel bir düzendi. Büyük Moğollar hanedanının (16. yüzyıl) kurucusu Babürşah, bu düzeni, Hindistan'a da götürmüştür. O, burada, feodalın ölümünden sonra, toprağın hazineye geçmesi düzenini getiren bir yasa yapmıştı, ve hükümet, bu toprağı, kendi yargısına göre, onun oğluna ya da bir başkasına bağışlıyordu.

Ama timar, giderek gerçek yurtluğa dönüşüyor, yani babadan oğula geçiyordu. Sultan I. Alaaddin Keykubad, sınırlamalar getirdi, askersel ruhu desteklemeye çalışarak, timarların, ancak, silah kullanabilen, ok atabilen, spor meydanında ustalık gösterebilen oğullara kalabileceği uygulamasını yürürlüğe koydu. Timarların, denebilirse, yeniden yazımı meydana geldi. Bu yüzden sık sık spor oyunları yapılıyordu.

31 Farsça "sipah" sözcüğünden — ordu.

32 Joh. H. Mordtmann, M. SOS., BdV, 2, p. 166. Ayrıca bkz: F. Wittek'in notları, ZDMG, Bd. 79, p. 289.

33 Yazıcıoğlu Ali, III, 110.

Timar toprağının bağışlanmasındaki anlam, burada açık olarak belirtilmektedir: Askere toprak, hükümdarın ilk çağrısıyla, timar sahibi, silahlanmış olarak savaşta hazır bulunsun diye verilmiştir. Kişi, savaş kahramanlığı gösterebildiği sürece, toprak, onda kalmaya devam etmektedir, çünkü, eğer toprak, rahata alışmış timar sahipleri elinde bulunursa, devlet, örgütlü askerî gücünü yitiriyordu.

Şurası kesin ki; Sultanın ölümüyle, timar üzerindeki hakkın hukuksal gücü ortadan kalkıyordu. Tahta çıkan yeni sultan, toprak üzerindeki hakkı yeniliyordu. Bu, Selçuklu (ve Osmanlı) döneminin hukuksal normları için belirleyici özellikti. Belgelerin yenilenmesi, devlete iyi gelir getiriyordu. Ermeni kralı Levon da, yönetimi için, Sultan I. İzzeddin Keykavus'dan "yenilenen belge" ("menşur-i müceddid") almaktadır.[34]

Timar sahibinin hapse girmesi durumunda, sultanın güvenilir adamlar (naibler, kadılar) evine giriyor, mal varlığının listesini yaparak el koyuyorlardı, timarlar, hazineye geçiyordu.

Arabaların ve ardılların durumu, çok daha güvencesiz ve acıklıydı: Bunların varlıkları, talana terkediliyordu. Örneğin, Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın komplocuların üstesinden gelmesinden sonra böyle olmuştu;[35] Emir Orkodi idam edilmiş (Celâleddin Rumî'nin evine saygısızlığından ötürü Allah tarafından cezalandırılmıştı), ve soyunun varlığı yağmaya bırakılmıştı; yalnızca o, zarar görmekle kalmıyor, akrabaları da kurban gidiyordu.[36]

Toprak, yalnızca savaş kahramanlığı karşılığında dağıtılmakla kalmıyordu, devlet içi hizmet de, yurtluklarla ödüllendiriliyordu. Demek ki, saraydaki yüksek orun sa-

34 İbni Bibî, IV, 66.
35 Yazıcıoğlu Ali, III, 276.
36 Aflâki, II, 303. Cl. Huart'ın okuyuşu ("Orkodi") kuşkuludur; galiba, Arap harflerinin uyumunda "ürktü" şeklindeki halk adını görmek gerekiyor.

hipleri, bölge yöneticileri, din adamları, bütün bunlar, feodal özelliğindeydi.[37]

Küçük Asya'ya yönelen seyyidler, şeyhler, dervişler, artık, Küçük Asya'da yaşamakta olan ulema, kadılar, müftüler, tümü toprağa yöneliyorlardı, tümünün vakıf yurtlukları vardı, topraktan gelir sağlıyorlardı. Ankara ilinde sık sık, bir zamanlar, burada din adamlarının yaşadığını, buraların, bir zamanlar, din adamı şeyhlerin mülkü olduğunu gösteren köylere rastlanmaktadır: Sofular, Şeyhler yayalar, Kırşeyhler, Tagşeyhler, Dedeler, Alişeyhli, Seyidabdallar, Hızırlar vb..

Din adamları feodallaşıyordu, bunların toprakları, yüz kızartıcı şekilde sömürdükleri hizmetkârlar ve halayıklar kadroları vardı; örneğin, Ladik kadısı, hadisi ihlal ederek, güzel kadın hizmetçilerini fuhuşa gönderiyordu,[38] bu yüzkızartıcı davranış, belirtelim ki, serfliğin hüküm sürdüğü Avrupa'da da sürekli yineleniyordu.

Mevlevilerde, Celâleddin Rumî'nin tekkesinde de, kuşkusuz, büyük zenginlikler toplanmıştı. Ve, zenginliklerini korumak için, bunlar, başlangıçta Selçukluların, sonra Moğolların "yasal" iktidarını destekliyorlardı, ve en sonu, Küçük Asya'yı fetheden gaziler amblemi sunarak bir tür yatırımla, kılıç kuşanma eylemiyle, bu yasallığı Osmanlı Sultanlarına bıraktılar.

Sultanın zevklerini bilen herkes, ona, bir şey sunmaya çalışıyordu. Sultan da toprak bağışlıyordu.

Örneğin, Emir Kılavuz'un oğlu şahinci Tuman Bek (anlaşılan bu bir komutanlık görevidir), kendisine Solhat'dan (Eski Kırım) gönderilen bir deniz aşırı şahini yetiştirerek, timar alma umuduyla, MoğolHanı Gazan'a götürür.[39] Hanlar ise, şahinlerle, şahin avıyla pek ilgileni-

37 F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 229.
38 İbnî Batûta, II, 272.
39 Aflâki, II, 310 - 312.

yorlardı. Marko Polo, Kubilay Han'ın, avda, yanına 10 bin şahinci ve 500 akdoğan aldığını anlatıyor.[40]

Bu, her ne kadar, Moğol devrinden bir olgu ise de, Selçuklularda, av, sevilen bir ulusal eğlence olduğuna göre, daha önceleri yineleniyordu.

Sultan, kendi çıkarına olunca, yurtluklar dağıtmada cömertti.

Vakayiname, sultanı komploculardan kurtaran Kemaleddin Kamyar'a bağışlanmış olan ödülün ölçülerini tam olarak belirtiyor. Sultan, ona, 1000 florin, 5 yük katırı, eğerli ve dizginli 5 at, 6 halayık ve ayrıca Sivas bölgesinde, geliri 100 bin "akçe" tutan ve 50 hizmetkârın bulunduğu Kars çevresini (Kars ili) vermişti. Bu zengin bağış da, timar olarak nitelendirilmiştir.[41]

Kısaca, toprak ve halk Nizam-ül-Mülk'ün açıkladığı gibi, Sultana aittir. Sultan, genellikle, küçük ölçüde olanları dağıtarak toprağı istediği gibi kullanmaktadır. Ölüm ya da suç işleme durumunda, "ikta"nın geçerliği kalkmaktadır. Sultan, toprak mülkiyetinden gelir hakkını geçici olarak vermektedir.

Sultanın zenginliği, talih arayanların ve maceracıların önünde geniş ufuklar açarak, yakın ve uzak beyliklerden kişileri, onun hizmetine çekiyordu. Örneğin, Kadı Sefareddin'i armağan yağmuruna tutan Sultan I. İzzeddin Keykavus'un cömertliği, oğlu Taceddin'in de gönlünü çelmiş, o da Erzincan'dan (herhalde Behramşah'ın ölümünden sonra) Selçuklular tarafına geçmiştir.

Her tür yöntemle, kişisel cesaretle ya da sultanın ihsanlarıyla, feodallar, çok büyük zenginlikleri ellerinde topluyorlardı. Sultan, sık sık, düşmandan ele geçirilen ganimetlerden beyleri ve feodalları ödüllendiriyordu.

40 Puteşestviye Marko Polo. V. Bartold redaksiyonuyla İ. Minev çevirisi. spb., 1902, s. 138.

41 Yazıcıoğlu Ali, III, 278.

Bu yüzden —vezirler, geçici yöneticiler— gibi yüksek orun sahiplerinin de, başkentten uzakta dinlenmeye ya da sessizliğe çekildikleri toprak mülkleri vardı. Sahibata, Afyon Karahisar'daki Nadir köyünde, Sa'deddin Köpek Amasya ili Köprü kazasının bir köyünde yaşıyordu.

Feodallar, —ün peşinde koştuklarından mı, yoksa elkoyulabileceğinden korktuklarından mıdır— zenginliklerinin bir bölümünü, hayır amaçlı işlere yatırıyorlardı: Atabek Altunpa ("altın ayak"), Konya'da, Celâleddin Rumî için, kentte en iyisi olan bir medrese inşa ettirmişti.[42]

Her yanda, feodalların anıtları vardı. Yirmi yıl boyunca, Sultan I. Alaaddin Keykubad'a çalışmış olan Selçukluların eski hizmetlisi Karatay, Konya'da bir medrese, Antalya'da cami yaptırmıştır.[43] Kayseri'de (Bünyan kazasında) çok büyük bir medresenin örenleri arasında Karatay köyü bulunmaktadır;[44] Kayseri ve Malatya arasındaki anayol üzerinde, ayrıca, bir tür kışla işlevi gören büyük bir hanın örenleri korunmuştur.[45] Kendisine, Afyonkarahisar'ı seçen vezir Sahibata da (35 yıl hizmet etmiştir) toplumsal yapılar kurdurmuştu.[46]

Küçük Asya'da, Selçuklu döneminin anıt yapıtlarının (medrese, türbe vb.) bir haritasını düzenlemek ilginç olur-

42 Aflâki, 1, 22. — Ayrıca bkz: Vl. Gordlevskiy. Jitiye Sadreddina Konyevi. İzvestiya Akademii Nauk, 1929, str. 545, prim, 2.

43 R. M. Riefsthal. Turkich architecture in south - western Anatolia. Cambridge, 1931, p. 49.

44 Avni Ali Candar. Eski Türk abidelerini bir araya toplayan şehir Kayseri (Hakimiyeti Milliye). Krş: A. Refik, akt. yap., belge no: 114. "Karatayı... evkafından, Karatayı nam kariyeyi..." Ali Avni Candar. "Karatay" sözcüğünde boy adı görmektedir.

45 Halil Edhem. Anadolu'da İslâmi Kitabeler. Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası, no. 33, ss. 521 - 522.

46 Onun yaptırdığı anıt yapıların listesi, Halil Edhem'de verilmiştir (Kayseriye Şehri, s. 105). Halil Edhem, çoktan beri, bu konuda monografi hazırlamanın önemine dikkati çekiyordu (aynı yapıt, s. 103); şimdi bu düşünce, çalışmalarını, 1934 yılında Konya "Halkevi"nin yayımladığı Ferid ve Mesud tarafından kısmen gerçekleştirilmiştir. Ama, bir tarih monografisi için, bu, henüz, ancak hazırlık malzemesidir.

du. Bu, feodalların yerleşimi ve topraklarının ölçüsü üzerine bir yargıya varmak için malzeme sağlayabilirdi; feodallar, kendileri için ekonomik çıkar görünen yerlerde yerleşmişlerdir.

Toprak sahipleri arasında, sultanın küçük birliğini oluşturan "gulamlar" da bulunuyordu; sonraları, "gulamlar", hıristiyan tutsaklar arasından toplanıyordu.[47] Küçük Asya'da toprak mülkiyetinin tarihini kavramak için, ya da, daha doğrusu toprak sahiplerinin bileşimini aydınlatmak için, "gulamlar", büyük önem taşımaktadır.

Komutan Seyfeddin Turuntay (kendisine, anlaşılan, "gâvurlar"la savaşlardaki yararlılığından ötürü "inancın kılıcı" adı verilmişti), İbni Haldun'un belirttiğine göre, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in azat ettiği bir "gulam" idi.[48] Saraya yakınlığı bulunan büyük bir feodal olarak, Konya çevresinde, anısı, coğrafya adlarıyla süren bir yurtluğu vardı.[49]

Saray hizmetlisi halayıklar, gulamlar, hizmette ilerleyerek yüksek görevlere geliyorlardı; bunlar, esas olarak, maaşlarıyla yaşıyorlardı, mülkleri yoktu,[50] ama onlar da, sultandan toprak alabiliyor ve böylece, giderek, yeni bir toprak sahibi katmanını oluşturuyorlardı.

Ankara ilinin Keskin kazasında Gulamuşağı köyü vardır. Belki de eski hıristiyan köleler, gulam "uşaklar"[51] ya da gulam toprak ağasının mülkünde yaşayan, hıristiyan inancını koruyabilmiş köylüler, burada yaşamışlardı. Şurası kuşkusuz ki, Küçük Asya'da, hıristiyanların yaşa-

47 Krş: Evliya Çelebi'nin deyimi (Seyahatname, I, 559 - 600). "Devşirme gulamlar."

48 Cl. Huart. Epigraphie arabe, p. 24.

49 Vl. Gordlevskiy. İz istorii vodopolzovaniya vı Konye. Zapiski İnstituta vostokovedeniya, t. II, str. 187-188.

50 Nizam ül Mülk (bl. XXIII) şöyle diyor: "An-çl gulamanand ikta nedurend." "Kölelerin iktası olamaz. ç."

51 Memlüklerde "uşâki, vuşâki," sözcükleri "köle" anlamına geliyordu (bkz: F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 248).

dığı, Lozan Antlaşması'nın imzalandığı zamana değin 1923 burada bir Rum - hıristiyan topluluğu vardı, ve başkanı olan Papaz Eftim Keskin (Ürkmez), Anadolu hıristiyan Rumlarının Türk kökenli oldukları hipotezini savunuyordu.[52]

Saray muhafızları, **homines novi** —"yeni insanlar"— içinden oluşan toprak sahibi feodallar katmanı önemliydi; babası, Deylem[53] doğumlu olan vezir Muineddin Pervane örneğinde olduğu gibi, 13. yüzyılda, sultanın muhafızları, vezirliklere yükseliyorlardı; Kobyak'tan kurtulmak isteyen sultan, Sivas'tan Karaca Candar'ı çağırmıştı ("candar" — muhafız, zaptiye), Selçukluların düşmesinden sonra, Kastamonu'da, Candaroğulları hanedanı ortaya çıkmıştır.

Selçuklular döneminin feodalı, Osmanlı dönemi derebeyinin prototipidir. Örneğin, Lala Kamereddin'in toprakları (Ermenek bölgesi), Kamereddin'in "ili" olarak da adlandırılıyordu.

Derebeyinin oluşum süreci, sağ kol beylerbeyi Hüsameddin Çobanbey örneğinde göze çarpıyor. "Onun cömertliği ve cesareti, dünyanın kentlerinde ve ülkelerinde güneş gibi parlıyordu, bilgili şairler, sanatkârlar, "alplar", "bahadırlar", "çiğitler", heryıl ona gelirler ve onda beslenirler, onun iltifatını kazanırlardı. Kendisi ise, askerî oyunlarla idman yapar, Allahın lütfunu kazanmak için, gazavatlarda bulunurdu, ve "savaş alanından" döndüğü zaman, "seyyidlere" ve "sufilere" ve Mekke, Medine ve Yerusalam "mücavirlerine"[54] armağanlar dağıtırdı."[55]

52 Bu konuda kısaca bkz: Vl. Gordlevskiy. İz Jizni sovremyonnoy Turtsii. Vostok, kn. 4. (1924), str. 210.

53 Ayrıca, Pervane'nin babasının Kaşan'dan, yani İranlı olduğuna ilişkin bir başka versiyon vardır (bkz: Halil Edhem: Tarih-i Osmanı Encümeni Mecmuası, no. 43, s. 44).

54 Büyük ibadethanelerin çevresinde yıllarını geçiren münzeviler.

55 Yazıcıoğlu Ali, III, 369 - 370, ayrıca bkz: F. Köprülü. Anadolu'da İslâmiyet, s. 63, not. 1.

Kardeşi karşısındaki aşağılanma günlerinde, Hüsameddin Çoban'ın korunmasını anımsayan sultan I. Alaaddin Keykubad, ona, bir zamanlar, Danişmendlerin bölgesi olan Kastamonu'yu bağışlamıştır.[56]

Selçukluların düşmesi, ona, siyasal bağımsızlık sağladı; buralar, artık, Çoban Beyin kalıt niteliğinde mülküydü, topraklarını istediği gibi kullanıyor, çocukları arasında bölüştürülüyordu. Vakayiname'nin Türkçe işlemesinin yazarı Yazıcıoğlu Ali, sözlerini, "kısa süre öncesine kadar (yani 15. yüzyıl) onun aile üyeleri, çocukları, ("oğlanları"), babalarının yolunu izleyerek Kastamonu'da egemenlik sürüyorlardı,"[57] diyerek bağlıyor.

Yazıcıoğlu Ali'nin anlatımı, kuşkusuz süslenmiş, sanki, Halife Harun Reşid'in vezirlerinden Barmekilerin yarı söylence tarihinden alınmıştır.

Her neyse, bunlar, artık, sadaka ve armağanlarıyla, yöreyi kazanan, babadan oğula derebeylerdir. Tüm bu güruh —şairler ve müftüler kalabalığı—, Çoban'ı göklere çıkarıyorlardı; bunlar aracılığıyla, Çobanbey ve ardılları, propaganda yapıyor ve Kastamonu'daki etkilerini pekiştiriyorlardı. Giderek, halk, güçsüz İstanbul hükümeti karşısında, yakın, iyiliksever, her an yardıma hazır derebeyini üstün tutmayı öğreniyordu.

Vakayiname'de, henüz, derebeyi terimi bilinmiyor. Artık, Türkiye'de derebeylerinin tarihini incelemenin zamanıdır; Osmanlı tarihçilerinde ve Avrupalı gezginlerde, bunun için bol malzeme vardır.[58]

Sultandan toprak elde eden feodallar, savaş için as-

56 Talat Mümtaz Yaman, Kastamonu Tarihi, İstanbul, 1935, s. 80.

57 Yazıcıoğlu Ali, III, 320 - 321; "Oğlan" teriminin ardında, belki, sözcüğün eski anlamı vardır. (Ayrıca bkz: Evliya Çelebi, Seyahatname II, 223: Çobanlar tarafından Erzurum ilinde inşa edilen köprü; bu konuda bkz: Astrabadi agy. s. 462).

58 Derebeylik kurumunun incelenmesi konusuna M. Hartman işaret etmiştir (M. Hartmann. Zu "Aus der neueren osmanischen Dichtung". MSOS., Jahrang XVI, 1918, p. 52, not.)

ker yetiştiriyorlardı; bunlar, denebilirse, "askerler için timar kefilleri"ydi ("kafil-i zeamet-i asakir).

Sultana sağlanan askerlerin sayısı, toprak alanının genişliğine bağlıydı.[59] Örneğin, ordunun öncü birliklerine komuta eden meclis emiri, Ermeni kralı Levon üzerine yapılan sefer zamanında, 3 bin atlı ve ayrıca "cenk için donatılmış şanlı bahadırlardan" oluşan, 100 alplık bir birlik çıkarmıştı.

Selçukluların, bağlı beyliklerince de (Trabzon kralı "Kir - Aleksis", Küçük Ermenistan Kralı II. Levon tarafından), yardımcı askerî birlikler çıkarılıyordu.

Küçük tarlaların (timarların) sahibi sipahiler, savaşa atlı ve silahlanmış olarak çıkıyorlardı; "sipahi" teriminin dile getirdiği gibi, bunlar özgür feodallar ordusunun er kitlesini oluşturuyorlardı.

Sefer öncesinde, sultan, genellikle, Maraş'ın, Malatya'nın, Sivas'ın sağ ve sol kol beylerine, yani Oğuz boyları önderlerine, atlı ve yaya kalabalık bir birlikle hizmete gelmeleri, ve kuşatma araçlarını ve diğer askerî donatımlarını getirmeleri için tezkereler gönderiyordu. Sonra, sultan, kentler bağışlayacağını vaadettiği bir şölen düzenliyordu.

Savaşa katılmak, feodalın görevidir. Feodal, bu görevi, severek, isteyerek yerine getiriyordu, çünkü zengin ganimet ya da ödül alacaktı. Ama, feodallar zenginleştikleri ölçüde, yerlerinde rahat oturmayı yeğliyorlardı; birtakım düşünceler adına, ortak yarar adına özveride bulunmak, onlara yabancıydı ve anlaşılmazdı.

13. yüzyıl ortasında, doğuda, Selçukluların tehlikeli düşmanı Moğollar boy gösterdi. Bağlı beyliklerle ilişkiler zayıfladı ve Moğolların akınlarını püskürtmeye hazırlanan sultan, feodallara, armağanlar gönderip yardım di-

59 F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 229, not. 4.

ler hale geldi.[60]

Barış zamanında, Selçuklular, herhangi bir yapı kurmaya niyetlenince, feodallar da çalışmalara katılıyorlardı, bu, onlar için bir tür doğal yükümlülüktü.

Örneğin, Sultan I. Alaaddin Keykubad zamanında, başkent Konya, Fransız gezgin Teksye'nin 1835 yılında gördüğü gibi, 19. yüzyılda da henüz sağlam olan, güçlü duvarlarla çevrilmişti; ;alışmalarından ötürü, kendi kendilerini ödüllendiren feodallar, kuleler ve duvarlar üzerine adlarını kazımışlardı.

Soya dayalı, yaşayış, giderek, daha da bozuluyordu; yeni ülkeler ele geçiriliyor, ve yeni bağlı beylikler, Selçukluların sarayına, yeni düzenlemeler, yeni gelenekler getiriyorlardı.

Ama başlangıçta, Selçuklular, Küçük Asya'ya, Orta Asya düzenlemelerini getiriyorlar. Büyük Selçuklu Alparslan, Bizans İmparatoru Roman Diojen'i yendiği zaman, Diojen ona bağımlılığını gösterebilmek için, tıpkı bir köle gibi, kulaklarına halkalar takmıştı.

Selçukluların, feodal ile merkezi hükümdar arasındaki bağımlılık ilişkilerini belirleyen tören düzenlemeleri, Doğu ve Batı öğelerinin alacalı bileşimini ortaya koyuyordu.

Feodalların itaatı, kendi üzerlerinde sultanın yüksek haklarını kabul etmeleri, "eğilip alnını yere koyma", ("öğnüb alnın yire koyup") "diz çökme" ("dizin çöküb"), "el bağlama" ("el bağlayub"), "el öpme" ("desbus-i eşref") gibi dervişlerde süren hareketlerle simgelenmektedir.

Emir Ayba, (bir Frank tarafından öldürülen) Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in cesedini görünce ağlamış ve yüzünü sultanın ayağına sürmeye başlamıştı.[61]

Sultan, bağımlı beyin yaşamı ve ölümü üzerinde öz-

60 İbni Bibî, IV. 236.
61 Yazıcıoğlu Ali, III, 96.

gür karar sahibiydi. Vakayiname'de renkli bir itaat tablosu verilmişti. Eski bir kabahatini onarmak isteyen Emir Seyfeddin, Alaaddin'e, tahta seçildiği haberini götürür; Alaaddin'in önünde alçalarak eğilir, koynundan bir kefen çıkararak boynuna sarar, barışçı niyet taşıdığını göstermek için, daha önce, saray komutanına verilmiş kılıcı alır, ve sultanın önüne koyar,[62] böylece, kendisini bütünüyle Sultanın yargısına teslim etmiştir.

Bu itaat simgesinde, Selçukluların hıristiyan komşularından, Haçlılardan aldıkları etki (kılıç) ve eski Türk geleneği şeklinde iki öğenin bileşimi vardır.

Selçuklular, Bizans İmparatorunun sarayında, bağımlı prensin itaat törenlerini görmüşlerdi (onların ataları, imparatorun erguvani iskarpinlerini öpüyorlardı), bütün bunları, kendileri de almışlardır.[63]

Sultanın, merkezi hükümdarlığını açık biçimde göstermek istediği, bir monarşik prenslik sözkonusu olunca, tören, daha karmaşık durum almakta, alçaltıcı nitelik kazanmaktadır. Bu, prensin kimliğine, müslüman mı, hıristiyan mı olduğuna, bağlılık andı içmek için mi, yoksa yalnızca şükranlarını bildirmek için mi saraya geldiğine bağlıdır, ve tören, buna göre biçim değiştirmektedir. Ve eğer, bu, bir hıristiyan prens ise, sultan, Batı Avrupa biçimlerini seçmektedir; onlar sultanın prestijini yükseltmek zorundadırlar.

Kir Farid, sultanın kurulduğu tahta üç kez yaklaşarak yeri öper, o kadar. Sultan, kayınatasının onuruna fazla kıyamamaktadır.

62 Yazıcıoğlu Ali, III, 191. Türkler üzünç işareti olarak boyunlarına siyah keçe dolarlardı, bkz: A. Romaskeviç. Noviy çagataysko - persidskiy slovar. Sbornik "Mir Ali Şir", L., 1928, str. 98.

63 F. Uspenskiy. Oçerki iz istorii Trapezuntskoy imperii. L., 1929, str. 33. F. Uspenski, Selçuklular tarihi için İngiliz malzemesi kullanmış ve Sultan İzzeddin'in adını "Ayzeddin" olarak vermiştir. Genel olarak, özel adlar tam işlenmemiştir, örneğin, 63. sayfada Kösedağı yerine Koesedae şeklinde rastlanıyor, Arcinga ise Erzincan'dır.

Behramşah'ın uzun yıllar süren yönetiminden sonra, Erzincan'da, iktidar, Selçuklulara düşman bir siyaset güden oğluna geçmişti. Bir süre, gerçek niyetlerini gizleyerek, o, sultana şükranlarını bildirmek için Kayseri'ye yola çıkmıştı. Daha uzaktan, Sultanın kapısını ("çatır") görünce, atından iner ve yürüyerek gitmek ister, ama sultanın buyruğundaki beyler, onu, atına bindirirler. Bir süre sonra, Davudşah, yeniden attan inmek ister, bu kez, onu, sultan durdurur, ve bey, atının üzerinde oturduğu halde, merkezi hükümdarın elini öpmekle onurlandırılır.

Daha önce, Sinop'u yitirmiş olan Konya bağımlı prensi Kir Aleksis ("Büyük Komnin" I. Alekse) üzerine anlatılan öykü ilginçtir. Sultan (I. İzzeddin Keykavus), atının üzengisine ayağını koyunca, "akıllı ve kurnaz" Aleksis, seyisten çulu alarak sultanın atı önünde yürümeye başlar. Sonra, sultan, Kir Aleksis'ten çulun alınmasını buyurur; Kir Aleksis, atına biner ve sultanla yan yana yola devam eder.[64]

Küçük Ermenistan da, Selçuklular önünde, aynı şekilde baş eğmek zorundaydı. Madem ki, Bizans, Ermenileri eziyordu, onlar da Küçük Asya'da, Türkleri, gönül hoşluğuyla karşılamışlardı, ama I. Haçlı yürüyüşünden sonra hıristiyanlara, doğudaki Latin prensliklerine eğilim yeniden ağır basıyordu. Devletin siyasal bağımsızlığını korumaya çalışan II. Büyük Levon, Roma papalığıyla yazışıyor, inançsızlara karşı bir savaş için onayını almaya çalışıyordu. Küçük Ermenistan, bunu, pahalıya ödemiştir. Kral II. Levon (1198 - 1220), Sis kentini (Küçük Ermenistan'ın başkenti) elinde tutarak sultana boyun eğiyor ve "bağlılık çulunu başında taşımasına" ("ita-

64 Yazıcıoğlu Ali, III, 377. Aleksea'nın alçalmasına, A. Kunik de istemeyerek işaret etmek zorunda kalmıştır, (Osnovaniye trapezuntskoy imperii, v 1204 g. Uçeniye zapiski Akademii Nauk po pervomu i tretyemu otdeleniyam, t. II. 1854, str. 731).

atcı gaşiyesin çeknüne [?] götüreyin") izin vermesini diliyordu.[65]

Üzengi öpme, bir şükran simgesine dönüşmektedir. Örneğin, sultanın evlenme törenleri sırasındaki çalışmalarından ötürü ödüllendirilen Kadı Şerafeddin, kendisine bağışlanan atın üzengisini öper.

Bu görenek, Selçuklulara, belki, yurtları olan Orta Asya'dan gelmiştir. Büyük Selçukluların atası, at göreneğini bilen ve anlayan bozkır adamı Tuğrul Bey, Bağdad'a girdiği zaman, Halifeyi, katırının dizginlerini tutarak saraya götürmüştü. Ama, bu tutuma, Haçlıların, Latin prenslerinin törenlerinde de rastlanmaktadır: Antakya prensi, Bizans İmparatoru Manuel Komnin'in atının üzengisini tutuyor, böylece Bizans'ın merkezi hükümranlığını simgeleştiriyordu.[66]

İran'da, atın üzengisinin ve kişinin elinin öpülmesine, birinci emperyalist savaşa değin bir saygı işareti olarak rastlanıyordu. Bir kente ya da köye konuk geldiği zaman, atını dizginlerinden tutarak götürüyorlardı, hem Küçük Asya'da, hem Suriye'de, bunu daima gördüm. Köy yaşayanları, saygın konuğu, bir verst uzakta karşılıyor ve atının dizginlerini tutarak eşlik ediyorlardı ve bu gelenek, yalnızca, müslüman doğuda gözetilmekle kalmamış, Türklerden Rumeli'ye, Slavlara da geçmişti.

Hizmetçilerin (seyisin ya da silahdarın) görevleri gözönüne alınarak, çul taşınması, Küçük Asya'da Batı Avrupalı Haçlılardan aktarılmış ve Selçuklulara, belki, dolaysız olarak yerli hıristiyan Ermenilerden ya da Rumlardan geçmiştir.

Ermeniler, başlangıçtan beri, siyasal bakımdan, Do-

65 Yazıcıoğlu Ali, III. 160 (bununla birlikte, o sıra artık Küçük Ermenistan'ın başında Hetum vardı).

66 F. Uspenskiy. Vostoçnaya politika Manuila Komnia. Türki-selçuki i hristianskiye gosudarstva Sirii i Palestinı. Soobşçeniya Rossiyskovo Palestinskovo obşçestva, t. XXIX, 1926, str. 131.

ğuya (İranlılara, Araplara) bağlı olunca, Ermenistan sarayının yüksek görevlilerinin sanlarını anlatan terimler, Doğu etkisini dile getirmektedir: Örneğin, "Emir", "hacib", "sipahsalar", "sipah" sonuncusu, anlaşılan askerî yükümlülükler taşıyan saraya bağlı feodaldır.

Ermeni prensleri, dış görünüşleriyle de değişmişlerdir; müslümanlara öykünen Rupenidler, sarığı andıran başlık, vuruyorlardı,[67] ama onlara, bu, Selçuklulardan değil, İrandan, halifelerin valilerinin egemen olduğu sıralarda, Ani kentinden geçmiştir;[68] Ermeniler, komutan karşılığı olarak Türkçe "subaşı" sözcüğünü değil de, Farsça "sipehsalar" sözcüğünü, bu yoldan almışlardır.

KüçükAsya 'da, Haçlıların topraklarının sınırında yerleşen Rupenidler, Batı Avrupa Feodal düzeninin etkisinde kalıyor, onlara Batı terimleri geçiyordu.[69] Haçlılar, Rupen'e, "baron" sanı vermişlerdi; 1178 yılında, Kral II. Büyük Levon, bağımlı prensliği reddederek "kral" sanını aldı. Aktarmaların yönü, kuşkusuz, Rupenidlerden Küçük Ermenistan'ın komşuları Selçuklulara uzanmaktadır.

Kilikya'da, Batı ve Doğu kültürleri uyum sağlamıştır; Kilikya, eskiden beri kültürlerin kavşak noktasında bulunuyordu.

Bu şekilde, Batı Feodalizmi (kuşkusuz, terimler, törenler gibi dış çizgilerle), Selçuklulara, hem batıdan (Bizans'tan) hem doğudan (Ermenilerden) geliyordu.

Feodal, (genellikle bir perdenin arkasında duran) sultanın huzuruna çıkınca, yeri öpmekte, ve el bağlaya-

67 N. Marr. Ani. Knijnaya istoriya goroda i raskopki na meste gorodişça. L., 1934, str. 60, 129, prim. 20.

68 V. Kraçkovskaya ve İ. Kraçkovskiy. İz arabskoy epigrafiki vı Ani. Sbornik Akademii Nauk SSSR XLV Akademika N. Y. Marru, L., 1935, str. 673.

69 V. Langlois. Essai hitorique et eritique dela constitution sociale et politique de l'Arménie sous les rois de la dynastie Roupénienne. st. —p., 1860, pp. 53 - 54 (—Memoires de l'Académie des Sciences de St. —P., VII serie, t. III, no: 3).

rak saygıyla ayakta durmaktadır. Bu, doğu törenidir; Bağdat'taki Abbasi halifelerinin de benimsediği, İran, Sasani kültürünün bir başka etkisidir.

Örneğin, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev karşısında, yeğeni III. Kılıçarslan el bağlamıştı. Kılıçarslan, beyler tarafından terk edilmişti, ama sultan amcası, yeğenini yanına çağırmış, oturtmuş, kendisinin merkezi hükümdar, yeğeninin bağlı bey olduğunu göstererek "eliyle, ona dokunmuştu"; yeğen, amcasından değerli taşlarla işlenmiş sarık, cüppe, kemer, altın bir kılıç, koşumlu ve dizginli bir at, kısaca, beyin bağımlılığını dile getiren, ve merkezi hükümdarın istemi üzerine, savaşa katılmaya hazır timar sahibi için gereken her şeyi almıştı.

Kir Aleksis'in Trabzon krallığı üzerinde kalıt haklarını bir ant belgesiyle onaylayan Sultan I. İzzeddin Keykavus, ona, "şah" cübbesi, törenlerde giyilen "nevruz" sarığı, ("külah-i nevruzi),[70] bir at armağan eder.[71] Bütün bunlar, Orta Asya'dan geçen, bağımlı beyliğin belirleyici işaretleridir; hükümdar, bunlarla, savaş için süvari donatmış olmaktadır, merkezi hükümdarın bağımlı beye bağışladığı standard armağanlar takımı, Küçük Asya'da devam ediyordu.

Sultan, bağımlı beyler üzerinde yüksek yargıçtır. Erzincan Beyi Davudşah, atalarının yolundan saparak, çevresindeki beylere azap vermeye başlayınca, beyler, Sultana şikâyette bulunurlar; sultan ise, ona, bir uyarı mektubu gönderir: "Zarara uğrayanların malları ve toprakları, oğulları ve kızları zedelenmemiş, sağ ve salim olacaktır." Sultanın gözdağı, etkisini göstermiş, Davudşah hapsettiği beyleri özgür bırakmış ve mallarını geri vermişti.[72]

70 "Nevrûz" konusunda bkz: P. Savvaitov, agy. s. 84.
71 Yazıcıoğlu Ali, III, 137.
72 Yazıcıoğlu Ali, III, 377 ve dev.

Yeni bağımlı beyle antlaşma yapan sultan, artık, onun hiç kimsenin yardımına başvurmamasını, yalnızca özel olarak sultana umut bağlamasını, kıskançlıkla istiyordu.[73] Uygulamada, bağımlı bey, kuşkusuz, sultanın kendisini koruyabildiğine ve haklarını savunabildiğine inandığı sürece, antlaşmanın gereklerini gözetiyordu.

Merkezi hükümdara bağımlılığın en yüksek işareti, beyin kendi haklarını önemsemeyerek, sultan adına sikke bastırmasıydı; örneğin, (Mardin'deki) Artuklar, (Sis'deki) Rupenidler böyle davranmışlardı; ama eğer, sözkonusu bey müslümansa, camide, sultan adına "hutbe" okutuyordu.

Ama, sultanın üzerinde de bir hükümdar, halife vardı. Abbasi halifesinin kendi üzerinde egemenliğini kabul eden sultan, ondan, onur hırkası alıyordu, Selçuklular, daha Orta Asya'dayken sancakları için siyah rengi seçmişlerdi.

Bağdat'tan sultana, halifenin elçisi geldiği zaman, sultan, halife önünde büyük saygıyla eğilen bağımlı bir beye dönüşüyor. Halifeden gelen mektubu, yüzünü doğuya, Bağdad yönüne çevirerek, ayakta dinlemektedir. Müslümanların başkanının kendisinden yardım istemekte olduğu bilinci, herhalde Türkün özsaygısını okşamaktadır. Sultan I. Alaaddin Keykubad, halifeden gelen betiği saygıyla başına koymakta, Doğuda yaygın olan bu jestle, halifenin sözünün uygulanacağını göstermektedir.

Kendisine, halife tarafından gönderilen armağanları, tahtından kalkarak kabul etmekte, altın nallı katırın tırnağını öpmekte, halifenin verdiği hırkayı giymekte, başına sarık bağlamaktadır.[74]

Sonra, halifenin yarı düşsel yerini, Moğol hanları, onların "noyanları" işgal edince, Selçuklu, "İlhan" kar-

73 Yazıcıoğlu Ali, III, 305.
74 Yacızıoğlu Ali, III, 223.

şısında başını eğer.[75]

Kuşkusuz, sultanın saygı işaretleri, belki yalnızca, hükümdar - halifeye olduğundan çok, müslümanların dinsel önderi imam - halifeye yöneliktir; uysal bir müslüman olan Sultan I. Alaaddin Keykubad, müslümanların kutsal kentlerinin sultanlarının sözlerini ve buyruklarını da derin bir saygı ve sevgiyle karşılıyordu.

Böylece, halifeden sultana, zengin feodaldan küçük timar sahibine kadar her şey, düzgün hiyerarşik bir ünvan sayısı merdivenini ortaya koyuyor.

Boy başkanı, subaşı, han olan Selçuklu sultanı, bir merkezi hükümdara dönüşmüş, Küçük Asya'da hayvancılıkla uğraşan boyların birliğinden, sonuçta, bir feodal devlet kurulmuştur.

75 İbni Bibi, IV, 204.

ALTINCI BÖLÜM

Sultanın Otoritesi - Feodalların Başı Olarak Sultan - Feodalların Arasında Katmanlaşma - Sultanın Dayanağı Olarak Yeni İnsanlar ("Orta Beyler") - Sultanın Mutlakçılığa Eğilimi - Sultanın Haraçları - Ekonomide Sömürü Sistemi

Moğolların saldırıları sonunda devrilen Selçukluların dağılması, devletin yapısının ne denli sallantılı olduğunu göstermiştir. Feodalların başı, onların, denebilirse, kâhyası sultanın otoritesi yüksek değildi. Büyük zenginlikleri, taşınır ve taşınmaz malları elinde toplayan feodallar kuşkulu askerî serüvenlere isteksizce giriyorlardı. Moğollara karşı ise, çok daha büyük sakınma gösteriyorlardı. Dayandıkları sınıf —onlar tarafından sömürülen köylüler— perişan olmuştu ve dayanılmaz bir zulüm altında inleyerek, kendilerine karşı ayaklanmalar gerçekleştiriyordu.

İbni - Bîbî Vakayiname'sinin anlattığı dönem olan 13.

yüzyılın birinci yarısında, iç çekişmeler ve sınıfsal çelişkiler açıkça ortaya çıkmıştı. Dış itke Moğol saldırısının çabuklaştırdığı felaket kaçınılmaz oluyordu.

Selçuklular hanedanının çoktan beri, artık, bir hükmü kalmamıştı; tumturaklı yapmacık yaşayış, Bizans sarayının entrikaları, siyasal koşullar, her şey, Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın destansı sadeliğini alıp götürmüştür. İç savaşlar, Selçuklular'ı, oldum olası parçalıyor ve güçsüzleştiriyordu. Selçuklular sarayının tarihi, saray darbeleriyle, şiddet kullanarak öldürümlerle (zehirlenmelerle, boğmalarla) ve bunlara benzer ilgili bilgilerle doludur. Bunlar, siyasal karşıtlar sözkonusu olduğu ya da yol üzerindeki birini ortadan kaldırmak gerektiği zaman, Selçukluların kullandığı yöntemlerdir; örneğin, Sultan II. Kılıçarslan, Danişmend Zun Nun'u zehirlemiştir. Onlarda, kişisel esenlik kaygısı, toplumsal çıkarlara üstün geliyordu. Sultanı, sürekli olarak bir korku kemıriyor, "taht kenti" Konya'daki yerleşimini pekiştirerek, bir an önce, akraba karşıtlarını saf dışı bırakıyordu. Komplo yanılsamalarına düşüyor ve şehzadeler, —kardeşler ve yeğenler— saraydan uzakta, ücra taşradabiryerde ya da hapiste tutuluyordu: Sultan I. İzzeddin Keykavus, ortanca kardeşi Alaaddin'i (sonraları I. Keykubad), Ankara'dan sürmüş ve Huzerpirt şatosuna (Malatya yakınında) göndermişti;[1] şehzade Keyferidun, Koyulhisar'da[2] hapsedilmişti vb.. Ama buralarda da, bir başına zararsızlaştırılmış şehzadeler, sultana tehlikeli görünüyor ve kale komutanı, her dakika, idam buyruğu alabiliyordu.

Emir Seyfeddin'in beklenmeyen gelişi, Alaaddin'i kor-

[1] Daha önce Ermenilere ait olan şatonun (adına göre yargıya vararak) tam yerini belirlemek olanaksızdır. (Bkz: Halil Edhem, Kayseriye Şehri, s. 36). Bununla birlikte, I. İzzeddin Keykavus üzerine makalenin (Encylope die de l'Isam, II. 681) anonim yazarı, Defrémery (Histoire des Croısa des, I, 143, 3)'de yayımlanan Ermeni kaynaklarına dayanarak, bu kaleyi, "Minşar" (bugün Mizere) olarak adlandırıyor; Malatya'nın güneydoğusundadır.

[2] Şebinkarahisar'da bir nahiye, bkz: Evliya Çelebi, Seyahatname, II. 198.

kuya düşürmüştü; geceleyin gördüğü, üstün makama yükseldiğine işaret olan düşü çabucak unutmuştu, ve şimdi, ona, sultan adam göndermiş de, kendisini öldürmek istiyormuş gibi geliyordu, ve ürkmüş olarak, ölüm öncesi duasını edebilsin diye, kale komutanından Seyfeddin'i kapıda oyalamasını diliyordu.

Yalnızca kendisini düşünen sultan, bir ardıl belirlemiyordu, ardıl, onun için tehdit olabilirdi; bu yüzden Selçuklularda, veliahtlık düzeni sallantılıydı. Şehzadeyi, tahta, rastlantılar getiriyordu; taht, büyük oğula, küçük oğula ya da kardeşe kalabiliyordu, genellikle her şey, başkentin gerekli anda kimin eline düştüğüne, saray çevrelerine (ve Oğuz boyları önderlerine) dayanarak iktidarı kimin ele geçirdiğine bağlıydı.

Ve gene de, birbirleriyle iktidar çekişmesindeki Selçuklular, kendilerini, yekpare soy olarak görüyorlardı: Konya'da, daha sonra, Sultan I. Alaaddin Keykubad tarafından restore edilen camide, (Sultan I. Mesud zamanından başlayarak) Selçuklular hanedanının soy türbesi vardı. II. Kılıç Arslan'ın uzun yıllar süren hükümdarlığı (öl. 1192) üzerine söylenceler, ülke sınırları dışına taşmıştı. 13. yüzyılda, Moğol devri tarihçisi İbn-al-Asir için bile, II. Kılıçarslan, Rum Selçuklularının ilk atasıydı.

Ardıl sorununu, sultanın kaprislerinden çok, feodalların istemi çözümlüyordu. Erkân, sultana, isteğinin yerine getirileceği yolunda söz veriyordu, ama onun ölümünden sonra, çokça, üzerinde sözleştikleri şehzadeyi tahta geçirmiyorlardı. Sınıfsal çıkarlarını gözönünde tutan feodallar, kendileri için elverişli birini aday gösteriyorlardı. Örneğin, Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın ölümünden önce, her iki taraf, veliahtlık için, İzzeddin konusunda karara vardılarsa da, feodallar, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahta geçirmişlerdi.

Ne var ki, feodallar, Selçuklulara sadık kalıyorlardı;

onlarda, Küçük Asya'yı fetheden "Selçukluların şanlı soyundan" birinin devlet iktidarının köklü ve herhalde, yasal taşıyıcısı olduğu düşüncesi, bilinçsizce egemendi, yani devletin başında, Selçuklu bulunmalıydı. Onların tek anlaşmazlık konusu, Selçuklular soyundan kimi tahta geçirmek gerektiği, kimin kendi ellerinde uysal bir araç olabileceğiydi. Bu şekilde, sultan, siyasal bakımdan feodalların sınıfsal amaçlarını, kendi sınıfının amaçlarını gerçekleştiriyordu. Sultan, feodalların başta gelenidir; o, iç gelirlerini feodallardan, dış gelirlerini prenslerden ve seferlerden elde etmektedir. Sultanda, yalnızca temsilci olmanın görkemi, bir de savaş ve barış hakkı vardır. Bu ikincisi, bazan kurultayca, yani feodallarca, sultanla kendilerinin çıkarları genellikle denk düşse de, sınırlanmaktadır. Savaş, onlara zenginlik getirmektedir; onlara, sömürmek için, işlenmiş, değerlenmiş toprak gereklidir. Sultan, iktidar fiilen feodallarda bulunsa da, feodalların amaçlarını gerçekleştirdiği sürece, tahta rahatça oturabiliyordu. Feodallar, umutlarının boşa çıktığını farkettikleri zaman, (kendi elleriyle tahta çıkardıkları Sultan I. Alaaddin Keykubad örneğinde olduğu gibi) sultana sırt çeviriyor ve komplolar tasarlıyorlardı. O zaman, sözler, yeminler, her şey unutuluyordu.

Seçilme sırasında, her iki taraf, sultan ve feodallar, biçimsel bir sözleşmeyle, karşılıklı yükümlülükler saptıyorlar, anta dayalı karşılıklı vaatlerde bulunuyorlardı. Örneğin, (Bizans'ta gözetim altında yaşayan) Şehzade I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in isteğini artırmak çabasındaki erkân, şehzadeye, çoban değneği içinde mektup götüren gizli aracı Zahariya'yı yollamıştı. Bir zamanlar, Alaaddin'i incitmiş olan Emir Seyfeddin, ona seçildiğini açıklamadan önce, kendi elyazısıyla yazılmış bir yemin almış ve, sultana, ne yaşamına, ne de mal varlığına dokunmayacağına ilişkin, bir de Kur'an üzerine yemin ettirmiştir.

Kaynaşmaları önlemek için, erkân, bazan hiç alışılmamış önlemlere başvuruyor, (belli ki, kendi hapsettiği insanların bulunduğu) hapishanelerin kapılarını açıyordu. İnsanları özgür bırakan feodallar, onların desteğini umuyorlardı; böylece, taraftarlarının sayısını artırıyor, ve bu, karşıtlarının saldırılarını durdurmak için yapılıyordu. Ayrıca, başkentin dış dünya ile ilişkilerini kesmek için önlemler alınıyordu; kapılar kapatılıyor ve özenli bir koruma örgütleniyordu; korumayı, bazan yüksek görevli feodallar yürütüyordu.

Onlar, islâmın gereklerini bozarak,[3] (daha sonra, Osmanlı devrinde de olduğu gibi) sultanın ölümünü halktan gizliyorlardı; örneğin, Sultan I. İzzeddin Keykavus, Viranşehir'de öldüğünde böyle davranmışlardı. I. Alaaddin Keykubad, ancak, tabutun kapağını açtığı ve orada gerçekten ağabeyinin yattığını gördüğü zaman rahatlamıştı. Böylece, Sivas'a gider, silahdarlarla ve muhafızlarla çevrelenmiş olarak, artık, korkusuzca tahta oturur.

Emir Seyfeddin, perdenin ardından, imamların ve beylerin önüne çıkar ve Sultan I. İzzeddin Keykavus'un öldüğünü açıklar. Saray salonundaki perde, bir yana çekilivermiştir, ve tahtta, artık, yeni sultan oturmaktadır, ve bu **fait accompli** güçlenen silah şakırtısı karşısında, tartışmaları sona ermiştir. Salona giren beyler ve "soylu kişiler", yeri öpmekte ve övgüler düzmektedirler; meclis emiri Mubarizeddin Behramşah, onları, sultana doğru götürür, müslüman yöntemiyle el sıkışırlar.

Öpme töreninden, ant içmekten açık şekilde kaçınmak, tehlikeli olabilirdi, böyle bir tavır, hemen feodalın düşmanca niyetlerini ortaya koymuş olurdu.

Din çevrelerinin başı olan Kadı, —Selçuklu dönemi-

3 İslâm dini, ölünün, ölüm gününde gömülmesini buyurmaktadır; ölüm, ikindi namazından sonra meydana gelmişse, ayrıcalık olanaklıdır. Ama, sultanların gömülmesinde, siyasal düşünceler, dinsel gereklere üstün geliyordu.

nin şeyhülislâmı— saray camiinde ant içme töreni düzenliyordu. Saray, Orta Asya'da da alışılmış süre olan 3 gün boyunca yas tutuyordu; sultan, beyaz atlas giysiler giyiyor, beylerse, başlarına "tersyüz edilmiş" börkler takıyorlardı.[4]

Sultan, beyleri ve erkânı, onur hırkalarıyla ödüllendiriyor, sözleşmeye uygun olarak, toprak ve görev haklarını, belgelerle onaylıyordu. Çok eskilerden beri, böyle yerleşmişti. Nizam-ül-Mülk de, tahta yeni geçen hükümdara, toprak belgelerinin yenilenmesini öneriyordu,[5] bu da, devlet düzeninin henüz ne denli zayıf olduğunu göstermektedir.

Sultan, kendisinden önce egemen olan düzenin tam olarak yürürlükte olduğunu, feodal düzenin, bir kez daha, değişmediğini açıklıyordu. Ama sözleşmeler, yalnızca bunları imzalamış olanlar için yürürlüğünü sürdürüyordu; ardıllar, öncellerin benimsedikleri yükümlülüklerden bağımsızdılar. Kur'an ve İncil üzerine yeminler, boş birer formaliteydi, gerektiği zaman, her iki taraf, sultan da, feodallar da, bunlara ihanet ederek bozuyorlardı.

Tahta geçişini, Emin Seyfeddin'e borçlu olan I. Alaaddin Keykubad, sonradan, onu darağacına gönderir. Bir zamanlar verdiği sözü sultana anımsatan Seyfeddin'in inleme çığlıkları boşunadır, ve kısa sürede, Seyfeddin'in yazgısı, bir zamanlar, sultanın tahta çıkması için çaba harcayan tüm feodallar zümresinin başına gelmiştir.

4 "Tersyüz edilmiş börkler" ("maklub börkler") ifadesi (Yazıcıoğlu Ali, III, 195), galiba bir Oğuz göreneğini içermektedir; Sinop'ta, Emir İbrahim'in annesinin cenazesinde, oğlu erkân ve köleler, başları açık olarak yürüyorlardı. Giysileri ise, "ters çevrilmişti" (İbni Batûta, II, 353 - 354). Ayrıca, Deylemitlerde de tuhaf görenekler vardı: Ölünün ardından gözyaşı dökerken başlarını açıyorlar, giysilere bürünüyorlardı (bkz: K. Inostrantsev. Sasanidskiye etudı. spb., 1909, str. 115, 133). Deylemitler, çoktandır, Selçuklular'ın hassa ordusunda bulunuyorlardı; sonraları, "gulamlar" gibi, onlar da bazan yüksek görevlerde bulunabiliyorlardı, bu yoldan, yüksek çevrelere, Deylemit gelenekleri girebiliyordu.

5 F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 224, not. 1.

Selçukluların tarihinde, bu, sık sık yineleniyordu, sultanın durumu sağlamlaşır sağlamlaşmaz, istemediği feodallar saf dışı bırakılıyordu.

Alman İmparatoru Fridrih Barbarossa, Konya'yı terk edince, burada yerleşen Sultan Kutbeddin de (1191) böyle davranmıştı. Sultan, ona, Emir'leri rehin olarak vermiş, bununla toprakları üzerinden Haçlıların engelsizce geçişinin sorumluluğunu üstlenmişti. Örneğin Sadeddin Kobyak "köpek, ç." tarafından kışkırtılan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, yüksek görevlileri aldatarak Erzincan'a çekmiş, onları burada idam ettirmiştir. Böylece, kendisine karşı oy kullanmalarının öcünü almıştır. Sultan II. İzzeddin Keykavus'un yandaşı Şemseddin Muhammed İsfahanî, üç Selçuklu kardeş tahtta bulunduğu sırada (h. 652 yılında) öldürülmüştür.

Feodalların etkisi, topraklarında yerleşen, onların cömertliğinden yararlanan insanların sayısınca artıyor ve belirleniyordu; feodalların çevresinde akrabaları, korumaları altındakiler vb. besleniyordu.

Sultanın nasıl yaşadığını gözlemleyerek, bunlar kendilerine bir saray düzeni belirliyorlardı. Feodal, ne denli soyluysa, evi de o denli lüks dayanıp döşenmiş oluyordu. Sudak'a yapılan Kırım seferi sırasında, belli ki, düşmanı hayran bırakmayı amaçlayan Çoban Bey, başkomutanlık karargâhını, bir sultan sarayına dönüştürmüştü. Yol boyunca, altın zırh takımları giymiş savaşçılar dizilmişti, bunlar, koşumu ve dizginleri değerli taşlarla işlenmiş atların üzerindekiler, ve "Rus Knezinin" elçisi, Sultanın beylerbeyinin huzuruna, boyun eğen bir uysallıkla çıkmıştı.[6]

Feodallar, zenginliklerini kıskançlıkla koruyorlardı ve çıkarlarına dokunulduğu zaman, bunu, kesin bir ta-

[6] Yazıcıoğlu Ali, III, 342 - 343.

vırla dile getiriyorlardı; onların iktidar karşısındaki konumunu, bu belirliyordu.

Konya çevresinde, bir günlük mesafede, bahçeler ve bağlar uzanıyordu.[7] Feodallar, yaz aylarında burada yaşıyorlardı; zaten genellikle kentlerde yaşıyorlar (başkent, kuşkusuz, onları daha çok çekiyordu), kent yakınında ise, "yazlıkları" bulunuyordu, bu banliyo topraklarını kararlılıkla koruyorlardı. Konya çevresi, coğrafya adlarının incelenmesi, gerçekten, buralarda, Selçuklular dönemi büyük feodallarının topraklarının bulunduğunu göstermiştir.[8]

Konya'yı kuşatmaya girişirken, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, nasıl davranmak gerektiğini kavrıyordu: O, bahçelerin kesilmesini ve bağların sökülmesini buyurur. Kenttekilerin direnişi, bu yolla derhal kırılmıştır; III. Kılıç Arslan'ı savunma isteği yok olmuş, genç sultana, yaşamının, kendilerinin "tımarlarının" güvenceye alınmasıyla, amcasının affına sığınmasını önermişlerdir. Sultan ya da Konya'daki yandaşları, feodalların önerisini dinlemişler ve tartışmasız boyun eğmişler, böylece, her türlü direniş yararsız duruma gelmiştir.

Feodalların maddi durumları aynı düzeyde değildi; varlık farkları, bunlar arasında ayrılıklar doğuruyordu. "Ulu beğler", "kadim beğler", yani daha güçlü ve daha zengin olanlar, çoğunluğu kendi yanlarına çekmek için, her türlü olanağı eyleme geçiriyorlardı. Örneğin, I. Alaaddin Keykubad'ın seçilmesi sırasında, Meclis Emiri Behramşah ve Beylerbeyi Seyfeddin Ayba, vaatlerde bulunma ve parlak şölenler düzenleme yoluyla, Kurultayı kendi çevrelerinde kenetlemeyi başarmışlardır.

"Devlet sarayının bu hamileri ve devletin yüksek ma-

7 Yazıcıoğlu Ali, III, 251.

8 Vl. Gordlevskiy. İz istorii vodopolzovaniya vı Konye. Zapiski İnstituta vostokovedeniya, t. II. str. 188 - 189.

kamlarının bu koruyucuları", iktidarı tam olarak kendilerinde alıkoymak istiyorlar, ve entrikalarla, kendi adamlarını yüksek görevlere getiriyorlardı. Örneğin vezirlik görevinden alınan Sahib Ata Osmancık'a sürüldüğü zaman (13. yüzyılda), diktatör Muineddin Pervane, onun yerine, damat Mecdeddin'i oturtur.

Feodallar, saray darbeleri düzenlemektedirler. Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan kandırılarak Aksaray'a çekilmiş ve boğularak öldürülmüştür. Bu cinayetin sorumlusu, erki sınırsız vezir Muineddin Pervane ve onun uysal suç ortağı, kısa süre sonra, vezirin eliyle öldürülen Niğde Emiri Şerafeddin Hatıroğlu'dur.

Ne var ki, sarayda, anlaşılan, bir muhalefet grubu, çıkarları büyük feodalların çıkarlarından oldukça ayrı olan yeni bir klik biçimlenmektedir. Bunlar arasındaki karşıtlık, özel olarak bir kıskançlığın zorlaması sonucu değildir; bu, kendine özgü bir feodal muhalefet grubudur; birinciler, "ulu" ve "kadim beyler" diye adlandırılınca, muhalefeti, Vakayiname'de yer yer adlandırıldığı şekliyle, "orta beyler" oluşturuyordu.

Genel olarak beyler, yüksek ve aşağı biçiminde ayrılıyorlardı, Vakayiname, bir yerde, "büyük av" törenlerini aktarırken "aşağı beylerin" ("aşağa begler"), ancak, sultandan sonra atış yapabildiklerini dile getiriyor. Burada, feodal düzen koşullarında doğal olan zorunluluklar ortaya konulmaktadır. Rus vakayinamesi, genç yaştaki Knez Svyatoslav'ın mızrağını drevyanlar yönüne savurduğunu ve yakınındakilerin bunu çarpışma işareti olarak anladıkları biçiminde bir öyküyü korumuştur.

Beyler, üç gruba ayrılmış mıydı, saptamak güç, ama feodallar zümresine muhalif duygularla dolu "orta beylerin" ortaya çıktığı kesindir. Bunlar yeni sivrilmişlerdir. Sultanın bir korkusu yoktur, çünkü zengin değildirler, ama sultanın gözüne girmişlerdir, büyük feodalların et-

kisini kırabilmektedirler, zaten kendilerini aşağıladıkları ve hor gördükleri için büyük feodallara hınç duymaktadırlar. "Orta beyler", sultanı korurken, kendilerini koruduklarını açıkça görüyorlardı.

Sultandan uzaklaşan feodalların taktiği değişiyordu: "Güçle elde edemediğin yerde kurnazlık yapacaksın". Onlar da, saray üzerindeki baskılarını sürdürmek için, her türlü çabayı gösteriyorlardı. Vakayiname[9], sultanın "şölene"[10] günde 30 koyun kestirdiği dönemde, Emir Seyfeddin Ayba Bey'in 80 baş, yani sultandan yaklaşık 3 kez fazla hayvan kestiğini anlatmaktadır.[11] O, böylece, giderek çevresinde, sarayda meydana gelen gizli konuşmaları, kendisine rapor eden omuzdaşlar topluyordu.

"Orta beyler" arasında, Türk olmayan, mülk sahibi hıristiyan prenslerden sultanın yanına geçen kişilere de rastlanıyordu. Toplumsal kökenleri, feodallara belki aykırı gelebilen "gulamlar" da burada bulunuyorlardı. "Yeni insanlar", yerli feodalların entrikalarına kayıtsız kalıyorlardı. Sultanın ilgisine değer vererek, bunlar, feodalların dolapları konusunda onu uyarıyorlardı. Örneğin, Sultan I. Alaaddin Keykubad'a karşı komplo hazırlandığı zaman (feodallar, sultanı boğmak ve tahta Key Feridun'u getirmek istiyorlardı), Emir Kamnenus ve Hokkabazoğlu Kamereddin sultanın gözlerini açmışlardır. Ama, Antalya'da, güçlü Ertokuş Bey'in yakınında bulunan sultan, bir zaman oyalanmış ve ancak, Kayseri'ye geçtikten sonra, şölen sırasında komplocularla hesaplaşmıştır.

Kamnenus, belli ki, Rumdur ve, adına bakılırsa,

9 Yazıcıoğlu Ali, III, 271.

10 "Şölen" burada başka anlam kazanıyor: Bu, sultanın sorunları için saraya gelenlere, daha Nizam ül Mülk (bkz: bölüm XXXV) tarafından yerleştirilen alışılmış ikramdır.

11 Koyun, Doğu'da ağırlama ölçüsüdür; ev sahibi konuğu onuruna akşamleyin kuzu keser, ve daha kısa süre öncesine kadar, Küçük Asya'da, sünnet nedeniyle yapılan törenlerde kesilen koyunların sayısı 500'e ulaşabiliyordu.

Komninler soyundan gelmektedir; Kamereddin'in aile lakabı ise, babasının "aşağı bir meslekten" ("hokkabaz") olduğunu göstermektedir; bununla birlikte, Selçukluların hokkabazları ünlüydü ve sanatlarıyla İstanbul'daki Bizanslıları hayran bırakıyorlardı.

Feodalların cüretkârlığı ve keyfiliği, giderek artıyordu. Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın veziri, Konya ve Aksaray arasındaki "Zazada" hanını inşa eden[12] Sadeddin Köpek, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i babasını öldürmeye kışkırtmış[13] ve ardından genç sultanın deneyimsizliğinden yararlanarak yüksekten bakan bir tutum takınmaya başlamıştır. Bu, erki sınırsız bir "naib", sultanın genel valisiydi. Sultan, sarayında bir tutsak gibi oturuyor, Sadeddin Köpek ise, onun yanına silahlı, kılıcını kuşanmış olarak giriyordu.

Gözü korkmuş olan Sultan, Köpek'i ortadan kaldırmak için Sivas'tan Karaca Candar'ı çağırtmıştır. Böylece, gene bir taşralı, (lakabının gösterdiğine göre muhafızlıktan gelen biri) sultanın koruyucusu olarak güçlü feodala karşı çıkarılmaktadır; taşranın küçük feodalı için, bu, hizmette ilerleme sağlayacak çok elverişli bir fırsat oluşturuyordu. Sonraları, "orta beylere" duyulan olumsuz duygular, dinsel bir ayırtıyla renklendirilmektedir. Moğol döneminde, dayanıklı savaşçılar olan müslümanlar, Selçukluların boyunduruğundan kurtulduklarına sevinen hıristiyanları korkaklıkla suçluyorlardı.

Feodallar arasındaki ayrılığı gören sultan, bundan ustalıkla yararlanıyordu. Feodalizmin doruğu en güçlü feodallar, devletin başkenti Konya'da toplanmıştı. Bu, sultanı rahatsız ediyordu. Bunların arasında, güçsüz ve otoritesiz kalıyordu ve istekle "taht kenti" Kayseri'ye çe-

12 Bkz: Abdulkadir Hamdizade (şimdi Erdoğan), "Türk Sözü" gaz. 1918, no: 54.

13 Halil Edhem, Kayseriye Şehri, p. 62, not. 1.

kiliyordu; burada, cesaretle "orta beylere" yaslanabiliyordu.

Sultan I. Alaaddin Keykubad'ı tahta geçiren eski hizmetli Emir Seyfeddin, bir zamanlar, sultanın kendisine bahçede söylediği sözleri anımsadığı ölüm saatinde, bu değişikliği fark etmiştir: "Yaşlı ağaçları sökmek ve yerine genç ağaçlar dikmek gerek".[14]

Bu şekilde, Rum Selçuklularında bir yönetim evrimi meydana geliyordu. Feodallarca baskı altına alınan sultan, vasilik altında bulunmaktan kurtulmak istiyor, onda, zorbalık yönetimi ya da yabanıl egemenlik biçimleri olan mutlakçılığa doğru eğilimler beliriyordu.

Yüksek orun sahiplerinin ve geçici yöneticilerin yazgısı değişkendi. Önceleri, komplolarından ve ihanetlerinden kuşkulanan sultanların kaprisi nedeniyıe, kelleleri uçuruluyordu. Sonraları, Moğol saldırısı, tutkularını ve doymazlıklarını daha da aşırı duruma getirince, birbirlerine karşı entrikalarda yok oluyorlardı.

Yüksek yöneticiler, iktidar savaşımı içinde, yurtlarını batkınlığa sürüklüyorlardı, ve başlangıçta Rükneddin'in yandaşı olan Muineddin Pervane ve, Sultan İzzeddin'i yüzüstü bırakan Sahib Ata gibi en iyi devlet adamları, bu günahı işliyordu. Sonraları, Konya, Selçuklular için parlaklığını yitirir. Burada, güçlü feodallar vardır; sultan, başkentten kaçar, ama feodalların ağır pençesi, onu, her yerde yakalamaktadır. Feodallar, kendilerini soyup soğana çeviren sultandan nefret etmektedirler.

Büyük zenginlikler feodalların ellerinde yoğunlaşmış olsa da, tarım ürünleri, değiş tokuş edilen ya da satın alınan mallar ve mamul mallar, savaş ganimeti, genellikle sultana gidiyordu. Sultanm evlenmesi durumunda, ya da başkentte bulunmadığı (Akdeniz kıyılarında geçirdiği) uzun bir süreden sonra dönüşünde, beyler ve naib-

14 İbni Bîbî, IV. 114.

ler, bunu, feodallara duyuruyorlardı, feodallar ise, sultanın sarayına armağanlar götürmek zorundaydılar.[15]

Vakayiname, Kayseri subaşısı Seyfeddin Abu-Bekr'in bölgenin sınırı olduğu anlaşılan Çubuk'ta sultanı karşılayarak uzun zaman boyunca biriktirdiği tüm varlığını ona sunduğunu yazmaktadır.[16] Sultanı kendi gözleriyle görmek mutluluğu feodala pahalıya mal olmuştur.

Sultan, gezisi sırasında, geçtiği her yerde, güzel erkek ya da kadın tutsaklardan, altın dolu keselerden, Türk ve Arap atlarından vb. oluşan armağanlar topluyordu. "Melikler", sultana değerli taşlar sunuyorlardı. Bağışlarla tükenmeye yüz tutan hazineyi zaman zaman doldurduğu bu gezileri, istekle gerçekleştiriyordu. Bir eliyle dağıtırken, o, yitirdiklerini kat kat fazlasıyla topluyordu.

Sultanın tahta çıkışı sırasında, zengin armağanlar sunuluyordu. Bu, merkezi hükümdarın, uyruğuyla, bağlı beyleriyle buluşması, feodalın mülküyle tanışmasıydı. Bu vergilere ya da haraçlara, görünürde bir yasallık verilmişti: Vakayiname dilinde, bu, "huzurda bulunma karşılığı yasallaştırılmış pay hakkı" ("hakk'ul kudûm") olarak adlandırılmaktadır.[17] Osmanlı döneminde "tebşiriye" ve "kudûmiye" şeklindeki iki tür vergi, anlaşılan, buradan doğmuştur.

Sultanın haraçları feodallar tarafından, fazlasıyla, durumları gittikçe kötüleşen köylülere ödetiliyordu. Perişan durumdaki köylüler, dayanılmaz bir zulüm altında bunalıyordu. Feodallar, köylülere, sultanın feodallara baktığı gibi bakıyorlardı.

Ülkede, zorbalık ve baskı egemenliği sürüyordu. Köylülüğün, —reayanın— haraçlardan şikâyetleri sonuçsuz

15 Emirlerin (Feodalların) sultana armağanlar vermesi, Doğu'da alışılmış bir olgudur. Örneğin bkz: F. Bernye'nin yazısı (İstoriya poslednih politiçeskin perevorotov vı gosudarstve Velikova Mogola. M. —L., 1936, str. 191).

16 Yazıcıoğlu Ali, III, 198.

17 Yazıcıoğlu Ali, III, 107.

kalıyordu; Nizam-ül-Mülk'ün sözünü ettiği "hakça vergi" (hall-i hak) her türlü ölçüyü aşıyordu. Selçuklular döneminde "taht kentleri"ne (Konya'ya, Sivas'a, Kayseri'ye) giden büyük yollar üzerinde, (kendine özgü kaleler olan) kuşatmalara dayanıklı kervansaraylar ve hanlar inşa edildiğine göre, ülkede güvenlik düzeni yerinde değildi; bu devlet düzenlemelerine, karşı duygular besleyen (bağımsızlığını yitirmiş olan Danişmendlerin yandaşları vb.) insanlar vardı; feodallar da, kuşkusuz, kargaşalardan yararlanıyorlardı vb..

Hoşnutsuzlar kesimi, belli ki, kulluktan ve seferlerden yorgun düşmüş köylülerden çıkıyordu. Bunların yitireceği bir şey yoktu; savaş sırasında, her şeyi yüzüstü bırakıyor, feodallardan kaçıyor ve "büyük ana yollara" çıkıyorlardı: Buralarda, kervanları soyuyorlardı. Soygunlar, kent pazarlarında da sürüyordu, ve alışılmış olgu haline gelmişti. Vakayiname yazarı Yazıcıoğlu Ali, Sultan I. Alaaddin Keykubad'ı ülküleştirerek onun hükümdarlık döneminin "altın çağ" olduğunu belirtmektedir: Pazarlarda ticaret huzur içinde yürüyor, insanlar, yaylaklarda huzur içinde çalışıyorlardı, yani her yanda bolluk vardı, köylüler ve esnaf rahat yaşıyordu. Ama, Sultan I. Alaaddin Keykubad döneminde böyleydi, genelde ise bir kural olarak, insanlar, güvensizlik içinde yaşıyorlardı. Herkes, varlığı ve bir parça toprağı için korku duyuyordu.

Sonraları, Osmanlı döneminde de durum böyleydi. Lami (16. yüzyıl), "Latifeler"inde, günlük yaşam betimlemesi yaparken, toprak sahibi bir şeyhin tarlasını "müridlerinin" beklediğini anlatmaktadır. Anlaşılan, hırsızlık geniş çapta yaygındı.

YEDİNCİ BÖLÜM

Feodalların "tabi"leri - Köleler ve Bunların Yaşamda Rolü - Mülk Sahibi Köylüler ("dehkanlar") ve Irgatlar ("ekiciler") - Baba İshak - Baba İshak'ın Yönettiği Köylü Ayaklanması

Doğallıkla, feodallar ile köylüler arasındaki sınıfsal çelişkiler keskinleşiyordu; feodallar, her dakika, baskıların umutsuzluk noktasına getirdiği köylülerin kendilerine karşı ayaklanmasını bekleyebiliyorlardı. Sakınma önlemleri alan feodallar, tahkim edilmiş yerlerde, kalelerde yaşıyorlardı.

İç güçlüklere, bir de dış düşmanın eklendiği Moğol döneminde, örneğin, Sahib Ata'nın soyu ("Sahibata oğulları") Afyon Karahisar'da, bir dağın doruğunda kurulu kalede oturuyorlardı.

Feodalın toprakları üzerinde, bir bölümüyle de, feodalın sultandan aldığı gibi, feodaldan toprak parçaları

alan, feodalın akrabaları, ona yakın kişiler olan özgür insanlar oturuyordu; bunlar, feodallara bağlı "tabi"lerdi. Ama, bundan başka toprak, özgür çalışma (köylü emeği) ve köle çalışmasıyla (tutsakların emeği) işleniyordu.

Ne var ki, üretimin temeli, köylülerin emeğiydi; kölelik ise, en başta, ev yaşamında önemini sürdürüyordu.

Dinsel feodalların işleri iyice düzenindeydi; bunların topraklarında da köylüler oturuyordu, ama ayrıca, belli ki, şeyhlerin çırakları olan "müridler" de dinsel feodallar için çalışıyordu. Dinsel tarikatın üyesi olan (sıradan) mürid için bedensel çalışma, bir zanaatta uğraşma zorunluydu. Feodal şeyhler, müridler üzerindeki manevi etkilerinden yararlanarak bunlardan bedava işgücü yaratabiliyorlardı,[1] müridler, çalışmayı, "hikmetli"nin verdiği bir ders, tanrıya hizmet olarak görüyorlardı.

Askerî seferler, canlı işgücü yedeklerini, sürekli olarak bütünlüyordu; savaş ganimeti olarak bu güç, feodala ucuz, bedava veriliyor, ve tutumsuzca harcanıyor, çabucak azalıyordu. Fethedilen kentlerin ve bölgelerin halkı (çoğunlukla hıristiyanlar), köle topluluğuna dönüşüyor, kalabalıklar halinde, ülke içinde oradan oraya sürülüyordu.

Sudak'ı ele geçiren komutan Çoban Bey, Kırım'dan Kastamonu'ya ve Sinop'a ve, olasılıkla, Oğuzların merkezi Boyabad'a,[2] yani kendi yurtluklarına, partiler halinde tutsaklar göndermiştir.

Savaştan sonra, kentlerin pazarlarını, köleler ve tutsaklar dolduruyordu: Bunlar, hem Kıpçak bozkırlarından, hem Akdeniz kıyılarından getiriliyordu. Ama, barış zamanında da, köle akını daima sürüyordu; köle ticareti büyük kârlar sağlıyordu.

1 Bkz: A. Malçanov'un ilginç gözlemleri (Sobraniye vostoçnıh rukopisey V. L. Vyatkina. Trudı Gosudarsvennoy publiçnoy bibliotekl Uzbekskoy SSR, t. I, Taşkent, 1936).

2 "Boyabad" adına "boy" sözcüğü girmiştir.

Abulfeda'nın[3] yazdığına göre, Akdeniz kıyısında, Antalya yakınında yaşayan Türkmenler, hıristiyan çocuklarını kaçırıyor ve bunları müslümanlara satıyorlardı; burada, kuşkusuz, ülke dışına, Mısır'da bir yerlere, Memlüklere satış söz konusudur. Ama, kolay zenginleşme sağlayan bu uğraş, ülke içinde de ileri boyutlardaydı.

B. de la Brokyer, Fransa'ya dönüşünde, yolu üzerinde, Macaristan'da bir yerde, askerlerin ele geçirdikleri hıristiyan tutsakları, boyunlarından birbirine zincirleyerek, Edirne'ye satmaya götürdüklerini görmüştü, bir halk türküsü de, tutsağın elleri arkadan bağlanarak yaban ellere nasıl götürüldüğünü canlı biçimde betimlemektedir.[4]

Bir köleyi, dış görünüşü hemen belli ediyordu: Kulağına halka takılıyordu,[5] şair Nizami de, köleyi böyle canlandırıyor; saçları kırpılmış ya da usturaya vurulmuş oluyor, giysi yerini tutan bir çul taşıyordu;[6] görünüşü, belli ki, acmasıydı, ve eğer sahibini bırakarak kaçarsa, bu hemen göze çarpıyor, ve yol üzerinde herhangi biri, "kimliğinin araştırılması için", onları kolayca alıkoyabiliyordu.

Feodallar, bu insanları, evlerinde, askerî tımar toprağı tarlalarında çalıştırmak için alıyorlar, onları her anlamda sömürüyorlar, birbirlerine armağan ediyorlardı vb.. Köle, tümüyle sahibinin malıydı, sahibi onu istediği gibi kullanırdı. Ağır işler kölenin üzerindeydi; maden ocaklarında onlar çalışır, mezarları onlar kazarlardı (toprak kazmak ise o, zamanlar utandırıcı bir işti).

Sonraları, Ahmet Refik'in belgelerinde görüldüğü gi-

3 Georgraphie d'Aboulféda (çev. St. Guyard), II. 134.

4 Fr. Giese. Erzählungen und Lieder aus dem Vilajet Qonjah. Berlin — New York, 1907, no: 6, p. 34.

5 Farsça, köle, şöyle adlandırılıyor: "Halka beguş".

6 Daha sonraları, Osmanlılarda da böyleydi. 17. yüzyıl sonunda, Türklerde tutsak bulunan Y. Streys (Trl Puteşestviya. M., 1935, str. 112), giysilerini soyduklarını, saçlarını kestiklerini ve yalnızca ince keten iç donuyla çıplak olarak kürek başına oturttuklarını anlatmaktadır.

bi, maden ocaklarında çalışmaya "yürükler" (Küçük Asya göçebe Türkleri), Küçük Asya fatihleri Oğuzların torunları yönlendiriliyordu. Maden ocaklarında, hükümetin güvenilir acentaları olan "eminler" bulunduğuna göre (bk. belge No: 224) madenleri devlet işletiyordu.

Siyah halayıklardan (harem ağaları, kadın ev hizmetçileri, dadılar vb.) oluşan köleler kurumu, Türkiye'de, 19. yüzyıla değin sürmüştür. Bununla birlikte, Küçük Asya feodal toplumunun ekonomi sisteminde, bu, artık bir kalıntıydı. En azından, Selçuklular devrinde büyük üretim gücü olarak köleler üzerine bir işaret bulunmamaktadır.

Hazer denizinin güney kıyısından ya da Orta Asya'dan, tüccarlar da, köle getiriyorlardı. Bunlar sultanın hassa birliğine giriyor, bazan tahtın basamaklarına değin yükselen "gulamlar", bunlar içinden devşiriliyordu.

Dışardan getirilen ya da yerli genç ve güzel köleler arasından saray hizmetçileri ve maiyet görevlileri seçiliyordu; bunlar, şölenlerde konuklara yiyecek ve içki sunarak hizmet ediyorlardı. 14. yüzyılda, İbni - Batûta, Sultan Birgi'nin sarayında ipek giysiler giymiş yirmi kadar düzgün biçimli Rum hizmetçi görmüştür; saçları buklelerle aşağı dökülmüş, tenleri karbeyazıdır, yanaklarında bir allık oynaşmaktadır.[7] Bunlar Küçük Asya'nın yerli "gulamlarıydı".

Küçük Asya'daki gezisi sırasında, İbni - Batûta'nın sık sık köle bulundurması gerekmiştir; kimi zaman, ona, İzmir'de bir cüce armağan ederler, kimi zaman yol boyunca hizmetleri için bir Rum (Nikolay ya da Mihail) satın alır; Ayazlık'ta (bugünkü Selçuk), genç bir Rum kadın için 40 altın dinar ödemiş, Balıkesir'de köle Margarita'yı satın almıştır.

İbni - Batûta'nın ödediği fiyat ne kadar göstergedir,

7 İbni Batûta, II, 303.

belli değil. O, armağanlarla ve bağışlarla yaşıyordu, ve büyük tutar ödediğini söylemekle, anlaşılan, kölenin üstün niteliklerini vurgulamak istiyordu.

Sultan II. Murad'ın ordusuyla birlikte bulunan tarihçi Âşık Paşazade, 100 akçeye güzel bir çocuk satın almıştır, bu, belli ki, ucuz bir fiyattır, ama, kuşkusuz, iki yüzyıl içinde akçenin değeri de düşmüştür.

Savaştan sonra, tutsakların fiyatı düşüyordu.

Kral II. Levon'a karşı, Ermenistan üzerine yapılan sefer sırasında, "hesaba gelmez, sayısız ganimet" ele geçirilmişti. Her şeyin götürüldüğü ve ilk fiyatların geçerli olduğu Kayseri'de, güzel bir Ermeni (erkek ya da kadın) tutsak 50 akçeye satılıyordu. Bu, kışın, sert soğuklarda, (Küçük Asya'da etine büyük değer verilen) bir kekliğin fiyatından daha yüksek değildi.[8]

Emir Seyfeddin'in masasına gelen lezzetli bir yemeğin şişirilmiş fiyatı, sofra hizmetçisi olarak atanabilen bir insanın düşük fiyatına eşitti.

"Tezkere"de (bibliografik yazın sözlüğü), "İskendername" yazarı şair Ahmedi bölümünde, onunla Timurleng arasında, hamamda geçen cesur bir konuşmadan sözedilmektedir. Timur'un, dünya fatihi olarak kendisine ne değer biçtiği yolundaki sorusuna, Ahmedi, aslında yalnızca üzerindeki giysinin para edeceği karşılığını veriyordu. Bu öykü, tutsaklığın alışılmış insan yazgısı olduğu ve köle insanların metelik yerine konulmadığı sert savaş ortamını yansıtmaktadır; bir parça ipek, Küçük Asya'ya getirilmiş herhangi kumaş, insandan daha değerliydi.

Tarihsel gerçekliği olmadığı sanılan (sonradan Nasreddin Hoca'ya bağlanan) bu fıkra, 15. yüzyılda devletinin yıkılmasıyla aşağılanan Osmanlının ulusal özsaygısını avutmaktadır.

8 Yazıcıoğlu Ali, III, 188.

Selçukluların gelişinden önce, Küçük Asya'nın hıristiyan yerli halkı (Rumlar, Ermeniler), Bizans'a bağlıydılar. Roman Diojen'i yenen Alparslan'ın ardılı Sultan Süleyman Kutılmış (11. yüzyıl sonunda), bir toplumsal reform gerçekleştirdi: O, Küçük Asya'daki büyük yurtluklarda çalışan köleleri ve toprak kölelerini özgür ilan etti, ve bunlar kitleler halinde islâma geçmeye başladılar. Daha sonraları da Selçuklular, Bizans köylülerini,bu yolla kendilerine çektiler.

Siyasal değişiklik, özellikle, Oğuz (Türk) tabakasının henüz ince, yönetim aygıtınınsa zayıf olduğu başlangıç döneminde, (ekonomik) kolaylıklar getirdi. Şeriatı izleyen müslümanlar olarak Selçuklular, hıristiyanlardan yalnızca genel vergi olan "haraç" almakla yetiniyorlardı, bu nedenle, köylüler, isteyerek Selçuklulara yaklaşıyorlardı. Küçük Asya'da toprak alanlarının tümüyle sahiplenilmesi yavaş yürüyordu. 14. yüzyılda, Küçük Asya'da dolaşan İbni - Batûta'nın yolu, Osmanlı "beyi" Orhan'ın topraklarındaki İznik yakınında Huonik kentine düşmüştü; burada, "Rumları yönetenlerin oturduğu yalnızca bir müslüman ev vardı"[9], yani kentte, Türk olarak, yalnızca yöneticiler bulunuyordu.

Eğer Prens, topraklarını gönüllü teslim etmişse, yönetimin değişme anı sağlıklı olarak tatlıya bağlanıyordu; o durumda, halk, kişisel özgürlüğünü koruyor ve yaşam eski akışını sürdürüyordu. Ama, eğer Oğuzlar, direnişle karşılaştılarsa, halka, Antalya'da olduğu gibi davranıyorlardı. Burada, günler boyunca, baş kesme kırımı ("kırgun") sürmüş, kan seli ovadan denize ulaşmış, ve ancak bundan sonra, askerler, kılıçlarını kınlarına sokmuş, ama beş gün talan yaparak halkı soyup soğana çevirmiş ve köle yapmak üzere kaçırmışlardı; ancak altıncı gün, merhamet ("aman") gösterilmiş ve sağ kalanlar ev-

9 İbni Batûta, II, 329.

lerine dönebilmişlerdi.[10]

Küçük Asya'nın Bizans halkı içinden özgür insanlar ve köleler yaratılmış olan ortamı işte budur.

Feodallarm toprağını işleyen, kişisel bakımdan özgür köylüler, bir feodaldan diğerine geçme hakkına sahiptiler. Ama, durumları her yerde aynı olduğuna göre, onlar, bu ayrıcalıktan vazgeçiyor ve eski yerlerinde, aynı patronun yanında kalıyorlardı.

Ancak, tarlaları perişan eden savaş, köylüleri, her şeyi terketmeye, kendilerine başka feodallar yanında daha iyi topraklar aramaya zorluyordu. Toprak sahibi köylü, yersiz yurtsuz sığıntıya dönüşüyordu. Bu alışılmış bir olguydu.

Sultan I. İzzeddin Keykavus, Sinop'u kuşattığı zaman, ne öküzü, ne toprağı, ne suyu bulunan ("çiftsiz, yersüz, susuz") tarımda yerleşik halk hıristiyan köylüler, reaya, ("reayat")[11] yani yersiz ırgatlar, Sinop bölgesinden kaçtılar; ama daha sonra, naibler, onlara sürme ve ekme işleri için öküzler sağlayınca, köylüler eski yerlerine geri döndüler ve tarımla uğraşmaya devam ettiler. Başlangıçta, Celâleddin Muhammed'in (Hürzem 1218'de Cengiz Han tarafından işgal edilmişti), sonra Moğolların saldırmaya başladığı 13. yüzyılda,Küçük Asya'nın doğusunda (Ahlat'ın doğusunda) uzanan topraklar terkedilmişti.[12]

Bu yüzüstü bırakılmışhğı gören hükümet. Ahlat çevresinde habersiz kaybolanlarla ve öldürülenlerle ilgili sa-

10 Yazıcıoğlu Ali, III, 85.

11 J. H. Mordtmann'ın (Z. D. M. G., Bd. 68, p. 138, not.) belirttiği gibi "reaya" sözcüğü ancak 18. yüzyılda yalnızca hıristiyanlar için kullanılmaya başlanmıştır, daha önce din ayrımı gözetilmeksizin köylüler için kullanılıyordu. Uzun süre "reaya" kentlinin karşıtı, yani köylü olarak alınmaktadır; bkz: "reaya" sözcüğünün "Türk" sözcüğü yerine kullanıldığı sultan I. Mehmed'in "Kanunname"si (Fr. Kraelitz - Greifenhorst, op. cit., pp. 21-35). Koçubey, Hacı Kalfa ve diğer 17. yüzyıl Osmanlı yazarları "reaya" kavramına böyle bir içerik katmaktadırlar (bkz: V. Smirnov. Kuçibey Gomurcinskiy, str. 77, prim. 1, ayrıca, str. 209).

12 Yazıcıoğlu Ali, III, 138.

yım yaptı, İbni Bîbî'nin anlattığına göre, feodallar "dehkanları" "dihkan" ve "ekicileri" ("mezari") "suya ve toprağa" çağırdılar, onlara tohum, hayvan verdiler ve yükümlülüklerden bağışladılar. Kalelerin yöneticileri —zulüm yapan toprak sahipleri— yerlerinden alındı, gelirleri ve giderleri kaydedildi. Bunları duyan "ezilenler" ("minezzi'can") ve "sığıntılar" ("müteferrikan"), Ahlat'a, eski ocaklarına döndüler, ve çevrede kısa zamanda bolluk başladı.[13]

Toprağa yerleşik köylülerin iki türü böylece beliriyordu; anlaşılan, küçük toprak sahibi, ve herhalde özgür köylüler (Raşideddin'de sözcük bu anlamda kullanılıyor) olan "dehkanlar" ve ortakçı olarak çalışan, yani işlemeye ve ekime kişisel emeğini koyan, ama feodalın üretim araçlarını ve hayvanlarını kullanan kişiler olan "ekiciler".

Büyük zenginlikleri elinde bulunduran feodallar karşısında köylüler, yoksul sınıfı oluşturuyordu, vakayinamede bunlar için çoklukla "fukara" ("fukara") terimi kullanılmaktadır.

Ayrıca, Küçük Asya'yı baştan başa yığınlar halinde dolaşan göçebe Türkler, "yürüyüş halindeki bu halkın" aralıksız gelgit tablosunu yaratıyordu. Hayvancılıkla uğraşan bu Türkmenler (Oğuzlar), küçük çapta yerleşik köylü ekonomilerinin fonu üzerinde ağır basıyordu.

Onlar, tarla ekmek için konaklıyorlardı, yani ürünü kaldırınca gidiyorlardı. Toprak işlemeyle, özellikle kendi tüketimlerini karşılamak için uğraşıyorlardı, bütün ilgileri hayvancılığa yönelikti.

Marko Polo, Küçük Asya'da, Türkmenlerin dağlarda ve ovalarda, hayvancılıkla uğraştıkları için, serbest otlak bulunduğunu bildikleri her yerde yaşadıklarını belirt-

13 İbni Bîbî, IV, 187.

mektedir.[14] Marko Polo'nun 13. yüzyılda gözlemlediği bu durum, 20. yüzyıla değin sürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra, daha 20. yüzyılın 20'li yıllarında Kemal Atatürk hükümeti, Yürüklerin sürekli yerleşim yerine bağlanması konusunda buyruk yayımlamıştır. Yürüklerin sürekli yer değiştirmesi, ensonu, böylece yasaklanmıştır.

Köylülük hukuksal bakımdan serfleştirilmiş miydi? Açık bir yanıt için, benim en azından, doğrudan tanıtlarım yok. Ne var ki, mantık yardımcı oluyor. Köylülük, "toprağa bağlanma" koşullarını gönüllü olarak hazırlamış, 14. yüzyılda, bu, Gazan Han tarafından yasalaştırılmış ve Ahmed Refik'in belgelerinden görüldüğü gibi, daha sonra (16 - 17. yüzyıllarda) gerçekleşmiştir. Kaçak köylülerin geri dönmesi zorunluydu. Ayrıca, Niğbolu sancağı "kanunnamesi"nden bilindiğine göre, kaçak bir köylüyü, sahibi, 10 yıl boyunca arayabiliyordu.[15] Moğol yasalarında, bu süre, 30 yıl olarak belirlenmektedir. Burada, zaman farkına göre süre değişmesi de ilginçtir; Türkler'de bu sürenin azalması (Avrupa Türkiye'sinde), toprak mülkiyetinde çok daha sağlam biçimlerin varlığını kanıtlamaktadır. Zaten, kaçan köylünün geri döndürülmesine ilişkin maddenin Türk yasalarına dolaysız olarak Moğollardan geçtiğini düşünmek güç olurdu; en büyük olasılık, bunun Selçuklulardan aktarılmış olmasıdır.

Türkiye'de köylülüğün serfleştirilmesi (15. yüzyılın birinci yarısında), Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'in esinleyip yükselttiği başkaldırının bastırılmasından sonra tamamlanmıştır; köylülüğün gücünü gören hükümet, köylüleri feodalların tam gözetimine teslim etmek zorunda kalmış, köylü ayaklanmaları böylece önlenmiş, en azından, uzun bir süre için, hükümete karşı tehlikeli

14 Puteşestviye Marko Polo, çev. İ. Minayeva, red. V. Bartold, str. 26.
15 Jos. Hammer, op. cit., I. 304.

olmaktan çıkmıştır.

Küçük Asya'da köylülüğün ekonomik durumu konusunda, Vakayiname, doğal olarak, susuyor. Köylülerin hangi yükümlülükleri taşıdıkları belli değildir ama onlar, ağır yükümlülükler taşıyorlardı. Patron, toprağa ve suya çağırdığına göre, yalnızca toprak üzerinde değil, su üzerinde de hak ona aittir. Onun toprağı sulanıyordu ve sulama sistemi her yıl onarılmak zorundaydı. Her şeyi su çözümlüyordu, su, feodala güç veriyor, köylü de, ister istemez, ona baş eğiyordu.

Yarı göçebe bozkır insanından, büyük baş hayvan ve özellikle koyun vergisi alındığı varsayımı doğaldır.[16]

Sultan II. Mehmed'in "Kanunnamesi"nde görüldüğü gibi, Küçük Asya'da, göçebe boylar (Yürükler), ocak vergisi salarlık,[17] ve arpa, yulaf, darı gibi tahıllardan ondalık anlamındaki yıllık vergi "aşar" ödüyorlardı (Türkmen, Özbek, Kazak gibi Türk dillerinde vergi kavramı "sal" köküyle ifade edilmektedir).

Sonraları "salarlık" ya da "salariye" vergisi, "aşar" vergisiyle aynı anda alınıyordu. Bu, yemlik vergisiydi.

Yükümlülükler konusundaki yargılar, bir dereceye kadar, karşılaştırma yoluyla oluşmaktadır. Daha geç dönemde, Türk boyları (Orta Asya'da), toprağa yerleştikleri zaman, kimi, ürünün onda birini (Hürzan şahına) ödüyor; kimi, büyükbaş hayvan vergisi veriyor; kimi, kuş ya da "nuker" ("hizmetçi ya da muhafız") sağlıyordu;[18]

16 Daha Uygur bölgelerinde rastlanan Moğolların koyun vergisi —kupçur— (yüz koyunda bir koyun), Küçük Asya'da, Sultan II. Mehmed'e değin sürmüştür; Raşidü'd Din'e göre, kupçur, yılda iki kez alınıyordu.

17 Fr. Krelitz (Kanunname Sultan Mehmeds des Eroberers. M. O. G., I, p. 24, not. 1) terimi yanlış bir yaklaşımla, Farsça "salar" —başkan— sözcüğüne bağlıyor. P. Melioranski, (Dokument uygurskovo pisma sultana Omar Şeyha. ZVO, t. XV, str. 06) ayrıca "salgıt" (vergi) sözcüğünü aktarıyor. Ayrıca krş. Hiv'de "salgit" toprak vergisidir. (P. İvanov. Arhiv hivinskih hanov. Zapiski İnstituta vostokovedeniya, t. VII. str. 13.).

18 V. Bartold. Oçerk istorii turkmenskovo naroda, str. 45.

burada, artık, örgütlenmiş müslüman vergisi ("aşar"), erzak haracı ve çalışmayla ödeme yükümlülüğü sözkonusudur.

Karşılaştırma için bir başka örnek: 1184 yılında Suriye'de bulunmuş olan İbn Cubeyr, Haçlıların topraklarında yaşayan müslüman çiftçilerin ürünün yarısını teslim ettiklerini, kişi başına 15/24 dinar (bir dinar yaklaşık 5 rubledir), meyve ağaçları için de küçük bir vergi ödediklerini yazmaktadır. Onlar kendi yazgılarını, müslüman beylerin yönetimi altında kalan kardeşlerinin yazgısından daha iyi buluyorlardı.[19]

Böylece, görülüyor ki, çiftçinin işlediği toprak vergilendiriliyor; ayrıca, kişi başına vergi ya da ocak vergisi ödüyordu.

Selçukluların kendi üzerinde merkezi hükümranlığını (egemenliğini) kabul eden Kir Aleksis, vergisini, aynı zamanda "süt" ürünleriyle ("mahlubat") ödüyordu.[20] Buradan, Küçük Asya'da, köylülerden aynı vergi alındığı ortaya çıkmaktadır.

Sınırları koruyan (ve asker veren) Oğuz boyları, saraya, çoğunlukla ayni (koyun) şekilde yıllık armağanlar yolluyorlardı, ama akınlar sırasında, hıristiyan komşulardan ele geçirilen değerli ganimatten de pay ayrılıyordu.

Doğuda yaygınlaşmış olan, halk için bu ağır gelenek, Osmanlılara da geçmiştir. Bayramlarda, aile kutlamalarında, sultan, yalnızca paşalardan değil, esnaftan da, at, kumaş, mamul eşya gibi zengin armağanlar alıyordu.

Savaş zamanında, her iki tarafta, sınır bölgesi halkına, vergi bağışıklığı uygulanıyordu; ülkeyi yıkan savaşlardan sonra da bağışıklıklar sağlanıyordu. Aynı şekilde, örneğin, maden ocaklarının işlenmesi, yolların ve köprüle-

19 V. Bartold, Musulmanskiy ministr - filosof epohi krestovıh pohodov. Vostok. kn. 4, str. 136.

20 Yazıcıoğlu Ali, III, 187.

rin yapımı ve onarımı yükümlülüklerinin devlet tarafından yüklendiği köy halkının durumu da, vergi indirimleriyle dengeleniyordu.

Barış zamanında, köylülük, hukuksuzluğa ve baskıya sessizce dayanıyordu, ama feodal sınıfın temsilcisi safyürek vakanüviste, her yanda sessizlik ve bolluk varmış gibi görünüyordu. Ama, köylülüğün esenliği, kuşkusuz, görüntüsel, düşseldi. Feodalların toprağı üzerindeki köylüler bunalıyorlardı. Bu, ağır, köleci bir çalışmaydı.

Selçuklular döneminde, özgür kesim —sipahiler, ve genel olarak asker kitlesi— savaşa, bir kazanç aracı olarak bakıyorlardı. Konaklama görevleri, arabalar, askerî donatım sağlama yükümlülükleri büsbütün ağırdı ve köylüleri batkınlığa sürüklüyordu. Devlet stokları konusunda Nizam-ül-Mülk'ün salık verdiği önlemlerin gözetildiği kuşkuludur,[21] kişinin maddi varlığı ve onuru çiğneniyordu. Devletin dış düşmanların kesintisiz saldırılarından ve sınır beylerinin keyfiliklerinden ve baskılarından zarara uğrayan sınır bölgelerinde, sık sık, köylü ayaklanmaları çıkıyordu; halkın alt tabakaları devrimcileşiyordu. Böyle ayaklanmalardan biri, köylülerin öfkesinin dışa vurduğu, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in hükümdarlığı zamanında meydana gelmiştir.

1239 yılında, derviş Baba - İshak'ın başını çektiği eylem, açıktır ki, toplumsal nitelik taşıyordu. Bu başkaldırı, Vakayiname'de, kuşkusuz, köylülüğün sınıfsal düşmanı olan taraflı bir gözle ortaya konulmuştur.

Baha İshak, bilisiz Türklerin iç dünyasını kavrayan bir büyücü, sahtekâr biri olarak betimlenmiştir. Vakayiname, köylüleri, sessiz erinci içinden, ancak, büyücülüğün çıkarabildiğini, safça sezdirmektedir.[22]

21 Krş. 19. yüzyıl eşiğinde, Karabağ hanlığında alınan vergiler (Kolonialnaya politika rossiyskovo tsarizma vı Azerbaycane, M. —L., 1936, ç. I. str. 11).
22 Yazıcıoğlu Ali, III, 263, 270.

Baba İshak, Fırat nehrinin sağ kıyısında (kadim Urfa'nın kuzeyinde), eski bir Suriye kenti olan Samosata'nın ticaret bölgesi Kefersud doğumluydu.

Bizans'ın tersine, Suriye, çoktan beri, Küçük Asya halklarının güvenini kazanmıştı; Ermenilerin tinsel kültürü, Suriye kökenliliği açıkça belirgin izler taşıyordu. Örneğin, Küçük Asya'da, Ermenilerin yerleştiği bölgelere bitişik topraklarda, Bizans'tan gelen (tinsel bakımdan) kurutucu ve (ekonomik bakımdan) ezici baskıya karşılık olarak, Suriye'ye geleneksel bir eğilim vardı.

Samosata, insanlığın düşünce tarihinde büyük rol oynayan bir dizi kişi çıkarmıştır.

Katı dinsel öğretiden sapmış olan Mitra'lar, müslümanlar, "Tanrıların Yüce Annesine" tapınma temsilcileri, burada, Mezopotamya'dan, İran'dan, Hindistan'dan gelen yolların bu kavşağında yüzyüze geliyorlardı. Ayinlerin ve törenlerin bol çeşitliliğini gören insan, inancını yitiriyor, yığınların kolaylıkla kandırılabilirliğine gülerek bakıyordu. "Antik çağ Volteriyeni" Lukian (İ.S. II. yy) ve dualist Palos mezhebinin kurucusu Pavlos (İ.S. III. yy) Samosata'dan çıkmışlardır. Bu ikincisi, başlangıçta Küçük Asya'da güçlenmiş, uzun bir aradan sonra değişime uğramış olarak Bizans İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarına, oradan, Bulgaristan üzerinden Moskova'ya geçmiştir.

Samosata, Selçuklular tarafından ele geçirilince, ilişkiler güçlenmiş, Baba İshak da Küçük Asya'ya geçerek düşüncelerini özgürce yaymaya başlamıştır. O. Selçuklular devletinin yapısında örülü çelişkileri, hemen kavramıştır.

Niyetleri düşmanca olan tarihçiler, feodal sınıfın temsilcileri, başkaldırının önderinden, özverili dava adamı maskesine bürünen dinden sapmış biri olarak sözetmekte, yani savaşımın toplumsal anlamını suskuyla ge-

çiştirerek, her şeyi dinsel ayrılıklara indirgemektedirler. Dinsel bakış açısından var olan düzeni reddeden kişi, sapmış, başka anlayıştan görüşler taşıyan biri olmak durumundadır ve gerçekten de öyleydi.

Doğu kaynaklarından yararlandığını yazan Hüsameddin, Baba İshak'ın başında bulunduğu hareketi, geniş şekilde düşünülmüş bir Rum (Bizans) entrikası olarak görmektedir.[23] Buna göre, Baba İshak güya dış görünüşüyle islâmı kabul etmiş, Komninler soyundan bir Rum'du; Sadeddin Köpek sözde onun adamıydı ve her türlü desteği sağlıyordu vb., ama tüm bunlar dayanaksız ve kuşkuludur. Bununla birlikte onun hıristiyanlıkla uzak bir ilgisi vardı; hıristiyan tarihçileri, Baba İshak'ın dedesinin Süleymaniye'li ve Nesturi mezhebinden olduğunu, islâm dinine girerek Samosata'ya geldiğini yazmaktadırlar.

Adının da gösterdiği gibi, Baba İshak, bir "baba" idi. Oğuzlar arasında, şii görüşlerini yayan "baba"lardan biri olan Baba İlyas Horasanî'nin müridiydi,[24] Cenabi'den yararlanan Hammer, tutsak alınan Baba İlyas'ın sultanı hayran bıraktığını, bu yüzden, incinen Celâleddin Rumi'nin ve sofu mevlevilerin sultandan uzaklaştıklarını belirtmektedir.[25]

Baba İshak'ta, köklü bir ayrılıkçı protestanlık temeli üzerinden, islâm sekterliği, yaprak yaprak dökülüyordu, o, bir "harici" idi. Ama çok okumuştu, hadisleri iyi biliyordu. (İbni - Bîbî onun "Rivayedar"ından sözetmektedir).[26]

Baba İshak'ın öğretmeni Baba İlyas, Amasya'da yaşıyordu. Tarihçi Âşıkpaşazade'nin bildirdiğine göre, bura-

23 Amasya tarihi, İstanbul. 1329 - 1332, II, 363.

24 Bu başkaldırı konusunda tüm kaynakları gözden geçirmek ve öğretmen Baba İlyas'ın ve çırak Baba İshak'ın rollerini ayırmak gerekirdi (bkz: F. Köprülü, Anadolu'da İslamiyet. p. 56. — Aynı Yazar. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, ss. 232 - 234).

25 G. O. R., I. 52.

26 İbni Bîbî, IV, 227.

ya, Baba İlyas'a, Hacı Bektaş uğramıştı,[27] Ermeni dönmesi ve Karamanoğlu hanedanının kurucusu Nur Sufi, Baba İlyas'ın düşüncelerini benimsemişti.[28] Türkmen "Kızıl hoca oğlanları"nın karargâhı da, bir zaman, burada bulunmuştu. Bunların lakabı, sanki, "sapmış hocaların" ("Kızıl hocalar")[29] izleyicileri olduklarını göstermektedir. Burası, genellikle, dinsel muhalefetin eski bir merkeziydi. Sonraları, 14. yüzyılda, Amasya yakınındaki Sunus'ta,[30] Şaman yansımalarını sürdüren müslüman tarikatlarından birinin kurucusu Ahmed Rufai'nin torunları yaşıyordu. Baba İshak da burada yerleşmiştir.

Baba İshak, sürü güdüyordu, o, belki, tutsak düşmüş ya da herhangibir feodalın hizmetine girmişti. Sade, özverili bir yaşam biçimi sürdürüyor, köylüler arasındaki anlaşmazlıkları çözümlüyor, karı kocaları barıştırıyordu. Bütün bunlar, köylüleri, ona ısındırmış, ve sonraları, izlendiği sıralarda sultanın ordusundan gizlenmesine yardımcı olmuştur.

Baba İshak'a düşmanca niyetler güden Vakayiname'nin de vurguladığı bu olumlu çizgilerin (çobanlık, yalnız yaşam, barışseverlik) ardında, ağırbaşlı, bir zaman yeraltına çekilmiş, ama önündeki amaca ulaşmak için dirençle çabalayan bir insan gizlenmektedir.

Baba İshak'ın planı genişçe düşünülmüş, tasarlanmıştı. O, başkaldırı ateşini devletin sınır bölgelerinde (o arada, yurdu Suriye'de) yani eskiden beri merkezkaç güçlerin etkin olduğu yerlerde tutuşturmuştur. Celâleddin Hürzemşah'ın düşmesinden sonra Küçük Asya'yı doldu-

27 Aşıkpaşazade. Tarih (İstanbul yayını), s. 207.

28 J. Hammer. G. O. R., I, 195 (Cenabi'den alıntı).

29 Aşıkpaşazade, s. 212.

30 Şimdi, burası, Tokat iline dahildir. "Melik Danişmend Söylenceleri"nde "Harsanusiye" kentine rastlanmaktadır (sözcüğün ikinci bölümü, anlaşılan, "Sunus" ile bağıntılıdır); bugün bu kent "Niksar" olarak adlandırıldığına göre, buranın, V. D. Smirnov'un (Mnlmıy turyetskiy sultan ZVO, t. XVIII, str. 33) sandığı gibi Toros Hersonesi olduğunu düşünmek güçtür.

ran Türk boyları da, onu içtenlikle destekliyorlardı. Belki, komşu Eyyûbiler de, öç sevinci duyarak, Selçukluların içinde bulunduğu siyasal güçlüklerden yararlanmak istiyorlardı.

Kaynaşmalar başlangıçta, sınır bölgeleri boylarını sardı, onlardan batıya, Malatya ve Sivas üzerinden Tokat'a ve Amasya'ya sıçradı. Buralarda ise, daha önceden, uzun süre hazırlık yapılmıştı: Köylüler, erdemli bir insan olarak Baba İshak'ı tanıyorlar ya da duymuşlardı; Baba İshak'ın kişiliği, buralarda büyük çekiciliğe sahipti.

Baba İshak ,eylemi, müridleri aracılığıyla yönetiyordu: Kimini Suriye'ye, kimini Maraş'a göndermişti. O, anlaşılan, doğudan takviye bekliyordu; Oğuz (Türkmen) boyları, Horasan asıllı derviş-baba'lar tarafından yapılan propagandayla, önceden inandırılmıştı. Baba İshak'a candan bağlı müridler, köylerde dolaşarak, her yerde yandaş devşiriyorlardı. Dindar yaşamıyla, köylülerin sevgisini kazanmış münzevi babanın öğrencileri olarak müridler, halkın dinsel duygularını kamçılıyor ve Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yakışıksız bir yaşam sürdüğü söylentilerini yaygınlaştırıyorlardı, ama bu, yalnızca işin dış yüzüydü. Uygulamada ise, Baba İshak, toplumsal adaleti savunuyordu, onda, belki, Mazdak öğretisinin yankıları duyulmaktadır.

Köy, kentin üzerine yürüdü. Bu, kölece çalışmanın perişan ettiği köylülerle, zulmedici feodallar arasındaki karşıtlıktan yükselen gerçek bir sınıf savaşımıydı. "Eski düzen", köylüleri, barış zamanında, feodal için çalışmaya, savaş zamanında, onun uğrunda kan dökmeye zorluyordu.

Köylüler, köyleri yakıyor, büyük kin duydukları "soylu yurttaşları" öldürüyor, ve kent üzerine yürüyorlardı. Onlar, "Bize dost olan, ganimete ortaktır".[31] diye

31 İbni Bibi, IV, 228.

bağırıyorlardı; isyancılara karşı çıkanları ise koşulsuz yok ediyorlardı.

Feodallar, çoğunlukla, kentlerde yaşıyorlardı, ama yurtluklar zarar görmüştü. Köylülere zulmü ve zorbalığı anımsatan tarımsal ürünler ve iş hayvanları, köylerde toplanmış bulunuyordu.

Feodal için, kent çevresindeki toprak, büyük değer taşıyordu; malını kentten rahatça gözetleyebiliyor, gerektiğinde, ürünleri hızla taşıyarak satabiliyordu. Kentte yaşarken saraya yakınlığını koruyor, feodal gruplar arasında daima süren savaşımı izliyordu; bu, ona, olayları çok geç, her şey olup bittikten sonra öğrenen taşra feodalına göre, büyük ayrıcalıklar sağlıyordu.

Koşullar oluştuğu zaman, Baba İshak, kendisini "Tanrının elçisi" ("Rasulullah") ilan etti. Müridleri tarafından, tahtırıvanla taşınan yeni halife, Amasya'ya girdi. Tahta oturmak için, babasının cesedi üzerinden geçmiş olan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in durumu sallantıdaydı.

Köylü ayaklanması genişliyordu. İsyancılara karşı birlikler (Emir Ali Şir) gönderildi, ama köylüler, onları bozguna uğratarak askerî birlikleri tümüyle yok ettiler, sancaklarını ele geçirdiler. Uzun süren çabaların ardından, ensonu, Atabek Hacı Armağanşah, başkaldırının önderi Baba İshak'ı ele geçirdi. Baba İshak asıldı. Ne var ki, dinsel ateşin bürüdüğü isyancılar, onun ölümüne inanmadılar, onlarda, mürşidin büyülü gücüne olan eski Önasya inancı, böylece devam ediyordu.[32] Erzurum'dan sınır bölgesi birlikleri getirildi, başkaldırı ancak böylece bastırıldı.

Öfkeye binen sultan, başkaldırıya katılanlardan acımasızca öç aldı, bunlar, tümüyle kılıçtan geçirildiler. Vakayiname'nin bildirdiğine göre, yalnızca iki üç yaş çağın-

32 Fr. Babinger, op. cit., p. 75, not. 1.

daki çocuklara aman verilmişti. Tüm mal varlığına el kondu, şeriata göre, hayır işlerine, seyidlere, yoksullara vb. giden beşte bir pay ayrıldıktan sonra, kalanı askerlere dağıtıldı.

Baba İshak'ın esinleyip yükselttiği eylem bastırılmamış, yalnızca derine itilmişti, onun öğretisi Oğuz boyu Çepniler'ce[33] benimsenmiştir. Çepniler'in eyleme katılması, belki, daha Baba İshak tarafından sağlanmıştı, ama bozgundan sonra kuzeye, Sinop'a çekildiler ve coşkun savaşçı yatkınlıklarını korudular. 15. yüzyıl başında, Klaviho, Semerkand yolu üzerinde, Trabzon ve Erzincan arasında, onlara rastlanmıştır.[34] Çepniler'i inceleyenler ,onların sünnilikten saptığını belirtiyorlar. İbni - Batûta'nm yazısını çözümlerken, Fuad Köprülü'nün sağlam dayanaklı varsayımına göre, 14. yüzyılda, halkın tavşan eti yemeyen "kızılbaşlar" olarak düşmanca baktığı, işte bunlardı.[35]

Baba İshak başkaldırısı, Selçukluları düşüşe götüren sınıf savaşımındaki keskinleşmenin parlak bir örneği, kent ve köy arasında toplumsal eşitleme denemesidir.

Bundan sonra, her şey yatıştı mı? Kuşkuludur. Moğolların saldırısı, alt tabakaların yalnızca sesini söndürmüş, ama köylülüğün maddi ya da hukuksal durumu, eski düzeyinde kalmıştır.

Küçük Asya'daki başkaldırı, "müslüman doğuda" köylülerin uyanış olgularından biri Mahmud Tabari'nin önderlik ettiği, Buhara'daki (1238) köylü ve zanaatçılar

33 F. Köprülü. Oğuz etnolojisine dair notlar, ss. 206 - 207. Aynı yazar. Anadolu'da İslâmiyet, ss. 62 - 63, not.

34 Orijinalin transkripsiyonunu (Sreznevski yayınına göre Chapanies, p. 129) G. le Strange ("the Broadway Travellers" serisi, p. 120) nedense (Çapanoğlu ile karıştırarak) Chapanli Türks şeklinde vermektedir.

35 İbni Batûta, II, 353. — F. Köprülü. Anadolu'da İslamiyet, s. 63, not. Tavşan, "gerçek inancın ölçütüdür". Eski kuralları savunanlar, tavşan yiyenin kirli olduğuna inanmaktadırlar.

başkaldırısıyla, zaman bakımından rastlaşan bir olgudur.[36]

Aynı ağır koşullar aynı sonucu, başkaldırıyı doğurmuştur. Ama, 13. yüzyılın birinci yarısında, Küçük Asya'da zanaatçı örgütleri henüz zayıftı; en azından, Vakayiname, bunların katılımı konusunda susmaktadır. Bu da anlaşılır bir durumdur: Küçük Asya'da, "ahiler", yeni yeni belirmekte, onların toplumsal - siyasal kişiliği, 14. yüzyılda ortaya çıkmakta, şimdilik protestoları bireysel nitelik taşımaktadır.

Küçük Asya'da, 13. yüzyılda, köylülerin zanaatçılardan kopuk başkaldırısı, marksizm kurucularının, köylü başkaldırılarının ancak işçi başkaldırısıyla birleşmesi durumunda sonuca götürebileceği şeklindeki açıklamalarının haklılığını bir kez daha doğrulayarak, başarısız kalmak durumundaydı.

36 A. Yakubovskiy. Vosstaniye Tabari vı 1238 g. Dokladı gruppı vostokovedov na sessii Akademii Nauk SSSR 20 marta 1935 g. M. L., 1936, str. 101 - 135.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Zanaatçılar, Bileşimleri ve Birlikleri - Zanaatçıların Ekonomik ve Hukuksal Durumu - Koruyucu Arayışları İçinde Zanaatçılar

Selçuklular devletinin ekonomisinde, tarım, temel yeri tutuyordu. Ama, hem ev yaşamı için, hem tarım için, hem savaş için, feodala mamul eşya, araç, silah vb., kısaca, ancak zanaatçıların hazırlayabildiği her şey gerekliydi Büyük feodalın hizmetlileri arasında, daima, patronun istediği malzemeyi yapan ustalar bulunuyordu, ve bu da doğaldı.

Küçük Asya'da, oldum olası, böyle süregelmiştir. Daha Hititlerde, yurtluğun demirbaşında, zanaatçılar sepiciler, demirciler, "amorit giysileri imalatçısı" terziler sayılıyordu.

Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın portresini betimler-

ken, Vakayiname, sultanın boş zamanlarında kendini zanaata verdiğini belirtiyor. Onun elinden her türlü ustalık geliyordu. Yay yapar, dülgerlikten anlar, süsleme resimler çizer, saraçlıkla uğraşır, bıçaklar imal ederdi;[1] ve eğer sultan, her şeye böyle yetenekli idiyse, açıktır ki, adamları da ondan geri kalmıyordu.

Zanaatçı, kente yerleşiyordu, çünkü onun üretimi, kentte geniş pazar buluyordu. Zanaat, burada, toprağında yaşayan insanlara, yalnızca kendi tüketimi için gerekli mamulü yapma görevini veren feodalın bireysel ekonomisinin yardımcı alanı değildir.

Zengin feodallar, sultanlar ve beyler, kentlerde yaşıyorlardı; zanaatçılar da, herhangi bir kentte yerleşmeye can atıyorlardı. Burada, hem malzeme bulmak daha kolaydı, hem de mamulün satışı daha kârlıydı. Burada, zanaatçı ustalar arasında, artık, yarı spekülatör satıcı tipi biçimleniyordu.

Aflâkide Mevlana Celaleddin'in kasap olan yaşlı bir müridinden söz edilmektedir. Kesim için gelen hayvanlar, anlaşılan, ondan geçiyordu; atlar da getiriliyordu. Arap tayları alıyor, bunları yetiştirerek "yüce kişilere" satıyordu.[2]

Ama, köylerde de zanaatçılar yaşıyordu, örneğin, demirci, her yerde gerekliydi. Yabanabad "kaza"sında (Ankara ili), yöreye hizmet veren demircilerin çıktığı anlaşılan, Temurçular köyü vardır. Zanaatçılar, emeklerine istem olan yerlerde toplanıyorlardı. Zanaatın yükselmesine ve gelişmesine neden olan hammaddenin bulunduğu yerlerde, zanaatçı birlikleri doğuyordu.

Zanaatçılar, kapalı bir grup oluşturuyorlardı. Bunlar, zanaat yatkınlıklarını, soydan soya, babadan oğula

[1] Ben bu bilgileri daha önce "İz kommentariyev k staroosmanskomu perevodu hroniki malsaziyskih Selçukidov, tak nazıvayemoy hroniki İbni - Bibi" (str. 6) makalesinden toplamıştım.
2 Aflâki, 1, 75.

aktararak sürdürmeye çalışıyorlardı.[3] Çocukluk yaşlarından başlayarak loncaya girmiş olan zanaatçıların çocukları için avantajlar ve ayrıcalıklar böyle oluşuyor ve pekişiyordu; ve dışardan gelmiş olan çırak ve kalfaların hukuksal ve maddî durumu böylece kötüleşiyordu.

Kapalılık, yabancılara yüklenen ağır maddi ödemeler gibi yapay önlemlerle de korunuyordu; atelyede, çıraklık sistemini düzenleyen Orta Asya "risaleleri" de, bunu dile getirmektedir. Örneğin, loncaya giren çırak, "ervah-i pir" düzenliyor, üç gün süren iflas ettirici bir ağırlamada bulunuyor, ustalara giysi, hırka, armağan ediyordu; buna karşılık, ustaların oğulları için bu ağırlama, bir güne kadar inebiliyordu.

Rekabeti ortadan kaldıran zanaatçılar, kendi soylarında, kentlerinde ve bölgelerinde zanaat tekniklerini koruyor ve geliştiriyorlardı, ve bu, ustalıkta karmaşık hesaplar ya da incelikler, süsleme zarafeti gerektiren loncalarda, daha net olarak belirgindi.

Ekim Devrimi öncesinde, bizde bile, Ural'daki bir döküm fabrikasında ya da Belorusya'daki camcılarda, kuşaktan kuşağa soy düzeni korunduğuna göre, elbette doğu'da, üretimlerinin başarısı ve satışıyla canla başla ilgilenen loncalarda, zanaatçılarda, meslekî akrabalık bağları çok daha güçlüydü. Üretimin gizlerini koruyarak, ürünlerinin yüksek kalitesini, onlar, yalnızca onlar güvenceye alabilirdi.

Başlangıçta, belki, zanaatçı, toprakla ilişkiliydi (köy asıllı) ve zanaat onun için yardımcı uğraştı; sonra, kentte çalışırken, kent dışında küçük bir mülk edinmiştir. Küçük Asya'da, ben, zanaatçıların genellikle, kent dışın-

3 Karş. Örneğin, İ. İ. Zarubin'in yazısı (Skazaniye o pervom kuznetse vı Şugnane, İzvestiya Akademii Nauk SSSR, 1926, str. 165): "Demirci mesleği, çoğunlukla, babadan oğula geçer." ama buna, daha önce 17. yüzyılda, F. Bernye işaret etmiştir (İstoriya poslednih politiçeskih perevorotov vı gosudarstve Velikovo Mogola, str. 204 - 226).

da, bağ ve bahçelerinin yer aldığı, bir ev ve bostandan oluşan toprak parçalarının bulunduğunu gözledim. Bunlar, kentten köye gitmiş değildi, köyden kente gelmişlerdi.

Devlet yönetimi ,ekonomik yaşam için, zanaatın önemini kavramıştı ve bir kenti ele geçirince, yerel zanaatçıları toparlıyordu. Moğollar, böyle yapmışlardı, ve sonra Osmanlı sultanları da böyle davranıyorlardı. Sultan II. Mehmed'in buyruğuyla, vezir-i âzam Mahmud Paşa (1466 yılında), Konya'dan ve Larende'den seçtiği zanaatçıları İstanbul'a göndermişti.[4]

Küçük Asya'da, zanaatlar, çok eskiden gelişmiş durumdaydı; ülkenin fatihleri Selçuklular, kentin zanaatçı örgütlenmesini korumuşlardı, ve kentin bir noktasında yoğunlaşmış olan yerli halk, ustalık uğraşlarını sürdürüyordu.

İbni Batûta'nın gezi betimlemelerinde, zanatçıların yaşamı konusunda bol malzeme serpilmiş durumdadır ve kuşkusuz, İbni Batûta'nın 1331 yılında gözlemlediği, daha önce, en azından Selçuklular devrinde oluşmuştu, daha da büyük olasılıkla, Küçük Asya zanaatçısının yaşamında eski zamanda kalıntılar devam ediyordu.

Küçük Asya'da, Selçuklular'ın gelişinden çok daha önce, zanaatçılar bulunduğuna göre, bunlar, kuşku yok ki, Küçük Asya'nın artık yok olmuş yerli halkından birçok şey almış olan (Ermeni, Rum) hıristiyanlardı.

Türklerde, "zanaatçı" için, yabancı, Arapça, Farsça deyimler vardı ("hünermend, erbâb"), ve bu Orta Asya (ve Küçük Asya) Türkleri arasında, zanaatların göreli olarak, daha geç geliştiğini dile getirmektedir.

13. yüzyılın ikinci yarısında, "Türkmenistan"ı, yani Küçük Asya'yı geçen Marko Polo da şöyle diyor: "Ayrıca Ermeniler ve Rumlar var; bunlar, karışık olarak kent-

4 J. Hammer. G. O. R., II, 89.

lerde ve kasabalarda yaşıyor, ticaretle ve zanaatla uğraşıyorlar".[5]

Kentlere yerleşen hep hıristiyanlardı. Lozan Antlaşması'na (1923) göre, Rumların Anadolu'dan göç etmesinden sonra, örneğin, Niğde gibi Selçuklular devrinin önemli bir kentinde, daha önce, 25 bin olan nüfus iki katı azalmıştır.

Büyük sanat gerektiren zanaatlar, hıristiyanların elindeydi ve öyle kalıyordu; ressamlar ve mimarlar, Rum[6] ya da Ermeni, hattatlar İranlıydılar; basit işler de, galiba, hıristiyanlarda yoğunlaşmıştı; en azından, onlar, Türklerden daha iyi yapıyorlardı. Örneğin, bahçelerin çevresine kerpiç duvarlar ören ustalar, ya da evlerin çatılarının toprak tesviyesini yapan ustalar, yani toprak işleri uzmanları Rumlar arasındaydı;[7] kuşkusuz, Türk ustalar da vardı, ama onların iş niteliği düşüktü, Konya'daki zenginler, Rumları, Türklere tercih ediyorlardı.

Selçuklular, göçebe yatkınlıklarını bırakarak kentlere yerleştikleri zaman, yerlilerin üstünlüğünü hemen fark ediyor ve, yeni yerleşimleri sırasında, hıristiyan zanaatçılara başvuruyorlar. Bir seferinde, Şeyh Salahaddin, bahçe duvarı ördürmek için Türk ustalar getirtmiştir. Celâleddin Rumi (artık 13. yüzyıldır), bu iş için, Rum ustalar gerektiğini buyurur. Eğer yıkmak gerekseydi, Türk ustaların zorunlu olacağını belirterek sürdürür düşüncesini ve şöyle der: "Dünyanın kurulması, Rumların uzmanlığıdır, yıkılması ise Türklere vergidir. Konya'nın yıkılması da, eninde sonunda, adaletsiz ve merhametsiz Türklerin elinden olacaktır".[8]

Burada, İran kültürüyle eğitilmiş bir insan olan Celâleddin Rumi'ye göründüğü şekliyle, Türk halklarının

5 Putaşestviye Marko Polo, çev. Minayev, red. V. Bartold, s. 26 - 27.
6 Aflâki, II. 69.
7 Aflâki, II, 275.
8 Aflâki, I, 208.

olumsuz, yıkıcı rolü, kasıtlı olarak vurgulanmıştır; ola ki, burada, onun hıristiyan Rumlara kişisel ve ailesel eğilimi de yansıtılmıştır. Ama ne olursa olsun, Celâleddin Rumi'nin kızgın tiradı, Konya'da, dinsel düşmanlık bulunmadığını göstermiştir.

Yerel koşullara (hammadde varlığı) ve atalardan geçen geleneklere uygun olarak şu ya da bu zanaat, belirli bir bölgede gelişiyordu, ve 12 - 13. yüzyıllarda, tüm ülkede, ustaları ve ürünleriyle ün kazanan kentler vardı.

Ermenistan'da, çok eskiden beri, madenler çıkarıldığına göre, maden işleme işleri, Ermenilerin elinde bulunuyordu. Kapadokya, çok eskiden, gümüş madeniyle ünlüydü; Toros dağları, daha Babilliler zamanında, "gümüş dağları" adını taşıyordu. Bakır gereçlerin zanaatsal üretimi de, Ermenilerin elindeydi, ve 19. yüzyılda, bu konuda Erzurum ünlüydü.

Genel olarak, yerel sanayide, Ermeniler büyük rol oynuyordu. Kazılar gösteriyor ki, 9 - 10. yüzyıllarda, Ermenistan'da çömlek, demir, silah, kuyumculuk ve dokuma zanaatları gelişmişti.

İbni Batûta'nın yazdığına göre, 13. yüzyılda, Erzincan halkının önemli bölümünü Ermeniler oluşturuyordu. En güzel kumaşlar buradan çıkıyordu,[9] dokumacılık da Ermenilerin elinde olmalıdır.

Vakayiname'de sık sık, değerli taşlarla süslenmiş başlıklardan, kemerlerden, her türlü kuyumculuk ürünlerinden övgüyle söz edilmektedir. Göçebeler, parlak sözlere düşkündüler. Her doğu insanı gibi, Sultan I. Alaaddin Keykubad da, değerli taşlardan anlıyordu.

Kuyumcular, büyük bölümüyle (bugün de olduğu gibi), galiba Ermenilerdi; en azından, sultana düğün armağanları gerektiği zaman siparişler, hıristiyanların ve

9 Y. Manandyan. O torgovle i gorodah Armenii vı svyazi sı mirovoy torgovley drevnih armyan. Erivan, 1930, str. 159.

frankların yerleştiği bölge olan Antalya'ya veriliyordu. Alaiye, kuyumculuk işleri ile ün kazanmıştı.

Demek ki, zarafet eşyaları, Akdeniz kıyısı boyunda imal ediliyordu.

Bununla birlikte, Konya'da, Türkler arasında kuyumculuk sanatı gelişmişti; Emir Altunpa'nın 13. yüzyıl başı vakıf kaydında, ulemadan Yusuf Konevi ile Şeyh Osman Uveys'in kuyumcu oldukları dile getirilmektedir.[10] Hepsinden daha büyük olasılık, derviş tarikatlarına giren ya da medreselerde öğrenim gören kuyumcu kalfaları, sonraları alanlarında ilerliyorlar, ama daha önce kazandıkları zanaatçı yatkınlıklarını sürdürüyorlardı; altın kakma işiyle uğraşan mevlevi şeyhi Salahaddin, "Zerkub" lakabını, anlaşılan, böylece sürdürmüştür.

Rumlar arasında usta zanaatçılar vardı.

Ladik kentinde, Rum kadınlar, "pamuklu dokumaları altın oya"[11] ile işliyorlardı; Aksaray, halılarıyla ünlenmişti.[12] Sudak'ı ziyaret eden İbni Batûta şöyle diyor: "Burada Türkler ve onların himayesinde bulunan bir grup Rum yaşıyor. Bunların hepsi zanatçı".[13]

Bir yandan kendini koruma duygusu, kişisel ve mal güvenliği için duyulan korku, öte yandan (örneğin, savaş için tırmanma merdivenleri, kuşatma mekanizmaları, cami yapımı ve genel olarak anıtsal yapılar, sulama işleri gibi) karmaşık zanaat ve inşaatlar, tüm bunlar, zanaatçıları birleşmeye zorluyordu. Yalnız başına çalışan zanaatçı ezilebilirdi. Böylece, Küçük Asya'da, loncalar, erken dönemde oluşmuştur.

Konya'da, Celâleddin Rumi'nin evini, bir usta dülgerler ortaklığı yapmıştı; mevlevi şeyh Bedreddin de,[14]

10 Vl. Gordlevskiy. Iz jizni sovremyonnoy Turtsii. Vostok kn. 4, str. 208.
11 İbni Batûta, II, 271.
12 İbni Batûta, II, 286.
13 İbni Batûta, II, 415.
14 Aflâki, I, 218.

bunların yanında çalışıyordu; yani ortaklıklarda, erken dönemde de kalfalar vardı. Anlaşılan, dervişler de, ekmeklerini kazanmak için kendilerine bir zanaat seçiyorlardı.

Kentlerde, zanaat kolektifleri, loncalara göre, meslekî özelliklere, ve belki, doğum yerine göre (doğum yeri genellikle uğraşılan zanaatı da belirliyordu) yerleşiyordu. Her loncanın kendi "dükkânları" vardı. Onlar, burada çalışıyor ve ürünlerini, burada satıyorlardı. Daha 20. yüzyılda, Osmanlı döneminde, Avrupa ortaçağının çizgilerini sürdüren Küçük Asya kentlerinde ve İstanbul'da gözlenen durum, belli ki, Selçuklular döneminde vardı.

Zanaatçılar, loncalarda birleşerek ekonomik bakımdan güçlenmişlerdi. Bunlar, devlet için, artık, bir gelir kaynağı oluşturuyorlardı. Yazıcıoğlu Ali'de, "kârhane yazıcıları" deyimine rastlanmaktadır; böylece, bunların, örneğin halı dokuma atelyeleri gibi, büyük imalathane "işletmeler" olduğu düşüncesi doğuyor. Genel olarak, tüm esnaf ve zanaatçılar, kayda geçirilmişlerdi ve vergi ödüyorlardı; bunlar, hükümetin siparişlerini (örneğin, sikke basımı, güherçile üretimi vb.) gerçekleştiren devlet atelyeleriydi.

Zanaatçıların durumu, hukuksal bakımdan gene de istikrarsızdı,[15] ve bunlar, düşünce akımlarına kapılıyorlardı.

Bunlar, ayrı bir toplumsal sınıf değildi, ama güçleri ve önlemleri henüz feodallar için açık olmayan yeni bir toplumsal katmanı oluşturuyorlardı, bu yüzden de, feodallar, onlara kayıtsızca bakıyordu.

Tinnis'deki özgür ve tasasız yaşamı gören Nasiri Husran (11. yüzyıl), şöyle yazıyor: "Burada durum, divanın ve sultanın zanaatçıları ağır çalışmaya zorladığı baş-

15 Bununla birlikte, karş., F. Köprülü'nün düşüncesi (Les origines de l'Empire Ottoman, s. 75).

ka ülkelerdeki gibi değil."[16] ama, yalnızca Mısır'da böyleydi.

Zanaatçılar, "patronlarından" zarar görüyorlardı. Bir seferinde, Celâleddin Rumi'ye başvurmuşlar, "iğrenç zorbaları" şikâyet etmişlerdi. Celâleddin'in sözleri, onları yatıştırmış, ve dünya yaşamının adaletsizliklerine dayanmaya razı olmuşlardır.[17]

Anlaşılan, başlangıçta, zanaatçılar, büyük bir tinsel ve maddi gücü temsil eden Mevleviler yönüne eğilim gösteriyorlardı.

Celâleddin'in sağlığında (o, Türklere yüksekten baksa da), toplantılarında "aşağı tabakadan kişiler ve zanaatçılar" ağır basıyordu, bilgi sahibi ve saygıdeğer insanlar ise, tersine, ayinlerden uzak duruyorlardı.[18] Ne var ki, Mevlevilerin arasında, giderek, feodal ermeniler, mevlevilerin çıkar elde edebildikleri zengin kişiler göze çarpıyordu. "Aydın" kesime, İran kültürüne eğilimleriyle, (Aflâki'nin "Menakib-ül-Arifin"inin sayfalarından sızan) Türkleri aşağılamalarıyla, Mevlevilerin tüm yapısal zanaatçıları, doğal olarak loncaların artan önemini gözden kaçıran ve iyileştirmeyi ahilere bırakan bu "dünya beylerinden" uzaklaştırıyordu.

16 Nasiri Husrau. Kniga puteşestviya, per. Y. Bertels, M. 1933, str. 97.
17 Aflâki, II, 35.
18 Aflâki, I, 117.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Küçük Asya'da, Ahilerin Ortaya Çıkması - Ahi Topluluğuna Kabul Töreni - Ahilerin Yükselişi - Mevleviler ve Ahiler Arasında Ayrılık - Zanaatçılar ve Ahiler Arasında Yakınlaşma - Feodallarla Ahiler Arasında Savaşım - Osmanlı Döneminde Ahilerin İzleri

Zanaatçıların, zanaatçı loncalarının çıkarlarının savunulmasını üstlenen ve onları Mevlevilerden koparabilen usta politikacılar olan bu Ahi[1] hamiler kimlerdi?

1 J. Deny (Journal Asiatique, 1920. XI série, t. XVI, p. 183, (Doğubilimcileri Dernekleri Federasyonu 2. toplantısındaki rapor özeti), "ahi" sözcüğünün Arapça kökünü reddederek, bunu Türkçe agi, généreux, "cömertuvergili" chevaleresque "yiğitçe" sözcüklerinden türetmiştir. "Ahiler" konusunda genel bir düşünce, "İz jizni tsehov vı turtsii. K istorii ahi" (Zapiski Kollegii vostokovedov, t. II, str. 235 - 248) makalemde, benim tarafımdan verilmiştir. Ahilerin incelenmesi, "Islamica (vol. III. V) Z. D. M. G. N.F. (XII), Sitzungsberichte ter Preussischen Akademie der Wissenschaften. Phil. hist Klasse (1932, XXVI) dergilerinde, bir dizi değerli çalışma yayımlayan Prof. Fr. Taeschner'in ısrarı sayesinde, önemli ilerleme kaydetmiştir; ayrıca bkz: Fr. Taeschner, P. Kahle, İ. Şaht'ın makalelerinin yayımlandığı "Festschrift Georg Jacob" (Lpz. 1932). Ahiler konusunda çok geniş bir malzeme, dogmacı M. Cevdet'in (öl. 1935) şu çalışmasında toplanmıştır: Zeyl âli fasl al fityen Del ül hayyal Türkiye fi kitabü'l rahle labu Batûta, (İstanbul, 1932).

Anadolu'yu dolduran savaşçı gaziler arasında, tarihçi Otbi'nin belirttiği gibi, "yiğitlerin başkanları" (reis al fetyan)[2] yönetimindeki gençliğin oluşturduğu Ahiler de bulunabiliyordu. Ahiler, Küçük Asya'ya, savaşçı ün ve ganimet kazanma düşüyle geliyorlardı; sultanlar, bu yiğitleri ,istekle hizmete kabul edebiliyorlardı.

Ahiler, başlangıçta, sultanın saray muhafızlığına bireysel olarak giriyorlar, Nizam ül Mülk'ün sözettiği "müfredler" ("müfred") grubunu oluşturarak sultandan, toprak değil, maaş alıyorlardı. Sultan I. Alaaddin Keykubad, Obruk'a girdiği, yani Konya bölge sınırını geçtiği zaman (1219), onu karşılayanlar arasında "fıtyanlar" ve ("fetyan") ve "muhafızlar" ("nöbetçi"), yani ahiler ve yiğitler bulunuyordu.[3]

Bunlar, Küçük Asya'ya, kesintisiz akın halinde geliyorlar ve burada, Orta Asya Türk lakaplarını, uzun süre koruyorlardı; örneğin, İbni Batûta Niğde'de lonca şeyhi görevi yapan Ahi Caruk'a rastlamıştır.

"Ahi" terimine, ben, Cullabi'nin (11. yüzyılın ikinci yarısında ölmüştür) sufi yazınında da rastladım; burada "Ahi Zengani adıyla tanınan", "dindar yaşam adamı", "övgüye değer sufi" Şeyh Şekik Farrac'dan sözedilmektedir.[4]

Bu ahi, üzerinde durmaya değer. Her şeyden önce, "Farruh" ve "Farrac" adları, kolayca karışabilmiştir (belki, Farrac diye bir ad hiç yoktur), elyazmaları, "Zengani" şeklinden başka, ayrıca, "Zencani" okunuşunu da vermektedir. O halde, bu, "Ahi Farruh Zencani" olabilir, ama şeyh şair Nizami'nin adı da böyleydi.[5] Burada, biri, belli ki, 11. yüzyılda, öbürü 12. yüzyılda yaşamış olan iki şeyhin adlarının çakışması, bir rastlantı mıdır, bilmiyo-

2 F. Köprülü. Türkiye Tarihi. İstanbul, 1923, s. 81.
3 Yazıcıolu Ali, III, 107.
4 V. Jukovskiy. Raskrıtiye skritovo za zavesoy. L., 1926, str. 215.
5 Y. Bertels. Velikiy azerbaycanskiy poet Nizami. Baku, 1940, str. 32.

rum. Ama, şair şeyhe verilen adın, tarihsel perspektif yittikten sonra düzenlendiği varsayımı daha inandırıcı olacaktır. O zaman, Ahi Farruh Zencani'nin ahi şeyhlerin piri olduğu anlamı çıkmaktadır ve topluluğun tüzüğünü oluşturan kişinin yaşam öyküsünün er ya da geç bulunması gereklidir. Cami'nin "Nafahat ul uns"unda, h. 457 yılında, yani Cullabi'nin de, sanki, aynı kişiden sözettiği sıralarda ölen bir "Ahi Farac" adı geçmektedir.

Ahiler arasında seyidlerin bulunması, aynı zamanda, bunların yabancı kökenli olduklarını,[6] halifelikle güçlü bağlarını dile getirmektedir.

Bağdad'da, Halife Nasır'dan (1180 ile 1225 yılları arasında) çok önce, kendine özgü tinsel tutum tüzükleri olan "Futuvvalar" yaygınlaşmıştı. "Bast malad at tavfik", yapıtından görüldüğü gibi, Halife Nasır zamanında, bir yeniden düzenleme meydana gelmiş, futuvvaları seven halifenin hükümdarlık dönemine değin sızmış bulunan dallanma ve sapmaları "Futuvvalardan" çıkarmak için bir yazınsal (belki de gerçekleşen) girişimde bulunulmuştur.[7]

Bu tüzükler (ve bunlardan çıkan törenler), Küçük Asya'ya, Sultan I. İzzeddin Keykavus'un hükümdarlığında (onun kızıyla evli), Halife Nasıralidinillah'dan aktarılmıştır.

Sultan, halifeyi, Sinop'un ele geçirildiğinden haberdar ederken, ona, değerli armağanlar göndermiş, halife ise, sultana, "pâk ve onurlu gövdesinden", "arı temizlik şalvarı" ("ismet ü taharet seravili"),[8] "yararlık giysisi" (mürüvvet-i mi'zeri), "Fütuvvetname" ve "iktidar izin bel-

6 P. Kakle. Die Futuwa - Bündnisse des Kalifen en-Nasir. Festschrift Georg Jacob. pp. 112 - 115.

7 Bu düşünceyi P. Wittek dile getirmiştir. (Zur Geshichte Angoras im Mittelalter. Festschrift Georg Jacob, p. 360.)

8 Bu "şalvarlar" konusunda bkz: R. Dozy. Supplément aux dictionnaires arabes, II, Leyde, 1881, p. 241 (burada literatüre de işaret edilmiştir); ayrıca bkz: C. von Arendonk. Encyclopédie de l'Islam, II, 130. S. Futuwa; tarikatının bu resmî giysisi "şalvarların" ("seravil al fstuvvet") rolü ve

gesi" ("destur-i saltanat") bağışlamıştır.

İzzeddin'in kardeşi I. Alaaddin Keykubad, tahta çıktığı zaman, halifenin elçisi, sufilerin "şeyhler şeyhi" yüksek sanı verilen[9] Abu-Abdullah Ömer-ibn Muhammed Suhravardi, sultan üzerinde, kendine özgü kutsama öğeleri içeren bir tören gerçekleştirmiştir. Sultan, Bağdad'dan gönderilen hırkayı giymiş, elçi ise, sultanın sırtına üç kez hafifçe vurarak adaleti gözetmesini ve şeriatı çiğnememesini öğütlemiştir. Sultana, halifeden katır getirdikleri zaman ise, o, katırın tırnağını öpmüştür.[10]

"Fütuvvetname"de, Türkiye'de, loncaların tüzük kitaplarında, at, eşek tırnağı öpülmesi, yetkinliğe götüren basamaklardan, şövalyelik kalıntısını sürdüren törenlerden biridir; sırta vurulması, Batı'da, şövalyelik verilmesinde zorunlu asıl ögeyi anımsatmaktadır.

Küçük Asya'ya, tören kuralları, türlü yollardan geliyordu. Astrabadi (14. yüzyıl sonu), Şeyh Ali Mısrî'nin (belli ki uzun süre Mısır'da yaşamıştır) makasla, Sivas Kadısı Ahmed Burhaneddin'in saçlarını kestiğini dile getirirken,[11] burada, gene, şövalyeliğe kabul edilmede, ortaçağ ögelerinden biri görülüyor.

Sultana bakarak, hem feodallar, hem ahiler (Mezopotamya'dan olduklarına göre "futuvva" yoluyla bir bölümünü bildikleri), bu görenekleri ve törenleri istekle benimsediler. Ahilerin ateşli yandaşları oldukları, kısa za-

anlamı konusunda, ayrıca bkz: W. Björkmann. Encyclopédie de l'Islam, IV, 472 - 473. L. A. Mayer'in kanısına göre (L. A. Mayer. Saracanic Heraldry. Oxford, 1933) "Ahiler"in topluluk amblemi şalvarlar, herhangi bir ahinin armasına dönüşmüştür (bkz: D. L. Z. 1935, 107 - 108).

9 Bu konuda bkz: Otto Spies. Munis al'ushshag. — Bonner. Orientalistische Studien. Heft 7, pp. 8 sg.

10 Yazıcıoğlu Ali, III. 220: "Tırnağın".

11 Astrabadi, agy. s. 60. İçeriğin Türkçe kısa bir özetini veren metnin yayıncısı Kilisli Rıfat, nedense, açıklamada bulunmamıştır. Yazıcıoğlu Ali Vakayiname'sindeki tümcede, bu saç kesmeden sözetmiyor mu (III, 224); "Sultana ve kalan beglere sima emir Celat al-din Karadayı'ya mukrazkârı oldu ve bazı beglere hem irâdat hırkasın giydiler."

manda üye yazımını gerçekleştiren dinsel kardeşlik topluluğu da, bu temel üzerinde doğdu.

14. yüzyıl başına doğru, ahi düşünceleri, aydın çevreleri de sarmıştı: Ozan Yunus Emre'nin şiirlerinde, "Fütüvvete" değiniler görülmekte, hatta o, doğrudan ahilere seslenmektedir.[12]

İbni Batûta tarafından ayrıntıyla anlatılan kılıkları, ahileri belirgin olarak ayırıyordu.[13] Sufiler, geleneksel giysileri[14] hırkayı taşırken,[15] bunlar, şalvar giyiyoı, başlarında beyaz kalpak bulunuyordu. Ahilerde, beyaz renk, bir tür simgeydi; kırmızı baş giysileri taşıyan Türklerden kendilerini böyle ayırıyorlardı.[16] Ama, sınır beyi Mehmed'den sözederken, o sıralarda da giyilen beyaz kalpakları anlatan Aflâki'nin açıklaması, bununla çelişmekte, en azından, bir düzeltme yapmaktadır. Yani, ahiler ile sınırlardaki Oğuz boyları arasında bir bağ yok muydu? Bunlar, Küçük Asya'ya, birlikte mi gelmişlerdi?

Ahilerin yanı sıra, kardeşlik topluluğunun bir bölümü olduğu anlaşılan "yiğitlerden" de sözedilmektedir.

Ahiler, artık, sarayda büyük rol oynamaktadırlar. Sultan onların görüşlerini sormakta, alplar gibi silahlanmaktadır,[17] ve sultan, kendilerine sahibin kapıları önünde yer almalarını buyurmaktadır. Bu, artık, kendine özgü bir saray muhafızlığıdır. Moğol döneminde, ahiler, belirli muhafızlık görevlerini yerine getiriyorlardı. Düşmanlar, vezir Şemseddin İsfahani'ye karşı sefere giriştikleri zaman, "Tusi oğlu"[18] Necmeddin, ahileri silahlandırmış ve

12 Bkz: "Halk Bilgisi Haberleri", Yıl 2 (1931), no: 16, dergisinde Z. F. baş harfleriyle yayımlanan yazarın notu.

13 İbni Batûta, II, 264.

14 İbni Batûta, II, 282.

15 Aflâki, I, 117 (Celâleddin Rumi'nin şiiri).

16 Vl. Gordlevskiy. İz jizni tsehov vı Turtsii. Zapiski Kollegii vostokovededov, t. II, str. 246.

17 Yazıcıoğlu Ali, III, 223 - 224.

18 Metinde: Puçer Tusi, yani babası, Tus (İran) doğumluydu. "Ruser: Oğul, ç."

veziri kendi evinde saklamıştı.

Ahiler, toplantılarda görülmektedir; kadılar, şeyhler, emirler ve ahiler oturmakta ve sıralamada öncelik hesabı yapmaktadırlar, yani bu öncelik hesabı, ahileri de sardığına göre, onlar, belli ki, kendilerini, diğerlerinden yüksek değilse bile, hiç de aşağı saymamaktadırlar.

Sultanlar, onları ödüllendirmekte, emir görevlerinde bulunmaktadırlar: Ahi Emir Ahmed, "ünlü ve saygıdeğer, zengin bir hayır sahibidir".

Böylece, ahiler, feodallar düzeyine yükselmekte, onlar da toprağa yerleşmektedir. Aflâki'de, başlangıçta, simyacılıkla uğraşan bir Ahi Muzaffereddin öyküsü vardır; ahinin saçmalıklarla uğraşmasına kızan Çelebi Amir Arif, onu, toprak işine yönlendirir. Ahi, söz dinlemiş ve kısa sürede zengin olmuştur.

Ahilerin elinde, devlet toprakları üzerinde yer alan yurtluklar toplanmıştır. Ankara ili köylerinin toponomisi üzerinde, Avni Ali Candar tarafından yapılan özet çalışmada, dört "kazada" ahilere rastlanmaktadır: Zara'da Ahıç, Haymana'da Ahiboz, Keskin'de Ahılar, Yabanabad'da Ahılar; yani ahiler, her yere dağılmış durumdadır. Ben, Ankara ilindeki bu ahilerin, Avni Ali Candar'ın düşündüğü gibi (ahiler denilen) Türk soyları temsilcileri değil, eski bir toplumsal katmanlaşmanın kalıntıları olduğuna inanıyorum.[19]

Ahiler, her yanda güçlenmektedir; ticaret yapmakta ve bu alanda zenginleşmektedirler.[20] Örneğin, Konya'da ahilerin başı Ahmedşah ipekli, yani, dışalım kumaşları ticareti yapmaktadır. Bu ise, onun zenginliğini gösteriyor;[21] ayrıca, bunlar arasından ulema da çıkmaktadır, 15. yüzyılda Konya'da Kadı Ahi İbn Kalemşah[22] (Aflâki'-

19 "Hakimiyeti Milliye", 1933, no: 4165.

20 P. Wittek. Zur Geschicte Angoras im Mittelalter, p. 350.

21 Aflâki, II, 350, ayrıca 112 - 113.

22 İbni Batûta, II, 281 - 282 (İbni Batûta yanılmıştır).

de Taceddin Kalemşah olarak adlandırılmıştır[23]) vardır; İbni Batûta, Birgi'de, çok sayıda izleyicisi bulunan bir ahi çileciye rastlamıştır;[24] kısaca, ahiler, tüm cephelerde kararlı olarak sağlam konumlar kazanmaktadırlar.

Birtakım emirlerin ya da sufilerin tercih edildiği ve kendilerinin küçük görüldüğü duygusuna kapıldıkları zaman, içlerinde, derinlerde hoşnutsuzluk mırıltısı olsa da, onlar, henüz yumuşak başlı ve kanaatkârdırlar.

Ahiler arasında mevleviliğin ateşli yandaşları da bulunuyordu. Örneğin, devletin batı sınırında bulunan bir ahi (Ahi Pulad), Konya'ya gelmiş ve Celâleddin'in türbesini ziyaret ettikten sonra, ayinleri, Aydınoğlu bölgesinde yaymak amacıyla derviş olmuştu.[25]

Ahilerin eski kuşağı, genellikle mevleviliğe saygılıdır, ama Celâleddin Rumi'nin ölümünden sonra, yüksekten bakmaya başlarlar. Örneğin, "Anud", yani inat lakabıyla anılan Ahi Ahmet, bir cenaze sırasında, Mevlevi tasavvuf şiiri yinelenmesini yasaklamıştır, Celâleddin Rumi'nin oğlu Sultan Veled ise, bu durumdan incinerek şu uyarıda bulunuyor: "Bu kural 'büyük bir adam' (yani Celâleddin) tarafından konulmuştur, kaldıracak olan kişi de ondan daha büyük olmalıdır."[26]

Sultan Veled, ahilerin, Celâleddin'in otoritesini sildiklerini, artık, mevlevilerden çekinmediklerini seziyordu.

Aflâki'nin vurguladığına göre, Celâleddin Rumi tarafından adına "Mustafa" eklenen ve yüceltilen Ahi Ahmed'in öyküsü öğreticidir; çünkü, o, gençliğinde sık sık türbede bulunuyor ve Celâleddin'in ailesini çok seviyordu.

Sonraları, "zamanının zorbalarından biri" olan Ahi Ahmed'in karşısında, tüm Konya titremiştir; kentin ileri

23 Aflâki, II, 428.
24 İbni Batûta, II, 308.
25 Aflâki, II, 370.
26 Aflâki, II, 370.

gelenleri, onu, Sultan Veled'e şikâyet etmişler, Sultan Veled, öğüt vermeye kalkışınca da, Ahi Ahmed sertçe çıkışmıştır: "Nasıl davranılacağını en iyi biz biliriz; ancak güç ve kudret, işleri düzene koyabilir, siz, hiçbir şeye karışmayın; sizin tasavvuf dünyanız bizim anlayışımızın tümüyle dışındadır."[27]

Çelebi Hüsameddin, sultan tarafından kendisine bırakılan Vezir Ziyaeddin Tekkesi'ne girerken, buraya seccadesini serince, birden, Ahi Ahmed, seccadeyi toplamış ve bu adaylığı istemediğini bildirmiştir.

Tekkede büyük gürültü yükselmiş ve Ahi Türk ile Ahi Beşar ailelerinden gelen önemli ahiler (anlaşılan onu yıldırmak için), kılıçlarına ve bıçaklarına sarılmışlardır.[28] Ahi Türk'ün oğlu Hasan Hüsameddin, Celâleddin Rumi'nin yazmanıydı; Mesnevi kitabının girişinde adı çok sık geçmektedir.[29]

Demek ki, ahiler arasında, biraz olsun bölünmüşlük vardı, eski olanlar, mevleviliği destekliyorlar, yeniler ise, bu yoldan ayrılmışlardı. Ama, ahi topluluğunun eski üyelerinin direnişi, kısa sürede son bulmuştur.

Örneğin, 13. yüzyılın ikinci yarısında, yani Küçük Asya'da Moğol egemenliği döneminde, artık, Konya'da ahilerin önemi hızla artmıştı. Sultan da ,onlar üzerinde güçsüz kalıyordu.

Sultanın iktidarı düştüğü ölçüde (bu ise, Moğol saldırısından sonra oluyordu), ahilerle sultan arasındaki ilişki azalıyordu; zanaatçılarca desteklenen ahiler (dünyasal ve dinsel) toprak aristokrasisine yükleniyorlardı.

Ahilerle Mevleviler arasındaki uçurum da genişlemektedir. Mevleviler mistik kuramcıdırlar, ahilerse uygu-

27 Aflâki, II, 306.

28 Aflâki, II, 238; sonra, İbni Batûta da, ahilerin uzun bıçaklar taşıdıklarını belirtiyordu.

29 E. G. Brown, A. literary History of Persia, Frim Berdowsi to Sa'di. London, 1920, p. 518.

lamacı Mevleviler inandırmaya çalışmakta, ahiler ise davranış göstermektedirler.

Ayrıca, sınıfsal farklılık da ortaya çıkmaktadır: Mevlevilerin elinde topraklar birikmiştir. Mevlevilerin yaşama biçimi de feodallarda olduğu gibidir; Amir Arif Çelebi'nin atının tırnağı önünde, derviş, uysallıkla eğilmektedir;[30] Çelebi süzeren dervişlere diplomalar dağıtmakta, "ferace"[31] giydirmektedir vb.. Selçuklular yıkıldığı zaman, Mevleviler, Kur'an'ı kaynak gösterip Selçukluların yasal ardılları olarak Moğol hanlarını destekliyorlar,[32] böylece, onlar, büyük topraklarını kurtarmak istiyorlardı. Onları, daha önce, sultan koruyordu. Şimdiyse, hanın himayesindedirler. Bağımsızlık ilan eden (dünyasal) feodal, askerî birliğine dayanabiliyordu; Mevlevilerin ise, yalnızca, sözü ve müziği vardı, ve onlar için Moğolların himayesi zorunluydu.

Dinsel feodallar olan mevleviler, anlaşılan, birilerine dayanan ahiler de karşı çıkıyorlar. Şimdilik saklı olan bu gücün kim olduğunu, 14. yüzyılın ilk yarısında Küçük Asya'yı ziyaret eden İbni Batûta söyleyecektir.

Ahi topluluğuna, Küçük Asya'da yerli zanaatçıların ezelden beri süregelen sağlam gelenekleri güç veriyordu. Şimdi de, zanaatçı birliklerindeki başkanların yerini ahiler tutuyor ve zanaatçılar, kazandıkları her şeyi başkanlarına veriyorlardı.[33] Ahi dinsel topluluğunun üyeleri tarafından[34] yönetilen zanaatçılar, kafa tutuyorlardı. Öte

30 Aflâki, II, 378.
31 Aflâki, II, 339.
32 Aflâki, II, 262.
33 İbni Batûta, II, 262.
34 Sultan III. Mustafa'nın Ahi Evran "delegelerine" (Bulgaristan'ın Sofya ulusal kitaplığında korunan) 1773 tarihli fermanını yorumlayan prof. V. Tsonev, loncaların Küçük Asya'da, 13. yüzyılda, Arap kökenli Ahi Evran tarafından örgütlendiğini varsayan tarihçi Selaniki'ye dayanmaktadır. Yani, Ahi Evran hakkındaki söylence, en azından, 14. yüzyılda oluşmuştur. (bkz: N. Derjavin. Sledı drevnegruzinskih tsehovıh organizatsiy pi dannım sovremyonnoy etnografi. Yazık i literatura, t. I, 1926, str. 305, prim.).

yandan ise, ahiler, Moğollardan sonra, ülkede zarar görmeden kalmış canlı bir gerçek gücün sağlam zeminini altlarında hissediyorlardı. Zanaatçılar, ahiliğe, herhalde, dinsel topluluğun en alt basamağından yazılıyorlardı, ve onların çıkarları, tümüyle örtüşüyordu.

Kuşkusuz, loncaların ahilere bağımlılığı, bunların özerkliğini yitirmesi, başlangıçta, zanaatçıların özsaygısını incitiyordu, ve ahiler konusunda, ağızlarından beğenilmeyen sıfatlar çıkabiliyordu. Dinsel feodalların savunucusu Aflâki, ahileri ima ederek, zanaatçıların ahilere nefretini kışkırtmakta ve onları zorbalar olarak anlatmaktadır.

Feodallar da, eski ağırlıklarını yitirmişlerdir; onların ekonomisi allak bullak olmuştu. Ahilerse, artık güçlenmişlerdi. Belli ki, (Küçük Asya'da, bugün çocuk oyunlarının dile getirdiği) bir askerî örgütleri vardı.[35] Ahiler egemenliği ele almışlardı ve istemedikleri feodalları, zalimleri ve zorbaları öldürüyor, ayrıca, bunların muhafızlarını ve bunlarla birlikte olan herkesi yok ediyorlardı.[36] "Herhangi bir sultanın (yani yöneticinin) bulunmadığı her yerde, valinin görevlerini ahi yapmaktadır· yönetimde izledikleri yöntem, beylerdekinin aynısıdır."[37]

Kentlere, hıristiyanlar eğilim gösterdiklerine ve burada, zanaatla, ticaretle uğraştıklarına göre, doğallıkla, loncaları bunlar doldurmuştu, ve ahiler, feodala karşı savaşım yürütürken, hıristiyan zanaatçılar, istekle ahilerin yanında yer almışlardır. Hıristiyan zanaatçılar da, belki de, şimdi aşağılanan ayrı inançtan sömürücüye karşı, gizli kalmış bir öfke bilinçsizce canlanıyordu; ve ayinleri, sünnilikten ayrılan ahilerin kişiliğinde, onlar, ekonomik

35 Vl. Gordlevskiy. Dervişi Ahi Evrana i tsehi vı Turtsii. İzvestiya Akademii Nayk SSSR, 1928, str. 1181.
36 İbni Batûta, II, 261.
37 İbni Batûta, II, 289.

ve dinsel müttefiklerini görüyorlardı.

İbni Batûta (ya da onun bilgi kaynağı) için, ahiler, adaletin bekçiliğini yapmakta ve zorbaları yok etmektedirler, buna karşılık, (mevlevi) Aflâki için, zorbalık, mevlevilerin otoritesini reddeden ahilerden kaynaklanmaktadır.

Aflâki, Moğollardan sonra Küçük Asya'da başlayan toplumun toplumsal güçlerindeki yeniden katmanlaşmayı görüyordu. Onun "Menâkıb-ül ârifin"inde, bu, sürekli yinelenmektedir. Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın düşünü yorumlayan Sultan Veled, ona, gelecekte, devletin üzerine çökecek olan felaketleri bildirir. Vakanüvist şöyle yazıyor: "Soyu olmayanlar yükselecek, en önemli makamlar, aşağı düzeyde kişilere verilecektir",[38] yani feodalların yerine, ne idüğü belirsiz ahi zanaatçılar gelmiş, "eski düzen" yıkılmıştır. Büyük zenginlikleri elinde toplayan mevleviler zarara uğramak durumundaydı, ve bu, kuşkusuz Aflâki'nin hoşuna gitmiyordu.

14. yüzyılda, iyice belirginleşen feodallar ile ahiler arasındaki savaşım, eski feodal düzen içinden gelen Osmanlı sultanları tarafından durdurulmuştur. Feodallara düşman, toplumsal gruplaşmaların ideologları ahiler, bir bölümüyle devlet aygıtına girmiş olsalar da,[39] Osmanlılarca ezilmişlerdir.[40] Ne var ki, birleşik örgütlere dönüşerek ülkenin ekonomik yaşamını yönlendiren loncalar, güçlerini korumuşlardır; şu atasözü, bunu anımsatıyor:

38 Aflâki 1, 36 (Sultan Veled'in bu sözlerini Aflâki "menakibul - Arifin" in başlangıcında kaydetmektedir, belli ki, bunlar, usunda sağlamca yer etmiştir).

39 F. Köprülü ("Anadolu'da İslâmiyet" ve "Bizans Müesseselerinin Tesiri", s. 176) Osmanlı devletinin kurulmasında, ahilerin büyük rol oynadıklarını düşünmektedir. Gibbons'un çalışması (H. A. Gibbons. The Foundation of the Ottoman Empire, Oxford, 1916) nedeniyle, "Zeitschrift für Semitistik. (Bd. II, 1924) makalesini yayımlayan F. Gize, çok daha kararlı olarak, Osmanlı devletinin özellikle Ahi örgütlenmesi üzerine kurulduğunu açıklıyor.

40 VI. Gordlevskiy. İz jizni tsehov Turtsii k istorii ahi. Zapiski Kollegii vostokovedov, t. II. str. 242 - 243.

"Otuz iki lonca bir olunca, sadrazamı düşürür."[41]

Ahi topluluğu, Küçük Asya sınırları dışına taşabilmiştir; galiba daha Selçuklu seferleriyle, onlara, Kırım yolu açılmıştı. 14. yüzyılda, İbni Batûta, Azak'ta onları bulmuştu; Eski Kırım'ın 14. yüzyıl mezar yazıtlarında, ahi adlarına rastlanmaktadır.

Daha sonraları, Türkiye'ye bağımlı Kırım hanlığının zanaatçı örgütlerinde, Türkiye'de benimsenen düzen yürürlükteydi.[42] Ayrıca, 18. yüzyılda, Kırım'a, ahiler üzerine söylenmiş özel "destanlar" gelmiştir.

Küçük Asya kentleri Ankara'da, Burdur'da, İsparta'da (herhalde daha başka yerlerde de), zanaatçı loncalarını güçlü olarak kaynaştıran yarı - dünyasal, yarı - dervişsel eski örgütlerin kalıntıları sürmektedir. Büyük bir kültür ve eğitim çalışması yürüten Türkiye'deki Halkevleri, büyük derleme yapabilecektir. Bu kalıntılar karşılaştırılınca, ahilerin yaşamının açık bir tablosunu ortaya çıkaracaktır.

Eski zaman yerel yaşamına ilgi duyan Hasan Üçok, Çankırı'da, zanaatçıların savaştan önceki yaşantısının ayrıntılı betimlemesini vermişti. Evlerin mağaraları anımsattığı bu eski kentte, eski gelenekler, uzun süre korunabilmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'nin her yanında yapılan kış "sohbetlerinde", 20 ve daha yukarı yaşta lonca üyeleri "yaranlar" toplanıyorlardı (yaşlıların sayısı altıyı geçmiyordu). Bu akşamlarda, (özel kiralanan) müzik çalıyordu; katılanlar, genellikle tarihsel, ülkenin acılı günlerini dile getiren şarkılar söylüyor, oynuyorlardı. Oyunlardan önce, kapılar kapatılıyor, konuk kabulüne son veriliyor, akşamın, yalnızca seçilenlerin bulunabildiği,

41 VI. Gordlevskiy. Dervişi Ahi Evrana i tsehi vı Turtsii. İzvestya Akademii Nauk SSSR, 1928, str. 1192.

42 VI. Gordlevskiy. Organizatsiya tsehov vı Krımu. Trudı Etnografoarheologiçeskovo muzeya I MGU, IV, M., 1928.

gizli bölümü başlıyordu. Sabaha karşı yemek veriliyordu. Yemek sırasında, bir tür başkan olan "başağa", "yaranlar" tarafından işlenen kabahatleri, tören kurallarına göre yargıladığı, "adaleti" sağladığı bir divan kuruyordu. "Sohbetler", öztutum ve disiplini eğitiyor, toplumsal davranış ölçülerini düzenliyordu.

Sohbetlerin düzenlenmesindeki ayrıntılar (örneğin, aydınlatmaya gösterilen dikkat), İbni Batûta'nın eski yazmalarını anımsatıyor; "yaranlar", gündüzleri atelyelerde çalışan, akşamları zaviyede toplanan "Fityanların" tıpkısıdır ve bende, İbni Batûta'nın Küçük Asya'da, genellikle "sohbetlerin" düzenlendiği dönem olan kış mevsiminde bulunduğu düşüncesini doğuruyor.

Loncalar, zanaat merkezi için, loncaların yüksek, kesin yönetici temsilcisi "ahibabayı" onaylayan Kırşehir'deki Ahi Evran tekkesine bağlanmışlardı. Halkla iktidar makamı arasında arabulucu olan "ahibaba", genellikle, kent belediye yönetiminin başında bulunuyor, loncaların gücünü üzerinde duyumsayan "vali" de ondan çekiniyordu. Çankırı'da, bir defasında istenmeyen bir valinin faytona bindirilerek kentten kovulduğu anlatılıyor. Ahibaba'da, loncaların çevresinde toplandığı bir sancak bulunuyordu: Mavi zemin üzerine iki yıldız işlenmiş, altına "allah" sözcüğü yazılmıştı. Değneğinde ise, anlaşılan, yetki simgesi olan bir tutam koyun yününden tuğ asılıydı.

Hasan Üçok tarafından yayımlanan ilgi çekici malzemeden bazı çizgiler, işte bunlar; ancak, ne yazık ki, bu malzemede, gündelik yaşantı çizgileri, örgütsel öğeleri gölgede bırakacak kadar ağır basıyor, ama bu eksiklik, belki, malzemeyi özetleyenden kaynaklanmaktadır.[43]

Ahilerin izleri, kuşkusuz, Türkiye yaşamında daha uzun süre devam etmiştir. Ahilerin sınıfsal karşıtları Os-

43 E. Borrel. La confrècie d'Ahi - Baba à Tchankiri. Revue des Etudes Islamiques, 1936, pp. 309 - 332.

manlı sultanları bile, özellikle, Küçük Asya'da, bu topluluk tarafından ve ondan aktarılıp mevlevi derviş tarikatı tarafından yerleştirilen tören kurallarını gözetiyorlardı. Tahta çıkma simgesi olarak kılıç kuşanma, kaynağını "Futuvva" tüzüğünden almaktadır.[44] Dervişlerde, şeyhin "müridini" ödüllendirirken sırtına vurması da, kalıntıyı göstermektedir. Daha 17. yüzyılda, bu, Evliya Çelebi'nin dikkatini çekmişti.[45]

Ben de, Batı Avrupa şövalyelik törenlerinin Haçlı yürüyüşleri döneminde, Doğu'dan aktarıldığı konusundaki Hammer Purgstall'ın eski düşüncesini destekliyorum.[46] Ne de olsa, halifelik (Bağdad), dolaysız etkide bulunamıyordu. Demek ki, Futuvva düşünceleri, çoktan, (belki, Nasiriddinillah'ın halife olmasından da önce) Urfa'da, Suriye kıyısında, Yerusalem krallığında yaygınlaşmıştı, ve burada, düşüncelerin yayıcıları ismailiyenler, aktif futuvvacılardı.

Topluluğa kabul edilme törenleri (kâseden içme, şalvar giyme, sırta vurma, saç kesme), belki, hıristiyanlığa da giren, eski Sami göreneklerinin kalıntılarını ortaya koymaktadır. Tören görenekleri Suriye'de pekişmiş, oradan Irak'a, Bağdad'a aktarılmış, sonra, Küçük Asya'ya geçerek Araplardan Selçuklulara ulaşmıştır. Bu törenleri, Haçlılar, dolaysız olarak Suriye'den Batı'ya, Avrupa'ya götürmüşlerdir.

44 H. Thorning, Beitrage zur Kenntnis des islamischen Vereinswesens auf Grund von Bast Madad et — Taufiq. Türkische Bibliothek, Bd. XVI, Berlin, 1913, p. 217.

45 H. Thorning; op. cit., pp. 217 - 218.

46 Jos. Hammer - Purgstall. Sur la chevalerie des arabes antérieure à celle de l'Evrope et sur l'influence de la premiére sur la seconde. Journal Asiatique, 4 - ème serie, t. XIV (1849), p. 5 - 15.

ONUNCU BÖLÜM

Ticaret - Tüccarın Tarihsel Tipi - İtalyan Tüccarları - Ticaret Yolları - Kervansaraylar - Ticaret Malları, Dışalım ve Dışsatım - Sikke

Devlet, kentler, bölgeler ele geçiriyor, ve doğallıkla da, ülkeye, insan, tahıl, mamul eşya şeklinde askerî ganimet akıyordu. Başlangıçta, sınırlardaki akıncılar, komşu uygar bölgelere akınlar düzenliyorlar ya da sürülerini getirerek süt ürünleri, et, yün vb. malları, kendilerine gerekli mallarla (örneğin, dokuma) değişiyorlardı.

Zorbalık yöntemleri, uzun süre devam etmiştir; Küçük Asya'da, Selçuklular, "savaş bölgesi"yle ("darü'l harb") çevrelenmiş olarak yaşıyorlar, ve hıristiyanlar üzerine yönelerek savaşçı islâmın salık verdiği, özendirdiği gaziler, kutsal akını gerçekleştiriyorlardı.

Dar bir çevreye sıkışmış, kendi kendine yeten doğal

ekonomi, giderek kentlerarası, bölgelerarası ticarî değişim çizgileri kazanmakta, ticaret, zanaatların gelişmesine yardımcı olmaktadır. Üretim yaygınlaşmakta, pazar büyümekte, hem üretimle, hem satışla uğraşan tüccarlar da ortaya çıkmaktadır. Kent yaşamı gelişmekte, ticaret ve zanaat kentleri büyümektedir. Devletin toprağı genişlediği ölçüde, ticaret yükselmektedir. Selçuklular ise, dünya ticaretinin temel kavşaklarını ele geçirme çabasındaydılar.

Hıristiyanlarla yanyana, birlikte yaşama, Selçukluların töre ve görüşlerini değişikliğe uğratır. Selçukluların taktiği değişmektedir. Ticaret sermayesinin çıkarları içine sürüklenmişlerdir, onlara, doğudan müslüman, güneyden hıristiyan yabancı tüccarlar gelmektedir. Tüccarlar, Küçük Asya'ya, çeşitli mallar ve dokuma getirmektedirler; ticarî anlaşmalar ve sözleşmeler yapmaktadırlar. Ticaret sermayesi, Küçük Asya'ya yayılmaktadır.

Yerli zanaatçıların mamul ürünleri, artık, feodalları tatmin etmiyordu. Dış seferler gözlerini açmıştı. Onlarda yabancı mallara istem doğmuştu. Hem savaş gereksinmeleri için, hem ev eşyaları olarak, Küçük Asya'ya her yandan mal getiriliyordu. Güneyden silah; Mısır'dan ve Suriye'den dokumalar (sarıklar, yünlüler, genel olarak Mısır işi giysiler, sık sık anılmaktadır); Bağdad'dan, daha İbni Batûta zamanında, İzmir'e ulaşan ipek, atlas, işlemeli kumaş;[1] güzel kokular (misk, sarısabır, amber) geliyordu. İpeklilere, çok eskiden, daha Roma İmparatorluğu'nda büyük istem vardı. İpek, baştan beri Çin'den geliyordu, ama 6. yüzyılda, Bizans'ın kendi ipek sanayii gelişmeye başlamış olsa da, Küçük Asya'da, Çin ipeğine istem azalmamıştır. Orta Asya'dan değerli taşlar gönderiliyordu; Şiraz'dan ve Gürcistan'dan halı, Kafkasya'dan

[1] İbni Batûta, II, 311.

at geliyordu; ayrıca, bozkırda yetiştirilmiş ve bu yüzden Oğuzların alışkın olduğu Arap ve Macar atlarına da, Küçük Asya'da büyük değer veriliyordu. Daha 19. yüzyılda, Orta Asya'dan Keşmir şalları, Horasan işi kılıç demirleri geliyordu.[2]

Rusya'dan, Kıpçak bozkırları üzerinden (Sudak'tan) geçerek Doğu Avrupa ovalarının eskiden beri ünlü keten ve kürkleri (samur, as, bozkır tilkisi) getiriliyordu. Rus kürkleri, daima ve her yerde, özellikle aranıyordu, ve Rus kürklerinden dikilmiş kışlık giysisi olmayan doğu ülkesi hükümdarı pek yoktu. Aflâki'de görüldüğü gibi, çoktandır ortadan silinmiş, ama kürk ürünleriyle ünlenmiş ülkelerin anısı dilde devam ediyordu. Celâleddin'in eşi Kira hatun, hasta (sıtma) düştüğü zaman, yazın Temmuz sıcağında, herhalde Volga boyundan satınalınmış kürklerden dikilme "burtas" mantosunu[3] giyiyordu.

Selçuklular, ticarî ilişkilerin gelişmesi için çaba harcıyorlar ve tüccarları, her tür önlemlerle koruyorlardı. Daha Orta Asya'dayken oluşmuş bulunan ticaret hukuku kuralları, Küçük Asya'da yerleşiyordu.

"Kutadgu Bilig", maddi açıdan, ilişkileri değerlendirirken, toprağa bağlı feodal karşısında, tüccar için kararlı bir tercih koymakta ve, "Tüccarın yurtluklar edinmeye heveslenmesi gerekmiyor,[4] gümüş, onun toprağı, suyu ve bağıdır."[5] demektedir. Tüccar, her yanda istenen bir konuktur; ondan para karşılığında her şeyi sağlamak olasıdır; o olmasaydı, "Sen inci taneleriyle parıldayan siyah samur kürkü nasıl giyebilirdin".

Egemen beyin bencil hesabı, tüccara daima saygı gösterilmesini gerektiriyordu. Vladimir Monomah, şu

2 M. Lihutin .Russkiye vı aziatskoy Turtsii vı 1854; 1855 gg. spb. 1863, str. 177.

3 Aflâki, II, 205.

4 Das Kutatku Bilik, p. 377.

5 Das Kutatku, Bilik, p. 190.

öğüdü veriyordu: "Konuğa[6] ya da elçiye, armağanlarınız yoksa, yedirip içirerek saygı gösterin, geçtikleri tüm topraklar boyunca, insanın iyi ya da kötü ününü onlar yayarlar."

Tüccar, Doğu'dan Batı'ya doğru hareket etmektedir. Hep, daha çok kâr elde etme düşüncesi, onu ileriye yöneltmektedir; içinde, yolculuk tutkusu, merak, yabancı ülkeler, yeni insanlar görme isteği de yanmaktadır; sonra, malını sergilerken, o, gördüklerini ve duyduklarını anlatacak, çok bilmişliği ve korkusuzluğuyla, kendine saygı uyandıracaktır. Yolculuklar, tüccarların gözlerini açıyordu; onlar, aynı zamanda, uygarlığın taşıyıcıları, kültür erişimlerini ileten yayıcılardı; Müslüman Doğu'nun coğrafya bilimi de, onlara çok şey borçludur.[7]

Tüccar, her şeyi bilir; o, ilginç bir söyleşi arkadaşıdır. Dünyayı boydan boya gezen İbni Batûta, Küçük Asya'daki yolculuğu sırasında, beylerin Arab'a ikram ve armağanlarda bulunarak komşu ve uzak ülkeler üzerine anlattıklarını, nasıl büyük bir ilgiyle dinlediklerini gözlemlemiştir. Tüccar, bir "canlı posta", bozkır habercisiydi; örneğin, Moğol Hanı Gazan'ın ölümünü, Konya'ya dönen tüccarlar haber vermişti;[8] Hamadan'da, tarihçı Rovendi'ye bir tüccar (Cemaleddin), Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den övgüyle sözetmişti vb..[9]

Ama bunlar, aynı zamanda gözcülerdi, ülkeler üzerine birşey öğrenmek isteyen doğudaki hükümdarlar, genellikle, tüccarlara elçi görevleri veriyorlardı; bunu da, Gürcüler iyi kavramışlardı. Vakayinameler, açıkça, sultanın bu sözde elçilerinin yalnızca susluk amacında ol-

6 "Konuk" burada "tüccar" demektir.

7 Tüccarların rolü konusunda bkz: V. Bartold. Mesto prikaspiyskih oblastey vı istorii musulmanskovo mira. Baku, 1925, str. 53 - 54. — Aynı konuda daha ayrıntılı bkz: W. Barthold. 12 Vorlesungen, pp. 128 - 130.

8 Aflâki, II, 322.

9 Ravendi, ed. Igbal, p. 462.

duklarını belirtmektedir.

Gezgin tüccarın hiçbir koşulda ortadan kalkmayan sarsılmaz huzuruyla, elçinin dokunulmazlığı, dış ülke hakkı fiilen sağlanmıştı.

Sonra, hukuksal kuralların yerleşmesi ölçüsünde, "elçi tüccar", kendisinin resmî ünvanını onaylayan belgeler ya da tanıtıcı işaretler bulunduruyordu. Küçük Asya'ya bir tüccar - emir'i gönderen Moğol hanı, ona, "paydza" ve "yarlık" verir.

Hukuksal ölçüler, halk atasözlerinde devam eden alışılmış hukuktan çıkmıştır: Küçük Asya'da "haberci öldürülmez" sözü, eski bir düşünceyi yinelemektedir.

Hükümdarın güvenilir adamı olarak tüccarın kişiliği böylece kutsaldır, Otrar'da, bir ticaret kervanının katledilmesi, Küçük Asya'ya girmek için, Cengiz Han'a, elverişli yasal bahane yaratmıştı.

Yabancı ülkelerin az bulunur mallarının Küçük Asya'daki üstencesi tüccarın çevresinde saygı oluşmuştu. Selçuklular, tüccarları kendilerine gelmeye razı etmek için, ısrarlı çaba harcamaktadırlar. Feodalları zenginleştiren ticaret —uğrunda savaşım süren kentler, bölgeler fethedilen ticaret— Küçük Asya'da büyük gelişme gösteriyordu.

Eski ticaret yolları, şimdi ıssızlaşmıştır ve ancak, han yapılarının örenleri, yazıt kalıntıları, buralarda, bir zamanlar egemen olan canlılığı dile getirmektedir.

Konya'dan ticaret yolları, hem Sultanhan, Akhan, Kayseri'de Aksaray ve Sivas üzerinden doğuya, hem de Ilgın, Akşehir, İshaklu, Çay ve Akhan kervansarayının henüz ayakta durduğu (Denizli yakınında) Goncarlu üzerinden batıya ayrılıyordu;[10] kuşkusuz, güneye, Akdeniz kıyısındaki Antalya limanına da, bir kervansaraylar hattı

10 Batıya gidiş yolunu 1895 yılında Fr. Zarre geçmişti.

uzanıyordu; Rifstal, burada, denizaşırı ticareti koruyan yol olan altı kervansaray kalıntısından sözediyordu.

Küçük Asya'ya, her yandan tüccarlar akın ediyordu; Orta Asya'dan (bunlar, belli ki, müslümanlardı) ve güneyden, (İtalyanlar, Rumlar ve Araplar); örneğin, İbni Batûta Antalya'da hıristiyan tüccarlar görmüştü. Limanda yaşadıklarına göre, bunlar, belli ki, yabancı tüccarlardı.[11] İbni Batûta'nın bir Ceneviz gemisiyle[12] geldiği Alaiye'ye, Mısır'dan ve Suriye'den tüccarlar uğramışlardı;[13] Gümüşhane'de, Irak'tan ve Suriye'den tüccarlar vardı.[14]

Anlaşılan, Akdeniz'in güney kıyısı İtalyanlarca işletiliyordu, ve Antalya ve Alaiye limanlarından yukarıya, kuzeye ve batıya tırmanıyorlardı. Burada, Akdeniz'de, mallar için stok noktaları vardı.

İtalyan kent cumhuriyetleri Ceneviz ve Venedik, Küçük Asya'ya, Latin İmparatorluğunun doğuşundan (1204) sonra gelmeye başlıyorlar. Rubruk, Konya'da, "birçok Franka" ve Ceneviz tüccarına rastlamıştı.[15] Yaklaşık yüz yıl sonra, Cenevizliler, artık Manisa'daydı.[16]

Korkulu düşler gören Bizans, Doğu ile doğrudan ticaretten kaçınıyordu; Doğu mallarını, Bizans'a, Venedikliler sağlıyordu.

Orta Asyalı tüccarlar, Sivas'a kadar gelınce duruyorlardı; burası merkez noktaydı; ve Moğol saldırısı, bir zaman, hareket etmeyi güçleştirince, Sivas'ta, tüccarların kervanları birikmişti. Genellikle, Sivas'ta, tüccarlar iki kola ayrılıyorlardı: Bir kol kuzeye, Karadeniz'e, öbürü güneye, Konya'ya yöneliyordu. Küçük Asya'da, Orta Asya ve Akdeniz tüccarlarının ticarî etki alanları, iki ticaret

11 İbni Batûta, II, 259.
12 İbni Batûta, II, 254.
13 İbni Batûta, II, 257.
14 İbni Batûta, II, 293.
15 V. de Rubruk. Puteşestviye vı Vostoçniye strani, str. 176.
16 İbni Batûta, II, 314.

hattıyla bölünmüştü.

Belirtelim ki, daha hareketli olan İtalyanlar, İtalyan cumhuriyetleri (deniz onlara, Orta Asyalı tüccar karşısında avantaj sağlıyordu), Küçük Asya'ya kuzeyden, Karadeniz'den de akın ediyorlardı. Trabzon, İstanbul'u Asya ile bağlıyordu; Rum kumaşları ve diğer malları, buraya ulaştırılıyordu.

Dünya ticaret yolları, kuzeye kaymıştı. İtalyan Cenevizliler, burada, "konuksever" Karadeniz'de kaynaşmaya başlamışlardı.

Karadeniz'in Küçük Asya ve Kırım kıyılarında İtalyan Cenevizliler,[17] "canlı mal" satınalıyorlar ve yüzlerce, binlerce tutsağı, Akdeniz ülkelerine götürüyorlardı; insanlara biçilen fiyattan anlaşıldığına göre bu, kârlı bir ticaretti.

Kuzeydoğu Avrupa'dan, ve belki, Asya'dan da, malların getirildiği Sudak, stok noktasıydı: Orta Asya'da adları tüccarın cins ismi haline gelen işbilir insanlar "sogodların" eski bir kolonisiydi. "Karanlık ülkesi"nden gelen kürk, tutsaklar, Rus keteni, tüm bunlara, Doğu'da yüksek değerler veriliyordu, her yanda, bunlara, büyük istem vardı.

Bu durumda, Sudak seferine yol açan, yalnızca, askerî düşünceler değildir, bir o kadar da, buna, ticaretin çıkarları neden olmuştur. Sudak, Tatarlar, yani Altmordu tarafından ele geçirildikten sonra da, Küçük Asya ve Kırım arasındaki temaslar sürüyordu; Kırım halkı, ekonomik bakımdan eskisi gibi, Küçük Asya'ya eğilim gösteriyor ve oraya, denizin ötesindeki Rum ülkesine gidiyordu.

Trabzon'dan kuzeye, İran'a uzanan yol, daha sonra (13. yüzyılda), Avrupalıların Asya'ya geçişinde, asıl hattı

17 Cenevizlilerin ticareti üzerine bkz: G. I. Bratianu. Recherches sur le commerce gènois dans la Mer Noire au treizième siècle. Paris, 1929.

oluşturuyordu. Erzurum üzerinden binlerce at, deve ve katırdan oluşan kervanlar geçiyordu.

Venedik, çok önceden, Bizans'a giden bir yol açmıştı: Ona, Bizans İmparatoru Aleksis Komnin tarafından ayrıcalıklar bağışlanmıştı.

"Adriyatik kraliçesi" Venedik'le (1220 yılında) bir ticaret sözleşmesi yapan Selçuklular, tüccarlara büyük avantaj ve ayrıcalıklar sağladı.[18] Ticarete el atan devlet, tüccarlara kişisel ve mallarıyla ilgili güvenlik garantisi veriyordu. Onlar, Selçuklu yargı yetkisinden bir bölümüyle, bağımsız tutulmuşlardı; yabancı (İtalyan) ve yerli (Küçük Asya) tüccarlar arasında doğan ticarî anlaşmazlıklar, kavgasız, dostça çözüme bağlanıyor, devlet, karışmaktan geri duruyordu, ve yalnızca cinayet davaların. kadının, şeriat mahkemesinin görmesi gerekiyordu.

Genel olarak, ticaret için, yabancı tüccarlar için koşullar çekiciydi. Örneğin, Venediklilerle yapılan anlaşmaya göre, değerli taşlar ve inci, gümüş ve külçe ya da sikke altın, ensonu, hatta hububat[19] gümrük vergisinden bağımsızdı; kalan maddeler, % 2 ölçüsünde, düşük gümrük vergisine bağlanmıştı. Sultan I. Alaaddin Keykubad, kardeşinin ve babasının siyasetini sürdürüyordu. Bu siyaset, ülkeye, yalnızca feodalların satınalabildikleri malların özgür, gümrük vergisiz dışalımına izin vererek feodalların çıkarlarını koruyordu.

Yabancı tüccarların büyük paraları olduğuna göre, Selçuklular hazinevi doldurmak için, eski (belki de Moğollardan aktarılan)[20] kesenek yöntemlerinden yararlanıyorlardı. Örneğin, Rubruk, Konya'da, Sultan II. İzzeddin

18 W. Heyd. Geschichte des Levanthandles im Mittelalter. Bd. I, Stuttgart, 1879, pp. 301 - 302.

19 Selçuklularla İtalyanlar arasında, karşılıklı ticari ilişkiler konusunda bkz: W. Heyd. Geschichte des Lavanthandes im Mittelalter. Bd. I, pp. 332 - 336; ayrıca s. 402 ve dev. Küçük Ermenistan'ın önemi üzerine.

20 Bununla birlikte kesenekler, daha 10. yüzyılda Buhara'da da vardı.

Keykavus tarafından, belli ki, dışsatım için, kendilerine, Küçük Asya'daki şap ticareti üzerinde ayrıcalık hakkı[21] verilen iki İtalyan'a rastladığını yazmaktadır.

Selçuklular, ticaretin çıkarlarını, tüccarın çıkarlarını kıskançlıkla koruyorlardı, ve birileri tarafından tüccarın soyguna uğraması, tüccarın gasptan şikâyeti olması durumunda (tüccar, uğradığı fiziksel saldırıyı simgeleyerek yakasını yırtardı), sultan soyguncuyu cezalandırmak için üzerine yürüyordu. Tüccardan çalınan, onun yitirdiği her şey, savaş ganimetinden ya da feodal valinin elindeki yedek akçeden karşılanıyordu. Eğer, herhangi bir nedenle, zarar, yerinde kapatılmadıysa, tümüyle hazineden ödeniyor, ve sonra zararı verene yansıtılıyordu.

Yolların güvenliksiz olduğu yolunda, ülke dışındaki haberlerin bırakabildiği kötü izlenimi silmek isteyen Sultan I. İzzeddin Keykavus, Horasanlı ve Iraklı tüccarların, Antalya'da soyulan İranlıların ve Arapların ticarî gümrük ödemelerini bağışlamıştı.

Böylece, savaş sırasında sönen ticaret, tüccarlar için yollar açılınca, yeniden canlanıyordu.

Saldırılardan çekinen tüccar, baskından korunmak için, tüm önlemleri alıyordu. Tüccarlar, uzun yola yalnız başlarına çıkmıyorlar, konvoylar, kervanlar halinde bir araya geliyor, bir kıdemli başkan ("bazargânbaşı") seçiyorlardı.[22] Yalnız olan tüccarlar ya da kutsal yerleri ziyarete giden hacılar vb., daima yol arkadaşları bekliyorlardı.

Her yanda, eşkiya ve hırsızlar dolaşıyor ve tedbirsiz yolcuları gözlüyorlardı, ve bunlar örgütlü çeteler, bazan aşiretlerdi. Örneğin, 1276 yılında, sınırda yaşayan Oğuz-

21 V. de Rubruk. Putesestviye vı vostoçniye stranı, str. 176.

22 Bu düzenleme, daha sonraları da sürmüştür: Küçük Asya'da, benim tarafımdan kaydedilen çocuk oyunlarında, aynı şekilde "kervanbaşı" görülüyor, bkz: VI. Gordlevskiy. İgrı anatoliyskih turok. İzvestiya Obşçestva obsledovaniya i izuçeniya Azerbaycana, no: 5, Baku, 1928, str. 99 - 100.

lar ("etraki uç"), Frank - İtalyan kervanına saldırmışlar, altınlarını ve mallarını almışlardı.[23]

Hükümet, ancak, büyük yollar üzerinde düzeni sağlayabiliyordu. Devletin içindeyse, herkes korku içinde yaşıyordu. Herkesin kulağı kirişteydi, herkes, içerden ya da dışardan beklenmeyen bir darbeden korkuyordu.

İbni Batûta, zenginliğin büyülerini yaşamıştır; o, bazan Germiyan boyunun (Ladik yakınında) yolu tuttuğunu ve yolcuları soyduğunu işitmekte,[24] bazan, Manisa yakınında Türkmen göçebeler, burnunun ucundan atını çalmaktadırlar.[25]

Güvenliğin sağlanması için büyük anayollarda, kervansaraylar inşa edilmişti; tüccar, burada hem dinlenebiliyor, hem de gerektiğinde, eşkiya tehlikesine karşı, buraya sığınabiliyordu.

Ahmenidlerin başkenti Suz'dan Akdeniz'e (Efes'e) kadar uzanan, Herodot'un deyimiyle, "Kral yolu", daha sonra, Küçük Asya'da ticaret yollarının düzenlenmesinde, kuşkusuz, bir önörnek olmuştur. Kervansaraylar, deve yürüyüşüyle dokuz saat olan bir günlük yol uzaklığındaki "konaklarda" kuruluyordu. Sultanlar, feodallar, doğrudan ya da dolaylı olarak ticarete para yatıran herkes, kervansaraylar yaptırıyor, üzerine kazman yazıtlarla, inşa ettirenin adını sonsuzlaştırıyorlardı. Karatay, Sadeddin Kobvak ("Zagada") vb. kervansarayları, bozulmadan korunabilmiştir. Aflâki, Ziyaeddin İsfahani'nin (Sivas'ta), vezir Muineddin Pervane'nin (Sivas ve Konya arasında) vb. kervansaraylarından sözetmektedir. En canlı ticaret hattı olan Sivas ve Kayseri arasındaki yol üzerinde, Abulfida'nın yazdığına göre,[26] 24 kervansaray yeralmıştı, yol-

23 V. Bartold. O nekotorıh vostoçnıh rukopisah, str. 0130.
24 İbni Batûta, II, 271.
25 İbni Batûta, II, 315.
26 Géographie d'Aboulféda, II, 2. p. 139.

cular buralarda kendilerine gerekli her şeyi bulabiliyorlardı.

Gezginlerin heyecanla anlattıkları heybetli Sultanhan kervansarayı, kalın duvarları üzerinde 24 kulesi olan görkemli bir kale görünümündeydi. Buranın stratejik ve ticarî önemi vardı. Konya, Ladik ve Ankara'dan gelen yolların kavşağı olan burada, yüzlerce deveden oluşan kervanlar, elverişli ve güvenli bir barınak buluyorlardı. Başkente yakın olan kervansarayda, mühimmat ve yiyecek depolanıyordu. Sultan I. Alaaddin Keykubad tarafından inşa ettirilen (1229) kervansaray, Moğollar döneminde yıkılmış, yazıtında belirtildiğine göre, Sultan II. Keykavus tarafından yeniden yaptırılmıştır.

Daha 19. yüzyılda, P. A. Çihaçev'in yazdığına göre, Konya çevresinde yoğunlaşmış olan bu kervansarayların avlularında, Selçuklu egemenliğinin işareti olan betimlemeler vardı.

Kuşkusuz, kentlerde de, örneğin vezir Ziyaeddin kervansarayında olduğu gibi, bazan çalgıcıların[27] sahneye çıktıkları müzikli "lokantalara" dönüşmüş kervansaraylar bulunuyordu.

Bunlar, feodalın günahlarının bağışlanmasını sağlamaya ya da sultanın gözünden düştüğü zaman mal varlığını, el konulmaktan kurtarmak isteğiyle inşa ettirdiği cami, medrese, hastane ya da havuz değildi. Kervansarayları inşa ettiren feodallar, kazanç sağlama düşüncesindeydiler. Böylece, tüccar için, hareket etme tehlikesi azalıyor, feodal içinse, ticarî işletmelerden sağlanan kâr yükseliyordu; ticaret alanına giren feodallar, büyük zenginlikleri ellerinde toplamışlardı.

Hareket sırasında, nehirlerden geçiş rahatlığı sağlamak için, örenleri bugüne değin korunmuş olan köprüler

27 Aflâkî, 1, 185; II, 70 - 71.

kurulmuştu; Tokat'ta, Küçük Asya'da, artık Moğolların egemen olduğu sırada, üç Selçuklu kardeş tarafından kurulmuş bir köprü bulunmaktadır.

Kervanlar, koruma altında hareket ediyorlardı; tüccarlar, yol boyunca kendilerini koruyan silahlı öncüler ya da ekipler kiralıyorlardı.

Moğollardan sonraki dönemde, yolculuğun nasıl ağır ve pahalıya mal olduğunu, Trabzon'dan Semerkand'a, Timur'a gitmek üzere yola çıkan Klaviho anlatmaktadır. Ülke, küçük parçalara ayrılmıştı ve her bölgenin yöneticisi, engelsizce geçiş için, sürekli armağanlar istiyordu. Klaviho, Trabzon'dan yola koyulduğu zaman, imparator, kervana bir askerî koruma birliği vermişti.[28] Trabzon İmparator'una bağımlı, yalçın dağlardaki ulaşılmaz şatolarında yerleşmiş beyler, açıkça, geçenlerden aldıkları haraçlarla yaşadıklarını bildiriyorlardı.

Küçük Asya'da, kervansaraylar ağı ve sikke buluntuları (numizmatik) haritası, Selçuklular döneminde, ticaret yolu hattını tam olarak saptamaya olanak verecektir. Moğol dönemi, kuşkusuz, değişiklikler getirmiştir. Bu konuda da, ortaçağ Batı gezginlerinin anlattıklarına dikkat etmek önem taşıyacaktır. Örneğin, Rubruk, daha önce, Sivas'tan geçen ticaret yolunun Moğollar zamanında, Ermenistan'ın güney bölgelerine kaydığını söylemektedir; İtalyan Pegoletto (14. yy), Dudriga dediği bir ticaret istasyonunu anmaktadır, anlaşılan, burası, Oğuz Dudurga boyunun göçebe yurtluğu ya da konaklama yeridir.

Ticaret yolları çizgilerini (numizmatik) sikke buluntuları çekmektedir. Topraktaki sikkelerin geçerli para olarak ömrü kısadır; sikke, kısa sürede, toprak altında kalır, ama gömüler, belirli bir zaman kesitindeki ticarî işlem ve alışverişlerin yansımasını ortaya koyabilirler.

28 R. G. de Klaviho, Dnevnik puteşestvıya ko drovu Timura vı Samarkand vı 1403 - 1406 gg. spb., 1881, str. 123, 126.

Transkafkasya'da bulunan gömüler (bunlar arasında Rum Selçukluları sikkelerine de rastlanmaktadır), Moğol döneminde, Küçük Asya'nın da içinde yer aldığı ticaretin boyutlarını dile getirmektedir. Ansızın saldırıya uğrayan tüccar, sermayesini ivedilikle toprağa gizliyordu. Kuşkusuz, daha önceleri de, Transkafkasya ile Küçük Asya arasında ticaret vardı, ama o zamanlar, ticaret, huzur içinde yürüyor, sikkeler de bir iz ve belirti bırakmadan elden ele geçiyordu. Özgün ve canlı bir gömüler tarihi hazırlayan Y. Pohomov'un[29] düzenlediği sikke gömüleri listesi, Küçük Asya'dan kuzeye doğru bir yön belirlemektedir; ama numizmatik koleksiyonların özenlice incelenmesi, bu yolları, doğu (Orta Asya) ve güney (İtalya) yönlerinde genişletecek ve kesinleştirecektir.

Küçük Asya ile Kafkasya arasındaki ticarî ilişkiler, kültürel etkileşimi artırıyor, böylece yerleşik yaşam yatkınlıklarına tutkuyla sarılan göçebelerin kültürü zenginleşiyordu.

Yabancı mallar, yaygın tüketime yönelik değildi. Bunlar, pahalıya mal olan ve halkın yalnızca yüksek, zengin tabakalarında, yani feodallar ve onlara yakın olan Mevleviler arasında sürüm bulan lüks maddelerdi.

13. yüzyılda canlanan ticaret, Küçük Asya'ya, az bulunur mallar getiriyordu, Sultan Rükneddin'in yenilgisinden sonra, Gürcülere, içinde Hindistan elmaslarının da bulunduğu zengin ganimet kalmıştı. Bu Hindistan'lı tüccarlar, belki de, Orta Asya yerleşik halkı Özbeklerin, aşağılayıcı "sarta" hitabını aldıkları, o, "sartaban" tüccarlar, Uygurlardı. Bunlar, çok eskiden, Hürzem'den Orta Asya'ya gelmişler, Astrahan'a ulaşarak burada yerleşmişlerdi (Hindistan kolonisi 18. yüzyıla değin var olmuş-

29 Bkz: Trudı Obşçestva obsledovaniya i izuçeniya Azerbaycana vı p. 3 (1926), İnstitut istorii, yazıka i literaturı Azerbaycanskovo filiala Akademii Nauk SSSR, H. (44), 1938.

tur);[30] bunlar, Küçük Asya'ya, mücevher, Keşmir halıları, banyo dokumaları vb. getiriyorlardı. Keşmir, eskiden beri ipek sanayi ile ünlenmişti.

Kuzeyden ve güneyden, ve daha çok doğudan mallar geliyor, ama batıdan gelmiyordu. Bizans'la ticarî temaslar az gelişmişti. Selçuklular için, Bizans, askerî saldırı hedefiydi.

Moğol saldırısı öncesinde, Küçük Asya, çok zengin ülkeydi, ama Moğol vergi toplama sistemi, burada, gönenci bozmuştur. Değerli taşlar ve kuyumcu işi mücevherler, feodallar arasında pazar buluyordu, ve feodallardan yüksek fiyatlar isteniyordu; onlara, yakutlar "sunuluyor", bunun karşılığında iyi bir parasal ödül verileceğinden emin olunuyordu.

Kumaşlar da, gene çok pahalıya mal oluyordu. Çelebi Amir Arif, iyi bir kumaş alınması için, görevliye 20 dinar, yani altın sikke vermiştir. Aracının sonradan bildirdiğine göre, kendisinden 22 dinar istemişler, ama o, pazarlıkla, 18 dinara alabilmiştir.[31]

Kitapları, yani yapıtların elyazması kopyalarını (genellikle pratik gereksinmeler için) okumuş kimseler, dinsel kişiler alıyorlardı, ve kopya uzun süre alsa da, kitap fiyatları düşüktü. Örneğin, Halep'te, iki ciltlik fetva yorumu için kırk dirhem ödenmişti,[32] ve hem yazma malzemesi hem de emek bunun içindeydi.

Nişabur'da, 50 yıl boyunca, meslek olarak kopyacılıkla uğraşan Abu Hatim, bu işi, "yaşarken ekmeğin, ölümden sonra ise kefen parasının kazanılamayacağı"[33] zavallı ve lanetli bir uğraş olarak görüyordu.

Bu yarı aydın yoksul "yazmacının" şikâyeti, aslında,

30 N. Palmov. Astrahanskiy arhiv. Zapiski instituta vostokovedeniya, t. II, str. 161 - 182.

31 Aflâki, II, 375.

32 Aflâki, I, 163.

33 A. Mez. Die Renaissance des Islams. Heidelberg, 1922, p. 176.

Nişabur'dan, Büyük Selçuklular toprağından geliyordu ama, onun durumu, Küçük Asya'da, müslüman kültürü ve yazı geleneklerinin göreli olarak düşük olduğu Rum Selçukluları'nda daha iyi olabilir miydi? Yazmacılık, tanrı hayrına bir iş olmayınca, dünyasal elyazmalarının, bilim adamlarını, zekâlarını tüm keskinliğiyle ortaya koymaya zorlayan yanlışlıklarla dolu olmasında şaşılacak bir şey yoktur.

Yazmacılık olarak, insan emeği, hiç yerine konuluyor, en başta, kâğıda değer biçiliyordu; bir defter kâğıdının ederi 2 dirhemdi;[34] Mevlevi dervişi Aflâki, sufilik tarihçisi Sulama Nişaburi'nin "Hakikatlar Kitabı"nın yazmasına, 40 defter harcadığını anımsamaktadır.

Kuşkusuz, beyaz yazı kâğıdı, başlangıçta, kâğıdın yurdu Çin'den, daha doğrusu, Doğu kâğıtçılığının 20. yüzyıla değin gelişkin olduğu Orta Asya'dan, Semerkand'dan geliyordu.

Gerçi, feodallar, yabancı mallar satın alıyordular, ama yerli üretim, dış pazarda ün kazanmıştı. İbni Batûta, "başka hiçbir kentte eşi bulunmayan" Aksaray halılarını övmektedir. Bunlar, Mısır'a, Suriye'ye, Irak'a, Hindistan'a, Çin'e ve "Türklerin ülkesine" ihraç edilmektedir;[35] Abulfida, Türkmen halılarından sözediyor. Batıda da, dünyanın en zarif ve güzel işleri olarak halılara, ve gene, kırmızı ve diğer renklerden lüks kumaşlara değer veriliyordu.[36]

Küçük Asya, bir tarım ülkesi olunca Antalya'dan Mısır'a tarım ürünleri dışsatımı yapılıyordu; Konya'dan, çekirdekleri tatlı badem tadını anımsatan (adını Araplardan aldığı anlaşılan, kamareddin cinsi) kuru kayısı

34 Aflâki, II, 106.

35 İbni Batûta, II, 286. — Ermenilerin desenli yer halılarına Doğuda eskiden beri değer veriliyordu (İdrisi'nin açıklaması, bkz: N. Marr. Ani, s. 128, not 165).

36 P. Wittek. Das Fürstentum Mentesche, p. 2.

gönderiliyordu.[37]

Doğallıkla, Küçük Asya, aynı şekilde hammadde dışsatımı da yapıyordu; Fethiye[38] ve Alaiye[39] limanlarından İskenderiye'ye, tüm Mısır'a dağılan kereste dışsatımı yapılıyordu.

Dış ülkeler arasında, Küçük Asya hammaddesinin (ve halı mamullerinin) başta gelen tüketicisi Mısır'dı, bu da anlaşılır bir durumdur; ucuz deniz taşımacılığı, buna, önemli ölçüde elverişli koşullar hazırlıyordu.

Ama, İtalyan tüccarlar, yalnızca, satın alma ya da değişimle yetinmiyorlardı; onlar, Küçük Asya'da, Suriye kıyısında da olduğu gibi, topraklara sahip olabiliyorlar, bu topraklar üzerindeki halkın ürettiği ya da çıkardığı tarım ya da sanayi malları, ve kereste, deniz yoluyla Avrupa ve Afrika pazarlarına taşınıyordu.

Selçuklularda, dengenin aktif mi yoksa pasif mi olduğu belli değildir. Ama her türlü durumda, ticaret genişti; bu, artık, trampa yoluyla ticaret değil, parasal hesaba dayalı bir ticaretti.

Sikke sistemi, Selçukluların merkezi egemenliğine bağlı olduğu Abbasilerden aktarılmış olmalıdır. Selçuklular, (Konya, Sivas, Erzincan gibi) çeşitli kentlerde sikke basıyorlardı.

Bakır sikke "mangır",[40] ilk kez, Sultan Rükneddin Mesud zamanında (12. yüzyılın birinci yarısı) ortaya çıkıyor. Onun ardılı Sultan II. İzzeddin Kılıçarslan, uzun süre dinar[41] olarak adlandırılan, daha sonraları ise dirhem ya da sultani (sultan sikkesi)[42] denilen gümüş sik-

37 İbni Batûta, II, 259 - 260, 281.

38 Abulfida (İbni Said'in tanıklığı); bugün de, Fethiye, ormanca zengin bir bölgedir.

39 İbni Batûta, II, 267.

40 İsmail Galib. Takvimi meskûkat-ı Selçukiye. Kostantiniye 1306 (—1888) s. 2. — Örneğin "mangır", Türk çingenelerinde para anlamında kullanılmaktadır.

41 İsmail Galib, op. cit., s. 5 - 7.

42 Aflâki, I, 110.

keler (1185) basar.

Selçuklularda, altın sikke de yürürlüktedir. Altın sikke, "alai" adını taşıdığına göre, bunun basımına, en azından, Sultan I. Alaaddin Keykubad zamanından itibaren başlanmıştır.[43] Bunun yanısıra, yabancı altın, halife altınları, ("halifeti altunlar") İtalyan "florinleri", Mısır ya da Halep "yusufları", Selçuklularla ticari temasa sahip ülkelerin sikkeleri geçerlik taşımaktaydı.[44] Bağımlı hıristiyan prensleri, devlet gelirlerinin başta gelen kalemlerinden birini oluşturan "haraçları" da, altın sikkeler halinde ödüyorlardı.

Küçük ödeşmeler için akçe kullanılıyordu; örneğin, ekmek gibi zorunlu gereksinim maddeleri, akçe ile satın alınıyordu, sultanın armağanları da akçeyle, ama artık binlerce, yüzbinlerce akçeyle ölçülüyordu.

Halife Mustansır zamanında (h. 632 yılında), yani Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın hükümdarlığında, "bir dinarın" on dirheme eşit olmasından yola çıkan İsmail Galib, Küçük Asya'da da altınla gümüş arasındaki oranın Bağdat'takinin aynısı olduğunu varsayıyordu.[45]

14. yüzyılın ilk yarısında altınla gümüş arasındaki oran değişmemişti; İbni Batûta, Birgi prensinin kendisine 100 miskal ya da altın sikkeyle 1000 dirhem bağışladığını söylemektedir.[46]

Selçuklular zamanında geçerli olan sikkenin gerçek değerini saptamak iyi olurdu; bunun için, Küçük Asya'yı ziyaret eden yabancı, Batı Avrupalı zenginlerin yazdıklarını da dikkate almak gerekecektir. Kuşkusuz, sikkenin değeri değişiyordu; akçenin satın alma gücü, ekonomiyi baskı altında tutan siyasal konjonktüre göre, bazan yük-

43 İsmail Galib (op. cit., s. 38) aynı şeyi söylüyor.

44 Aflâki, II, 237. —Bkz: Stenli Len— Pul. Musulmanskiye dinastii, Çev. V. Bartold, spb., 1899, str. 60.

45 İsmail Galib, op. cit., ss. 39 - 40

46 İbni Batûta, II, 307.

seliyor, bazan düşüyordu. Örneğin, Klahivo "esper"in (espera), yani espr - akçanın Erzincan'da ½ gümüş riyale eşit olduğunu[47] yazmaktadır, ama bu, artık, 15. yüzyıl başında, Timurleng'in saldırı zamanında böyleydi.

Aynı yazarda, değişik yerler için, birçok ayrı saptamaya rastlanmaktadır: Broker (15. yüzyılın ilk yarısında), Anadolu için, bir Venedik dükası karşılığında 50 akçe değerini saptarken, Edirne'de Akçe'nin değeri daha yüksektir; burada 36 akçe bir dükaya eşittir.[48] Belirtelim ki, bu, aynı zamanda dış ticaretteki hacim farklılığını dile getirmektedir.

Doğuda, her yerde olduğu gibi, banka işlevlerini sarraflar yerine getiriyordu; Selçukluların Küçük Asya borsasında alınıp satılan sikkeler, bunlardan geçiyordu.

Olasıdır ki, Ermenistan'da da olduğu gibi, dış ticaret mallarının iç pazara sürümünü gerçekleştiren aracı rolünü, yahudiler oynuyordu.[49]

11. yüzyılda, Basra'daki sarraf işlemlerini, Nasiri Husrav anlatıyordu;[50] bunlar simsarlar ve tefecilerdi, ve paraları olduğuna göre, malların fiyatlarını düzenleyebiliyor, doğuda, vergi toplama keseneklerini de bunlar alıyorlardı.

Feodalların gereksinmelerini karşılarken, ticaret, devlete dolaysız kârlar sağlıyordu. Dış ticaret, devletin gelir kaynaklarından biriydi. Küçük Asya'ya gelen ya da buradan yalnızca geçen (belki, transit ticaret yürüten)) tüccarlar, "gümrük vergileri" ("baç"), geçiş vergileri vb. vermekle yükümlüydüler. Kuşkusuz, iç pazarda da (tarımsal ve zanaatsal yerli üretimden) vergi alınıyordu.

Ticaret yolları üzerinde yer alan büyük kentlerin ge-

47 R. G. de Klaviho. Dnevnik puteşestviya ko dvoro Timura vı Samarkand, str. 140.

48 Voyage d'Outrewer, pp. 539, 588.

49 Y. Manandyan, agy. s. 69.

50 Kniga puteşestviya, str. 185 - 186.

lirleri önemli boyutlardaydı. 1336 yılına ait yazımdan görüldüğü gibi, Moğollarca konulan yüzbinlerce dinarlık vergiler, ticaretin görülmemiş gelişkinliğini, kent halkının zenginliğini dile getirmektedir. Tarihçi Hamdalla Mustavfi (Osmanlı devrinde Konya ilinin küçük bir taşra kenti olan) Aksaray'dan, "en büyük beş kentten biri" olarak sözetmektedir. Ama, Selçuklular döneminde de, anlaşılan, Aksaray ünlenmişti, buraya, zaman zaman sultanlar uğruyordu. Burası, sultanların yazlık konaklama yeriydi.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

Kent - Kent Düzeni - Halk - Selçukluların Başkenti - Konya'da Yaşam

Selçuklular dönemi kentlerinde feodal - kölcci toplum yapısı açık olarak yansımaktadır; kent, feodal düzeni destekleyen bir askerî - ticarî merkezdir; burada, yüzyıllar boyunca feodal yapının biçimleri devam etmektedir. Dışardan bakınca, debdebe, merkezde görkemli yapılar göze çarpıyor, ama kenar bölgelere ilerledikçe yaşam alımsızlaşıyor, yoksullaşıyordu.

Bir tepenin sırtında ya da yalçın kayalar üzerinde bir malikâne, feodal beyin ikametgâhı dikiliyordu (Küçük Asya'da da, İran'da da feodallar böyle yerleşiyordu); çevrede saray erkânı ve uyruk yer almaktadır; feodallar, hizmetlilerle çevrelenmiş bir kümenin ortasında yaşamaktadırlar.

Kent planı, bir kez ve kesin biçimde belirlenmiştir. Bu planı, İbni Batûta usunda iyi tutmuştur: Cami, medrese, "zaviye", hamam ve, genellikle, feodallar tarafından ganimet ve vergi fazlalıklarıyla kurulan bir müslüman kenti için zorunlu, buna benzer yapılar.[1]

Feodal kültürün taşıyıcısı Küçük Asya kenti, çevre halktan, bir duvarla ayrılıyordu. Kente yaklaşan ve ekonomik zulmün merkezini her zaman yok edebilecek göçebe halk ya da yarı yerleşik köy, kent için korkunçtur Abulfeda'nın yazdığına göre,[2] daha 14. yüzyılın ilk yarısında, Kastamonu çevresinde, 1000 Türkmen çadırı yerleşmiş durumdaydı.

Akşamları, kentin kapıları kapatılıyordu, eğer bir yolcu gecikmişse, kentin duvarları dışında geceliyor, sabahleyin nöbetçi onu sorguluyor ve ancak, tatmin edici karşılık alınca içeriye girmesine izin veriyordu Kalenin (kentin) komutanı, askerî birlik eşliğinde, her sabah, kentten çıkıyor ve çevreyi gözden geçiriyordu. Örneğin, İbni Batûta Davas'daki (Muğla yakınında) büyük bir kaleyi anlatmaktadır.[3] Ama, kuşkusuz, bu, bir istisna değildi; insanlar, her yanda ürküntü içindeydi. Daha, çok eskiden, Arapların akınları, halkı kalelere kapanmaya alıştırmıştı. Henüz eski sayılamayan bir gerçeği yansıtan "meddahlar" (halk öykücüleri), sultanlığın başkenti İstanbul konusunda bunu anlatmaktadırlar. Küçük Asya'nın derinliklerinde, bu düzen, Kemalistlere değin değişmeden kalmıştır; sultanlık döneminde kent kapıları, Diyarbakır kentinin kapıları, herhalde, Kürtler karşısında duyulan korku-

1 Küçük Asya'da kentlerin (ve büyük kasabaların) sayısı, bir bölüm bilgiye göre, iki yüze ulaşıyordu (Mükremin Halil, op. cit., s. 87). Melikşah tarafından Küçük Asya'ya gönderilen "minberlerin" sayısı (seksen yedi), çok daha mütevazi bir sayıyı dile getiriyor.

2 Géorgraphie d'Aboulféda, II, 2, 145.

3 İbni Batûta, II, 277. — Bu kale konusunda, ayrıca bkz: P. Wittek Das Fürstentum Mentesche, p. 66, not.

dan, doğuda oldum olası kökleşen bir sistem olarak, akşamdan kapatılıyordu.

Kent, ticaret ve zanaat merkezidir. Kentin örgütlenmesi, onun yönetimi, Abbasilerden aktarılmıştı. Her semt duvarla çevrilmişti. Müslüman olmayanlar ayrı yaşıyorlardı: Rumların, Yahudilerin vb. gene genellikle, duvarla çevrili kendi mahalleleri vardı.

Kısası, kent, meslekî ya da dinsel ve etnik yapısına göre bölümlere ayrılmıştı.

Yabancı tüccarlar da ayrı yaşıyorlardı. Eğer bu, örneğin, Antalya gibi bir liman kenti ise, gemilerinden kıyıya çıktıkları liman yakınında yaşıyorlardı, ve bu da, tüccarların göreli olarak, kısa süre önce ortaya çıktıklarını anlatmaktadır. Bu, Haçlı seferleri sırasında, Levanta'da bir İtalyan tüccarın düşü olan, denize ulaştıran bir caddeyi, "ruga"yı anımsatmaktadır. Küçük Asya'da, onlar, eskiye göre yaşamaktadırlar. Semt, duvarla çevrilidir, kapılar, yalnızca geceleri değil, müslümanların ortak namaz günü olan cumaları da kapatılmaktadır. Bir dayanağı var mıdır yok mudur, ama hıristiyan tüccarlar, anlaşılan, bir dinsel fanatizmin parlayıvermesinden korkmakta ve köşelerine çekilmektedirler ya da basbayağı başka inançtan olanlara antipati süsü verilerek yağmadan çekinmekte, mallarının üstüne titremektedirler.

Kentin dışında, çayırlar, otlaklar, bahçeler uzanıyordu; kent ve köy birbirine karışıyor, aradaki sınır belirsizleşiyordu, buranın kent olduğunu söylemek güçtü. Buralarda, örneğin Ahlat'ta ve İznik'te olduğu gibi, yalnızca bahçeler değil, sürülmüş tarlalar da yer alıyordu;[4] Kentte yaşayan herkesin bir avlusu, tarlası ve bahçesi vardı, ve bunlar, hemen yakında bulunuyorlardı. Buralar, belli ki, henüz tümüyle yapılaşmamış ve yerleşmemiş olan feo-

4 İbni Batûta, II, 323 - 324.

dalların genç merkezleri, yeni Türk kentleriydi.

Büyük kentlerde (Konya, Sivas, Kayseri) yaşayanların sayısı, galiba, 100 bine kadar ulaşıyordu. Gelişme çağında, Sultan I. Alaaddin Keykubad döneminde, ticaret yollarının merkezinde yer alan Sivas'ta, 15. yüzyılda, Bizanslı yazar Halkondil'in belirlediğine göre, 120 bin kişi yaşıyordu.

Dokuma ve maden sanayii merkezi Arsengan'da,[5] yani yaşamı boyunca, birçok yer sarsıntısına uğramış olan Erzincan kentinde, Rubruk'un Küçük Asya gezisi öncesinde, kayıtlarda belli olan 10 bin kişi ölmüştü, Haklarında bilgi bulunmayan yoksullar, bunun dışındaydı.[6]

Kentler arasında, kuşkusuz, devletin başkenti, siyasal, ticarî kültürel yaşamın merkezi Konya belirginleşiyordu.

Adını, duvarlardaki Meduza başı betimlemesinden almış olan eski Rum kenti Konya ("İkonion"), kaynaklar fışkıran tepelerin eteğinde bulunmaktadır. Kentin yeri, iyi seçilmişti. Su, barış zamanında yaşamı şeneltiyor, kuşatma sırasındaysa, duvarları çevreleyen kanalları doldurarak, kenti düşmandan koruyordu. Susuz Konya bozkırlarını geçtikten sonra, çaylar ve yeşil alanlar bulan sultanın beldesini gördükleri zaman, Haçlıları saran heyecan da anlaşılır bir şeydir.[7]

Ama, 12. yüzyıl sonunda, Konya, henüz bir askerî kamp, geniş bir göçebe yurtluğu görünümündeydi. III. Haçlı yürüyüşünün anı yazarı Tagenon (1190 yılında), Konya'da, Türklerin çadırlarda yaşadığını yazmaktadır.

Genellikle, dışardan da tehlike tehdidi vardı. Örneğin, Selçukluların başkentinin (1190 yılında) duvarları

5 İbni Batûta, II, 294.

6 V. de Rubruk. Puteşestviye vı vostoçnıye stranı. str. 175.

7 Vl. Gordlevskiy. İz İstorii vodopolzovaniya vı Konye. Zapiski İnstituta vostokovedeniya, t. II, str. 184.

önünde, Haçlıları, Alman İmparatoru Fridrich Barbarossa'yı görüyordu, daha sonra ise, Boemund yüzünden sultana kızan güçlü Melik Gazi Ahmed Danişmend, birliklerini Konya üzerine yöneltmişti. Tahta iyice yerleşen Sultan I. Alaaddin Keykubad da, doğal olarak, sağduyuyla, kentin tahkimatını restore etmeye karar vermişti.

14. yüzyılın 30'lu yıllarında, yani Selçukluların yıkılmasından hemen sonra kentte bulunmuş olan İbni Batûta şöyle yazıyor: "Burası, suyu ve çayları, bahçeleri ve meyveleri bol, iyi kurulmuş büyük bir kent. Konya'nın caddeleri geniş, pazarları şaşırtıcı güzellikte düzenlenmiş, ve her zanaat türü, ayrı bir yerde konumlanmış durumda."[8]

İbni Batûta'nın uğrayıp göz attığı her yerde atelye ustaları ("ehl-i küll-i sınae"), meslekî gruplar ("taife"), birbirinden ayrı yaşıyorlardı. Örneğin, Konya'da, altın işleri ustalarının, yani kuyumcuların[9] dükkânlar dizisi vardı, pamuklu dokuma tüccarları "bezzaziye"[10] sırasını oluşturuyorlardı vb.; yani tüccarlar da, herhangi bir tür malın ticaretini yapan kendine özgü loncalarda birleşiyorlardı; bunlar, ticareti tekelleştiriyorlardı. Bunlar, birlikleri adına ortaklasa harcamalar yaparak parasal özveride bulunuyorlardı. Örneğin, Konya'da pamuk ve pamuklu dokuma tüccarlarının yaptırdığı bir medrese vardı.

Ticaret, belirli yerlerde yürütülüyordu. Kentlerdeki pazarların sayısı çoktu. Örneğin, Konya'da atpazarı vardı (bugünkü meydan da bunu dile getiriyor); tutsak kölelerin sunulduğu "Esirler Methali" denilen bir giriş yeri vardı; daha sonraları B. dela Broyker Bursa'da ticaret

8 İbni Batûta, II, 281. Bununla birlikte, 14. yüzyılda yaşamış olan Mustavfi, Konya'nın yıkılmışlığından sözetmektedir (G. Le Strange. The Lands of the Eastern Caliphate. Cambridge, 1930, p. 148).

9 Aflâki,II, 375.

10 Aflâki, II, 262.

düzenini gözlemlemiştir; tutsaklar peykeler üzerinde oturuyorlardı, yalnızca yüzleri ve elleri görünüyordu; kadınlar, (bunu, Şam'da görmüştür) atlar gibi, teşhir edilmek üzere kent boyunca dolaştırılıyordu; Yahudi mahallesinde şarap satılıyordu,[11] müslüman bir devlet olarak Selçukluların başkentinde, şarap için, merkezde bir yer ayırmak, kuşkusuz, uygun değildi. Düzenlemeyi ise, katolik sansürü işlevlerini yerine getiren "muhtesib"[12] (belediye işlerine bakan memur, ç.) izliyordu.

Aflâki'nin yazdıkları, Celâleddin'in eski yaşamına ilişkin öyküler, kentin topografisi için değerlı malzeme içermektedir. Ayrıca, günümüz Konya kentinin, kuşkusuz, Selçuklular dönemi izlerini henüz koruyan mahalle ve yer adlarının incelenmesi, ve mülklerin sınırlarını belirleyen vakfiye (vakfın koşullarını saptayan belgeler, ç.) hibe senetlerinin gözden geçirilmesi, bunun iyice ortaya konulmasına yardımcı olacaktır. Örneğin, Naib Celâleddin Karatay vakfiyesinde ilginç topografik işaretlere rastlanmaktadır: Tahıl pazarı; kentin sınırları dışında Çaşnigir Kalesi; anlaşılan o, saray nezdindeki göreviyle herkesçe tanınan biriydi; giriş kapılarının karşısında Karatay medresesi bulunan Kemaleddin Rumtaş medresesi; Sultan kapısı, Necmeddin Behramşah mülkleri, kadın mülkleri: Melek hatun, Saliha hatun. Bunlar, anlaşılan, kocalarının ölümü üzerine taşınmaz mal hakları kendilerine geçen varlıklı kadınlardı.

Devletin başkenti Konya'da, "toplumun seçkin kesimi", saray, feodallar ve onların hizmetlileri toplanmıştı. Din adamları kesimi, kadılar, ulema, dervişler, (rüşvetle büyük varlıklar elde eden) divan görevlileri ile camileri, türbeleri, anıtları koruyan muhafızlar da burada yaşıyorlardı.

11 Aflâkî, II, 121.
12 Aflâkî, II, 320.

Her yandan insanlar başkente akın ediyorlardı. Kuşkusuz, yerli hıristiyan halk, Rumlar ve Ermeniler, ve yabancılar, Araplar ve İranlılar vardı. İranlılar, herhalde, daha fazlaydı. Bunları, sultanların genellikle İranlılardan seçtiği yüksek görevliler, vezirler getiriyordu; okuryazarlar, hattatlar İranlılardı.

Mevlevilerin de uğradığı gürültülü meyhaneler, heveslilerden zengin olan ve yüzlerce köle kadına sahip çalgılı yerler vardı[13] vb..

Selçuklular dönemindeki eski Konya'nın bıraktığı izlenim güçlüdür. Celâleddin Rumi, oğlu Bahaeddin Sultan Veled'e hitaben, ve duyduğu hayranlıkla şöyle haykırıyordu: "Bir göz at, emirlere, erkâna ve eşrafa ait kaç bin ev, saray var. Kentte, tüccarların ve eşrafın ("eşraf") evleri, esnafın evlerinden daha yüksek, emirlerin malikâneleri ise, tüccarların evlerini aşıyor; tıpkı böyle, sultanların ve beylerin saraylarının kubbeleri de yüz defa daha yüksek ve diğerlerinden daha değerli."[14]

Yerel toponominin ve eski gömütlüklerin incelenmesi, kuskusuz, Selçuklular devri feodallar sınıfının tarihi için güvenilir belgesel malzeme sağlayabilirdi. Konya yakınındaki, sahiplerine iyi ürün ve, herhalde, iyi gelir sağlayan sulak topraklarda yerleşmek için feodalların çabalarını, ben, ortaya koymayı denemiştim.[15]

Konya'nın yüceliğiyle övünen Celâleddin Rumi'nin ağzından, Aflâki, toplumsal ilerlemelerin de belirdiği en yüksek gelişme çağı olan 13. yüzyılda, Selçuklular dönemi kentini anlatmıştır.

Kent topraklarını bir sıra halinde işgal eden birbirinden tümüyle ayrı konutlar, yerli halkın üç kesime ayrıldığını işaret etmektedir. Feodalların ellerinde —sultan

13 Aflâki,I, 185; II, 70 - 71.

14 Aflâki, I, 215.

15 Vl. Gordlevskiy. İz istorii vodopolzovaniya vı Konye. Zapiski İntsituta vostokovedeniya, t. II.

tarafından bağışlanan topraklardan, seferlerden ve ticaretten biriktirilen zenginliklerden oluşan— taşınır ve taşınmaz mallar bulunuyordu. Bunların zengin malikâneleri vardı. Köleleştirilmiş olan köylülük, tümüyle bunlara bağlıydı; köylülük hem köyde, hem kentte onlar hesabına işlemektedir. Ama, toprak ürünleri çıkaran tarım ülkelerinde, el zanaatları sanayisi de belirginleşiyordu. Feodal ile köylü arasında, yeni bir toplumsal kesim, zanaatçılar yükseliyordu. Zanaatçı, feodalın himayesinden kurtulmuştur; o, bir zamanlar, köyde hesabına çalıştığı sahipten bağımsız duruma gelebilmiştir. Zanaatçı, henüz kararsızdır, dayanacak bir yan aramaktadır, ama lonca dayanışması ona güç sağlamaktadır. Zanaatçıların çalışkanlığı sayesinde, kentlerde, zanaatlar gelişme göstermektedir. El zanaatları sanayisi, kentin önemini yükseltmiş, nüfusu ve onun gönenci artmıştır. Kenar bölgelerde ise, kent yaşamı koşullarının türettiği bir yoksul kesim, acınası, sıkışık barakalarda barınmaktadır.

Bu üç yerli toplumsal kesimin dışında, tüccarlar yer alıyordu; yabancı ve denizaşırı malların çekiciliğine kapılmış olan feodal, ülkeyi, kaygısızca, tüccarların soygununa teslim etmiş ve tüccarın nasıl mal satın aldığını, yerel doğal zenginlikler ve mamuller üzerinde nasıl spekülasyon yaptığını, sakince seyretmektedir. Mal varlığının üzerine titreyen tüccar, kervansaraya kapanarak kendisini soyutlamaktadır. Ama, tüccar, cebini doldururken bile, buraya, incelmiş yatkınlıklar da taşımaktadır; tüccar, ayrı soylardan halkları yakınlaştıran bir kültür taşıyıcısıdır. Böylece, onun aracılığıyla, başka ülkelerin kültürünü kazanan Selçukluların başkenti, daha da parlak şekilde bezenmektedir.

Kentin yapılarının hepsinden daha üstün olarak sultanın sarayı yükselmektedir; kentte düzeni, feodalların çıkarlarını koruyan ücretli birlikler sağlamaktadır.

Yaşam pahalılığının durumu belli değildir. Kuşkusuz olan şu ki, tarımsal ürünlerin (ekmek, bal, et vb.) fiyatları düşüktü. Bir ürün zamanı, Fahreddin adlı bir kişi, bahçesinden 9 bin dirhem kazanmıştır; gerçekte, ürün, Celâleddin'in "kutsal hırkasını" sağladığına göre, bu rakam, Aflâki'nin sofuca uydurmasının bir sonucudur.

Ama kuraklık durumunda, fiyatlar, ansızın yükseliyordu,[16] savaş zamanında da böyle oluyordu. Aksaray'ı, Mısır Sultanı Baybars'ın geri çekilmesinin erzak yetersizliğinden kaynaklandığını anlatmaktadır; bir garnets tahıl, 40 dirheme bile alınamıyordu, bir pud üzümün (16,3 kg) fiyatı 10 dirhemdi.[17]

Gündelik yaşamın ayrıntılarıyla uğraşan Aflâki, bazan, yaşam maliyeti konusunda kesin bir düşünce vermektedir. Celâleddin Rumi zamanında, bir çörek 1 akçe ediyordu (120 akçe bir sultan dirhemiydi). Celâleddin'in gizemli mürşidi Şemseddin Tebrizi, yarım çörekle açlığını gideriyor, diğer yarısını yoksullara veriyordu.[18]

İbni Batûta'nın Küçük Asya'da yolculuk yaptığı 14. yüzyılda, köy ürünlerinin fiyatı artık yükselmişti, ama gene de, o, ülkede ucuzluk görüyordu: Kastamonu'da, o, temizlenmiş semiz bir koyun gövdesinin yarısını 10 dirheme, 10 kişilik ekmeği 2 dirheme almıştı, bu, onlara bir gün yetiyordu, ayrıca, ballı helva yine 2 dirhemdi.[19]

Akçenin ve dirhemin hesabını yalnızca yoksullar yapıyordu. Zenginler, paraya acımıyorlardı, kutsal savaşlar olan gazavatlardan, hıristiyanlardan alınan genel ver-

16 Aflâki, I, 270 - 331.

17 V. Bartold. O nyekotorıh vostoçnıh rukopisyah, str. 0132.

18 Aflâki, II, 127 (Orijinalde "pul" sözcüğü vardır; Raşidü'l Din'de Rum akçesi çok daha sağlam bir sikkedir). 15. yüzyılın ikinci yarısında (sultan II. Mehmed'in hükümdarlığı sırasında, ağırlığı durmadan azalan) gümüş akçe, M. Galib'in saptadığına göre, 33 parayı karşılıyordu (Bkz: Ali, Fatih zamanında akçe neydi? Türk Tarih Encümeni Mecmuası, no: 49 - 62, s. 59). Bununla birlikte, bu, 13. yüzyılda akçenin değeri konusunda yetersizdir.

19 İbni Batûta, II, 342.

gi olan haraçlardan gelen zenginlikler, kentlerde toplanıyordu.

Savaş sırasında yağma yapılıyordu, ve öyle oluyordu ki, yerel taşıma olanakları yetmiyordu. Kral II. Büyük Levon üzerine yapılan sefer sonunda elde edilen ganimet, o denli fazlaydı ki, Raşideddin'in belirttiğine göre, silahların, ganimetin yerleştirilmesi için, Kayseri'den eski arabalar olan 200 "kağnı" istenmişti. İki tekerlekli "kağnı" arabalarının yerine, zamanın dört tekerlekli arabalarını yerleştirmeye çalışan İsmet İnönü'ye, Ankara'da bir köylü, bu arabaların 500 okkaya kadar, yani 600 kilogram yük taşıyabildiklerini bildirmişti. Demek ki, 200 arabaya 120 bin kilogram yüklenmiş oluyordu.

Fiyatlar hızla düşmüştür. Vakayiname, ancak, başarılı bir seferin pazarda değişiklikler getirmesi gibi olağanüstü durumlarda, bundan sözetmektedir: Bir inek 2 akçeye satılıyordu, 5 koyun ise 1 akçe ediyordu, yani inekle koyun arasındaki fiyat oranı, 40:1 kadardı, ya da bir ineğin değeri 40 koyuna eşitti.[20] Ve belirtelim ki, zenginliğin büyük baş hayvan sayısıyla hesaplandığı meraları bol bir tarım ülkesi için, bu, şaşırtıcı değildir.

Vakanüvist, Kayseri pazarında, güzel bir hıristiyan tutsağın 50 akçeye, yani bir ineğe verilen tutar karşılığında satıldığını yazdığı sırada, açıktır ki, her şeyin değeri düşmüştür. Ama, bu ucuzluktan kârlı çıkanlar, yalnızca feodallardı.

Feodallar, saga sola para saçıyorlardı, her bakımdan bolluk içindeydiler. Sarayın yüksek zümresi (meclis Emiri Mubarizeddin Behramşah ve Emir Seyfeddin Ayba Bey) yandaşlarını bir araya topladığı zaman, mutfaklarında, günde 100 koyun pişiriliyordu; sofra takımları, kaplar, değerli taşlarla işlenmiş altındandı. Feodalların

20 Genel olarak ve galiba, bu, yalnızca o zaman için ve yalnızca Küçük Asya için bir gösterge değildi, 1 ineğin fiyatı 10 koyuna eşitti.

cömertliği konusunda okuduğu ya da işittiği tipik öyküyü yineleyen Yazıcıoğlu Ali'nin anlattığına göre, bunların en kötü ozana ya da bir garip konuğa bağışladıkları en küçük armağan, bin altına eşit olabiliyordu.

Sultan, kuşkusuz, çok daha lüks bir yaşam sürüyordu. Onun feodallara verdikleri bir bölümüyle kendisine geri dönüyordu, tahta çıkışı sırasında ya da hatta başkente dönüşü sırasında, üzerine gümüş ve altın sikkeler, dirhem ve dinarlar serpiliyordu.[21] Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi, bir Gürcü kızı olan Gürcü Hatun, bir defasında, kendisine sunulan yakut karşılığında, 180 bin dirhem para ödemişti.

21 Para serpme, Doğu'da bugün de hâlâ süren bir gelenektir. "Dünya Tiyatrolarında" başlıklı anılarında, Papazyan, bir seferinde, Cezayir'de bir Arap izleyicinin aktristin (Tina di Lorentso) oyunuyla heyecana gelerek kuşağından çıkardığı şişkin bir keseden, oyuncunun üzerine gümüş sikkeler serptiğini anlatmaktadır.

ONİKİNCİ BÖLÜM

Selçuklular Dönemi Sanat Anıtları - Selçuklu Sanatının Kökeni - Selçuklu Sanatının Özgün Çizgileri - Yerli Etki

Selçuklular, tüm Küçük Asya'da, cömert elleriyle, üstün sanat yapıtları gerçekleştirdiler. Yollar üzerinde özel pratik gereksinmeler için yapılan hanlar, kervansaraylar; kentleri güzelleştiren ve hayır sahibine cennet yolunu açan camiler, medreseler, "darülcezeler" vb., sanat yapıtları özellikleri taşıyordu.

Toplumsal yapıların kurulduğu yerler, yalnızca, başkent, ya da Küçük Asya ortalarındaki kentler değildi; Selçuklu egemenliğinin bazan hayal meyal olduğu, örneğin Efes Ayazluk gibi batıdaki uzak bölgelerde de Selçuklular dönemini anımsatan yapılar kalmıştır.[1]

[1] Küçük Asya'da arkeolojik ve plastik sanat anıtları, geniş bir çalışmada anlatılmıştır: A. Gabriel, Monuments Turcs d'Anatolie, Paris, 1934.

Selçuklulara ün sağlayan yapıların kurulması, 13. yüzyıl ortalarına rastlamaktadır. Yurdundan zoraki ayrılığı sırasında, İstanbul'da, Avrupa kültürünü öğrenen, sanat yapıtlarının ateşli koruyucusu Sultan I. Alaaddin Keykubad, camiler, kervansaraylar gibi anıtsal yapılar dikmektedir; kentler kurmakta (Alaiye ve Kubadiye), Konya'nın ve Sivas'ın surlarını restore etmekte, başkentin su dağıtım sistemiyle ilgilenmektedir, ve tüm bunlar, sağlamlık ve güzellik damgası taşımaktadır. Ticaret, büyük kazançlar getirmektedir; zenginlikler, yalnızca, feodallarda yoğunlaşmakla kalmamaktadır.

Selçuklular döneminde, Sivas'ta, gönencin ne denli yüksek olduğunu, örneğin, kent yaşayanlarından birinin kurduğu çok güzel bir medrese dile getirmektedir: Yapıyı yaptıran, kendisini, sadece "hakir kül" olarak adlandırmaktadır, onun resmî yüksek konumunu gösterecek başka hiçbir ünvanı yoktur.[2]

Rum'a yolu düşen bir yabancıyı heyecan sarıyordu.

Boyundurukçu Türklere, onların kültürüne karşı, kuşkusuz, gizli karşıt duygular besleyen doğu hıristiyanları, Selçuklular başkentinin güzellikleri önünde hayran kalıyorlardı.

17. yüzyılın ortasında, Konya'dan geçerek Moskova'ya seyahat eden Antalya Patriği Makari, "Kentte olağanüstü yapılar ve çeşitli kişilere ait çok sayıda tablo ve resim var. Bunlar, öyle ki, bir konuşmadıkları kalıyor."[3] diye yazıyordu.

Bu görkemli yapıları gören yabancı,[4] kurucularının zenginliği karşısında, saygıyla dolu bir heyecan duyuyordu. Ticaret genişliyor, sermaye ve az bulunan mallarla

2 Max van Berchem et Halil Edhem, Asie Mineure, p. 28.

3 Puteşestviye... Çev. G. Murkos, vıpask pervıy, Moskova, 1896, str. 9.

4 Bkz: Fr. Sarre. Konia. Seldschukische Bandenkmäler. Berlin s. a. ("Denkmaler persischer Baukunst" Teil 1, ayrı basımı, aynı yerde s. 27 - 30 eklenen makale: Max Devi. Die Seldschukische Ornamentik).

ilgili işler çeviren feodallar sınıfı zenginleşiyor, zenginleştikçe yapı yapıyordu.

Selçuklularda, sanata eğilim ansızın güçlenmiştir. 12 yüzyılda, henüz, sanatı düşünmeye vakit yoktu. Savaşımlar, tüm zamanı alıyordu; 11 - 12. yüzyıllarda, devletin oluşum dönemi, öyle görünüyor ki, sanat bakımından bir iz bırakmadan geçmiştir. Kuşkusuz olan şu ki 12. yüzyıldan, çok seyrek anıtlar kalmıştır; örneğin, Konya'daki Alaaddin Camisi'nde bulunan ağaç oyma minber, üzerindeki yazıttan anlaşıldığına göre, Ahlatlı Hacı usta tarafından, 1155 yılında bitirilmiştir. Minber, belki, Konya'ya sonradan taşınmıştı.

Ama, devlet güçlendiği zaman, Selçuklular, başka hükümdarda olanın kendilerinde de bulunmasını yeğlemeye başladılar. Şu var ki, bunlar, henüz, tüm zamanlarını, akınlara ve savaşlara harcıyorlardı. Sultan Alaaddin Keykubad tarafından yenilenen Konya surları, bu bakış açısından ilginçtir. Kenti saldırılardan korurken, o, surları, aynı zamanda kendine özgü sanat yapıtı olarak kurdu. Her şeye karşın, bunlar, sultanın henüz sanatsal değil, askerî amaçlar güttüğünü göstermektedir.

Bundan aşağı yukarı yüz yıl önce, Konya'yı ziyaret eden Ş. Teksye, Sultan I. Alaaddin Keykubad tarafından yaptırılan kent surlarının dokunulmadan bütün olarak kaldığını söylemektedir.[5] Bunlar, birbirinden 40 adım uzaklıkta dört köşe kuleleriyle bozulmadan kalmıştır, duvarlara Aşil'in yaşamını betimleyen lahit, antik ve Bizans yazıtları kalıntıları yerleştirilmiştir vb.; bundan iki üç yıl sonra, Konya'da bulunan Moltke, "putperest" sunaklarının, hıristiyan mezar yazıtlarının, aziz betimlemelerinin, Ceneviz haçlarının, Roma kartalının "ve Arap aslanının" bulunduğunu eklemektedir. Kapıların üzeri ise

5 Ch. Texler, Description, Texte, 2. Paris, 1849, p. 144.

iki barelyef, Ormuzd ve Ariman ile süslenmişti. Buradaki, çeşitli çağlardan toplanan anıtların, üslupların düzensiz bir karışımıdır. Yapıları yapanlar, antik ve ortaçağ anıtlarına, kendisine özgü gerekli bir malzeme olarak bakmaktadır, ve yalnızca bu kadar. Ve bu, belki de, surları, deneyim sahibi olmayan, pratikten yetişme yerli ustaların kurmasından kaynaklanmaktadır. Ne var ki, surlara düzensiz olarak yerleştirilen bu öğelerden, kısa sürede, bütünlüğü olan bir Selçuklu sanatı yaratılmıştır.

Konya'nın surları, gelişmesinin ilk aşamasında, Selçuklu sanatının simgesini ortaya koyar gibidir. Tüm bunların alıntı olduğu açıktır, usta, bunları izleyene safdillilikle anlatmaktadır, bunların sonradan keşfedilmesi için, sanat araştırıcısının bakışı gerekmektedir.

Yerli kültürün geriliğini gören Selçuklular, ülke dışından ustalar çağırırlar; kendi yurtlarında ağır koşullarda yaşayan yabancı ustalar, Küçük Asya'ya yerleşirler.

Önce, Harzemlilerin, sonra, yolları üzerinde rastladıkları her şeyi yıkıp yağmalayan Moğol ordularının saldırısının yaydığı korkular, insanları, doğup büyüdükleri yerleri terketmeye zorlamıştı. Rum Selçuklularının devlet yapısını ve kültürünü oluşturan kafa emekçileri, topraksız zanaatçılar, dervişler, ulema, özellikle kaçmışlardı.

Azerbaycan'dan, Gürcistan'dan, Ermenistan'dan gelenler, Küçük Asya'yı doldurmuşlar ve sanatsal sanayinin ve mimarlığın gelişmesine yardımcı olmuşlardır.

Her yandan, iş isteminin sürüklediği bir insan seli akıyordu; siyasal ve ekonomik karışıklıklardan ötürü, ülkelerini terkeden bu insanlar, Küçük Asya'da, güleryüz ve sevecenlik buluyorlardı. Alabildiğine hızlı tempolarla kentler kuruluyor, camiler, köprüler, medreseler vb. yapılıyordu. Bu yüzden, kalifiyeleşmiş zanaatçılar gerekliydi.

Ezilmiş bir sınıf olarak zanaatçılar, şimdi, kent ya-

şamında büyük rol oynamaktadırlar. Bunlar arasından, yapıları planlayan, mimarlık kurallarını yaygınlaştıran, sanatsal tarzlar yönlendiren gerçek ustalar çıkmıştır.

Ustalıklı ince metal ve ağaç oymalar, arabesk süsleleme vb.. Tüm bunlar, onların elinden çıkıyordu;[6] onların çalışmaları sayesinde düzgün, zarif yapılar kuruluyordu. Feodallar tarafından özendirilen zanaatçılar, Selçuklu sanatını yaratmışlardır. Adları, yapılarda bazan rastlantısal olarak kalmış olan bu zanaatçı ustalar, Selçuklular dönemi sanatını, yüksek bir basamağa ulaştırmışlardır.

Selçukluların yapılarında, yalnızca yerli ustalar çalışmadığı gibi, onlardan daha fazla yabancı (Kafkasya'dan, Mezopotamya'dan,[7] Şam'dan) ustalar çalışmışlardı.

Sultan I. Alaaddin Keykubad zamanında, Kuzey Suriye, mimarlığın ve sanatsal sanayinin merkezi durumundaydı. Mısır'a, Mezopotamya'ya ve Küçük Asya'ya, buradan, ustalar gidiyordu. Konya'daki Selçuklu anıtlarında da, Suriye okulunun izleri yansımıştır.[8]

Mimarlar arasında hıristiyanlar da vardı, ama bunların adları, bazan, milliyetlerinin belirlenmesini güçleştirmektedir; örneğin C. Huart, Sivas inşaatçılarından "Kaloyani"yi Rum olarak kabul ederken, Max Von Berşam için, bu, Konya'nın kuruluşunda iz bırakan bir Ermenidir.[9]

Anlaşılan, bir bölümüyle Selçuklu devleti toprağında yaşayan yerli hıristiyan Rumların ve Ermenilerin katılımları da önemli boyutlardadır.

Sikke koleksiyonlarında, görülüyor ki, sikke basımında da dışardan gelme ve yerli ustaların katılımı belli

6 Fr. Sarre. Erzeugnisse islamischer Kunst, B. II, Seldschukische Kleinkunst. Mit 25 Tafeln und 38 Textabbildungen. Leipzig, 1909.

7 Cl. Huart. Epigraphie arabe, pp. 32, 33, 45.

8 M. van Berchem et J. Strzygowski. Amida. Heidelberg, 1910, p. 104, not. 3, (literatüre göndermeler bir araya getirilmiştir).

9 Max van Berchem et Halil Edhem. Asie Mineure, p. 21, not. 3, 4.

olmaktadır. Gümüş sikke üzerindeki zarif desen, dışarıdan, bir müslüman ülkeden aktarılan güzel yazı tekniğini, Bağdad okulunu belli etmektedir, ama bakır sikkeler üzerindeki açıklayıcı yazılar, bunları kazıyan ustanın içerik ve harfler bakımından kendisine yabancı bu kutsal formülleri işlerken, ne denli özensiz davrandığını göstermektedir. Has madenlerden bakıra geçerken, sanatçı, kaba bir zanaatçıya dönüşüyordu. Anlaşılan, sikke basımıyla uğraşılan devlet atelyelerinde, yerli hıristiyanlar da çalışıyordu.

Çok küçük sanatsal çalışma ürünlerinde, kuşkusuz, ad bulunmuyor, ama çalışma stili, karşılaştırmalı inceleme, bunların doğduğu yeri gösterebilmektedir. Ahilerin zaviyelerinde keyif meclislerine katılan İbni Batûta, bazan, Mezopotamya avizeleri konusunda not duşmektedir. Yabancı ustaların sanatlarını, yerli ustalar da kavramışlardır.

Mimari anıtlarda en çok sevilen, fon, koyu mavi renkti; elyazmaları desenlerini de koyu mavi bir zemin, "Türk mavisi" süslüyordu.

Selçuklular, minyatürü bildikleri gibi, portre ressamlığını da biliyorlardı. Bir ara **İkdam** gazetesinde, M. Fuad Köprülü, Küçük Asya'da Türklerin sanatına ayrılmış bir dizi deneme yayımlamıştır. Rum Selçukluları dönemi için belirleyici özellik olan hıristiyan - müslüman kültürel birliği, burada bir kez daha yansımıştır. Örneğin, bir hıristiyan usta, "Rum ressam" Aynû'd Devle, sultanın eşi Kiçi Hatun'un (belki, mistik şairi seven Gürci hatun) verdiği görevle, Celâleddin'in portresini yapmıştır; ayrıca, Ermeni ve Türk (şeyh Bedreddin Yavaş) ressamlar vardı. Yazarın, kabul ettiğine göre, resim sanatında Bizanslıların etkisi belirgindir.[10]

10 Vl. Gordlevskiy. İz jizni sovremyonnoy Turtsii (Vostok, kn. 3, str. 204).

Rum Selçuklularının yaratıcılığının özgünlüğünü bütünüyle reddeden P. Wittek, Selçuklular dönemi Küçük Asya anıtlarının, yalnızca, daha yetkin olan İran anıtlarına, incelemek için ulaşılamadığı ya da daha az ulaşıldığı için, bir izlenim bırakabildiğini belirtmektedir. Burada, kuşkusuz, bir abartmanın, Selçukluların sanatının değerini önemsememenin önemli payı vardır; o belki de bilinçsiz olarak, sonraları, görüşlerini değiştirmiş olan F. Zarre'nin bir zamanlar söylediğini yinelemektedir. Wittek için, Rum Selçukluları tarihi, bir yandan Bizans tarihini, diğer yandan Türkiye tarihini açıklayan bir ek malzemedir.

Tarihçi olarak, P. Wittek'in bakış açısı taraflıdır. Türkler, Küçük Asya toprakları üzerinde, Selçuklulardan çok önce yerleşmişlerdir, ve Selçuklulardan sonra da Küçük Asya, Türklerin yönetiminde bulunmuş (ve bulunmaktadır), ama sadece Selçuklular tarafından yaratılan anıtlar, erişilmez örnekler ortaya koymaktadır.

Kuşkusuz, Rum Selçuklularının üstün yararlılığı, artık, iç düşmanların üstesinden gelir gelmez, dinsel —başına buyrukçu düşünceler taşıyan Danişmend— gaziler saf dışı bırakılır bırakılmaz, yerleşik Türk öğelerin yerini bulmasında ve Selçukluların da yapılarla uğraşmaya başlamalarındandır.[11]

Köyde, demirciler tarafından; kentte, kerpiç yapı ustaları tarafından, yerli halkın zorunlu pratik gereksinmelerine hizmeti sürdüren, ve zenginleşen feodalların desteği sayesinde gelişen Selçuklu maddi kültürü, 13. yüzyıl ortasında, ansızın, görülmemiş bir yüksekliğe erişmiştir; kültür, kaba zanaatçılıktan incelmiş bir zarafete ilerlemiştir; dinsel ve dünyasal yapılar, sanatsal (halı

[11] Müslüman kültüründe, Selçukluların rolü konusunda bkz: T. Kovalski, Na szlakach Islamu. Szkicez historii kultury ludow muzulmanskich. Krakow, 1935, pp. 78 - 82.

dokuma ve metal) sanayii, ufak elişleri (kuyumculuk, oyma işleri) vb., tüm bunlar, Selçuklu sanatının belirleyici özelliğini ortaya koyan ortak damgasını taşımaktadır.

Sanatsal sanayi, ortak bir kültür kaynağının izlerini taşımaktadır, seccadelerde ve camilerdeki minberlerde, aynı motiflere ve renklere rastlanmaktadır, çünkü bunlar, aynı şekilde dinsel amaçlara hizmet etmektedirler.

Ne var ki, kültürünü ivedilikle benimsedikleri hıristiyan halkla çevrelenmiş ve İstanbul'daki Bizans imparatorlarının yaşamını gören Selçuklular, dinin koyduğu temel istemleri bozmuşlardır.

Onlar, canlı varlıkların, taşlar ve ağaçlar üzerinde kuş (kartal) ve diğer hayvanların (aslan) heykel betimlemelerine izin vererek, müslüman bağnazlığından ayrılmışlardır.

Selçuklu sanatı, küçük heykelciklerle betimlemelere oldukça düşkündür. Bu alanda, Selçuklular, Ermeni - Mezopotamya yaylasında gelişmiş olan gelenekleri kullanmışlardır; ama, Glück'ün[12] gösterdiği gibi, Türklerin Çin ve Hint kültürüyle çok eskiden beri temasta bulunan anayurtları Orta Asya'dan getirdikleri heykel betimlemelerine olan eski eğilimleri, bu geleneklerin benimsenmesini, Küçük Asya yerli motif ve yöntemlerinin aktarılmasını kolaylaştırmıştır. Örneğin, Küçük Asya sanatını, Güney Rusya bozkırlarındaki Kuban buluntularıyla yakınlaştıran eski bozkır motifleri, Küçük Asya'da canlılığını sürdürüyordu.

Glück, bu konuda, herhalde yalnız değildir: Türklerin çok eskiden beri, Yakın Doğu'da sanatın yaratılmasında etkili olan yüksek gelişkinlikte bir maddi kültürleri

12 H. Glück. Eine seldschukische Sphinx im Museum von Konstantinopel. Jahrbuch der asiatischen Kunst. Bd. II, 1925, Herausgeben von G. Biermann. Leipzig 1925, pp. 123 - 127.

olduğunu varsayan Strjigovski de, özel olarak, bu görüş açısını savunmaktadır.[13]

Ama, hem dokumalar, hem ağaçlar ve taşlar üzerinde betimlenmiş yarı simgesel, yarı fantastik kanatlı hayvanlar, kuşkusuz, dışardan, belki Sasaniler'den, belki de, Küçük Asya yerli halkı Hititlerden ya da Rumlardan alınmıştır.

1220 - 1270 yılları arasında, yaklaşık 50 yıl boyunca yaratılan Küçük Asya Selçuklu sanat anıtlarını inceleyen F. Zarre, başlangıçta, bu yapıtların özgünlüğünü reddediyor ve bunların karma bir kuruluş üslubunu açığa vurduğunu, İran'dan gelen etkiyle karmaşık hale gelmiş Rum-latin ve Bizans sanatlarının zemini üzerinde, yükseldiğini düşünüyordu. Moğol saldırısı sonrasında çini mozayiği, elbette, buralı ustalarca, Küçük Asya'ya getirilmişti.[14]

Ne var ki, daha sonraları, Zarre, düzeltme yapmış ve Küçük Asya Selçuklu sanatının Fars (İran) sanatından farklılığını vurgulamıştır.

Bu sanatı oluşturan öğelerin çok çeşitliliğine işaret ederek, o, H. Glück'ün (1917 yılında) yazdıklarını aktarıyor: "Bu gelişkin bezekleme içindeki Fars, Horasan, Suriye, Arap, Ermeni, Hint ve Orta Asya öğelerini ayırdetmek için, daha çok çalışmak gerekiyor. Sözkonusu öğelerin ayrılmaz şekilde birbirine geçmiş olması nedeniyle, bu, çok daha güçleşmektedir; gerçek Türk ruhunun istediği bu öğeler, tek bir bütün halinde kaynaşmıştır, ve bu da yaratılara, Selçuklulara özgü karakter sağlamaktadır."

Hem Doğu'dan, hem Batı'dan yapılan birçok aktarmalara karşın, Selçuklular, sanatsal anıtlarda Türk "ru-

13 J. Strzygowski. Altai, Iran und Völkerwanderung. Leipzig, 1917.

14 Fr. Sarre. Reise in Kleinasien zur seldschukischen Kunst. Berlin, 1896, pp. 57 - 58, 70.

hunu" sürdürebilmişlerdir. Onlar, örneğin, binanın içindeki mozayikten, tavanda dışarıya çıkan ve kubbeyi çevreleyen "Türk üçgeni" motifini yaratmışlardır.

Bu şekilde, Glück, Selçuklu sanatının özgün çizgiler taşıyan öğeleri üzerinde dikkatini yoğunlaştırmaktadır.

Ama, Batılı sanat araştırmacıları, herhalde, Selçuklu sanatını resimleştiren, yaşayan yerli geleneklerin önemini küçümsemektedirler.

Bu sanatın kendine özgü formlarını, Küçük Asya'da sürekli olarak yaşayan yerli gelenekler doğurmuştur. 13. yüzyılda Harzem ve Küçük Asya arasında etkileşim, gözle görülür biçimde güçlenmektedir; Küçük Asya'da ve Harzem'de (Kunya - Urgença'da) kurulan mimari anıtlarda (türbelerde) ortak bir kültürel görünüm yansımaktadır, bunlar, Transkafkasya'ya ulaşan bir kültür zinciri birliğini ortaya koyuyor.

Küçük Asya'da, göçebelikten yerleşikliğe geçen Selçukluların yeni yaşam düzeyinin yetkinleşmesi ölçüsünde, eski Önasya kültürünün etkisi de, daha güçlü ve daha önemli duruma geliyordu.

N. Y. Marra'nın Ani'deki kazılarının ortaya çıkardığı hıristiyanlıkla müslümanlığın geçmiş dönemıerde barış içinde birlikte yaşaması, Orta Asya'dan gelenlerin, yerli kültürü, hızla ve sağlıklı olarak benimsemesi olanağını hazırlamıştı. Selçuklular dönemi sanatının kökeni, tekniği ve formlarını doğuran yerli (Kafkas) öğeler üzerinde, İ. A. Orbeli, ilgisini yoğunlaştırmıştır.[15]

Daha ilk bakışta, Transkafkasya anıtlarını anımsatan anıtsal yapıların tipi, açıkça, Selçuklulara buradan ustalar geldiğini ve bunların kimler olduğunu, dile getirmektedir. Selçuklular, dinsel anıt yapılar için hıristiyan mimarların ve ressamların sanatlarına değer veriyor ve on-

15 İ. Orbeli. Problema selçukidskovo iskusstva. III. Mejdunarodnıy kongress po iranskomu iskusstvu i arheologii. M. —L., 1939, str. 150 - 154.

ları davet ediyordu.[16]

Selçuklulardan kalan Küçük Asya yazıları, belki, Türklerden de yeni kuşak yetiştiren ustaların yüksek tekniğinin, ve ayrıca müslüman yönetimin soylu hoşgörüsünün ya da dinsel ilgisizliğinin bir belirtisidir. Selçuklulardan ise, bu teknik, eski Kırım anıtlarının incelenmesinin gösterdiği gibi, Kırım'a, Tatarlara da geçebilmiştir.

Selçuklular döneminde Küçük Asya'da yaratılan sanat anıtları, hıristiyan ve müslüman ortak yaratıcılığının izlerini taşımaktadır.

Sivas'taki Gökmedrese gibi, daha geç dönem Moğol devri yapılarında ve bir dereceye kadar halılarda da, sanat araştırmacısı A. Gabriel tarafından desteklenen bir düşünce olan, Uzak Doğu konularının izleri de farkedilmektedir; bunlarda, hayvanların yanı sıra ejder betimlemeleri de yer almaktadır.[17]

Belirtmeli ki, Diyarbakır'da, Halep kapıları üzerinde daha 1183 yılında, yani Moğolların saldırısından çok önce, Çin ejderi betimlenmiştir.[18] Buradaki bir eski yansıma olabilir, çünkü Sasaniler'in sancağında ejder resmi bulunuyordu.

H. Glück'ün varsayımına göre, Çin sanatının öğeleri, Türkler tarafından, daha, Orta Asya'da benimsenebilmiştir. Belki, Glück'ün düşüncesini yineleyerek, S. Bessonov[19] da, Küçük Asya'daki türbelerde, "Çin'den çıkma" Türkler tarafından getirilmiş olan bir Uzak Doğu, Çin etkisinden sözetmektedir.

Şimdi, Küçük Asya'da bir Uzak Doğu, Çin sanatı,

16 N. Marr. Ani, str. 36 - 37. — G. de Jerphanion. Mélanges d'archéologie anatolienne. Beyrouth, 1928, p. 85.

17 G. de Jerphanion, op. cit., pp. 77 - 78, 83. Bununla birlikte G. Hofrichter (Armenische Teppiche. Wien, 1937), "ejder" motifinde, kürkçülerin gerilmiş derilerini görmektedir.

18 Max van Bercham. Amida, p. 82.

19 S. Bessonov. Pamyatniki seldcukidov arhitekturı vı Erzerüme. İzvestiya Obşçestva obsledovaniya i izuçeniya Azerbaycana, no: 5, Baku, 1927, str. 67.

yeniden belirmiştir, ama bunu getirenler, belki doğrudan Moğollar değildir. Bu, belki de, Geniş Birleşik Moğol İmparatorluğu, halklar arasında kültürel ve ticari temaslar için elverişli koşullar oluşturduğu zaman ve Selçukluların zayıflamasından sonra yükselen canlı ticarî temaslar sayesinde gerçekleşmiştir.

Küçük Asya Selçuklularının kültür yaşamındaki doğrultu, ulusal ya da dinsel ayrımlardan hareket etmiyordu; kişinin ortamı, onun önemi, emeğiyle, çalışmasının niteliğiyle ölçülüyordu. Bu ise, devlet içinde, mesleklerin, zanaatçı örgütlerinin ağırlığını yükseltiyor, sınıfsal tabakalaşmaya doğru götürüyordu.

Sanata değer veren Selçuklular, böylece, etkin insan güçlerini, kendi saflarında yoğunlaştırabilmişler, Küçük Asya'da müslüman kültürünün yüceliğini desteklemişlerdir.

Olanakların bolluğuyla kurulan toplumsal yapılar, camiler, kervansaraylar, medreseler vb., Selçuklu sanatının ününü yükselterek yüzyıllar boyunca yaşadı. Adları bir zamanlar gürültü koparan feodalların konutlarına ilişkin anılarsa, yitti; anlaşılan, kısa süre öncenin göçebesi, yaşadığı yere, kişisel konutunun dış görünüşüne kayıtsızdı, yapı için, dayanıksız malzeme seçiyordu. Bunlar, sahibinin ölümünden sonra kısa sürede dağılan kerpiç evlerdi; yalnızca, Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın[20] uzun süre gizemli bir korku uyandıran köşkünün enkazı, dokunulmadan kalmıştır.[21]

20 Vaktiyle S. Teksye tarafından anlatılan bu anıtı, sanatsal bakımdan, Fr. Zarre incelemiştir (Fr. Sarre. Der Kiosk von Konia. Berlin, 1935); daha önce Strjigovski yazmıştı (Zeitschrift für die Geschicte der Architektur, 1, 1907).

21 Vl. Gordlevskiy. Osmanskiye istoriçeskiye skazaniya. Etnografiçeskoye obozreniye, 1915, no: 1 - 2, str. 15.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yönetim - Merkezi Organlar (Divanlar) - Taşra - Yerel Yönetim - Malikâne ve Denetim - Moğol Döneminde Meydana Gelen Değişiklikler

Rum, Büyük Selçuklu devletinin on iki bölgesinden biri olduğuna göre, Küçük Asya'daki sivil, mali ve askerî kurumların örgütlenmesi, Orta Asya'dan aktarılmıştı. Sultan Melikşah'ın veziri Nizamül Mülk de, Küçük Asya'ya vezir göndermektedir. Küçük Asya Selçuklularının divanı da, belli ki, Büyük Selçukluların divanının bir kopyasını ortaya koymaktadır. Dinsel kuruluşların (mahkemelerin, medreselerin vb.) yöneticisi başkadı, "kadılar kadısı" Bağdad'dandır, Halifeden gelmektedir. Küçük Asya, Oğuzlar tarafından fethedildiği zaman, Küçük Asya Selçuklu devletinin kurucusu Sultan Melikşah, kent yaşamının, müslüman toplum yaşamının düzenlenmesiyle il-

gilenerek, camiler için, 70 minber göndermişti. Böylece yönetimsel ve dinsel aygıt, dışardan düzene sokuluyor, maddi demirbaş da dışardan geliyordu.

Hanın çadırı önünde yargılama yapıldığı zamanlar, o zamana ilişkin izleri korumaktan çok, gene de eski Fars kültürel kalıntılarını yansıtarak, Selçuklularda hükümet kuruluşları "kapı" ("kapu") adını taşıyordu; bu terim, Selçuklulardan Osmanlılara geçmiş, onlarda her şeyi yöneten "Babıâli" oluşmuştur.

Merkezi kurumlar, devletin başkenti ("darü'l milk") Konya'da bulunuyordu. Yöneticiler, komutanlar ve vezir, ülke içindeki hareketi sırasında, genellikle, sultana eşlik ediyorlardı.

Yönetim, Sasanilerden aktarılmış bir kurum olan "divan"larda yoğunlaşmıştı. Burada, devlet aygıtı iyi düzenlenmişti, divanların sayısı ona ulaşıyordu,[1] ama Küçük Asya'da kaç divan bulunduğu Vakayiname'den belli değildir. Rum Selçuklularında da, kuşkusuz, Buhara için Nerşahi olarak geçen yüksek yönetim kurumları vardı; ama bunlar sahiplere bağlı divanlar mıydı? Açık değildir, kuşkusuz olan iki divan vardı: Yönetim divanı ("divan-i vezaret") ve "tımarlar divanı" ("divan-ı arz").

Devlet varlığının hesabını yürüten on iki yazmana "vezaret divanı yazmanları" ("divan-ı vezaret kâtipleri") deniyordu. Tımarlar divanı yazmanları için, "sunu divanı yazmanları" ("divan-ı arz kâtipleri") terimi kullanılmaktadır. Vezaret divanı yazmanları, defterleri tutuyor ve kararları ("ahkâm, defatir") yazıyorlardı; bu, kendine özgü, devlet kalem bürosuydu.[2] "Sunu divanında" tımarın asker hesabı ("çeri defteri") tutuluyordu, burada, "sunu emiri" ("emir-i arz") sanını taşıyan resmî görevli kişiler

1 Divanları, V. Bartold anlatmıştır (Turkistan, str. 238 ve dev.).

2 Bkz: A. Borisov. Miniatyurı "Knigi Makam" al - hariri. Pamyatniki epohi Rustaveli. L., 1938, str. 176.

bulunuyordu.[3]

Rum Selçuklularının uyruğu olan hıristiyanlardan alınan genel vergi "haraç" işlerini yöneten özel yazmanlar ayrılmıştı.

Bu yolla, sultan, serbest toprakların miktarını daima biliyor ve bu fondan, istediğine bağışta bulunuyordu.

Kuşkusuz, taşınmaz malların olduğu gibi, taşınırların da hesabı tutuluyordu. Savaşın ya da seferin sona ermesinin ardından, hemen, usta saymanlar ve tahsildarlar (mihasib, yazıcı) harekete geçiyorlardı.[4] Bunlar, silah, erzak, altın gibi ganimeti, deftere geçiriyor ve sultana, bunların listesini gönderiyorlardı.[5] Tıpkı bunun gibi, kamulaştırma sırasında, mal varlıklarının listesi de divanda bulunuyordu.

Mükremin Halil, anlaşıldığına göre, Rum Selçuklularında, devlet kurulu niteliğinde, özel olarak tek bir divan[6] bulunduğunu varsaymaktadır.

Divan heyetine "hazinedar", (müstevfi), devlet yazmanı "pervane", ordu komutanı, (arz-ı ceyş), bunlar arasında eşit muamele gören "başbakan" ya da divan başkanı, (Sahib-i divan, tuğrai), yabancı ülkelerle yazışmaları yürüten yazmanlar başı emir (mülk-ül küttap) dahildir; devlet güvenlik işlerini yürüten emir (müşeref), kadılar (kadı) ve diğer emirler (emir).

Tımarlar sistemi üzerine kurulu devlette, doğaldır ki, toprakların (bölgelerin, yurtlukların ve malikânelerin) resmî ekonomik hesabı, birincil görevi oluşturuyordu; bu, feodallar tarafından, doğal, parasal ve askerî yükümlülüklerin yerine getirilmesini güvenceye bağlıyordu.

Olasıdır ki, Küçük Asya'da divanlar, kesin şekliyle

3 Yazıcıoğlu Ali, III, 109.
4 Yazıcıoğlu Ali, III, 253.
5 Yazıcıoğlu Ali, III, 368.
6 Mükremin Halil, Anadolunun Fethi, s. 76.

Sultan I. Alaaddin Keykubad tarafından kurulmuştur. Geleneksel olarak 24 boy sayısına göre, 24 yazman vardı (divan münşileri, divan kâtipleri); bunlardan on ikisi, devlet varlığının gelirlerinin (emval-i milk) hesabını yürütüyor, ve diğer on ikisi orduyu, bağış tımarları yönetiyordu.[7]

Ayrıca, "gelir defterlerini" (emval-i defateri) tutan Osmanlı dönemi yazmanları, "defterdarlar" vardı.[8]

Hazineyi yöneten özel bir resmî görevli de (hazinedar) bulunuyordu.

Gözetim ya da mali görevlerin öneminin yanısıra, devlette diğer işlevler de vardı. Belli ki, daha başka birtakım divanlar ya da makamlar bulunuyordu.

Dış ilişkiler bölümü, ya da basit deyimle dış yazışma, vezarat divanında bulunuyordu. Vakayiname'de "melik-ül-küttab", "yazmanlar emirine" değinilmektedir, ve olasıdır ki, bu, daha sonra Osmanlılarda (16 - 17. yy.) (reis ül küttab,) sanını alan dışişleri bakanıdır;[9] galiba, gene yazmanlardan olan "münşi"ler (davetdar)[10] ve çevirmenler (tercüman) bunlar arasında sayılıyordu. Daha çok, "elçilik çevirmenleri" olan bu kişiler, kendine özgü bir tür diplomat işlevi görüyorlardı,[11] örneğin, İbni Bîbî'nin babasının biyografisinin gösterdiği gibi, bunlar, sultanın verdiği siyasal görevleri yerine getiriyorlardı; vezir Sadeddin Köpek de, başlangıçta, elçi çevirmeniydi.

Selçukluların dış politikası, doğudaki ve batıdaki komşularına yönelikti; diplomatik yazışmaların yürütülmesi için, üslup inceliklerinde usta, geniş bilgi sahibi kişiler gerekliydi; bu aygıtta, genellikle İranlılar, Horasan-

7 Yazıcıoğlu Ali, III, 210.

8 Yazıcıoğlu Ali, III, 105. Ayrıca bkz: F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 204.

9 Ama başlangıçta, Sultan II. Mehmed'in "Kanunname"sinden görüldüğü gibi bunların büyük bir önemi yoktu; bkz: F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 215.

10 İbni Bîbî, IV, 80.

11 Yazıcıoğlu Ali, III, 381.

lılar çalışıyordu, ve sultanlar, belge düzenleme yetisine (inşa ü mektubat)[12] (yazışma ve belgeleme) yüksek değer veriyorlardı.

Selçuklularda, yazışmalar, hangi dilde yürütülüyordu? Tarihçi Aksarayi'nin savına göre, 13. yüzyıla değin, Küçük Asya'da, belgeler, Arapça olarak yazılıyordu, ve yalnızca, Baba Tugrai'nin yerine geçen Vezir Fahreddin Ali ibn Hüseyin (yani Sahibata) için, belgeler, vezirin de belgeleri okuyabilmesi için Farsçaya çevrilmişti.[13] Daha önce V.V. Bartold'un yazdığı gibi, bu, kuşkusuz, "son derece inanılmaz" bir durumdur. Arap dili, tüm zamanlarda, şeriat temelinde faaliyet gösteren kurumlardan, dinsel yönetimden kaynaklanan belgeler için devam ediyordu.

Bu durum, kuşkusuz, çok daha önce meydana gelmişti ve "kutsal dil" üzerinde eğitilmiş olan okuryazarların hizmetinden vazgeçilmesi anlamına geliyordu. Selçuklular, Küçük Asya'ya, İran kültürüyle içli dışlı olmuş olarak geldiklerine göre, Selçukluların devlet düzeninin temellendiricisi Nizam ül Mülk'ün dili de üstün gelmek durumundaydı.

Çok geçmeden, İbni Bîbî'nin deyimiyle "insan güruhu" Cimri ayaklanması sırasında yeni bir reform oluşturmuş, Fars dili, yerini Türkçeye bırakmıştır. "Bundan böyle, divanda, sarayda, özellikle Türkçe yazılması" için karar alınmıştır.[14] Anlaşılan, Moğol saldırısından sonra, halkın alt tabakaları harekete geçmiştir; taşra, sınır bölgelerinde yaşayan Oğuzlar, devlet dairelerinde yerleşmiş yabancılara karşı protestoda bulunmaya başlamışlardır. Farsça, bunlar için anlaşılmaz bir dildi, ve merkezi yönetim, ayrıca, Fars dilini, ancak, istemi dışında kabul etmiş

12 Yazıcıoğlu Ali, III, 105.
13 V. Bartold. O nyekotorıh vostoçnıh rukopisah, str. 0129, prim. 2.
14 İbni Bîbî, IV. 326.

olan, yarısını hıristiyanların oluşturduğu kent halkı, zanaatçıların da, taşrayı desteklemeleri nedeniyle, ödün vermek zorunda kalmıştı.

Böylece, en sonunda, Küçük Asya'daki yönetim aygıtında, Türk dili, üstün gelerek yerini bulmuştur.[15]

Selçuklularda, yüksek makamları, daima İranlılar işgal ediyordu; örneğin (Sultan I. İzzeddin Keykavus zamanında) divan "sahibi" Horasan kökenliydi, "devlet yazmanı" ise Tebriz'dendi, yani yerli (Küçük Asya'lı) kişiler değildi.[16]

Vakayiname'de, genellikle, kurumlardan çok, bunları yöneten kişiler anılmaktadır, bu ise, devletin yapısını değil, olayların gidişini anlatan yazar için doğaldır.

Doğu'da, işleri, küçük yazman hizmetlilerin oluşturduğu, söz dinleyen bir organ olan divandan çok, başkan durumundaki "sahib" çözüme bağlıyordu.

Başkanın durumu bağımsızdı, o, divanda istediğini gerçekleştirebiliyordu.

Bağışlama tezkereleri, buyrukları, kararnameler ve anlaşmalar şeklindeki sultan belgeleri (takrir,[17] ahkâm, sevzendname, (yemin, ant mektubu, antlaşma, ç.) menşur[18]), mühürle ("tuğrayla") onaylanıyordu, ve mühürü basan kişi, büyük bir rol oynuyordu. Mühürün basılması, bir belgenin divandan geçişinin en önemli ve son aşamasıdır. Herhangi bir karışıklık ya da panik sırasında, darbeler zamanında, bu aşama, birden öncelik kazanıyor, herhangi bir önemli belgeye mühür basılıyordu.

Örneğin, bir seferinde, iktidar savaşımında üstünlük

15 V. Bartold. O nyekotorıh vostoçnıh ruhopusah, str. 0126.

16 Yazıcıoğlu Ali, III, 105.

17 Osmanlı döneminde, bu terimi, belki mülkü ya da görevi onaylayan belge anlamına gelen (mukarrername) terimi karşılıyordu. Bkz: V. Smirnov, agy. s. 125, not. 2.

18 "Menşur" sözcüğüyle, kuşkusuz, tımar belgesi kastedilmektedir; krş: W. Björkmann. Beitrēge zur Geschichte der Staatskanzlei im islamischen Aegypten. Hamburg, 1928, p. 51.

sağlayan saray hizibi, Şemseddin Mahmud Tugrai'yi cömertçe ödüllendirmişti. Yalnızca "Baba" adıyla övülen bu kişi, anlaşılan, resmî hizmetli kesiminden değildi; Küçük Asya'ya, belki, Horasan'dan gelmiş ve, anlaşılan, gizli dinsel propogandayla uğraşıyordu. Ama o, ustaca belgeler düzenleyebilen yüksek nitelikte bir üslupçu idi.[19] Çok uzun süre görevde kaldı. Öyle becerikliydi. Ve ona, öylesine alışıldı ki, kendisi için "Tugrai" (sultan mühürü "Tuğra basan")[20] lakabı yerleşti. İki Selçuklunun birden tahta kurulduğu sırada doğan saray karışıklıklarından yararlanarak, o, sarayın şakşakçı takımına, yüksek devlet makamları gösteren belgeler düzenledi ve mühür vurarak bunlara ferman gücü sağladı.[21] Büyük bir mal canlısı olan Baba Tugrai, daha sonra, Sultan II. Keykavus'un vezirliği görevinde bulundu, ama yetkilerini adaletsizce kullanması, sultanın hoşnutsuzluğunu üzerine çekti ve idam edildi, mal varlığına el konuldu.[22]

Bu yüksek görevli, genellikle, "pervane"[23] sanını taşıyordu (pervane, belki timar ve zeamet işlerini yönetiyordu); bu, bazan, daha yüksek bir göreve, vezirlik görevine gelmek için bir başlangıç, bir hazırlıktı. Örneğin, eski görevine ilişkin anı, lakabında devam eden Muinüddin Pervane, vezirliğe, pervanelikten yükselmişti.

Vezir, fiilen, sultan adına yönetimi gerçekleştiriyor-

19 İbni Bîbî, IV, 83, 157.

20 Oğuzlar tarafından, Orta Asya'dan getirilen bu sözcüğün kökeni belli değildir; bkz: W. Bartold. 12 Vorlesungen, p. 119. — F. Köprülü: Bizans Müesseselerinin Tesiri, ss. 199 - 200. F. Kraelitz. Osmaniche Urkunden. Wien, 1918; p. 18, not. — Tugra konusunda ayrıca bkz: Alibey'in (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, no: 43 - 44) ve Babinger'in (Die grossherliche Tugra. Ein Beitrag zur Geschichte des Osmanischen Urkundenwesens. Jahrbuch der Asiatischen Kunst, Bd. II).

21 İbni Bîbî, IV, 251.

22 V. Bartold. O nyekotorıh vostoçnıh rukopisah, str. 0129.

23 Sözcüklerden aktarmalar yapan Halil Edhem (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, no: 35, s. 653, not.) "Pervane" sözcüğünden, veziriazamın yardımcısını anlamaktadır. Ayrıca bkz: K. Huart'ın, Aflâki'nin çevirisi üzerine yazısı (I. 80, not.).

du. Vezirlik makamının belirtileri olarak mürekkep hokkasını, bazan, özel bir ihsanı ve talihi de, o, sultandan alıyordu. O, sultanın sivil alandaki yardımcısıydı.[24]

Bazan, az okumuş kimseler de, vezirliğe yükselebiliyordu; böylelerinden biri üzerine tarihçi Aksarayi, gerçekten de olmuş bir fıkra anlatmaktadır. Sultan II. Gıyaseddin Mesud'un veziri Fahreddin Mustavfi Kazvini, insanı ürpertecek denli bilgisizdi; bir defasında, o, "Cizye nedir?" diye sormuştu. O sıralar, cizye (müslüman olmayan halktan alınan genel vergi), Selçuklularda hazinenin başta gelen gelirini oluşturuyordu.[25]

Sasanilerde, divanın başında bulunan yöneticiye bey, başkan anlamında "sahib" deniyordu.[26]

Bu Arap sanı, egemen beyler için de kullanılmaktadır; örneğin, Vakayiname'de (Farsça metinde) "Şam sahibi" (Sahib-i Şam) anılmaktadır.[27] 607 tarihli (1210/11) Dokuzhan Kervansarayı'nın Arapça yazıtında Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev de, "müminlerin hükümdarının muzaffer yardımcısı", "onun dostu, dava arkadaşı" (sahâbe)[28] olarak ünvanlandırılmaktadır.

Küçük Asya'da, Rum Selçuklularında da, sözcük ("başkan", "dava arkadaşı") anlamlarında kullanılmaktadır; Yazıcıoğlu Ali Vakayinamesi'nde de, gene, "divan sahibi" (sahib-i divan)[29] deyimine rastlanmaktadır; "uğursuz" vezir Muinüddin Pervane, Moğollarla barış yapmış olan "sahib" Mühezzibeddin'in oğluydu.[30]

24 F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 188, not. 1.

25 V. Bartold. O nyekotorıh vostoçnıh rukopisah, str. 0133 - 0134.

26 F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 188, not. 1. (literatür de gösterilmiştir). — Ayrıca bkz: Max von Berchem. Matériaux pour un Corpus inscriptionum Arabicarum (—Memoires de l'Institut Français pour l'Archéologie Orientale, XXIX, p. 20) ve Ecyclopédie de l'Islam, IV, 62 (bununla birlikte, T. Crouther Gordon'un yazısı bitmemiştir).

27 İbni Bibi, IV. 224.

28 Cl. Huart. Epigraphie arabe, p. 36 (terimin anlamı konusunda bkz: s. 77).

29 Yazıcıoğlu Ali, III, 215; ayrıca III, 105.

30 Halil Edhem, Kayseriye Şehri, s. 82, not.

Divanlar üzerindeki yüksek yönetici, yüksek görevli kişi, Selçukluların veziri ayrıcalıklı olarak "sahib" sanını da taşıyordu. Orneğin, Konya'da gömülü olan ünlü vezir Fahreddin, sonraki kuşaklara, "Sahibata" sanıyla geçmiş, Konya'daki büyük bir sulama kanalında da adı devam etmiştir.

Bazan, sultanın iradesizliği ya da güçsüzlüğü ortamında ilerleyen vezir - sahib, bir diktatöre dönüşüyordu; yüksek orun sahipleri, sultanın önündeki yerlerini aldıkları zaman, Sultan II. İzzeddin Keykavus'un veziri Şemseddin Muhammed İsfahanı (o, anlaşılan İranlıydı) tahta yaslanmış, bu davranışıyla kendisinin "tahtın dayanağı" olduğunu göstermişti.

Sultanın askerî alandaki genel yetkilisi "naib"di, sultan ona altın bir kılıç bağışlıyordu.[31] Bu makam, sultan iktidarının görüntüsel olmaya başladığı Moğol döneminde ortaya çıkmış gibidir.

Bununla birlikte, naib, genel olarak vekil vali anlamına gelen bir cins isimdi; sultanın taşradaki temsilcileri de naib olarak adlandırılıyorlardı.

Sefer sırasında, ordulara komuta edilmesi şeklindeki yüksek askerî yönetim, "beylerbeyine" (begler begi) veriliyordu. Bu, emir ül umera sanının Türkçeye çevirisidir; ayrıca bir de, "emirü'l ümera" deyiminin anlamdaşı olan "melikü'l ümera" deyimi geçmektedir.[32]

Beylerbeyi (begler begi) sanı, bir zamanlar, halifeyi Bağdad'a yerleştiren Büyük Selçuklu Tuğrul'a Abbasi Halifesi tarafından verilmişti; şimdi, kudret hisseden Rum Selçukluları, bu sanı, kendileri (bazan "melikü'l ümera" şeklinde de) bağışlamaktadırlar. J. Deni'nin varsayımına göre, bu, İ.S. en azından 5. yüzyılda, Erme-

31 Yazıcıoğlu Ali, III, 247. Yazıcıoğlu Ali'de, (III, 68) Bizans ordu komutanları da naib olarak adlandırılmaktadır.

32 İbni Bîbî, IV, 183.

nistan yöneticilerine, Sasaniler tarafından verilen "işhan işhanats" Ermeni sanının bir çevirisidir.[33] Her nasıl olursa olsun, hem Araplar, hem Türkler üzerinde yansıyan İran kültürü etkisi, yeniden görülmektedir. Ama bu eski İran sanı, sonradan, Türklerden kendi yurduna dönmüştür: 19. yüzyılda, İran'da "beylerbeyi", askerî validir. Bazan, yüksek komutan için, ayrıca "çaşnigir"[34] sanı bulunsa da, genellikle bu, "çaşnigir" (tada bakan) teriminin etimolojisinden de ortaya çıktığı gibi, çeşnici ve saki görevlerini yerine getiriyordu; o, şölende yiyecek dağıtıyordu.[35]

Selçuklular, "bir denizden (Karadeniz) diğer denize (Akdeniz)" yayıldıkları zaman, onlarda, deniz kuvvetlerine komuta eden emirler de ortaya çıktı; bunlar, türlü sanlar taşıyordu; "deniz komutanı" (reisü'l bahr), "kıyılar emiri (emirü'l sevahil), "kıyılar beyi" (melikü'l sevahil).[36]

Geleceğin sultanı şehzadenin eğitimcisi, baba olarak adlandırılan "atabeg", Selçuklularda, büyük etkiye sahipti, bu da saygın bir sandı.[37]

Küçük Asya'da, genellikle, İranlılardan ve Araplardan aktarılan ünvanlar, "şah", "padişah" sanları (Meclis Emiri Behramşah'ın adında olduğu gibi), Selçuklular tarafından cömertçe dağıtılıyordu.

Sultan Veled'den sonra, Mevlevi tarikatı şeyhi, ge-

33 J. Deny. Sommaire des archives turques du Caire. Le Caire 1930, pp. 41 - 42.

34 İbni Bibi, IV, 183.

35 Yazıcıoğlu Ali, III, 215.

36 Bkz: F. Köprülü'nün düşünceleri (Bizans Müesseselerinin Tesiri, ss. 206 - 207). Bana da öyle geliyor ki, Karadeniz'de bir "reis ül bahr" (deniz komutanı) bulunuyordu; bununla birlikte krş: "Slovo Lazarya Trapezuntskovo" (Y. Kulakovskiy, agy. s. 96). "İkonya sultanının komutanı Reis Yetuma, Sinop'ta bir gemi ele geçirmiştir."

37 Buhara'da, ("atabeki" karşıladığı anlaşılan) "atalık", hizmet hiyerarşisinde 15., en yüksek rütbeydi. bkz: A. Semyonov, agy. s. 14. not 2. Bu "atabek" (ya da Kafkasya'da "atalık") terimi, M. O. Kosven'in gösterdiği gibi (Sovyetskaya etnografiya, 1935, no: 2) anaerkillikten ataerkilliğe geçişteki düzen ve ilişkilerin kalıntılarını içermektedir.

nellikle, yabancı (Suriye ya da Kürt) bir san olan "çelebi" (Çelebi Amir Arif) ünvanını taşımaktadır.

İbni Batûta'nın 14. yüzyılda Küçük Asya yolculuğunu yaptığı sırada, Eğridir yakınındaki Gölhisar'ın ve Sinop'un dinsel işlevleri olmayan hükümdarlarının sanları da çelebi idi.[38] Ama, ahiler (İzzeddin Ahi Çelebi) ve dinsel feodallar da, "çelebi" sanı taşıyabilmektedirler.[39]

Aynı sırada (14. yüzyıl), bir de, Rumlardan aktarılan "efendi" sözcüğü ortaya çıkıyor, ama bu, o zaman için, çok saygın bir sandır, sultanın Kastamonu'daki kardeşi, böyle adlandırılmaktadır.[40] Bu anlam, Osmanlılarda da devam etmiştir; özellikle tahtın ardılına "efendi" sanı veriliyordu.

Emirlerin sayısı, oldukça yüksekti. Boy başkanları "beyler", sultanın görevlileri gibi, "emir" sanını taşıyorlardı: Emir Karatay, Emir Yutaş, Emir Ceıal Horasani vb.. Ayrıca, özel görevlerde bulunan, örneğin, "emir-i ahur", Osmanlılarda sultanın seyisbaşı olan, "mirahur" ya da "imrahor" gibi emirler de vardı.[41]

Kentte, polis yöneticisi işlevi gören şihne vardı. Samaniler zamanında, bunun bir muhafız divanı vardı. Bu da, zenginlikleri elinde toplayan büyük yöneticilerdendi. Sivas'ta, Hüseyin ibn Cafer adlı birinin gömülü olduğu (ö. h. 629 = İ.S. 1231) bir yapının öreni bulunmaktadır, bu bina, "Şihne gümbeti" olarak bilinmektedir.[42]

Bugünkü Konya'nın taşra yaşamından görüldüğü gibi, geceleri, muhafızlar, adını farsçadan alan "pasban" (basban), kenti dolaşıyordu.[43] Ama, bu, genel bir kent

38 İbni Batûta, II, 270 - 350.

39 İbni Batûta, II, 349.

40 İbni Batûta, II, 345.

41 Yazıcıoğlu Ali, III, 163.

42 İsmail Hakkı, Sivas Şehri, s. 108. Bolu'da "Şahneler" yöresi bulunmaktadır, belli ki, burada "şahne" toprağı vardı.

43 Bu sözcük İstanbul'da bilinmiyor; burada koruma işlevlerini "bekçiler" yerine getirmektedir.

kurumuydu: "Pasbanlar", daha sonra, uzun süre, Avrupa Türkiye'sinde bulunmuş, bir halk türküsünün hâlâ dile getirdiği, 19. yüzyıl başındaki bir ayaklanmayı gerçekleştiren Pasbanoğlu da bunlar arasından çıkmıştır.

Yüksek orun sahipleri, sultanın nezdinde bir "meclis" oluşturuyorlardı. Bu, önemli devlet ve aile sorunlarının, savaş, sultanın evlenmesi vb. konuların görüşülmesi için toplanan danışma organıydı. Biçimsel olarak, burada, çok zengin ve etkili kişilerden bir başkan da (Vakayiname'de "meclis emiri" Mubarizeddin Behramşah anılmaktadır) bulunuyordu, ama asıl ağırlığı sultanın oyu taşıyordu. Bazan, sultan, meclisin tutumuna aykırı olarak, canının istediği bir karar alıyor, başarısızlık durumunda, yüksek görev sahipleri, yapılan yanlışı, onun yüksek görevlilerin öğütlerinden saptığını vurguluyorlardı. Buradan da açıkça anlaşılıyor ki, meclis, eski boy meclisi, kurultay kalıntılarım koruyordu.

Selçuklu devletinde, görülüyor ki, görevler için hiyerarşik bir düzen vardı; genellikle, beylerbevi sanı, meclis emirliğinden yüksekti, ama sultan, bir defasında meclis emirini, beylerbeyinin sağ ve sol kol beylerinin üzerinde bir konuma getirmiştir.[44]

Yüksek görevliler, yönetimi, kendi çocuklarına, akrabalarına ve kendilerine yakın kişilere devretmeye çalışsalar bile, görev makamları, kuşkusuz, biçimsel olarak babadan oğula geçmiyordu. Bu meslekî ya da grupsal kapalılık, kişiden özel bilgiler istendiği yerlerde devam edebiliyordu ,yani buralarda da zanaatçılarda olan ayıklama meydana geliyordu.

Devlet aygıtında yüksek bir konumda bulunan kişinin oğlu, ya da varlıklı birinin oğlu, iyi bir eğitim görüyor ya da görebiliyordu, ve onun önünde geniş bir gele-

44 Yazıcıoğlu Ali, III, 197 - 198.

cek açılıyordu. İşte, Selçuklu vakayiname yazarlarının kişiliğinde de, devlet görevlilerinin önemi görülmektedir: İbni Bîbî saraya yakın bir aileden gelmektedir, babasının lakabı "Tercüman"dır, yani "elçi çevirmenidir", Türkçeye, vakayiname uyarlayan Yazıcıoğlu Ali de, adından da anlaşıldığı gibi okuryazar ("yazıcı") çevreden gelmiştir.

Devlet dairelerinde, daha sonra, Türkiye'de de yerleşen "siyakat" ("noktasız") yazı kullanılıyordu. Mektup yazılması, üstelik yabancı dilde belgeler düzenlenmesi, karmaşık bir iş olduğuna göre, sultanlar (örneğin Sultan I. Alaaddin Keykubad), bu görevlerin, eğer yapabilecek yetenekte iseler, oğullarda devam etmesine izin veriyorlardı; böylece, işin niteliği, sanatkârlık düzeyi yükseliyor, buna karşılık ödüllendirme de artıyordu.[45]

Sultanın buyrukları, yazılı olarak veriliyordu. Örneğin, toprak yönetimiyle ilgili bir buyruk, bir fermanla onaylanıyordu; savaş için ordu toplanırken, sultan, beylere mektuplar (mektub, biti) gönderiyordu.[46] Ama genellikle, başkentte bulunan sultan, sözlü buyruklar da veriyordu, ve eğer bu, bir ilk buyruğu yürürlükten kaldıran karşı buyruksa, doğruluğunu göstermek için, ada kazılı bir yüzük gönderiyordu.[47] Yüzüğün bulunduğu kişi, sultan adına davranıyordu. Yüzük, onun sözlerine, karşı gelinmez bir güç, sultan buyruğunun gücünü sağlıyordu; bu, sultanın, yüzük verirken, sanki yetkisini devretmiş olduğu, kendine özgü bir tür tılsımdı.

Yüzüğün anlamı, folklor ürünlerinde de çok iyi saptanmıştır, "Akıllı Kadın" (Afanasyev'in derlemesi) masalında, sultan baba, "en büyük güvence" işareti olarak

45 Yazıcıoğlu Ali, III, 210 - 211; "Hatt ü belagette ve inşaya ve siyakatte olsa terbit ve şefkat idüb mersum u mucibin ziyade iderdi."

46 F. Köprülü, Sultan II. Mehmed zamanı belgelerine dayanarak "biti" nin ("nişan" anlamdaşı olarak) "vakıf" belgesi olduğunu varsaymaktadır (Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 15.).

47 Yazıcıoğlu Ali, III, 279.

oğluna yüzük gönderir.

Belli ki, bu, üzerine, sultan tarafından seçilen bir simgenin, onun "tuğra"sının, "tevki"inin (padişah buyruklarına çekilen nişan, ç.) kazındığı ada yazılı bir yüzüktü.[48] Örneğin, kaleye kapatılmış bulunan şehzade Alaaddin'i rahatlatmak isteyen Emir Seyfeddin, ona, kardeşinin yüzüğünü götürür, başlangıçta, emire korkuyla bakan Alaaddin, kardeşinin gerçekten öldüğüne inanır.[49]

Eğer başkentte düzensizlik baş göstermişse, burada, feodallar arasında, yönetim için savaşım, makam savaşımı (çünkü iktidar zenginlik getiriyordu) şeklinde hırgür çıkmazsa, taşradaki durum, çok daha ağır oluyordu. Buralar, feodalların keyfi tutumuna terk edilmişti. Bunlar, toprak üzerindeki hakkı, en geniş şekliyle anlıyor ve halkı ezerek bitkin düşürüyorlardı. Nizam ül Mülk, halkın refahına özen gösterilmesi konusu üzerinde ısrarla durmaktadır, ama belli ki, bu, gerçekleşmekten uzak bir iyi dilek olmaktan öteye geçmemiştir.

Çalışmasını Rum Selçuklu Sultan I. Gıyasettin Keyhüsrev'e ayıran Büyük Selçuklu tarihçisi Ravendi, hükümdar ve tüm ordu "emlâklar ve bağışlanmış topraklar konusunda tanrı yasasının buyruklarını izledikleri için... kentlerin geliştiğini, bölgelerinse, meskûnlaştığını"[50] belirtmektedir.

Ama, ister istemez, bunun, "ulemanın sığınak, köylülerinse huzur"[51] buldukları sultana bir övgü olduğu kuşkusu ortaya çıkıyor. Her ne olursa olsun, durum, genellikle böyle değildi.

Devletin bölünmüş olduğu beyliklerin iç düzeni, gene de değişikti. Öyle ki, beyliğin nasıl ve hangi koşullar-

48 F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, p. 199. not. 2, 3.

49 Yazıcıoğlu Ali, III, 188.

50 A. A. Semyonov'un çevirisindeki aktarmayı alıyorum (agy. s. 27; Ravendi'ye yapılan gönderme doğru değil: 40. sayfa değil, 30. sayfa).

51 Ravendi, ed. Igbal, p. 248.

da devletin bileşimine girdiğine bağlıydı. Bunlar, Selçuklular tarafından, eski savaş arkadaşlarına verilmiş olan (örneğin, Erzurum'da Saltuk, Gümüşhane'de Mengücük, ya da Sivas'ta Danişmend gibi) yarı bağımsız bölge miydi, yoksa, beylik, Selçukluların Küçük Asya'da belirmesinden önce olduğu gibi, bölgesini yönetmeye devam eden genellikle hıristiyan da olabilen (Diyarbakır'da olduğu gibi) eski hükümdarların egemenliğinde kalmaya mı devam ediyordu.

Bölgenin ya da çevrenin başında, özellikle, soy başkanı, sonraları, birlik komutanı olan "subaşı" bulunuyordu; o, aynı zamanda "hâkim"di, yani askerî güce dayanarak yönetimi yürütüyordu. Bu, yönetim ve yargı işlevlerini üzerinde toplayan bir askerî vali, bir küçük hükümdardı. Oğuzlarda, subaşı, boyun başkanı olarak han işlevlerini yerine getiriyordu.[52]

"Subaşı" teriminin gösterdiğine göre, önceleri, sultan, bir (Oğuz) boyunu, herhangi bir bölgenin işgali için gönderiyor, Oğuzlarda boyun başında ise, subaşı bulunuyordu. Çevredeki yerli hıristiyan halk da, ona bağlanmış durumdaydı; sonra, o, bir bölge üzerinde tam yönetimi de elde etmiştir, daha geç dönemde ise, anlaşılan, boy başkanı olmayan biri de subaşı makamına gelebiliyordu.

Subaşıların ne denli güçlü olduğu, "üçlü yönetim" zamanında, Kayseri Subaşısının Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın, devletin tek hükümdarı ilan edebilmesinden belli olmaktadır.

Bölge yöneticisinin genel olarak büyük yetkileri vardı. Örneğin, Sivas'ta bulunan meclis emiri Mubarizeddin Behramşah, bir sultanın yetkilerine sahipti: Onun yönetimi altında beyler ve prensler,[53] yani daha Bizans dev-

52 W. Barthold. 12 Vorlesungen, p. 101.
53 Yazıcıoğlu Ali, III, 257.

rinden kalan bazı Ermeni egemen prensleri bulunuyordu. Uzun süre, yerlerinde kalan emirler, tehdit edici bir gücü temsil ediyorlar ve sultanlar da bunlardan çekiniyorlardı (örneğin, Emir Ertokuş, 20 yıl boyunca Antalya'da yaşamıştır. Bu, anlaşılan, herhangi bir Oğuz boyunun yaşlı önderidir).

Bir bölgenin başında bulunan resmî kişi, genellikle, iki san taşıyordu: Türkçe "subaşı" ya da Arapça "emir". Daha eski olan birinci terim, Orta Asya'dan geçmiştir; bu terimler, bir zaman, iktidarın, yönetiminde bir evrimi yansıtarak bir arada var olduysa da, sonunda "emir" sanı birincinin yerini almıştır.

Taşrada, ayrıca, merkezi yönetim organı olan divanların şubeleri vardı. Kuşkusuz, sefer sonrasında, başkentten taşraya, mal varlıklarının kaydı ve nüfus sayımı için yazmanlar geliyor, bunda, belli ki, gözetim amaçları güdülüyordu.

Küçük feodallar, zanaatçılar, köylüler, tümü ezilmiş durumdaydı. Hepsinden kötüsü kuşkusuz, köylülerin durumuydu.

Ahlat'a, savaştan sonra, başkentten yüksek görevliler gelince, bunlar her şeyden önce kalelerin komutanlarını yerlerinden almışlar ve köylüler topraklarına dönmüşlerdi. Anlaşılan "kalelerin" komutanları (ketval-i kala), feodalların çıkarlarını koruyorlardı ve güçlerinin yettiğini, en çok da köylüleri eziyorlardı.

Prensleri, Selçukluların egemenliğini kabul etmiş olan hıristiyan bölgelerin halkı, en iyi koşullarda bulunuyordu; bu halk kesimi, yalnızca "haraç" tanıyordu, halk "haraca bağlanmıştı" (haraç kezer), ama prensler içte özgürdü. Selçuklulardan kalıt olarak alınan bu özgürlük sistemini, Osmanlılar da, müslüman olmayan topluluklara uygulamışlardır.

Rüşvetçilik, haraçlar, en yukardan alt katmanlara

değin her yanda egemendi: sultandan küçük feodala kadar. Tarihçi Aksarayi, Sultan II. Alaaddin Keykubad'ı bile doğrudan rüşvetçilik ve zorbalıkla suçlamaktadır.[54]

Türk milletvekili Aziz Samih'in, "1913 - 1914 yıllarında, Türk - İran sınırında neler gördüm?"[55] başlıklı anılarında, göçebelerin yerleşmiş olduğu sınır şeridi boyunca egemen olan "yönetim" yöntemlerinin geniş bir görünümü verilmiştir. İran hükümetince, Rizaiye'ye (Urmiya) atanan vali, Tebriz'den görev yerine varıncaya değin, üç ay geçmişti. Yol boyunca, halk, tam anlamıyla soyuluyordu; vali, boy başbakanlarına [aşiret reislerine], at, katır, erzak için ekipler gönderiyor, emrindekileri, itaatsizlik durumunda, ölümle tehdit ediyordu. Selçuklular döneminde de, "yerel yönetim", böyle başına buyruk ve utanmazdı.

Haracın ne olduğu, kuşkusuz, başkentte de biliniyordu. Adaletin koruyucusu Sultan I. Alaaddin Keykubad, divanların yetkisi içindeki ("divan", yani sivil yönetim) davalarına, her gün kendisi bakıyordu. Ve genellikle, davalar, Oğuzların alışılmış hukuk "töre" temeline dayanarak gecikmeksizin[56] çözüme bağlanıyordu (örneğin, mirasçılar hızla, mülklerinin başına geçiriliyordu). Kışları, Akdeniz kıyısına gidince, sultan, burada zulmedenlerle ilgili mahkeme kuruyordu. "Mazlum"lar, ona başvuruyorlardı, ve bunu, hesap sorulması izliyordu. Sultan, Konya'da da, sivil dava duruşmaları düzenliyordu.

Nizam ül Mülk tarafından kabul edilen eski bir Sasani geleneği gözetilerek (yeni yıl, "nevruz" günü hükümdarın halk önünde hesap vermesi),[57] Sultan I. Alaaddin Keykubad mahkemeye çıkıyor, ve herkes, ondan şikâyetçi olabiliyor ya da şikâyetini sunabiliyordu.

54 W. Barthold. O nyekotorıh vostoçnıh rukopisah, str. 0136 - 0137.
55 "Vakıt" gazetesinde basılmıştır, 1934, no: 5929.
56 Yazıcıoğlu Ali, III, 215.
57 K. İnostrantsev. Sasanidskiye etyudı. spb., 1909, str. 98, prim. 2.

Selçuklularda, dinsel mahkeme olan, şeriat mahkemesi de vardı. Din alanına ilişkin davaların duruşmalarını, Kadılar (ve müftüler) yürütüyordu. Selçuklularda, Kadı, yüksek dinsel temsilciydi, Osmanlı döneminde, bu, şeyhülislamdır.

Ayrıca, merkezden denetleme kurulları gönderilmesi ya da yönetim konusunda rapor verilmesi için, yönetici beylerin bulundukları yerlerden çağırılması yöntemi de uygulanıyordu. Aflâki, Vezir Muineddin Pervane'nin (Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın sarayının bulunduğu) Kayseri'ye bir sınır beyini (beyaz kalpakları icadeden Mehmed'i) çağırdığını anlatıyor. Bey, Celâleddin Rumi'nin himayesini yoklamak amacıyla, yolu üzerinden Konya'ya uğramıştır.[58] Ya, bey kendisinde bir suçluluk duyumsuyor, ya da Karatay'm ölümünden sonra ,halk üzerinde yılgı yaratan Muineddin, ondan rüşvet koparmak istiyordu.

Cezalandırmalar hızlı ve kesindi. Alışılmış (hafif) ceza, değnek, (çevgan) vurmaktı, ve bundan, emirler de paylarını alıyorlardı. Örneğin, perdedarlar emiri, yüksek görevlilerin silahlı muhafızlarının saraya girmelerine izin vermesi yüzünden, 50 değnek hak etmişti.[59] Eğer birinin ihanetinden kuşkulanılmışsa, önce taşınır ve taşınmaz mallarına elkonuluyor, sonra, bunu (boğma, asma, ya da baş kesme şeklindeki fiziksel ölüm) idam cezası (siyaset) izliyordu.[60] Bazan, devlete karşı suç işleyenin, isyancının (kendisini Sultan II. İzzeddin Keykavus'un oğlu olarak gösteren) Sahte Siyavuş'a yapıldığı gibi, canlı canlı derisi yüzülüyor ve, samanla doldurulup, düşmanlara korku olsun diye, kentlerde dolaştırılarak gösteriliyordu.[61]

58 Aflâki, 1, 10.
59 İbni Bibi, IV, 113.
60 Yazıcıoğlu Ali, III, 277, 393.
61 İbni Bibi, IV, 333.

Mahkeme kararını, "adliye başkanı (mirdad), uygulamaya koyuyordu.[62] Bu görevde bir süre bulunanlardan biri (1250 y.) sonradan vezir olan Sahibata'dır.[63]

Çok daha acımasız, ve herhalde, daha eski bir cezalandırma da yaygındı: Suçlu eve kapatılıyor, ve ev ateşe veriliyordu. Halep üzerine başarısız seferinden sonra (1218), Sultan I. İzzeddin Keykavus böyle davranmıştı. Kabahatli oldukları varsayılanlar, birlik komutanları, bütün yalvarmalara karşın, elleri ve ayakları bağlanarak (Rabad Tartuş'ta) bir eve kilitlenmişlerdir; evin çevresine odunlar yığılmış ve yakılmış, dışarı fırlamak isteyen olunca da sırıklarla geriye, içeriye itilmişlerdi.[64]

Bu, alışılmış bir cezalandırmaydı. Örneğin, 14. yüzyılda, Tversk Knyazı da, Tatar elçisi Çolhan'ın bulunduğu evi yakarak acımasızca cezalandırmıştı. 16. yüzyıl şairi Lamiî "Fıkralar" kitabında, kendini çıldırmış gibi gösteren ulemadan birinin subaşını, muhtesibi ve kadıyı, kısaca, saygın bir grubu evine davet ettiğini, ve evi odunlarla ateşe verdiğini anlatmaktadır. Osmanlılarda, bu cezalandırma, en azından 17. yüzyıla değin kalmıştır, "ateşte yakma" (ahrak-ı balnar) genellikle camilere, özellikle de mezhep sapması gösterenlere uygulanıyordu: İslâmda, cesedin yakılması en ağır cezalandırmaydı.[65] 16. yüzyılın sonunda, Küçük Asya'da büyük bir ayaklanma gerçekleştiren Karayazıcı yandaşları, bu yüzden, ölen önderlerinin gövdesine hakaret edileceğinden kuşkulanarak, onu küçük parçalar halinde kesmişler ve değişik yerlere göndermişlerdir. Bir defasında da bir zamanlar, kendisine ihanet eden erkândan birinden (Zahireddin) öç almak için, sultan, onun mezarının açılmasını, kemiklerinin ya-

62 Yazıcıoğlu Ali, III, 199.
63 Halil Edhem, op. cit., 105.
64 Yazıcıoğlu Ali, III, 181 - 182; İbni - Bîbî, IV, 8.
65 A. Mez, op. cit., 350 - 351.

kılmasını, külünün rüzgâra savrulmasını buyurmuştur.[66]

Ölüyü aşağılama, Küçük Asya'da rastlanan bir durumdu; Bizans tarihçisi Duka'nın anlattığına göre, Karaman beyi, Bursa'yı ele geçirdiği zaman, Sultan I. Yıldırım Beyazıt'ın cesedini, mezarından çıkarmış ve kalıntılarını yakmıştır.

Bazan, yüksek görevliler, makamlarından alınıyor ve sürülüyorlardı. Örneğin, erkândan Behaeddin Kutluca, anadan doğma çıplak olarak bindirildiği bir katırla, Kayseri'den Tokat'a sürgüne gönderilmiştir.[67] Tıpkı böyle, tehlikeli şehzade kardeşleri, yeğenleri de, sultan, uzakta bir yerlere sürüyor, ve orada, bir kale içinde, onlar, sonsuz bir korkuyla yaşıyorlardı.

Bazan, suçlunun mal varlığına elkoyulduktan sonra, sultan, belki geçici olarak, hapsetmekle yetiniyordu, ve ona, gündelik tayın belirleniyordu: Yarım "mena", yani "batman" et, iki ya da üç "mena"[68] ekmek veriliyordu. Buradan anlaşılacağı gibi, hizmetli yine de aç kalmıyordu.

Ayrıca, hapishaneler de vardı. Herhangi bir yengi ya da yeni sultanın tahta çıkışı nedeniyle, mahpuslar, özgür bırakılıyordu; bu, bir genel af, siyasal amaçlar güden bir önlemdi.

Merkez (başkent) ve kenar (taşra) arasında yollar açılmıştı; tüm ülkede, bir "posta istasyonları" ağı uzanıyordu, "yam", ve "yam atları"na[69] bindirilmiş "ulak"lar,[70]

66 Yazıcıoğlu Ali, III, 62 - 63, 106, 176, 182.

67 İbni Bibi, IV, 115.

68 İbni Bibi, IV, 217. "Mena"nın ağırlığı 640 "miskalle" (—2,97 kilogram) (Tebriz'de) 1000 "Miskal" (—4,6 kilogram) arasında değişmektedir.

69 Yazıcıoğlu Ali, III, 232.

70 Ulak (posta) atıdır, ama bu sözcük, anlamca, katır ve deveyi de içerebiliyordu. bkz: A. Yakubovskiy. Vostaniye Tabari, str. 115, prim. 1. — Günümüz Fars dilinde, sözcük, "nezaketen" "eşek" anlamında kullanılmaktadır, bkz: N. Belgorodskiy. Sovremyonnaya persidskaya leksika. M. —L., 1936, str. 35. — Buhara'da, bu sözcükten, atlı araba taşımacılığı işi anlaşılyordu, bkz: A. Semyonov, agy. s. 6, not. 10.

sultanın buyruklarını dağıtıyor (çapar) ve sultanı, her şeyden haberdar ediyorlardı (kasad). "Yam" denilen ulaklar kurumu, Moğol döneminde, artık, kesin biçimini almış durumdaydı. Moğolca "yam" terimi, bunu dile getirmektedir.[71]

Sultan, sarayında kuşku içinde, tetikte yaşıyordu; kendisini, sanki, düşmanlarla, komplocularla çevrelenmiş gibi duyumsuyordu. Böylece, curnalcılık ve tuzakçılık gelişmişti; hizmette göze girmek isteyen herkes için geniş bir ufuk açılmıştı. Mutfakta, yiyecekleri, bunların hazırlanışını gözden geçiren (belki bir bakıma, harcamaları da denetleyen) özel hizmetli memurlar (mutbahın müşerefleri) bulunuyordu;[72] bunlar sultanın sağlığının gözeticileriydi.

Selçukluların kendilerinden uzakta bulunanları gözetimde tutmak için çok daha büyük gerekçeleri vardı; bu gözetim için, "devletin gözcüsü" (müşerref-i memalik) sanını taşıyan bir yüksek görevlinin (müşerref) başında bulunduğu muhbirler kurumu oluşturulmuştu. Bunlar, yerel bölgelerde olup biten her şeyden, sultanı haberdar ediyorlardı. Nizam ül Mülk, Büyük Selçuklulara muhbirler kurumunu ortadan kaldırmalarını öneriyordu, ama halifelerden aktarılmış olan bu casusluk sistemi, Küçük Asya'da yürürlükte kalmaya devam ediyordu.

71 B. Vladimirtsov. Zametki k drevneturyetskim i staromongolskim tekstam. DAN—B. 1929, str. 290.

72 Yazıcıoğlu Ali, III, 188. —A. Krımskiy, agy. s. 133 (yorum, anlaşılan, Beyhaki'den alınmıştır).

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ordu, Ordunun Bileşimi - Boy Birlikleri - Feodalların Birlikleri - Savaşın Karakteri - Ülke İçindeki Askerî Birlikler - Ücretli Birlikler

Selçuklularda ordunun örgütlenmesi, Nizam-ül-Mülk'-ün eski Moğollardan aktarmaları yansıtan buyrultularının bir yinelenmesini ortaya koymaktadır.

Toplam sayısı 24 olan Oğuz boylarından, savaşa, belirli bir birim olan "tümen" geliyordu.

Kötü bir biçimde derlenmiş Oğuzlardan oluşan bu insan kitlesi, özellikle, yalnızca çeteci akınlar için elverişliydi; bir beldeyi (tarlaları, bağları, bahçeleri) yakıp yıkma ve yağmalama; düşmanı çabucak barış istemeye zorlayan savaş yöntemi, işte buydu. Savaş uzadığı zaman, bu, savaşçıları bıktırıyordu; baharda ya da yazın savaşa başlayan askerler yoruluyorlardı, kış gelince, sultan ordu-

ya izin vermek zorunda kalıyordu; kış aylarında, ordu, dinlenmeyi yeğliyordu, bir yıl geçtikten sonra ise, askerleri yeniden burada toplamak gerekiyordu.

Bu durum, göçebelerin düzenli hareketine benziyordu, ne de olsa, ordu da bu göçebe öğelerden oluşuyordu. Örneğin, bir zamanlar, ilk Rum Selçuklusu tarafından fethedilmiş bir kent olan İznik'in (Nikeya'nın) Osmanlılar devrinde kuşatılması, 32 yıl sürmüştür. Kent, üzerinde 300 kule bulunan surlarla çevrilmişti. İbni Batûta'nın yazdığına göre Sultan "Osmancuk" (Osman), kenti, yaklaşık 20 yıl boyunca kuşatmış ve ölmüştür. Onun oğlu, İhtiyareddin Orhan, kuşatmayı, 12 yıl daha sürdürmüş ve ancak böylece kenti ele geçirmiştir.[1]

Daha 9. yüzyılda, Cahız'ın işaret ettiği gibi, Türkler, iyi askerlerdi, onlarda ok atmaya ve ata binmeye büyük önem veriliyordu.

Oğuz boyları, savaşçı yetenekleriyle belirginleşmişlerdi; devletin sınırında yer alan onlar, daima hazır durumdaydı. Sınır koruma görevi yürütüyor ya da hıristiyan komşuları üzerine akınlar düzenliyorlardı.

Ordunun başında, 24 han, melik ya da emir bulunuyordu, yani 24 Oğuz boyundan toplanmış olan askerî birlikler, bağımsız askerî birim özelliği gösteriyordu. Boy başkanları, sınır beyleri için kullanılan terimlerin çeşitliliği, Küçük Asya'da, göçebelerde meydana gelen evrimi ortaya koymaktadır; boy başkanı, hana, subaşına, giderek bir feodala (melike) ya da askerî komutana (emire) dönüşüyordu, yani Oğuz kolunun başında, artık, köken olarak bu boyla bağlantısı olmayan bir kişi bulunabiliyordu.

Kuşkusuz, asker kesimini oluşturanlar, yalnızca Türkmen boyları değildi. Küçük Asya'da, Baba İshak'ın

1 İbni Batûta, II, 322.

yönettiği ayaklanma patlak verdiği zaman, sultan, Malatya'dan "Türkleri ve Germiyanları" getirtmişti. Demek ki, Vakayiname, bunları açıkça birbirinden ayırmaktadır. Her halde, bu, daha sonra batıya kayan ve güçlü bir beylik kuran Kürt aşiretiydi.

Ne var ki, daha önce, Büyük Selçukluların başlattığı fetihler için, boyların süvari birlikleri yetersizdi. Onlar, Samanilerdeki askerî örgütlenmeyi almışlardı (krş: örneğin "sipahiler" terimi). Onlarda, artık, koruma birlikleri de ("candarmalar") bulunuyordu.

Küçük Asya'da da böyle oldu. Oğuz kolları ordunun çekirdeğini oluşturuyordu; kısa sürede ordu, (bir bölümüyle hıristiyanlıktan müslümanlığa geçen) Küçük Asya yerli halkının toprağında yerleşerek ekonomi yürüten feodallardan gelen birliklerle bütünlük kazanmıştır.

Sultandan toprak alan feodal, sultana insan ve asker yardımında bulunmakla yükümlüydü. Yani feodal, denebilirse, "atlı ve silahlı olarak" hizmete geliyordu; askerî tımar sisteminin esası da, devleti, ordu besleme kaygısından kurtarmasında yatmaktadır.

Niğde kentinden bir birliğe ilişkin vakayinamedeki değini,[2] daha büyükçe kentlerin feodallara bağışlandığı, bunların da, o kent çevresinde yer alan toprakları, kendilerinin dağıttığı şeklindeki doğal varsayımı doğrulamaktadır. Toprak üzerinde oturan küçük mülk sahipleri, feodallara bağlanıyor, savaş zamanında ise, kenti elinde bulunduran feodalın çevresinde birleşiyorlardı. Kendisine bağlı çevre köyleriyle, her (büyük) kent askerî birlik sağlıyordu. Birlikler, büyüklük bakımından farklıydılar, ama onlar bağımsızdı, ve bu da, kuşkusuz, savaş sırasında, manevraları ve operasyonların yönetimini güçleştiriyordu. Feodalların birliklerinin sancakları da vardı. Bu

2 Yazıcıoğlu Ali, III, 195.

sancaklar üzerinde, soyun ya da feodalın herhangi bir işareti bulunuyor muydu (böyle birşey olanaksız görünse bile), bilmek ilginç olurdu.

Ayrıca, devlet sancakları vardı. Sultanı anımsatan kara sancak üzerinde, Romen tarihçi Bratianu'nun varsayımına göre, Bizans'tan Selçuklulara uçan bir kartal göze çarpıyordu,[3] ama, olabilir ki, bu arma betimlemesi, Selçukluların totem kalıntılarıyla çakışıyordu. Ama 13. yüzyıl Selçuklu sancaklarından birinde, "Selçuk mersiyesi"-ne bakılırsa, Sadreddin Konevi ve bir ejder betimlenmişti; bu ise, artık, Moğol etkisini, Selçuklular tarafından Moğol egemenliğinin kabul edildiğini dile getirmektedir.

Birlikler, savaşa, kendi komutanları ve sancaklarıyla katılıyorlardı. H. 1178 yılına (18. yüzyılın ikinci yarısı) ait bir fermanda görüldüğü gibi, "fatihlerin torunlarından" 2 bin kişilik birlikte, "kırk sancak açılmak" zorundaydı, yani her 50 kişi bir birim oluşturuyordu. Selçuklular döneminde de, "ellilikler" bulunduğuna göre, açıktır ki, 18. yüzyılda, Oğuzların torunlarında, henüz eski örgütlenme devam ediyordu. "Ve onlar, silahlanmış olarak hazineden altı aylık yiyecekleriyle, çadırlarıyla Selanik'ten Gürcistan'a yürüyorlardı.[4] vb..

Rum, Ermenistan ve Diyarbakır orduları, yani Rum, Ermeni ve Kürt bölgelerinden feodalların birlikleri geliyordu. Selçukluların bağlı beyliklerinden gelen birliklerin sayısına ilişkin sayı (500 bin), inandırıcı değildir. Küçük Asya'daki hıristiyan nüfusun miktarı Küçük Asya'yı fetheden Türk boylarının sayısından (Oğuz boylarından 270 bin kişi geliyordu) sanki yalnızca iki kat fazlaymış gibi

3 Doğu'da, kartalın tarihini, daha önce, Ramuzio aydınlatmak istemiştir. Besim Atalay, kartalın Türk arması olduğunu savunmaktadır, bkz: Vl. Gordlevskiy. İz jizni sovremyonnoy Turtsii. Vostok, kn. 3, str. 206. Bkz: Fr. Cumont'un düşüncelerinin özeti (Fr. Cumont Etudes syriennes. Paris, 1917, pp. 35 - 118).

4 Ahmed Refik, agy. s. 218 - 219.

bir durum çıkıyor, bu sonuç, kuşkusuz, aldatıcıdır. Oğuzlar için savaş bir spordu, ve onlardan, doğaldır ki, daha yüksek bir oran, tüm sağlıklı halk kesimi, savaşa gidiyordu.

Ayrıca, Selçukluların siyasal yöneticisi Nizam-ül-Mülk, hıristiyanlardan da asker alınmasını öğütlüyordu. Buna göre, egemen hıristiyan prensleri, Selçuklulara, her yıl (belli ki, hıristiyanlardan oluşan) askerî birlikler yolluyorlardı. Örneğin, (yenilgiye uğramış olan) Ermeni Kralı II. Levon, elindeki toprakları koruyabilmek için, her yıl, bin atlı ve 500 topçu, yani seçkin savaşçılar göndermeyi yükümlenmişti.

Kırım Savaşı sırasında, Asya Türkiyesinde iki yıl geçiren M. Lihutin'in belirttiğine göre, sonraları, Osmanlı ordusunda da, bir bölümüyle, hıristiyanlar (Ermeniler) fiilen hizmet etmişlerdir.[5]

Ama hıristiyanlar, asker olarak, herhalde güvenilmez ögelerdi ve askerlik hizmetinden istekle uzak tutuluyorlardı. Onlar, genellikle, kurtulmalık parasıyla askerlik hizmeti dışında tutuluyorlar ve "bedel" vergisi yatırıyorlardı.

Küçük toprakları elinde bulunduran tımar sahipleri, yani sipahiler, bağımsız olarak savaşa gidiyorlardı. Gene de bunların sayısı, göreli olarak fazla değildi; o sıralar huzursuz bir dönem yaşanıyordu, ve insanlar güvenlik için güçlü feodallara tutunuyorlar ve onların uyruğu oluyorlardı.

Savaş zamanında, loncalar, geride bulunan askerî birliklerde hizmet eden kişiler sağlamak zorundaydı. Osmanlı dönemi için gerçek olan düzenleme, kuşkusuz, Selçuklulardan aktarılmıştır.

Olağanüstü ivedi durumlarda, —örneğin Moğollar

5 M. Lihutin, agy. s. 44.

zamanında, bir kez olduğu gibi— sultan, saray birliklerini de orduya katıyordu.[6]

Sonuçta, Selçuklularda, ordunun bileşimi karmaydı, ama bu ordunun İbni Bîbî tarafından işaret edilen sayısı abartılmıştır.[7]

Askerî eğitim gevşek yürütülüyordu. Askerî idmanlar ve oyunlar (süngü, kılıç, çomak oyunu) için alanlar (talimhane)[8] kurulmuştur, bunlar, Cl. Huart'ın sözcüğü anlamak istediği şekliyle,[9] devlet (ya da beylik) toprağında yaşayan sipahi ve haseki çocuklarının eğitim gördüğü askerî okullardı. Arada bir, sultan, feodalın askerî bilgilerinin bir yoklamasını yapıyor, komuta heyetinin gösterisini izliyordu; ama kuşkusuz, bu yetersizdi; kitleler eğitimden kaçınıyordu.

Ordu toplandığına ilişkin buyruklar, Selçukluların nereye yayılmaya niyetlendiğine bağlı olarak gönderiliyordu; 13. yüzyılda, baskı, doğudan geldiğine göre, devletin doğu sınırında bulunan ve seferin de tüm külfetini taşıyan boy başkanları, Malatya, Maraş beylerine yapılan çağrılara değinilmektedir.

Sefer öncesinde, ordu, genellikle, devletin coğrafi merkezinde bulunan Selçukluların "taht" kenti Kayseri'de[10] toplanıyordu. Burada, sultan, orduyu denetliyordu. Geçit resmi ve oyunlar, daima, savaş ruhunu yükseltiyordu.[11] Sultan I. Alaaddin Keykubad tarafından, halifenin yardımına gönderilen büyük bir askerî birlik, Bağdad'a yaklaştığı zaman, savaş sanatı gösterisi yapmış,[12] hızlı hareketiyle, binicilikteki ustalığıyla, ok ve mızrak atışıyla vb. izleyenlerde sevinçli bir şaşkınlık uyandırmıştı.

6 İbni Bîbî, IV, 182.
7 F. Köprülü, Selçukiler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti, s. 215.
8 Yazıcıoğlu Ali, III, 211 - 212.
9 Cl. Huart, Epigraphie arabe, p. 45.
10 İbni Bîbî, IV, 199.
11 Yazıcıoğlu Ali, III, 315.
12 Yazıcıoğlu Ali, III, 217.

Gelenekleri gözeten sultan, "şölen" veriyordu, ve sultan güçlü olduğu ve askerî girişimleri yengiyle sonuçlandığı sürece, her şey yolundaydı.

Sancaklarını açan ordu, müzik eşliğinde, düşman üzerine yürüyordu. Ordu birliklerinin görünümü, onların "ölüyü bile sersemletebilecek" olağanüstü haykırışları, Bizanslılar üzerinde sarsıcı etki uyandırıyordu.

Daha, Sultan Sancar (12. yüzyıl) zamanından beri, coşturucu gürültülü sesler çıkaran tuhaf bir müzik, günde beş kez, "sancari" havasını (nevbet senceri) çalıyordu; Selçuklular, müziğe, onun orduyu esinlendiren gücüne, bir tür dua gibi bakıyorlar ve, belli ki ,müziği bir yürüyüş marşı haline sokarken, göçebelerin eski akıncılığını, yüksek bir dinsel yararlılık düzeyine çıkarmak istiyorlardı.

Köylüleri rahatsız etmemek ve onları haraçlarla yıpratmamak için, daha Nizam ül Mülk, yollar üzerinde, belli uzaklıklarla ordu için erzak depoları hazırlanmasını öğütlüyordu. Bu noktada, Rum Selçuklularının da, öğütlerini izlemek durumunda olduğu Büyük Selçuklu vezirinin devlet anlayışındaki yüksek bilgelik dile gelmiştir.

Ordunun ilerisinde ise, ülkenin durumu ve düşman kuvvetleri hakkında komutanlığa bilgi ulaştıran gözcü - haberciler (casus) hareket ediyordu.

Yarıgöçebe halkta atlı birlikler, ordunun temel öğesini oluşturuyordu. Bu birlikler, komşular için felâket demekti, ve Türkün daima gururla yinelediği bir atasözü vardı: "Türkün atının ayak bastığı yerde, ot bitmez". Yengi kazandığı yerde, ordu, halktan özel olarak at nalı vergisi alıyordu.

Piyade, o kadar önemli değildi.[13] Osmanlılarda, piya-

13 İbni Bibî, IV. 183. —Bkz: F. Köprülü'nün (Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 244, not. 1) Nizam ül Mülk'ün buyruklarına (bl. XIX) dayalı düşünceleri.

de (14. yüzyılın ilk yarısında), Orhan'ın büyük kardeşi vezir Alaaddin'in girişimiyle kurulmuştur. Ayrıca, kalelerin ve kentlerin kuşatılması sırasında etkin olan özel birlikler de vardı; teknik donatımı daha yüksek olan yabancı feodallar, topçu birlikleri sağlıyordu.

Okçu askerler, "zevebun", "ok"larla, kısa ve uzun mızraklar "nize" ile silahlandırılmıştı; mızraklı "nizedâr", birlikler, galiba, kılıç da taşıyorlardı. Barış zamanında, bu silahlar kuş ve yaban hayvanı avı için de kullanılıyordu.

Oklar genellikle zehirli ve çentikliydi; gövdeye saplandıktan sonra, çıkarılma sırasında, bunlar, büyük ağrıya yol açıyordu; ateşli silahların devreye girmesinden sonra da, Osmanlılarda, bu silahlar uzun süre kullanılmıştır. Bunların, vuruşma sırasında ne kadar etkili oldukları belli değildir. F. Bernye, bunların "hedefe isabet edenlerden on kat daha fazlasının havada ziyan olduğunu ya da yere saplandığını" yazıyor.

Düşmanın darbelerinden korunmak için, savaşçılar, zırh takımları giyiyorlardı. Bunlar "zırhlı" (zerrepaş) askerlerdi, ayrıca, kuşkusuz, "kalkan" da kullanılıyordu. Savaş silahları silah depolarında (zerdhane) korunuyordu.[14]

Taşlar, "etkin ateş", "Rum ateşi", çerh[15] aracı ya da atışları (Farsça tayr-i çerh) de devreye sokuluyordu. "İgor Alayı Destanı"ndaki "şereşir"[16] sözcüğü buradan geçmiştir.

Genel olarak, silahlar yerli yapımdı; ama daha zengin olanlar ya da saray hassasında görev yapanlar dışalımla getirilmiş, silahlara sahiptiler; Şam ve Taşkent ok-

14 İbni Bîbî, IV, 223.

15 Araç, barut dolduran demir top borusundan ibaretti.

16 P. M. Melioranski tarafından önerilen yorum (bkz: ZVO, t. XIV, str. XXIII; İzvestiya Otdeleniya russkovo yazıka i slovesnosti Akademii Nauk, t. VII, str. 299 - 301); bu etimoloji F. Y. Korş tarafından kabul edilmiştir.

ları ve yayları, "Yemen ve Hindistan" işi kılıçlar vardı.[17]

Feodal bir ordu, nasıl silahlanmış olabilirdi? Bu, 15. yüzyılın ilk yarısında, B. dela Broyker'in anlatımında görülmektedir: Sultan II. Murad'ın 120 bin askerinin yarısı —atlılar— silahlanmış durumundaydı, yayalar ise kötü donatılmıştı, çoğunluğu yalnızca sopa taşıyordu. Daha zengin feodalların kollarının oluşturduğu ordu birlikleri, kuşkusuz, teknik bakımdan daha iyi donatılmıştı.

Askerî donatım yetkin olmayınca, taraflar arasındaki çatışma kısa mesafede meydana geliyordu, demek ki, göğüs göğüse çarpışma ve hatta teke tek savaş, alışılmış bir durumdu. Türklerde, Oğuz boylarında, kişisel yararlılığıyla çarpışmanın sonucunu belirleyen alp ve bahadır tipi böyle oluşmuştur.

Yüksek sanını bir yana bırakan sultanlar bile, bazan, isteyerek, teke tek vuruşmaya girişiyorlardı. Bizans'a sığınmış bulunan Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, imparatoru aşağılayan küstah bir Frank'ı düelloya çağırmıştı. O, belki de, sonra Frank'la teke tek vuruşmada ölmüştür. Aralarında, önceden, çatışma ya da düşmanlık bulunan kişiler de (erkân), istekle, teke tek vuruşmaya girişiyorlardı,[18] burada, belki, kan davası yasası etkin oluyordu.

Hem sağ kolda, hem de sol kolda, alpler ve bahadırlar bulunuyordu; bunlar, belirleyici anda çarpışmaya atılan özel birlikleri oluşturuyorlardı. Vakayiname, Konyalı sipahi Salor Yoluk Arslan'ın, müslümanlıktaki adıyla Hüsameddin'in, Antalya surlarına tırmanan ilk kişi olarak yararlığına işaret etmiştir.

Açık alanda savaşmaktan çekinen düşman, kent ya da kale surları ardına gizlenmeye özen gösteriyordu. Surlarla çevrilmiş durumdaki kale, düşman kuşatmasına kolaylıkla karşı koyabiliyordu. Surların önüne hendekler

17 İbni Bîbî, IV, 383.
18 Yazıcıoğlu Ali, III, 116.

kazılıyordu. Evliya Çelebi, Rumeli'deki Sarı-Saltuk tekkesini anlatırken (17. yy.) şöyle diyor: "Kale, yalçın kayalar üzerinde konumlandığı için, hendek yok".

Kale kuşatması için, daha, Sasaniler'ce kural ve öğütler geliştirilmiş, bunlar, "Ayinname"[19] de yansımış ve galiba, Nizam ül Mülk tarafından da kullanılmıştır.

Kaleye yaklaşan ordu, burada yaşayanlarla dış dünya arasındaki bağı koparıyor ve içeriye dalabilmek için, gedik açmaya çalışıyordu. Bunun için, türlü kuşatma donatımları kullanılıyordu: "Mancınık"lar ve kuşatma mekanizmaları (iradat).[20] Antalya'nın kuşatılması sırasında, kentin karşısına, surları taşlarla parçalayan 100 mancınık kurulmuştu. Sultanın, karmaşık donatımlar sağlanmasını bile feodallara önermesi, ayırıcı bir özelliktir. Savaş öncesinde, beylere ve beylerbeyine gönderilen mektuplarda, sultan, mancınıklara ilişkin de anımsatmada bulunmaktadır

Halk, kuşatmayı önceden seziyor, ve kentte büyük erzak yedekleri toplanıyordu, örneğin, (Antalya yakınındaki) Kugunya kalesi kuşatmaya karşı hazırlık yaparken, kırk ambar dolusu hububat, dokuz ambar bal, yağ, badem ve tuz, odun yığınları, depolanmıştı; suyla doldurulan sarnıçlarda, denizdeki gibi dalgalar meydana geliyordu.[21]

Sultan, başka araçları, savaş eylemlerine yeğliyordu. O, halkın psikolojisini etki altına almaya çalışıyordu. Örneğin, düşmana korku vermek için, kalenin önünde, tutsakların kesilmiş kelleleri sergileniyordu. Casuslarından aldığı bilgilerle, Sinop'u ele geçirmenin nasıl güç olduğunu bilen sultan, Kir Aleksis'i zincire vurmuştur; cellatlar, onu kentin surlarına yaklaştırmışlar ve, ayakların-

19 K. İnostrantsev, agy. s. 49.
20 Yazıcıoğlu Ali, III, 234.
21 Yazıcıoğlu Ali, III, 393.

dan asarak işkence yapmaya başlamışlardır. Görünümü seyretmekten bezen kent halkı, teslim olmaya razı olmuşlardır.[22] Burada, hükümdara bağlılık andı duygusu incitilmiştir.

Sultan, kent çevresinde çiftliği bulunan kentlilere (feodallara) da maddi zarar veriyor, ve tarlaları, bağları, bahçeleri yakıyordu. Görüldüğü gibi, bu savaş zamanında alışılmış bir yöntemdi. Halk, kent çevresindeki bahçelere çok değer veriyordu. 637 (1239) yılında, Amid (Diyarbakır), Selçuklulara teslim olduğu zaman, sultan, kent halkına lütfunu bağışlamıştır: Bahçeler, devlete vergi yükümlülüklerinden bağımsız tutulmuştur.[23]

Ya da, ensonu, sultan, rüşvet vererek kaleyi teslim olmaya boyun eğdiriyordu, ve bu da güç değildi. Gerçi, kalede bir komutan, garnizon komutanı bulunuyordu, ama kalenin ayrı ayrı bölgeleri, kulelerin ve mazgalların vb. komutası tek kişiye bırakılıyordu, ve burada ihanet için geniş bir alan açılıyordu.

Örneğin, Diyarbakır'ın kuşatılması sırasında, her nedense, hosnutsuz, ihanete karar vermiş ya da altın hırsına, çekiciliğine kapılmış bir Kürt, İbni Dinar, Sultana adamlar yollamış, kulelerdeki savaşçıları, belli koşullarla güvenceleyerek kendi yanına çekmiş, bunlar, içerden kale kapılarını açmışlardır.[24]

Sık sık şöyle de oluyordu, müttefiklerinden ya da komşularından yardım alamayınca umutsuz duruma düşen kale, sultana, teslim görüşmeleri için temsilciler gönderiyordu. Eninde sonunda, düşüş kaçınılmazsa, yaşayanlar, gönüllü bağlanmayı, ülkenin yakıp yıkılmasına yeğliyorlardı; gönüllü teslim, şeriata göre, zorbalık ve yağmadan kurtarıyordu.

22 Yazıcıoğlu Ali, III, 134.
23 Ali Emiri, Osmanlı Vilâyâtı Şarkiyesi, İstanbul, 1918, s. 56.
24 İbni Bibi, IV, 224.

Teslim olma koşulları türlü türlüydü: Bazan, kadınların ve çocukların çıkmasına izin veriliyor, ya da halk bütünüyle kaleden ayrılıyordu. Belki bu, askerler tarafından gelecek aşırılıklardan çekinen, başka mezheplerden olan ya da müslüman olmayan bir halktı, daha büyük olasılıkla, burada, hem hıristiyanlarca hem müslümanlarca gözetilen "uluslararası hukuk" işliyordu.

Bir defasında, sultan, öç duygusuyla, kale komutanına, binek atları satılmasını yasaklamış, ve o, sınıra kadar askerleri tarafından taşınmıştır.[25]

Ganimetlerle ağırlaşmış ordu, evine dönüyordu. Sultan, yeni bir sefere değin orduyu özgür bırakıyordu.

Askerlerse, ganimetlerinden bir bölümünü seve seve Allah yoluna bağışlıyorlardı. Örneğin, 607 (1210) yılında Konya'da "Akıncı" camii inşa edilmişti; belki de bu yapıyı, "akınlar" sırasında zenginleşen herhangi bir sınır beyi yaptırmıştır.

Savaşta yararlık gösteren ya da düşman birliğini yok eden bahadırlar ve alplar, sultan tarafından ödüllendiriliyordu. Atlarının boynuna altın süslemelerle işlenmiş yak kuyruğu, "Kutas" bağlanıyordu, sıradan savaşçılar arasında "alplar" böyle ayrılaşıyordu.[26]

Her yana, Osmanlı Sultanı Orhan'ın da hemen benimsediği bir yöntem olarak gürültülü "yengi duyuruları" (Fetihname) dağıtılıyordu.[27] Bu, kendi türünde bir siyasal propagandaydı. Yalan ya da istenmeyen söylentiler yayılmasını önlemek için, sultan, başkaldırmayı düşünen düşmanlarına korku salıyor, ve kararsız ya da güçsüz dostlarını sevindiriyordu.[28]

Bir halk türküsü, "dost ağladığı, düşman gülmeye

25 Yazıcıoğlu Ali, III, 198.
26 Yazıcıoğlu Ali, III, 211.
27 J. Hammer, G. O. R., 1, 148 - 149, 586 - 587.
28 F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 273.

başladığı zaman" doğan derdin etkisini çok renkli şekilde yansıtmaktadır.[29]

Devletin iç düzeyinin korunması için de, (maaşlı çalışan) sürekli bir askerî güç bulunuyordu. Tüm ülkede, "ordu komutanlarına" (serleşker, subaşı) bağlı birlikler yerleştirilmişti.[30] Birlikler, kenar bölgeleri, düşmanın sızmasından korkuyordu; kentlerde ve kalelerde, polis, karakol hizmeti yürütüyor, yollar boyunca, kervansaraylarda, geçitlerde vb. konumlanıyorlardı.

Moğol saldırısından sonra (olasıdır ki, daha Selçuklular zamanında da), maden ocaklarına, askerî birlikler yerleştirilmişti; hiç değilse (Muineddin Pervane'nin saf dışı bıraktığı karşıtı) Şerafeddin Hatıroğlu, Bulgar madeni "kutvalını" elinde bulunduruyordu (burada 20. yüzyılın başında da maden filizi çıkarımı zanaatı sürdürülüyordu).

Halk, için, bu, ağır bir yüktü: Feodalların yanında hareket eden askerî birlikler, zanaatçıları, köylüleri vb., vergilerle ve diğer yükümlülüklerle haraca kesiyor, soyup soğana çeviriyorlardı.

Devlet suçluları da, aynı şekilde kalelerin yöneticilerine, komutanlara (dizdar) emanet ediliyordu. Mahpuslardan, bunlar sorumluydu. Kaçış ya da kaybolma durumunda, mahkûma kesilen ceza, komutana yansıyordu.

Karışıklık zamanlarında, kale garnizonlarının önemi oldukça artıyordu. Çok daha fazla yetkinin ellerinde bulunduğunu kavrayan bu kuruluşlar, zorbalık yapıyorlardı. Selçukluların yıkılışından sonra, Konya'ya, Karamanoğlu egemen olduğu sırada, kalenin başında, "hayasız" Türklerden yüz kişilik birliğe komuta eden Kılıç Bahadır adlı "çolak hırsız" bulunuyordu.[31]

29 Fr. Giese, Erzahlungen und Lieder, pp. 59, 62, 72.

30 "Subaşı" terimiyle, galiba, boy askeri birliğinin komutanı (ya da belki, doğrudan boy başkanı), "serleşker" terimiyle feodal birlik komutanı kastediliyordu.

Sultanın başkentine gönderilen büyükelçiliklere eşlik etmek, yol boyunca elçiliğin saldırılardan ve takılmalardan korunması için, sınırda bulunan ordudan bir muhafıza onur birliği seçiliyordu; bu, sınır beylerinin görevleri alanına giriyordu.

Kısaca, Selçuklularda, ordu, güvenilirlikten uzaktı; sistem köhneleşmişti. Küçük Asya'da, ortam, karmaşık durum aldığı ölçüde, Oğuzlar tarafından Orta Asya'dan getirilen askerî düzenleme zayıflamıştır. Bu, artık, düzenli bir ordu değil, daha çok, yağma düşüncesiyle ileriye atılan derme çatma bir yığındı. Bozulma, feodalların birliklerini de sarmıştır; büyük bir birlik anlayışı, henüz, her şeye karşın, feodal yapının daha yavaş sızdığı sınır beylerinde gözlemleniyordu; köylü kaynaşmaları sırasında, son olanak olarak, sultan, devletin sınırından, Erzurum'dan birlikler çağırmış, ve ancak o zaman Baba İshak'ın üstesinden gelmişti.

Akdeniz kıyısında (şatolarda yerleşen), Batı Avrupalı baronların ortaya çıktığı 12. yüzyıl sonunda ve 13. yüzyılın başlarına doğru, sultan, Franklardan kiralık (echor, ecrihor) birlikler[32] edinmeye başlamıştır; bu birliklere, her yerde rastlanmaktadır (Arran'da Gürcüler ve Franklar hizmet ediyorlardı); genel olarak, daha önce, örneğin, Urfa'da olduğu gibi, Haçlı - Frankların egemen olduğu yerlerde kiralık birlikler belirmiştir.[33]

Bununla birlikte, Selçuklular, Frank birliklerini, daha önce de tanıyabilmişlerdi. Frank birlikleri, çok eskiden, Bizans imparatorlarının hizmetinde bulunmuşlardı. Onlar, çoktan beri, Selçuklulara da yanaşma eğilimlerini duyumsatıyorlardı. Örneğin, 11. yüzyıl sonunda (1072 yı-

31 Aflâki, II, 374. — Metinde bir söz oyunu vardır: "Dizdar" (kale komutanı) ve "düzddâr" (asılası hırsız).

32 İbni Bîbî, IV, 301. — Ayrıca bkz: F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 247.

33 Yazıcıoğlu Ali, III, 199.

lında), Norman gönüllü birliğinin önderi (Ursel), Tutuk'un tarafına geçtiği zaman böyle olmuştur. Hıristiyan vassalların kendisine getirdiği birlikleri gördüğü zamanlar, sultan, bunların avantajlarını denemişti.

Belirtmeli ki, yalnızca yabancılardan değil, Türklerden de ücretli askerler vardı. Kişisel güvenliğini düşünen büyük feodallar da, ancak, bel bağlayabildikleri kiralık birlikler besliyorlardı: Sahib Şemseddin, karışıklıkları bastırmak için, kendi birliğini, sınıra gönderir göndermez, karşıtları bundan yararlanmış ve onu öldürmüşlerdi.

Yardım dileyen halifeye, gücünü göstermek isteyen Sultan I. Alaaddin Keykubad, kılıçlarla silahlanmış 5 bin kişilik bir birlik donatmıştı. "Rum ülkelerinde", ayrıca, Türklerden seçilmiş ve Küçük Asya'da, Selçuklularda zengin feodallara dönüşmüş alplara ve bahadırlara, hizmetkârlar (hançer güzâr) eşlik ediyordu. Maaşlı olan birliğe, ayrıca, 10 bin akçe "yolluk" (yol nafakası), yıllık yedekleri verilmişti; güvenilir ve cesur komutanlar seçilmişti.[34] Bu, Oğuzlardan oluşan eski birliklerden ne denli uzaktır!

Sultan, Franklardan oluşan kiralık birliğin dayanıklılık ve direşkenliğine, feodal orduya olduğundan daha fazla umut bağlıyordu. Bunların geçindirilmesi pahalıya mal oluyor, ama buna karşılık huzur veriyordu.

Sultan, bunu iyi kavramıştı. Vakayiname, sıradan, disiplinsiz birliklerin çarpışmalarda büyük zayiat verdiğini dile getirmektedir; örneğin, bir defasında, düşmanın savaşçılarının çoğunluğu öldürülmüş ve ayrıca 700 kişi de tutsak edilmişken, sultanın tarafından, yalnızca tek bir Frank ölmüştü.[35] Franklar, çarpışmalarda ilk safları tutuyorlardı; böylece, onlar, feodal birlikleri, düşman karşısında kaçmaktan alıkoyuyorlardı.

34 Yazıcıoğlu Ali, III, 265 - 266.
35 İbni Bibî, IV, 195.

Rum Selçuklularında, Franklara ilişkin ilk bilgiler, Baba İshak'ın biçimlendirdiği köylü başkaldırısı sırasında belirmektedir. Ve belki, sultanın, isyancılar üzerine Frankları sürmesinin nedeni de budur; o, bir bölümüyle, topraksız bırakılmış köylüler arasından seçilmiş timar ordusunun propagandaya kapılmış olabileceğinden ve asilere katılabileceğinden korkuyordu.

Bununla birlikte, sultanın, Franklara bağladığı umut çabuk kırılmıştır: Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1243 yılında), Kıbrıslı ve Cenevizli iki hıristiyanın komuta ettiği 2 bin kişilik kiralık birliği vardı.[36] Avrupa kaynaklarının belirttiğine göre, Kösedağ çarpışmasında ilk kaçanlar Frank askerleriydi.[37]

Moğollardan sonraki dönemde, ordunun örgütlenmesi kesin olarak tamamlanmıştır. Bu dönemde, "askerî yargıçlık" (kadı-i leşker) görevi de kurulmaktadır.[38]

Bu durumda, ordu, onun feodal - boysal karma örgütlenmesi, Küçük Asya'da, Selçuklular tarafından aşılan uzun yolu dile getirmektedir.

Küçük Asya'nın fethini, Oğuz atlı birlikleri gerçekleştirmiştir. Devletin sınırlarını koruyan Oğuz boyları, atlı birliklerini sağlıyordu; atlı birlikler, daha sonraları, Sultandan toprak parçaları, tımarlar ve zeametler alan feodalların ve tımar sahiplerinin birlikleriyle bütünleşmiştir.

Küçük Asya'da, "toprağın yeniden paylaşılması"nın yanısıra, yerli serbest köylülük de devam ediyordu; bu kesim, oldum olası, dedelerinin bir parça toprağı üzerinde yaşamayı sürdürüyordu, savaş zamanında ve seferler sırasında yayalar bunlardan oluşturuluyordu.

36 C. D'Ohsson, op. cit., III. 80 - 81.

37 Le Beau, Histoire du Bas Empire. Nouvelle édition, t. XVIII, Paris, 1834, p. 357. not. 1. Ayrıca bkz: C. D'Ohsson, op. cit., III, 81.

38 F. Köprülü, Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 198, not. 1.

Ama feodalın ekonomik gücü, siyasal önemini artırıyordu; feodalların desentralizasyona (yerinden yönetmeye) yönelik eğilimleri, onların başına buyrukluğa ve bağımsızlığa doğal yatkınlıkları, feodal ordunun güvenilirliğini azaltıyordu.

Ve çok eskiden beri, Sasanilere öykünen sultanlar da, kendilerini, dağlı savaşkan boylardan koruma birliğiyle çevreliyorlardı.

Selçuklularda, Oğuz Türkmenlerine karşı, bir tür ikili duygu vardı. Onlar, Türkmen ögesinin güvenilmezliği konusunda, Nizam-ül-Mülk'ün sözlerini anımsıyorlardı. Ne var ki, bilge vezir, Türkmenleri hesaba katmamanın da tehlikeli olabileceğini anlıyordu ve "Hükümdarların Yaşam Öyküleri"nin XXVI. bölümünde, bunlardan, Selçukluların bu eski savaş ve eylem arkadaşlarından bin çocuk seçilmesini, onların gulamlar olarak eğitildikten sonra, sultana güvenilir bir dayanak oluşturacağını salık vermektedir.

Ancak, Oğuz seçkinlerine bir karşı denge olarak Selçuklular, Franklardan ücretli birlikler toplamışlardır. Bu birlikler sultana bağlıydı; maaşları ondan gidiyordu, ve feodalların iç kavga ve geçimsizliklerine kayıtsızca bakarak, ancak ona karşı yükümlülük duyuyorlardı; sultanlar, herhangi bir ihanetten çekinmeksizin, güvenle, Franklara dayanabiliyorlardı.

Aylık ödeme olanağı, yani devlet hazinesinde parasal olanakların varlığı, artık [askerî örgütlenmenin —ed.] doğal ekonomiye bağlı olmaktan çıktığını göstermektedir.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

Selçuklu Sarayı - Bizans - Saray Tören Kuralları ve Saray Sanları Üzerinde İran Etkisi - Oğuz Geleneklerinin Kalıntıları - Harem

Özgür bozkırların oğlu sultan, Küçük Asya'da da eski Oğuz geleneklerini ayakta tutmak istiyordu. Şölende, divanda, avda, her yerde, o, Oğuzların alışılmış hukuku töreyi gözetiyordu. Akşamları ise, işlerden ya da askerî oyunlardan sonra, dinlenmek için, saraydaki köşesine, "halvet"e çekiliyor ve kendisine yakın kişileri çevresine toplayarak içki meclisi kuruyordu. Ama, bu, sadece ilk dönemlerde böyleydi.

Daha, Orta Asya'da, Büyük Selçuklular, İran kültürünü öğrenmişlerdi. Bağdad halifelerini örnek alan Selçuklular, hükümdar konusunda, onu, dünya üstü bir varlık olarak gösterme düşüncesini benimsiyorlardı.

Bizans'a saldıran Araplarda, çok eskiden, Küçük Asya, Rum ülkesi ("Roma", Doğu Roma İmparatorluğu) şekline dönüşmüştü. Ve, Rum, ikili anlam kazanmıştı; bir yandan, burası, artık Selçuklular tarafından işgal edilmiş bölgelerdir, diğer yandan Bizans'ın Küçük Asya mülkleridir:[1] Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Alaşehir'deki[2] (Filadelfiya) İznik İmparatoru Laskaris'in Rum bölgeleri üzerine sefer gerçekleştirmektedir. Selçukluların ardılı Türkiye de, Küçük Asya'da, "Rum" adını uzun zaman sürdürmüştür.

Selçukluların Rum ülkesi Doğu Roma İmparatorluğu'nun formlarını da kalıt olarak almıştır. Rum Selçuklularının saray yaşamında, saray yaşamının düzenlenmesinde Bizans sarayının parıltı ve görkemi de yansımıştı,[3] ve sultanlar sık sık sürgün ya da yurtsuzluk yıllarını Bizans imparatorlarının yanında geçirince ya da Bizans erkânını, kaçaklarını ya da konuklarını Konya'da kendi yanlarında gördükçe, bu dönüşüm daha kolay gerçekleşiyordu.

Böylece, Rum Selçukluları, (Orta Asya'dan kendi getirdikleri) Doğu ve (Küçük Asya'da Bizans'tan benimsedikleri) Batı kültürüyle içiçe durumdadırlar.

Sultan, Oğuz akrabalarından uzaklaşmıştır; akrabalık ve boy bağları kopmaktadır. İranlılardan aktarılan yabancı kültür, sultanı, Türklerin çok üzerinde bir konuma yükseltmiştir ve yalnızca sultan değil, dünyasal ve dinsel tüm üst tabaka, Küçük Asya'daki tüm feodallar, Türk'ü aşağılıyordu. Aflâki'de, "Türk" sözcüğü, safdil, aşağı bir yaratık düşüncesi uyandırıyordu.

Selçuklularda, "şahname"dekileri anımsatan eski

1 Rum, Suriye ile karşılaştırılıyor ya da karşı karşıya konuluyordu (Rum u Şam begleri), bkz: Yazıcıoğlu Ali, III, 311.

2 Yazıcıoğlu Ali, III, 87, 88.

3 F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 269.

İran adlarına bir düşkünlük vardı. Sultan, uyruğuna görünmez; sarayda, onunla uyruğu arasına, bir perde indirilmektedir. Sultan hareket ederken ise, eski İran hükümdarlarında olduğu gibi, üzerinde bir "şemsiye" (çetr)[4] taşınmaktadır, ve sultanın "şemsiye"sini, henüz uzaktan gören erkân ve bağımlı prensler, saygıyla atlarından inmektedirler.

Sultan, çevresine karşı güvensiz ve kuşkuludur, sarayda korku içindedir. Taht tutsağı halifeye öykünerek, kendisine, yabancı koruma birliği edinmiştir. O, bu koruyucular konusunu, Nizam-ül-Mülk'de okuyor, sonra, aynı tür koruma birliklerini İstanbul'da Bizans imparatorlarında da görüyordu.

Hazar denizi bölgelerinden devşirilen tutsaklar, satmalınan köleler, tüm bu "gulamlar", "oğlanlar", "müfredler" vb. eskiden beri, Türklerde seçme orduyu oluşturuyorlardı; iyi silahlanmış olan bu özel askerler (hassa askeri) sultanı koruyorlardı, bunların sayısı dört binle beş bin arasındaydı. Ayrıca, boylu poslu, yakışıklı gençlerden yüzer kişilik iki hassa brliği vardı: bunların silah taşıması düzenini de getiren Nizam-ül-Mülk'ün (bl. XIX) öğüdüne göre derlenen bu birliğin yüzü Horasan'dan yüzü Deylem'dendi.[5] Sultan, pek istemese de, çevresinde, ayrıca bin Oğuz gulamı bulundurmak zorundaydı.

Obruk'ta erkânın karşıladığı Sultan I. Alaaddin Key-

4 Şemsiye, daha 11. yüzyılda, Mısır'ın saray törenlerine girmişti, bkz: Nasiri - Husrau Kniga puteşestviya, str. 117. — Doğu törenleri, şemsiye altında geçit töreni, Bizans'tan Rus halk şarkılarına geçmiştir; Dükov'un annesi, kiliseden dönerken, genç kızlar, onun üzerinde "kırk sajenlik" büyük bir güneşlik taşımaktadırlar. Doğuda, tören "şemsiyesi" konusunda, K. A. İnostrantsev'de bir bibliografi toplamıştır (Torjestvannıy vıyezd Fatımids kih halifov, ZVO, t. XVII, str. 68 - 71).

5 F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 242 - 245. Saray koruması için (galiba, ifade ettikleri de değişik işlevler olan) türlü terimler vardı, örneğin İbni Bîbî (IV, 182): "Maarida-i halka-i hâkü gulâmân-ı dergâh ü mülâzımanı yatak" demektedir. bkz: F. Köprülü, Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 243; "yatak, otak," sultan çadırıdır, aynı yerde, s. 244, not. 3.

kubad,[6] deve üzerinde, taht kentine doğru hareket ederken, iki yanında, "Ruslardan" (herhalde bunlar Varyaglar ya da Kıpçaklardı), Gürcülerden, Kürtlerden, Deylemlilerden,[7] Curcanlardan, Kazvinlerden, Rumlardan (Küçük Asya hıristiyan Rumları), Huriylerden (Afgan boyu) vb. oluşan 500 "serheng" ve bölükbaşı yürüyordu. Ölüm, bunlardan uzaktı. İbni Bîbî'nin renkli ve canlı anlatımına göre, ölümden sonra, kişiyi sorgulayan melekler, bu genç yabancılardan kaçıyordu. Onlar, "görünümleriyle Münkire, eylemleriyle Nekire korku salıyorlardı". Sağ ve sol tarafta, silahlı yüz yirmi kişi (candar) yürüyordu, bellerinde altın kılıçlar asılıydı. Bunlar, "Savul"! (savulun) diye haykırarak sultanın önündeki halkı dağıtıyorlardı.

"Uğurlu bir saatte", sultan, kente girdiği zaman, beyler ve erkân, atlarından inmişlerdi; şevkmeyster (şarabsalar) eteklerini bellerine kıstırmış "keykubadi" başlıklarını giymiş (bu, anlaşılan İran işi bir baş giysisidir) ve "dünya hakimi" sultanı, atının üzengisini tutarak götürmüştür, yani, Büyük Selçuklu Tuğrul Bey'in, halifeyi yüceltmesi sahnesi yinelenmiştir.

Selçuklular, Küçük Asya'ya, görkemli karşılama törenlerini, Orta Asya'dan getirmişlerdir; bunlar, İran'da, yüzyıllarca sürmüştür. M. Lihutin, 19. yüzyılın ortasında, Makin Hanlığında, ordu komutanına düzenlenen bir karşılama törenini anlatıyordu. Bezirgân köyünde, onur konuklarının önünde yürüyenler arasında, Alihan'ın uzun bastonlar taşıyan 70 hizmetkârı vardı; bunlar, anlaşılan, "çubdar"lar ya da "durbaş"lardı.[8]

Sarayda, tahtın yanıbaşında, mızraklar, kalın sopa-

6 Fr. Sarre. Reise in Kleinasien. Berlin, 1896, pp. 74, 75.

7 Deylemliler, çok eskiden belirmiştir; örneğin, Nasiri Husrau (11. yüzyıl), Basra'da bulunduğu sırada, bir Deylemli, burada emirdi.

8 M. Lihutin, agy. s. 248.

lar ve "çouganlar" taşıyan "çavuşlar" ve "durbaşlar"[9] dikiliyordu. Arkada ise "saygıdeğer ataların makamında", (ca-i aba-i kiram)[10] "uğurlu tahtta", daha sonra Kacarlarda da olduğu gibi, "İran hükümdarları" Ahmenilerin "tacım giymiş" (tac-ı keyani), uyruğunda bir perdeyle ayrılmış sultan oturuyordu. O, yeryüzüne, insanlara inmiş tanrısal derecede tapınılası varlıktı, ve yüzünü görmek, uyruğu için büyük onurdu; sultan, uyruğunu "kul" olarak görmektedir, ve yüksek görevliler bile kendilerini böyle yükseltmektedirler.[11]

Sultanın muhafızları, altın çerçeveli Şam ve Taşkent yayları ve kalkanlarıyla, topuzlarla silahlanmış, "devlete ihanet edenlerin kanını akıtmaya" daima hazır silahlı askerlerden (silahdarlar, canbedarlar) oluşan bir koruma birliğiydi.

Selçuklularda, saray da —saray bakanlığı— İran yönetimince kurulmuştur. Bu bölüm, biçimsel olarak genel sistemden ayrılmıştır, ve yalnızca bu bile, her şeye karşın hukuksal esasların yüksek düzeyde geliştiğini dile getirmektedir. "Divan" ve "saray" (devlethane, bargâh) kavramları, kesin çizgiyle ayrılmaktadır, tıpkı bunun gibi, sivil yönetim yazmanları olan "divan yazmanları" (divan münşileri) ve saray kalemi olan "saray yazmanları" (bargâh münşileri) ayrıdır.

Buraya giren bölümler : "Müşrif"lerin gözetimindeki mutfak, (mutfah); silah ve donatım deposu (cebehane); göreve atama sırasında sultan tarafından dağıtılan kumaşların, hırkaların vb. bulunduğu gardrop (camdar-

9 Cl. Huart (Aflâki, II, 230), nedense, "durbaş" sözcüğüne, polis görevi yapan kişi değil, "kalabalığın dağıtıldığı sopalar" anlamını veriyor. "Durbaşlar", saray celladının buyruğunda bulunuyorlardı, bkz: V. Bertold. Turkestan, ç. II, str. 237. "Durbaşlar" konusunda ayrıca bkz: F. Köprülü: Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 213.

10 İbni Bibî, IV, 251.

11 Yazıcıoğlu Ali, III, 308.

hane, camehane); "banyo dairesi" (taşthane);[12] arena (rekhane); at ahırı (astâbâl), —Fransızca ("astabal - **étable**) terimi, sanki, tavla yönetiminin yabancı düzenlenmesi olduğunu göstermektedir—; saray avcılığı (şikârhane); kiler (anbar). Bütün bunlar, yüksek görevli kişilerin yönettiği saray yönetiminin yardımcı alanlarıdır. Örneğin, Aflâki'den bilindiğine göre, daha 13. yüzyılın sonunda, (Moğol hanına bir akdoğan götürmüş olan) Tumanbay'ın başkanlık sarayında, şahinlik[13] bulunuyordu. Ayrıca "içki bölümü" (şarabhane) vardı, yalnızca uyarıcı içkiler (şarap) değil, serinleticiler, hatta içme suyu burada toplanmıştı. Örneğin, Sultan I. İzzeddin Keykavus, Viranşehir'de hastalandığı zaman, kendisine Fırat'tan su getiriliyordu.[14]

Bunlardan başka, bir de, sultanın kişisel mülklerinin (hazine-i has) gelirlerinin yönetimiyle uğraşan bölüm vardı.[15]

Sultan, her şeyle ilgileniyordu, herkesin çalışmasını bizzat izliyordu; herkes, belli ki maaşlıydı, ve sultan, ustalık gösteren yazmanların ve saymanların ("muhasiblerin") maaşlarını yükseltiyordu.[16]

Saray sanları kadrosu çok yüksek ve çeşitliydi, ve belki de zamana göre değişiyordu: görevler kaldırılıyor ya da ad değişikliğine uğruyordu. Bazan, erkânın işlevlerini belirlemek güçtür, bunlar birbirine karışmakta ve belirsizleşmektedir.

Saray yönetiminin başında saray emiri (emirbar) bu-

12 Ama burada gardrob devam etmiştir; "taşthane" sözcüğünü, daha. Markizi böyle anlıyordu, bkz: Cl. Huart, Les saint des derviches tourneurs, t. I, p. 22, note. 1.

13 Aflâki, II, 310.

14 Yazıcıoğlu Ali, III, 183.

15 V. Smirnov, agy. s. 84.

16 Yazıcıoğlu Ali, III, 210 - 211; ayrıca sultanın topraklarının, "hazine işleri yazmanı" (münşi-i has) bulunuyordu, bkz: F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 201, not. 3.

lunuyor, o, ziyafetlerde, konukları yerlerine oturtuyordu. "Şölen" sırasında hizmet eden "yiyecek tadıcıları" (çaşnigir), sofracılar (hansalar), sakiler (şarabsalar) gibi görevliler vardı. Tümü, sultanın güvendiği kişilerdi ve genellikle Rumlardı. Bunlar, ziyafetlerdeki gizli konuşmaları duyuyor (ayrıca özellikle kulak veriyor) ve sonra, karşılığında kendilerine ödemede bulunan patronlarına, bunları yetiştiriyor ve satıyorlardı. Ayrıca, stalmayster (mirahor), "hacib"ler,[17] ensonu, yıldızlara bakarak talih bildiren "müneccim"ler bulunuyordu; bu sonuncular, sultana, niyet ettiği bir işin "uğurlu saatini" önceden bildiriyor ve uyarıyorlardı.[18]

"Kâbenin sahibi önünde yemin ederim ki, müneccimler yalan söylemişlerdir." hadisinin uyarısına karşın, daima ve her yerde, saray müneccimlerinin rolü büyüktü; bunlar, siyasal karışıklıkların yaklaştığını önceden söylüyor, ve bu şekilde, sürekli korku içinde bulunan hükümdarın üzerinde baskı yapabiliyorlardı.[19] Daha 20. yüzyılda, İran'da, saray müneccimi, Mohammed Alişah'a tahta çıkmak için, uygun anı fısıldamaya çalışıyordu.

Doğu'da, saray kadrosunun zorunlu bir ögesi doktordu ve ayrıca şair, hatta soytarıydı. Sultanı eğlendirmek ve gönlünü hoş tutmak, kendisini sanat ve bilim koruyucusu olarak göstermek istediği zaman edebî söyleşide bulunmak gerekiyordu; hasta olduğu zamansa, anında yardıma koşulmalı ya da ilaç verilmeliydi.

Hastalığı sırasında, sultanın yatağı çevresinde, "Batı'nın ve Doğu'nun en ünlü doktorlarından"[20] bir konsültasyon ekibi toplanmakta, bu hekimler bir, "tıbbi tanı"

17 Bununla birlikte krş. Mükremin Halil (op. cit., s. 78): "Hacib", "memlük" olarak adlandırılan, yani gulam kölelerden derlenen özel askerlerin komutanıdır.

18 Yazıcıoğu Ali, III, 136.

19 F. Bernye, agy. s. 154 - 156 (Büyük Moğolların müneccimleri üzerine gözlemler ilginçtir).

20 Yazıcıoğlu Ali, III, 310.

koymaktadırlar; en güçlü emirler hizmetçi görevi yapmakta, örneğin Emir Karatay, ameliyat sırasında sultanın başucunda leğen tutmaktadır.[21] Hekimler, genellikle Rumlardan ve Yahudilerden oluşuyordu; bunlar, ustalıklarıyla büyük ün kazanmışlardı. 14. yüzyılda, Birgi'de, "kadıların ve Fakihlerin" önünde ayağa kalktıkları, sahne gösterileri sırasında sultanın karşısında oturan bir Yahudi hekim vardı. İbni Batûta, bunu gördüğü zaman şaşırmış ve duyduğu öfkeyi açıkça yazmıştır.[22]

Sarayın örgütlenmesi ("çaşnigir", "salar" —başkan— vb.) Farsça terimlerin bolluğunun da gösterdiği gibi, İran ögelerini koruyordu, ama Selçuklular, Bizanslılardan bir dizi san almışlardır. Türkler, İstanbul'da konuk oldukları zamanlar, Bizans imparatorları, onlara seve seve yüksek sanlar bağışlıyorlardı. Örneğin, Vakayiname'de —artık Moğol döneminde— Fahreddin Sevastos'a rastlanıyor.[23] Kuşkusuz, bu, augustus şeklindeki eski sanını koruyan bir dönme Rum da olabilir. Belki de, Bizans'ta sık sık "kayser" sözcüğünü işiten Selçuklular, bir ada mı yoksa lakaba mı dönüştüğü belli olmayan bu sanı,[24] feodallara dağıtıyorlardı. Sultan I. Kılıçarslan'ın oğullarından birinin adı Muizeddin Kaysarşah'tı, ve burada, daha önce vurgulanan Bizans ("tsezar" sanının aktarılması) ve İran ("şah" sanı) ikili etkisine rastlanmaktadır. Genellikle, yüksek makamlarda bulunan saray görevlileri arasında, İranlılar vardı. Bu, aile lakaplarından anlaşılmaktadır: Tebrizî, İsfahanî, Horasanî, Simmanî, Termezî, Tusî, vb. "Türk" sözcüğünün karşıtı olarak, İranlı için "Tacik" terimi kullanılmaktadır.[25]

21 Yazıcıoğlu Ali, III, 311.
22 İbni Batûta, II, 305.
23 İbni Bîbî, IV, 264.
24 Bkz: İbni Bîbî, Yazıcıolu Ali ve Aflâki dizinleri.
25 Yazıcıoğlu Ali, III, 120. — Ermenilerce, bu terim, daha önce, tüm göçebe halklar için kullanılıyordu. Urfalı Matfey, tüm müslümanları (hem

Sarayın alt hizmetlilerinin sayısı çok daha fazlaydı. Nöbetçiler, (nevbetî); perde dibi hizmetlileri "perdedar" lar. Bunlar, sultanın iç odalarında görev alıyor olmalıdırlar ve özel bir emire (mir-i perderan),[26] "saray komutanına" bağlanmışlardır; "Haseki"ler; "feraş"lar; belki, ayrıca "oğlan"lar, İbni Bîbî, Vakayiname'sinde, sultanın verdiği görevleri yapan "gulamlar" terimini kullanmaktadır; "ay yüzlü" köle gençler, şölen boyunca konuklara su ve şarap servisi yapan güzel kadınlar; kapıcılar (kapuçı) vb.; ama tüm bunların, örneğin kapıcılarda olduğu gibi (kapucıbaşı has) yöneticileri vardı.

Tüm bu saray koruması (ve hizmetçileri) için "hâvâşi" terimi kullanılıyordu.[27]

Saray koruması, "sultan otağı yasası" (berkanun-i otak) şeklinde özel bir düzenlemeyle yürütülüyordu.

Sultan örneğinden esinlenen feodallarda da silahlı koruma birliği (sermüzedar) vardı. Bunlar, sultanın sarayına giderken bile, beylerini izliyorlardı; tümü ya da bir bölümü, sahtiyan çizmeler giyiyordu.[28]

Şölen zamanında, makam sırasının sıkıca gözetildiği tam bir toplantı gerçekleşiyordu; Oğuz boylarının beyleri, törede önceden belirlenen düzene göre oturuyorlardı; herhalde, diğer konuklar için de bir düzenleme vardı.

İki yanda, iki masa hazırlanarak, ortada ,sultanın ve, belki, seçkin konukların oturduğu sahne şeklinde bir yükselti (sadr) yer alıyordu.[29] Moğollar da, örneğin Kubilay Han, şölende böyle oturuyorlardı;[30] genellikle şölen-

İranlıları, hem Türkmenleri) böyle adlandırmaktadır, Türkler ise, daha sonraları, Arap, İranlı ya da Türk farkı gözetmeksizin, tacik terimiyle, yerleşik müslüman halkı kasdediyorlardı, bkz: E. Dulauer. Récit..., p. 78.

26 İbni Bibî, IV. 113.

27 F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 246, not. 2.

28 İbni Bibî, IV, 113.

29 İbni Batûta (II, 268) belli ki bir istisna olarak, Eğridir sultanının, sahne üzerinde değil, yere, döşemeye serili bir halı üzerinde oturduğunu belirtiyor.

30 D'Ohsson, op. cit., I, 638.

de, ev sahipleri, herhalde Konya'ya yön veren mevleviler de, böyle oturuyor olmalılar; oğlunu evine akşam yemeğine çağıran Sultan Veled, sedire çıkmış ve onu izlemiştir.[31]

Salon ışıklar içinde oluyordu; gümüş şamdanlar yanıyordu; eğer daha sonra, 14. yüzyılda, bölge beylerinin ya da Ahilerin görkemi, İbni Batûta'yı hayran bırakmışsa, Selçukluların sarayındaki ortam, kuşkusuz, çok daha parlaktı. Masalarda, porselen, altın ve gümüş, zengin sofra takımı kullanılıyordu.

Şölende verilen yiyecekler, çok çeşitli ve zevkliydi; koyun eti, horozlar, av etleri, güvercinler, keklikler; doyuncaya şarap, şerbet içiliyordu; ama ayrıca, Oğuz ulusal yemekleri ve içkileri de bulunuyordu.[32] Güzellikleri, Kandahar ve Helluh güzellerini gölgede bırakan şarap dağıtıcı sakilerin (sak) giysileri, altın ve gümüşlerle parlıyordu; başlarında altın işlemeli "eskeler"ler (Asakif) (yemeni anlamında ç.) ya da beyaz veya kırmızı "bürlük"-ler[33] vardı, kısaca, Selçuklular, Bizans'ın saray görkemini de benimsemişlerdi.

Bir topluluk, müzik çalıyordu; timbal (nekâre, kûs), boru (nefir, burgu), zurna (surna), "çengi", "rebab", darbuka ("tabal"), vb.;[34] burada, İran kültürünün etkisi kuşkusuzdur.

Değerli giysiler giyen şarkıcılar, "ozan"lar[35] ve "kopuzcu"lar, tambur ve kopuz çalarak, kentlerin fethedilmesi, bahadırların yararlıkları üzerine sofra türküleri yakıyorlar,[36] eski Oğuz kahramanlarını anıyorlardı. Bu, savaşları, başkaldırıları vb. şarkılaştıran Kazak bahşileri-

31 Aflâki, II, 398.
32 Yazıcıoğlu Ali, III, 204.
33 Yazıcıoğlu Ali, II, 206.
34 Müzik aletlerinin adları, İbni Bîbî'de verilmiştir. (III, 217).
35 Yazıcıoğlu Ali, III, 206.
36 Yazıcıoğlu Ali, III, 359 - 366.

nin de sürdürdüğü repertuardı.

Ayrıca, öykücüler vardı. Bunlar, anlaşılan, dinsel destan - şarkılar söyleyip duran "meddah"lar "kavval"lar vb. idi.

Günün konularına ilişkin sesler getirebilen halk yaratıcılığı, toplumun üst zümresine anlaşılır ve yakın geliyordu.

Sonraki kuşaklar tarafından unutulan Türk şiir gelenekleri, Selçuklular zamanında, bu İran kültürü hayranlarında, gene de, Osmanlı sultanlarında olduğundan daha güçlüydü; eski kahramanlık törenlerini yansıtan "Dede Korkut Kitabı" bu gelenekleri, belleklerde tutmaktadır.[37] Edirne'deki Milan elçiliğine katılan B. de la Brokyer de, Türk kahramanlarının savaşçı yararlılıklarını dile getiren türkücü müzisyenleri gözlemlemiştir.[38]

Yazıcıoğlu Ali, saray şöleni tablosunu, anlaşılan, Sultan II. Murad'ın sarayından başlayarak geriye doğru canlandırmıştır. Belki, saray hizmetçilerinin "baş giysisi" esküflar da "eskefe, aslında eşik, eşik bezemesi. Sonradan, başa giyilen bir yemeni, kufi, ç. - n." Vakayiname'ye Türk döneminde girmiştir. Bunu, Sultan II. Murad "türetmiş" ve moda haline getirmiştir.[39]

"Dede Korkut Kitabı"na girmiş olan kahramanlık söylenceleri, Ermeni Beyşehri'nin eliyle yeniden kaydedildiğine göre,[40] bu da, sanki, Selçuklular döneminde, Ermeni türkücülerin büyük önem taşıdığını varsaymaya olanak veren bir kanıt gibidir.

19. yüzyılda, Bayazıd'da, M. Lithutin'in gözlemlediği gibi, türkücülerin repertuarı genişti; bunlar, kahvehanelerde "Şehname" kahramanı Rüstem'in yararlıklarını tür-

37 Yapıtın genel karakteristiği, bkz: V. Bartold. Turyetskiy epos i Kavkaz. Yazık i literatura, t. V, 1930, str. 1 - 18.

38 B. de-la-Brokyer, str. 584.

39 A. Rasim. Osmanlı tarihi. İstanbul. 1328 - 1330, II, 308.

40 Varyantlar, "Ülkü" (1938, not: 1 ve dev.) dergisinde basılmıştır.

küleştiriyorlardı, ama bir an, kolayca esinlenerek Rus silahının başarılarını ya da Türklerin utanılası kaçışını da, türkülerinde dile getiriyorlardı.[41] Ve bu, "Allahın kendilerine gönderdiği bütün yöneticilere hizmete ve dalkavukluğa hazır oluş", şarkıcıların yabancı kökenliliğine ilişkin varsayımı güçlendirmektedir. Ben gene de, Selçuklularca, ozanlık kurumunun Ermenilerden alındığını düşünmeye devam ediyorum.[42]

Şarkılara, masal anlatılarına türlü oyunlar eşlik ediyordu. Örneğin, hüner sahiplerini genellikle çevresinde bulunduran sultanların sevdiği eğlence ustaları Selçuklu hokkabazları, Bizans'ta ünlenmişlerdi. Sultan II. Kılıçarslan, İmparator Manuel'in yanında bulunduğu sırada, izleyicilerin karşısında, hokkabazlar, gösteri yapmışlardı, belli ki bunlar, karmaşık akrobasi numaraları gösteriyorlardı.[43]

Yengi kazanmış kahramanların övülmesine, coşkulu bir ilgi gösteren saray, talihsizliğe uğramış düşmanların sahnede nasıl simgelendiğini de severek izliyordu. Anna Komnin, "Anılar"mda, inme hastalığına yakalanmış olan babası İmparator Aleksis'in "barbarlar" önünde alaya alındığı komedilerin, Sultan II. Kılıçarslan'ın başkenti Konya'da nasıl oynandığını anlatmaktadır. Yunan araştırmacı Skarlatos, burada, daha önceye ilişkin (12. yüzyıldan) Rum Selçukluları gölge tiyatrosunun belirtilerini görmek istiyordu. Ama, Profesör G. Jakop'un[44] da işaret ettiği gibi, Anna Komnin'in sözlerinden bu varsayımı çıkarmak güçtür. Kuşku yok ki, bu, olayların taze izleri

41 M. Lihutin, agy. s. 126 - 127.

42 Vl. Gordlevskiy, Proishojdeniye osmanskovo slova "uzan". Uçyoniye zapiski İnstituta narodov Vostoka, M., 1930, str. 229 - 231. Ayrıca bkz: V. Bartold. Turtyetskiy epos i Kavkaz, str. 9. prim; H. Zübeyir I. Rıfat. Anadilden derlemeler. Ankara, 1932, s. 297. (Sözcüğün çağdaş anlamı ozan'dır).

43 N. Jorga. Geschichte des osmanischen Reiches, Bd. I. Gotha, 1909, p. 103.

44 G. Jacob. Die Türkische Volkslitteratur. Berlin, 1901, pb. 37.

üzerinde doğan, halkın kaba siyasal türetmeleridir.

Şölenlerde, sık sık, yabancı dilde konuşmaya da rastlanmaktadır, çevredekilerden bir şey saklamak gerektiğinde, sanki Farsçaya başvuruluyor gibidir.[45]

Yazın dili, kuşkusuz Farsçaydı, ve bu dilde yazılan tüm yapıtlar, toplumun üst tabakasının kullanması içindi; ama, zamanın koruduğu az sayıda litaratür, büyük tarihsel önem taşımaktadır: İbni Bîbî, Aksarayî Vakayinameleri, Aflâki'nin anıları; Selçuklulara Bizans'tan geçmiş yüksek görevliler bile, Farsça yazıyorlardı; örneğin, Türkmenlere yakınlığını gösterişli biçimde vurgulamak isteyen, Rum asıllı Hass Oğuz "Munazarai çenguşarap" ("çalgı ile şarap arasında tartışma") adlı bir çalışma hazırlamıştır.

Genellikle, İran'dan gelen müslüman kültürü ögeleri, Selçuklularda, oldukça belirginleşiyordu. İran'dan Küçük Asya'ya, şairler, bilginler yönelmişlerdir, Sultan, şehzadeler, feodal sınıf, Fars dilini iyi biliyor, Farsça şiirler yazıyorlardı; İran şairleri ve bilginleri, onlar onuruna kasideler yazıyor, onlara yapıtlar adıyorlardı[46] vb.; 12. yüzyılın sonunda, şairler, Sultan II. Kılıçarslan'ın oğullarına Farsça övgüler yazıyorlardı. Anlaşılan, şehzadeler, okumuş kişilerdi ve İran yazınına değer veriyorlardı.

Küçük Asya'da, Azerbeycan'daki Hancı bölgesinden Nizami'nin şiiri de iyi biliniyordu. Nizami, "Mahzen-i Esrar" başlıklı uzun şiirini —"Beşleme"nin ilk bölümünü— Selçukluların dünürü, Erzincan egemen beyi Fahreddin Behramşah'a adamıştır. Adının sonsuzlaştırılmasından hoşnutluk duyan Mengücük, şairi cömertçe ödüllendirmişti. Ama belli ki, Selçuklular sarayı da şiire değer veriyordu. En azından, İbni Bîbî, bunun öyküsünü ayrıntıy-

45 Ch. Schefer. Quelques chapitres de l'abrégé du Seldjou - knameh: Recueil de textes et traductions publiés par les professeurs de l'Ecole des langues orientales vivantes, t. I, Paris, 1889, p. 8.

46 F. Köprülü. Türk edebiyatı tarihi. İstanbul, 1928, s. 247.

la dile getiriyor.[47]

Töreye düşkün olan Sultan I. Alaaddin Keykubad bile, Farsça şiirler ("rubailer") yazıyordu. Konya çevresindeki surları restore ettirdiği zaman ise (1222 yılı), taşlar üzerine "Şehname"den dizeler kazılmasını buyurmuştur. Selçukluların savaşçı yiğitliği, İran kahramanlarının yararlıklarının betimlemelerinden güç alıyordu.

Belli ki, "Şehname", Selçuklu sarayında büyük ilgi ve sevgi görüyordu.

M. Fuad Köprülü'nün dile getirdiğine göre,[48] son Selçuklulardan biri, "Selçuklu yurtseverliğini" yükseltmek isteyen III. Alaaddin Keykubad, şiir halinde, "Şehname"-ye benzer bir Selçuklu saltanat kitabı yazılmasını ısmarlamıştır. Bu destanın yazılması görevi, şair Hoca Dehhani'ye verilmiştir.

Türkmen kökenli (daha sonra anayurdu Horasan'a dönmesi için izin dileyen) Hoca Dehhani, uzun süre ilgi ve sevgi gören Türkçe "gazeller" de yazıyordu.[49]

13. yüzyılda, Küçük Asya'da, Orta Asya'dan gelen Türk kültürü etkisi güçlenmiştir. Moğollardan kurtularak buraya yönelen bilginler, Orta Asya yazını üzerine kurulu bir yazı ortamını da taşımışlardır.

Orta Asya yazını, artık, o zaman, Küçük Asya yazınının dilini ve konularını biçimlendirmeye başlamaktadır. Yerli şairler, içinde ulusal gelişme tohumlarının oğul cuklarını taşıyan bu "Türk" düşünce akımına, ister istemez, ilgi ve sevgi gösterdiler.

İran kültürüyle yetişmiş Celâleddin Rumi'nin oğlu

47 İbni Bibî, IV, 22; Yazıcıoğlu Ali, III, 57. Ayrıca bkz: "Hakani — Nizami — Rustaveli" derlemesi, 1, M. — L., 1935, str. 39. — Y. E. Bertels'de (Encyclopédie de l'Islam, III, 1002) nedense, Azerbaycan Atabeyi İldegiz görünmektedir.

48 F. Köprülü. Türk edebiyatı tarihi, s. 288.

49 Bu konuda bkz: F. Köprülü'nün, Ankara'da çıkan "Hayat" (1926, no: 1, str. 4 - 5) dergisindeki makalesi. Ayrıca bkz: F. Köprülü. Türk Edebiyatı Tarihi, s. 318.

Sultan Veled de, Türkçe şiirler yazmışlardır. Bu "Selçuk" şiirleri, Hammer zamanından beri, yüzyıl boyunca, doğubilimciler tarafından incelenegelmiştir.[50] Sultan Veled'in Türkçe şiirlerinin göreli olarak ayrıntılı bir seçimini, 1925 yılında, Veled Çelebi yapmıştır.

Böylece, incelik kazanmış İran simgelerini isteyen sarayın akşamlarına karşın, Küçük Asya'da, din çevresi temsilcileri —hocalar (hoca Dehhani, Ahmed Fakih, ya da hoca Fakih), dervişler (Seyyad Hamza)— aslında sufi çizgileriyle örülü bir Türk şiirini de aşılamışlardır, ama, Mevlevi tarikatının kurucusu şair Celâleddin Rumi'nin yaşadığı bir zamanda, ve Moğol saldırısı dönemi için, bunun böyle olması doğaldı. 14. yüzyıl Türk şairleri de düşünceleri üzerinde eğitilmiş olduğu mevlevi dervişleri Celâleddin Rumi ve oğlu Sultan Veled gibi, kendilerini ulusal akıma kaptırmışlardı. Türk mistik şiiri de, özellikle şölenler sırasında, saraya girme olanağı bulabiliyordu.

Ama şölenlerde yalnızca neşelenmekle, eğlenmekle kalınmıyordu. Siyasal konular da, burada görüşülüyor, hatta anlaşmalar da burada gerçekleştiriliyordu.[51]

Haftada iki kez oyun kuruluyor, ok atma, "çevgân" ve "top" oyunları gibi,[52] tümünün bir düzene sokulmuş olduğu, Sasanilerden Türklere geçen oyunlar oynanıyordu.[53]

Sultan, sevinçli anlarında, güzel kadın halayıklarına

50 F. Köprülü. Türk Dili ve Edebiyatı hakkında araştırmalar, İstanbul, 1934, ss. 162 - 173.

51 Yazıcıoğlu Ali, III, 381.

52 Bu oyun konusunda, Oppenheim'de (Max von Oppenheim. Der Djerid und das Djerid - Spiel. İslamica, vol. II) bilgi verilmiştir. Oyun yalnızca kent halkı arasında değil, köylerde de olmak üzere, Türkiye taşrasında sağlamca korunmuştur, bkz: VI. Gordlevskiy. Osmanskaya svadba. Etnografiçeskoye obozreniye, 1914, no: 3 - 4, str. 51 - 53. Bu oyunu çocuklar da oynuyordu: "Atçılık Derneği" tarafından düzenlenen, İstanbul'daki yarışmalara, Bayburt'tan gelen takımın kaptanı Basri, on iki yaşından beri, bu oyunu oynadığını belirtmişti.

53 K. İnostrantsev. Sasanidskiye etyudı, str. 72.

ve erkek uşaklarına armağanlar veriyor, altın kablar içinde hırkalar vb. bağışlıyordu. Değeri ve rengi farklı hırkalar armağan ediliyordu.

Bağımlı bir bey, saraya geldiği zaman, Selçuklular, cömertlik parıltıları saçmayı seviyorlardı. Erzincan beyi Davudşah, sultana dilek bildirmek için, Kayseri'ye gelmişti. Ona, atlastan ve ipekten bir otağ hazırlanmıştır. Sonra, saray mutfağından, yiyecekler getirilmiş ve müslüman konukseverliğinin gerekli süresi olan üç gün boyunca böyle sürmüştür. Dördüncü gün, mutluluk verici gelişi nedeniyle, sultan, ona 10 bin altın sikke, değerli taşlarla süslü başlık ve kuşak, zırh takımı, at vb., yani, bağımlı beye verilmesi gereken her şeyi bağışlamıştır. Beyin geçimi için de, 2 bin koyun, 2 bin yük buğday, 500 yük arpa, 200 tulum şarap ve 20 bin akçe belgesi verilmiştir.

Sultanın Kayseri'deki sarayı bir bahçeyle çevriliydi.[54] Ama, Aflâki'nin "Menkıbeleri"nden anlaşıldığına göre, kuşkusuz, Konya'da da durum böyleydi; ancak Moğollar zamanında, bahçe bakımsızlaşmış ve giderek bir mezarlığa dönüşmüştür.

Sultan, bazan kent dışına, Konya ovasına gidiyordu; orada, küçük bir gölün bulunduğu bir yerdeki "Filobad" ["Kubâdâbad"] köşkünde dinleniyordu.[55]

Kadınlar, ayrı yaşıyorlardı; onlar şölenlerde bulunuyorlardı. Müslüman sultanın bir haremi vardı ve buraya yabancı erkeklerin girmesi yasaklanmıştı.

Ne var ki, bu durum, giderek oluşmuştur; Sultan II. Kılıçarslan zamanında, henüz, eski âdetler, eski gelenekler egemendi. Örneğin, sultanın kızı İsmeteddin Gevher

54 İbni Bibî, IV, 113.

55 Aflâki, I, 30; II, 196. Huart, bu adlandırmayı, Fılopedıov (dostlar ovası) sözcüğünden türetmektedir, ama belki burada, ikinci bölümde "abad" sözcüğü gizlidir; ne olursa olsun, bu yer adı, sarayın Rumsever eğilimlerini dile getirmektedir.

Hatun, babasından pay olarak Kayseri toprağını almıştı; Kılıçarslan'ın Malatya'da ölümünden sonra, onun, adı galiba İzabella olan dul eşi (1124), kentin yöneticisi olarak kalmıştır.[56]

Eş seçerken, sultan, harcamalar karşısında duraksamamaktadır, örneğin, Kılıçarslan'ın "arı soyundan" gelin için, 100 bin florin başlık (kalın) ödemiştir.[57] Vassalar ve hıristiyanlar, Selçuklu, onların kızlarını haremine aldığı zaman, gurur duyuyorlardı. Sultanla dünürlük ilişkisine girince, bunlar, konumlarını güçlendiriyorlardı. Örneğin, Kir Farid siyasal düşüncelerle, kızını sultana vermekte,[58] Gürcü kraliçesi, Konya'ya kızını göndermektedir vb.. Ayrıca, Tokatlı, öyle görünüyor ki, Türk kadını olan bir Kumaç Hatun anılmaktadır. Bunun, bir ad olmaktan çok, sultanın ikinci (küçük) eşinin sanı olduğu anlaşılıyor.[59]

Sultanların eşlerinin kendi sarayı, (hıristiyan kadınlardan oluşan) kendi halayık ve köle kadrosu vardı; sultan eşinin bir kadın haznedar tarafından yönetilen özel hazinesi de bulunuyordu; hatta, Osmanlı döneminde, (sarayın ekonomisini yöneten) "hasnedar usta", sarayda büyük etki sahibiydi.

Bir defasında, mevleviler, yoksul bir kızı evlendirirken, saraya, Gürci Hatun'a, usta hatunu yollamışlar, o ise, sarayda, emirlerin eşleri arasında zengin çeyiz toplamıştı. Kumaşlar, örtüler, küpeler, yüzükler, bilezikler ve ev için (şamdanlar, kaplar vb. oluşan) tam bir takım.

Sultanın kızları, burada, haremde eğitiliyordu. Bunlar, Aflâki'nin yazdığına göre, "soylu ve öğrenim görmüş

56 E. Dulaurier. Récit... pp. 70, 106; bunun yanısıra, Suriyeli Mihail'in yayımcısı E. J. Chabot (III. 200, not. 2) bu varsayımı reddetmektedir.

57 Yazıcıoğlu Ali, III, 157.

58 Yazıcıoğlu Ali, III, 243 - 244.

59 Bugün "kuma" sözcüğü, bu anlamda kullanılıyor; Kumaç Hatun konusunda, bkz: Aflâki, dizin sub voce, Karaimlerde. "kuma" sözcüğü, kutsal kitabın anlayışının etkisiyle nikâhsız karı, "odalık" anlamını kazanmıştır.

bir kadın" olan, anlaşılan, mevlevilerce salık verilen usta hatunun gözetimine emanet ediliyordu.

Moğol döneminde, genel olarak mevleviler, saraya ustalıkla sızabilmişler ve tüm sultan sarayını, kadınlar aracılığıyla, etkileyebilmişlerdir. Örneğin, Sultan II. İzzeddin Keykavus'un eşi Gürci Hatun, Celâleddin Rumi'nin alımına kendini kaptırmıştır; o, Celâleddin Rumi'den (daha sonra dünya pazarını iyi bilen Hindistanlı bir tüccarın belirlediğine göre), Serendib'te bir yerde, yani Seylan'da yetişen gizemli çiçekler almış ve bu çiçeklerin taçyapraklarıyla gözlerine dokunarak hastaları iyileştirmişti.[60]

Daha Orta Asya'da, eski Oğuz gelenekleri, İran'dan yapılan aktarmalarla uyum içinde, bir arada yaşıyordu. Küçük Asya'da, Selçukluların haremlerine, tutsaklar, odalıklar ve yerli hıristiyanlardan eşler, çoktan Küçük Asya'da yerleşmiş Türk boylarının sonraki kuşakları, Kafkasyalı kadınlar vb. giriyordu. Bu da, Anadolu Türkünün dış görünümünde, etkisini göstermiştir.

60 Aflâki, II, 75. — V. de Rubruk, bunu, ona ve dermansız düşen oğluna ilişkin olarak anlatıyor (Puteşestviye vı vostoçnlye stranı, str. 177).

ONALTINCI BÖLÜM

Selçuklular Döneminde Dinsel İnanışlar - Müslümanlık Öncesinin ve Hıristiyanlığın Yansımaları - Resmî Din Olarak İslâm - Küçük Asya'da Dervişlik - Mevleviler ve Celâleddin Rumi'nin Rum Çevresi

Selçuklular, İslâmı, çok önceden, daha Maverâünnehir'de benimsemişlerdi, ama dış görünüşün arkasında, Küçük Asya'da eski, müslümanlık öncesi yatkınlıklar, uzun süre devam ediyordu.

Çok eskiden, daha Küçük Asya üzerinde İran hükümdarlarının egemenliği sırasında, Küçük Asya'ya, İran kültürü, İran dinsel düşünceleri yayılmıştı; onlar, burada, belki, henüz tam anlamıyla kaydedilmemiş izler bıraktılar. Küçük Asya'da, Selçuklular, dıştan olduğu gibi, içten de ayrı inancın etkisine uğramışlardır. Ve Selçuklulara, islâmın kalesi olarak, Haçlıların saldırılarını engelleyen, inanç savaşçıları gözüyle bakmak doğru olmayacaktır.

Küçük Asya'da, Selçuklular, gerçekten de, hıristiyanlarla savaşım yürütmüşlerdir; onlar, yazıtlarda, kendilerini gururla, kâfirleri yok ediciler olarak sanlandırıyorlardı; "islâm sultanları" olarak yüceltiyorlardı, ama dinsel yobazlık, onlara yabancıydı, onların savaşım çizgileri islâmla yapay olarak bağlantılıydı.[1] Selçuklular, dinin çıkarlarını değil, kendilerinin siyasal ve ekonomik çıkarlarını savunuyorlardı. Selçuklular, uyrukları için gerçek müslümanlardı ya da öyle görünüyorlardı, ama kapalı iç çevrede, gerçek yüzleri ortaya çıkıyordu, ve bu konudaki söylentiler ülke dışına yayılıyordu. Örneğin, Halep'ten Nureddin Zengi, Sultan II. Kılıçarslan'a elçi gönderdiği zaman, o, sultanın inanç yenilemesini istemişti.[2] Demek, 12. yüzyılın ikinci yarısında, dışarda, Selçukluların tam müslüman olduklarından kuşkulanılıyordu.

Hemen belirtmek gerekir ki, suçlamalar, genellikle, islâmi inancın dört ekolünü özdeş değerlendiren dinsel hoşgörüyü kavramaktan uzak ve buna yabancı, dar kafalı, biçimci çevrelerden geliyordu. Yönetici üst tabakanın ikiyüzlülüğünden kuşkusuz, bağımsız olan halkın "alt tabakaları" da islâmdan uzaktı.

Daha 14. yüzyılda, yani Selçuklulardan sonra, İbni Batûta'nın anlattıklarından görüldüğü gibi, Alaiye'de, kadınlar, yüzleri açık olarak dolaşıyorlardı.[3] Bunlar, olasıdır ki, yalnızca hıristiyan kadınlar değildi, yabancılar arasında, —yabancı tüccarların ziyaret ettiği— kentin yaşam koşullarında islâm dininin istemlerini, kendileri için hoş görmeyen yarı göçebe Türkmen kadınları da böyle davranıyorlardı. İslâmın ortasında filizlendiği halkın temsilcisi bir Arap olarak, İbni Batûta, onlar için istenir bir konuktu ;ama, öte yandan Alaiye'deki halk, haşhaşın

1 W. Barthold. 12 Vorlsungen, p. 109.
2 Cl. Huart. Konia, la ville des derviches tourneurs. Paris, 1897, p. 215.
3 İbni Batûta, II, 256.

büyüsünü de deniyordu.

Kuzeyde, Karadeniz kıyısında, yalnızca halk değil, islâmın resmî temsilcisi kadı da, sünniliğe aykırı davranıyordu. İbni Batûta, Emir İbrahim'in annesinin cenazesindeki tuhaflıkları şaşkınlıkla anlatıyor. Tabutunun ardı sıra, oğlu, başı açık olarak yürüyordu; emirlerin ve kölelerin giysileri ters çevrilmişti,[4] kadının, hatibin, fakihin ise başlarına sarık yerine siyah örtüler sarılmıştı.[5] Sinop'ta siyah renk, belli ki, yas anlamına geliyordu, ve burada hıristiyanlarla komşuluğun etkisi yansımıştır.

Kuzey kıyıya, daha önceden, sapkın öğretiler yayılmıştı: Baba İshak başkaldırısının bastırılmasından sonra —Oğuz boyu— Çepniler, burada sığınak bulmuştu.[6]

Genellikle, cenazeler (halk gelenekleri de çokça burada yansımaktadır), müslüman törenlerinden uzaklaşıyordu. Örneğin, mevlevilerde, cenaze alayına, müzik aletleri çalınarak eşlik ediliyordu;[7] İbni Batûta'nın anlattığına göre, Manisa'da, Sultan Saruhan'ın oğlu, ilaçlanmış ve birkaç ay boyunca, yeraltı sininde korunmuş, anası babası kurban bayramı arefesinde, ona bakmaya gelmişlerdir;[8] İbni Batûta, "Bunlarda kırk gün yas tutuluyor" diye serinkanlıca ekliyor.[9]

Küçük Asya toplumunun yüksek çevreleri arasında,

4 Karş. eski Yahudilerde, üzüntü simgesi olarak ters çevrilen yatak,

5 İbni Batûta, II, 353 - 354.

6 K. Guman (Ob etnologii Maloy Azii. İzvestiya Kavkazkovo otdela Russkovo geografiçeskovo obşçestva, t. VI, str. 57). Galiba, Tahtacılar konusunda, Rumlardan duyduğunu yineleyerek şöyle yazıyor: Türkler, onlara, aşağılayıcı bir ad takarak "Çapni" diyorlardı. Bu, korkudan, görünüşte islâmı kabul eden, ülkenin köklü hıristiyan halkıdır.

7 Aflâki, II, 217, 347, (Erzurum'da, Paşa Hatun yedinci gün gömülüyor); 257, (Kire Hatun'un cenazesi sırasında, Sultan Veled dışında herkes başını açmıştır); 410, (Amir Arif'in cenazesinde, Konya halkının büyük bölümü, başını açarak yürümüştü); 284, (camideki herkes üzüntüden başını açmıştı).

8 İbni Batûta, II, 313. Bu arada, krş. eski Buhara'da cenaze. Burada, hafifçe yüksek kerpiç sinlerde, ölünün "ruhu" dışarıya çıkabilsin diye, açıklık bırakılıyordu; bu yüzden, Buhara'da, cesetlere özgü bir koku oluyordu.

9 İbni Batûta, II, 354.

daha 14. yüzyılda, islâmla çelişen eski dinsel inanışlar, tutunmaya devam ediyordu.

Devletin merkezindeki müslüman Oğuzlar da, hıristiyan düşüncelerinin çevrintisine kapılıyordu:[10] Selçuklularca işgal edilen büyük kentlerin halkı, yaşamlarını kurtarmak ve toplumsal konumlarını sürdürmek için islâma geçmişti, ama yeni dönmeler, Bizans ortodoks bakış açısından kalan sapmacı eski inanışlarını genellikle bilinçsizce alıkoymuşlardı, müslümanlığa aykırı bu düşünceler de Oğuzlara geçmişti.

Yukarı Fırat'ta, öğretileri, Ermenilerce istekle benimsenen Pavlikiyenler güçlenmişti; ikonalardan nefret etmeleri, onları, bir yandan müslüman Araplarla yakınlaştırıyordu, öte yandan da, burada, Oğuzlar arasında yandaş kazanmak için, gene elverişli bir ortam açılıyordu.

Selçuklular üzerinde, Ermenilerin güçlü etkisi olmuştur.[11] Bizans'ın dinsel baskısından bunalan Ermeniler, Küçük Asya'da, Oğuzların belirmesini hoşnutlukla selamlıyorlardı. Doğallıkla, Oğuzlar da, onlara yakınlık duyuyordu. "Haç"[12] sözcüğü de, Ermeniceden o zamanlar geçmiş olmalıdır. Ermenilerin Oğuzlara eğilimi, anlaşılan, öylesine güçlü biçimde göze çarpmıştır ki, hıristiyan tarihçiler, Ermenileri, hıristiyanlığa ihanetle suçluyorlardı.

Böylece, Bizans'ın düşmanları, Oğuzların kalbini kazanmış, ve dağılma meydana gelmiş, Küçük Asya'da, eski kültürlerin zemini üzerinde, müslüman - hıristiyan ikili inancı büyümüş ve sağlamlaşmıştır.

Sonuçları, çıkarırken, anımsatayım, Uluslararası 11. Doğubilimciler Kongresinde, V. D. Smirnov, doğrusu, karışık olan raporunda,[13] Küçük Asya hıristiyan halkının

10 F. Köprülü. Bizans Müesseselerinin Tesiri, s. 296, not. 1.

11 İbid, s. 227, not. 4.

12 Yazcıoğlu Ali, III, 68 (ama, yanında Arapça "salb" sözcüğü vardır).

13 Les vers dits "Seldjouk" et le christianisme turc. Actes du onzieme

oldum olası ikili inançlılığı konusunda, düşüncesini dile getirmişti. Küçük Asya'da, hıristiyanlığı baltalayan dinsel öğretiler (gnostitsizm, maniheycilik), eskiden beri yaygınlaşmıştı. İslâmla hıristiyanlık arasındaki sınırlar siliniyor, islâmın resmî ilgilileri, hıristiyanlığın sapmacı düşüncelerini de taşıyabiliyorlardı. V. D. Smirnov, Danişmendlerin Bizans kültürüne eğilimini (sikkelerde iki dilden, Arapça, Rumca açıklamalar), ya da gerçek bir yakınlığın, herhangi bir yabancılaşma ve yobazlık bulunmadığının gözle görülür yansıması olarak tarihsel vakayinamelerde ya da söylencesel destanlarda ve masallarda, müslümanların sık sık hıristiyan din adamı giysisi giymesini böyle açıklamaktadır.

Maveraünnehir'den sürekli olarak yeni kalabelekler, yeni dervişler, babalar geliyor, ve bunlar, sürekli, Küçük Asya'daki Oğuzların basit törelerini ayrıştırıyor ve değiştiriyorlardı. Büyük ilgiyle, simyacılığın gizlerine kendilerini kaptıran dervişler, insanların kafalarını karıştırıyor ve onları inançtan koparıyorlardı.[14]

Ama, Selçuklular, resmî olarak sünni idiler ve inancın yönergelerini gözetiyorlardı. Örneğin, eski geleneklerin koruyucusu Sultan I. Alaaddin Keykubad, ateşli bir müslüman olarak, Ebu Hanife mezhebini izliyordu; o, günde beş vakit namaz kılıyordu, ve yalnızca, gün doğarken, ilk duayı, şafii mezhebine göre yapıyordu.

Ayin kuralları, ayrıntılı ritmle düzenlenmiş, akılcı, şekilde kurulmuştu ve islâmın sünni öğretisi, her şeye karşın, Türk'ün asker doğasına uygun düşüyordu.

Selçuklularda, şeyhülislâm görevlerini yerine getiren kadı, yeryüzünde, tanrısal yasayı simgeliyordu, ama o, yalnızca dinsel değil, dünyasal makamlarda da bulu-

Congres international des orientalistes à. Paris, 1897. Troisiéme section. Paris, 1899, pp. 142 - 157). Bununla birlikte, V. D. Smirnov, sonradan görüşünü değiştirmiştir. (Mnimıy turyetskiy sultan, str. 53).

14 Aflâki, II, 349.

nabiliyordu. Sultan II. İzzeddin Keykavus'un "kadılar kadısı" (kadıü'l kuddat) "atabek" sanını taşıyordu ve vezirdi; hükümdarını yiğitçe savunurken, Moğollarla çarpışmada ölmüştü (654 - 1256 yılı),[15] 14. yüzyılda, Sivas'ı, kadı ve şair Sivaslı Burhaneddin yönetiyordu. Feodallar, kadı önünde sultana bağlılık andı içiyorlardı. Kadı, Selçuklular arasında hakemdi; şehzadeler arasındaki tartışmaları ve kavgaları, o, çözüme kavuşturuyor, devletin yüksek orun sahipleri de, onun öğütlerine başvuruyorlardı.

Din adamları, sultanın anlayış doğrultusunu, çok iyi gözönünde bulunduruyorlardı. Bizans görenekleriyle yakından ilgilenen (bir hıristiyan kadından doğma) Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in aykırı tutumlarını kınayan kadı Termezi'nin idam edilmesinden sonra, bir ara, ülkede kuraklık başgöstermişti; sultan, kolayca, bunun, işlediği günahın bir cezalandırılması olduğu düşüncesine inandırılmış, ve o, pişman olmuştur.[16] Anlaşılan, bu rastlantının ardından, din adamlarının etkisi güçlenmiştir.

"Ezeli söz" (Kelam-ı Kadim) Kur'an, sultan için kutsaldır, ve o, yüksek san sahibinin (feodalın) Kur'an üzerine yemin etmesini istiyordu.

Yazıcıoğlu Ali, Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın sofuluğunu övüyor.[17] O, mektuplara saygı gösteriyordu, divandan çıkan buyruk belgeler de, onun için kutsaldı. Çünkü, giriş bölümü, Allah adının yüceltilmesini içeriyordu; Küçük Asya Türk'ünün 20. yüzyılda bile, bir gazete sayfasını ya da kâğıt parçasını, bunlarda kutsal söz yazılmış olabileceği nedeniyle, kaldırması ve saklaması gibi,[18] sultan da, belgeye bakarken saygılı bir ürperme duyuyordu.

15 Abdülkadir Hamdizade (şimdi: Erdoğan), Konya Gazetesi, "Türk Sözü", 1917, no: 36.

16 Yazıcıoğlu Ali, III, 80.

17 Yazıcıoğlu Ali, III, 217.

18 Vl. Gordlevskiy. Bıt osmantsev vı suyerveriyah, primetah i obryadah. Etnografiçeskoye obozreniye, 1915, no: 3 - 4 str. 9.

O, buyruğu imzalamadan önce abdest alıyordu; imzadan önce, duadan önce olduğu gibi, temizlenmek istiyordu.

Ama, belki de, Selçuklu devletinde yaygın olan, yalnızca, Ebu Hanife'nin sünni mezhebi değildi. Konya'daki Sırçalı medreseyi kuran (1242 yılı) Bedreddin, burayı, "Fakihler ve Ebu Hanife yandaşlarının nafakalarına" (liyü'l fükaha vel münefaka min ashabı Ebi-Hanife) ayırmıştı.[19] Buna işaret etmek gerekti, çünkü, anlaşılan, diğer mezheplerin de yandaşları vardı.

Irak'ta, Ebu Hanife ve şafii mezhepleri arasında eski çekişme sürüyordu. Tarihçi Ravendi, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e başvurarak bu düşmanlığa son verilmesini diler.[20] Bu kavganın yankıları, belli ki, Küçük Asya'da da işitilmektedir; Hanife yanlısı Sultan I. Alaaddin Keykubad, sabah namazını işte bu düşmanlığı ortadan kaldırmak için, şafii mezhebine göre kılıyordu.

Belki, malikiler de vardı. Küçük Asya'ya gelmeye can atan yabancılar arasında, uzak Fas'tan da müslümanlar bulunuyordu. Selçuklu devleti ve Fas arasında, bir tür sıkı bağ oluşmuştu.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, yabancı ülkelerde dolaştığı sırada, gemisi, beklenmedik şekilde Karadenizden Fas'a geçmiştir.[21] Konya'da, Sultan HI. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından yaptırılan (1275) "Faslılar Camisi" vardı.[22]

Ve ensonu, İspanya doğumlu olan "şeyhler şeyhi" Muineddin İbn al Arabi, uzun süre Konya'da yaşamış, burada, öğrencisi ve ardılı Sadreddin Konyevi'yi yetiştirmişti.[23]

19 Cl. Huart. Epigraphie arabe, p. 79.

20 Ravendi, ed. Iqbal, p. 64.

21 Yazıcıoğlu Ali, III, 37. — Huart (op. cit., p. 57) haklı olarak sultanın "odisseiyasının" (serüvenli yolculuk, ç.) bütününün uydurma olduğunu düşünmektedir.

22 Cl. Huart, op. cit., p. 65.

23 Vl. Gordlevskiy. Jitiye Sadreddina Konyevi. İzvestiya Akademii Nauk. Otdeleniye gumanitarnıh nauk, 1929, str. 538. i sl.

İbn al Arabi figürü, 13. yüzyıl başında Selçukluların iç politikasına da zayıf bir ışık tutmaktadır. Bu büyük mistik, sufi üzerine, önceden, kulak dolgunluğu olan Sultan I. İzzeddin Keykavus, onu Konya'ya, saraya çağırmıştır. İbn al Arabi, Küçük Asya'da dolaşmış, Sivas'ta, Malatya'da vb. bulunmuş, belki, sultanın verdiği birtakım görevleri de yerine getirmiştir. Ama, sultandan uzakta, İbn al Arabi, onu düşünüyor, askerî başarılarına umut besliyordu.

Haçlılarca çevrelenmiş olan sultan, onu, dinsel bir baba gibi görüyor, ve kendisini bezdiren sorulara, ondan karşılık arıyordu. Sultan, devletin sınırları içinde yaşayan hıristiyanlara karşı, nasıl bir siyaset yürütmesi gerektiği konusunda, ona danışıyordu. Sultana yazdığı ("Fütuhat"a giren) mektubunda, İbn al Arabi, amansız davranmasını önermektedir. Anlaşılan, bu, Suriye'de, Haçlıların başına buyruk egemenliği görmekten doğan öç duygusudur.

Önerinin uygulamada sonuçlar doğurup doğurmadığı belli değildir. Ama, Selçuklu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in san terimlerinde ("putperestleri kahredici"), gene de, hıristiyanlara, anlaşılan Avrupalı Haçlılara karşıt duygular ortaya çıkmaktadır.[24]

Orta Asya'da, yaşamın barışçıl akışını bozan kargaşalıklar, bilginleri de Rum Selçuklularının sarayına gitmeye itiyordu. Küçük Asya'da, bir yandan ilahiyatın, öte yandan mistisizmin meşaleleri parıldadığı için, onlar, buraya büyük hevesle geliyorlardı. Küçük Asya'da, genel müslümanlık bilimi (Arap dilinde) ve şiir (Fars dilinde) gelişme kaydetmişti. Konya, Harzem'den Necmeddin Kubra'yı da, Necmeddin Razi'yi de kendine çekmişti.

Celâleddin Rumi (Öl. 1273) ve Sadreddin Konyevi (Öl.

24 İbni al Arabi'nin Küçük Asya'da bulunuşu konusunda bkz: Miguel Asin Palacios, El islam cristianizado. Estudio del "Sufismo" a través de las obras de Abenarabi de Murcia. Madrid, 1931, pp. 89 - 97.

1274 - 75) sayesinde, 13. yüzyıl ortasında, Selçukluların başkenti, dinsel aydınlanma merkezine dönüşmüştü. Aflâki'nin anlattıklarından anlaşılacağı gibi, Sadreddin Konyevi'nin çevresinde, başkent toplumunun kaymak tabakası toplanmıştı: Gerçeği arama peşinde, Doğu'da dolaşıp duran Fahreddin Iraki (öl. 1288), Evhadeddin Kirmani (öl. 1298), Kadı Siraceddin, kılıç yerine kaleme sarılan Kadı İzzeddin Atabek vb..

Ama, Celâleddin Rumi'nin mistik vaazı, Konya'dan yayılınca, Selçuklu kentleri, ondan uzak duruyorlardı; sofuluk Kayseri'de toplanıyor, sünniliğin ateşli yandaşları, burada, medreseler kuruyor ve ortodoks sünni öğretisini destekliyorlardı. Ufak taşra kentlerinde de, örneğin, Akşehir'de bilginler vardı: Necmeddin Ahmed (öl. 1251) ve Mahmud Hayrani (öl. 1268) kardeşler, Mesud'un aynı türbede gömülü oğulları ve belki, güldüren halk bilgesi Hoca Nasreddin.[25]

Yabancı adaşlar —Necmeddin Kubra ve Necmeddin Razi—, Küçük Asyalı yerli bilgin Necmeddin Ahmed'i gölgede bırakmışlardır, ama 14. yüzyılda, Yunus Emre, eski zamanları anımsayarak, şöyle haykırıyordu; "Nerde Fakih Ahmed Kudbeddin, Sultan Seyid Necmeddin, Mevlana Celâleddin? Nereye yittiler dünyanın o kutubları?"[26]

13. yüzyıl ortasında, Selçuklulardaki dinsel ateş soğumuştu, ve tutkulu bir müslüman olduğu anlaşılan tarihçi Aksarayi de, Büyük Selçuklularca gözetilen geleneği yenilediği ve dinsel sorunları görüşen bilginleri sarayda topladığı, sonra, bilginlik derecesine göre, bunlara görevler verdiği için, vezir Muineddin Pervane'yi övüyordu.[27]

Sultanlar, eğitimi koruyorlar, medreseler yaptırıyor-

25 Yaşadığı dönem üzerine düşünceler konusunda bkz: Vl. Gordlevskiy. Anekdotı o hoce Nasreddine. M., 1936, str. XIII i sl.

26 Abdulkadir Erdoğan, Necmeddin Ahmed'in sandukası. Konya, 1936, no: 2, s. 108.

27 V. Barthold. O nyekotorıh vostoçnıh rukopisah, str. 0131.

lardı (feodallar da, onlara öykünüyordu); medreselerden, sınıfsal olarak onlara yakın kişiler, ideolojik bakımdan kendilerine yakın din adamları çıkıyordu. Medreseler, yabancı bilginlerin (İranlıların) yönettiği, ama yerli ulemayı çıkaran ilahiyat ocaklarıydı.[28]

Yollar boyunca, yolcular için zaviyeler (gezgin kabul evleri) kurulmuştur. Bunları, genellikle günahlarından pişman olup hayır işlerine gelirlerini bağışlayan feodallar yaptırıyordu. Örneğin, Kastamonu Emiri Fahreddin, böyle davranmış, zaviyenin gözetimini de oğluna bırakmıştı. "Kutsal ve köklü kentlerden" (Mekke ve Medine'den) ya da Suriye'den, Irak'tan, Horasan'dan vb. gelen her yoksula, giysi ve bulunduğu sürece, günde 100 dirhem ve yola çıktığı gün 300 dirhem veriliyordu.[29]

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in cenazesi sırasında, gömme töreninden sonra, zengin yemekler verilmişti; hafızlar, öğrenciler ve yoksullar arasında, yalnızca Konya'da değil, ülkenin her yanındaki tüm kentlerde, 50 bin altın sikke dağıtılmıştı.[30]

Dinleri ayrı kentleri fetheden sultanlar, oralarda camiler kuruyordu; İbni Bîbî'nin belirttiği gibi,[31] ikonaların yerini mihraplar ve minberler almıştı; buralara, hocalar,[32] yani din öğretmenleri gönderiliyordu. Hıristiyanların baskıyla islâma döndürüldüğünü varsaymak güçtür; bu islâmın kavga arayan hareketi değildi, sultan, her şeyden çok, Selçukluların politikası gereği, elverişli topraklara yerleşerek, Küçük Asya'nın barış içinde Türkleşmesini gerçekleştiren Türk kolonilerinin, Oğuz boylarının dinsel eğitimini düşünüyordu. Kısaca, sultanlar, islâmı, göçebeler arasında pekiştirmek istiyorlardı. Ayrıca, açıkça-

28 Aflâkî, II, 38.
29 İbni Batûta, II, 347 - 348.
30 Yazıcıoğlu Ali, III, 114.
31 İbni Bîbî, IV, 137.
32 İbni Bîbî, IV, 138.

sı "haraç" ödemekte olan hıristiyanların sayısını azaltmak, ekonomik bakımdan da onlar için kârlı değildi.

Moğolların saldırısı, giderek, aydınlanma alanında da yansımıştır. Maddi ve manevi anlamda, kültürün gelişmesi durmuştu; 1273 yılında, Celâleddin Rumi öldü ve Sadreddin Konyevi'nin renkli deyimiyle "tespih saçıldı"; o, "Bilgin kişinin ölümü dünyanın yok olmasıdır" hadisini yineliyordu.[33]

Böylece, sultanın tutumunu, dış görünümüyle şeriat belirliyordu, ama aslında, o, feodalın telkinlerini uyguluyordu.

Feodallar, din adamlarını da yönetiyorlardı. Ellerinde toprak ve taşınmazlar ("vakıflar") toplamış olan din adamları kesimi, uygulamada, feodallara bağlıydı. Örneğin, Moğollar döneminde, devleti, Vezir Muineddin Pervane yönetiyordu, Konya kadısını bile, o, atamaktaydı.[34]

Hıristiyan toprakları üzerine yağmalama akınları gerçekleştiren sultan, dinin buyurduğu yolda yürüdüğünü düşünüyordu, ve şeriata göre, inanç için savaşanların "gazi hakkı" olan savaş ganimetinin beşte birini islâma hizmet edenlere, seyidlere, yoksullara ve "bağlı hizmetlilere" (metbu) veriyordu.

Vakayiname, "tokların merhametinin ederi" bu sadakanın tutarını, bir yerde, tam olarak belirtmektedir: Yüz sığır, bin koyun ve on bin akçe.[35] Savaş zamanında, büyükbaş koyunların fiyatı, bilindiği gibi, yüksek değildi. İki yüz sığır (1000 koyun = 100 sığır), olsa olsa 400 akçe edebiliyordu. Sultanın feodallara, çoklukla, büyük toprakların yanısıra yüz binlerce akçe bağışladığı bir zamanda, bu, çok önemsiz bir tutardı. Yoksullara yardım özelliğindeki hayırseverlik, bir hiç düzeyindeydi. Bu, bedava-

33 Vl. Gordlevskiy. Jitiye Sadreddina Konyevi, str. 545.
34 Aflâki, I, 325.
35 Yazıcıoğlu Ali, III, 338.

dan, değerli yiyeceklerle donatılmış masasından kırıntılar atan müslüman zenginin gösterişli davranışıydı; bu davranış, feodal ile toprağında yaşayan, ona çalışan yoksul arasındaki toplumsal uçurumu bir kez daha vurguluyordu.

Dindarlık, varlıklı sınıfların yapmacık ve ikiyüzlülüğünü ortaya koyan, işin yalnızca gösteriş yanıydı.

Ama, dinin buyruklarını, yalnızca saray ve feodallar gözetiyorlardı, alt kesimlerde ise kitleler biçimlenmemişti, islâma kayıtsızdı. Hatta, sınırlardaki Türk boylarının yöneticileri de, dinsel ayinlere, onları hiç de ilgilendirmeyen, kendinden olmayan, yabancı şeyler olarak bakıyorlardı. Mevlevi tarikatının şeyhini güleryüzle karşılıyormuş gibi davranan Germiyan Alişir'in oğlu (Yakub), bir yanda dervişler Kur'an okur ve ilahiler söylerken, her zamanki işleriyle, köleleriyle ilgilenmişti. Aflâki'de, "bu, utanmaz bir Türktü" yargısı beliriveriyor.[36]

Kent ve köy birbirinin karşıtıydı. Kent halkı, sünniliğe bağlıydı. Toplumun feodallardan, tüccarlardan ve büyük zanaatçılardan oluşan tutucu çevrelerini oluşturuyordu. Köylülük arasında ise, alevilik egemendi, genellikle, derviş propagandası sürüyordu.

Sultanın uyruğu, eziyet içindeydi. Tanrı, zenginleri koruyor, bu yüzden de yoksullar, resmî dini yadsıyanın ardından seve seve yürüyorlardı. Onlar, burada, yaşamın güçlüklerinden kurtuluş bulmayı umuyorlardı. Böylece, Küçük Asya, çok eskiden beri yadsıyıcılar ocağıydı. Bizans'tan Selçuklulara geçerken, Küçük Asya'nın halkı, hukuksuz yaşam içinde geçen yüzyılların ürünü olan ideolojisini korumuştu; böylece, Küçük Asya'da, Sünniliğe karşıt (ve müslümanlığa karşıt) öğretilerin gelişmesi için elverişli ortam kolay oluşuyordu.

Ve, her şey bir yana, islâm, tepeden gelen ağır dar-

36 Aflâki, II, 389, 390.

beıere uğruyordu; Han Baydu'nun (1295) kısa hükümdarlığı sırasında, "medreseler", Aksarayi'nin deyimiyle "silinmişti" (Burada çevrilemeyen Arapça sözcük oyunu vardır), medreselere içki düşkünleri yerleşmişti ve neredeyse, müezzin sesi kesilecek ve camiler putların barınağına (yani kiliselere) dönüşecek gibi görünüyordu.[37] Alt tabakalar çok daha sarsılmaya başlamışlardı.

Daha islâm damgası altında Küçük Asya'ya sızan dinsel akımlarla, islâm dindarlığının temelleri sarsılmıştı. Belki, zenginlikleri kendilerinde toplamış olan sarraflar da, şii dervişlerinin (ismailliler) propagandasını yönlendirebiliyorlardı.

Küçük Asya'da zengin hıristiyan topraklarını yutan büyük bir müslüman devletinin kurulması, şiiliğe eğilimli "babalar", "batınıler",[38] "Kalenderler" vb. yüzlerce dervişi, Horasan'dan "cihad bölgesine" çekmişti. Bunlar, orada, daha Büyük Selçuklu Melikşah zamanında çoğalmışlardı. Moğol saldırısından sonra, zincirleme akın güçlenmiş, Harzemden, Necmeddin Kubra'nın öğrencileri buraya yönelmişlerdir. Ve bunlar, genellikle, islâmı güç kullanarak yayan gaddar yobazlardı.[39] Artlarından karılarını ve çocuklarını da sürükleyerek savaşa atılıyorlardı.

Dervişler, Küçük Asya'da, "gizli mezheb" ismailiye öğretisini yaydılar. Öğreti, ahilerce, onlardan, bu baba ve batmilerden, kolayca benimsenmiştir. Sonra, tüm bunlar, bektaşilik içinde eriyip dağılmıştır. Bugün ise, "gizli kişiler" (ehli batin) deyimiyle, artık yalnızca, kızılbaşlar amaçlanmaktadır.

37 V. Bartold. O nyekotorıh vostoçnıh rukopisah, str. 0135. — 14. yüzyıl başında sultan Olcaytu'nun hükümdarlığı sırasında aynı durum yinelenmişti, bkz: Aflâki, II, 322 - 323.

38 Bkz: F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar.

39 Krş. Yalova'da (yani İstanbul yakınında) silahsız bir dervişin, kendileriyle alay eden bir hıristiyanı, ağaçtan yapılma kılıçla ikiye biçtiği, bundan sonra, tüm çevrenin islâmı kabullendiğine ilişkin söylence, bkz: Fr. Giese. Die altosmanischen anonymen Chroniken. B. I. Breslau, 1922, II, 11.

Aralarında ahilerin de bulunabildiği gaziler ve yiğitler, "sipehsalarların" "reislerin" vb. yönetiminde, Küçük Asya'yı kaplayan tüm bu kitle, sonra, savaş sona erdiği zaman, ülkede dervişlik propagandasıyla uğraşıyordu.

Sufiler ve seyidler de, Küçük Asya'da, islâmın temellerini sarsıyorlardı. Sultanlar, sufi şeyhlere (meşayıh-i mutasavvıfe), saray kapılarını seve seve açıyorlardı; sufiler, seyidler, şölenlerde, ulemayla, kadıyla, müftüyle vb. yanyana oturuyorlardı.[40] Selçuklular, şeyhleri seviyorlardı; daha Sultan I. Mesud (545 - 1150 yılında), Amasya'da, "hanaku"[41] yaptırmıştı.

Seyitler, daima, yüksek konumlarda bulunuyorlardı. Gerçek ya da sahte, Muhammed'in soyundan gelme özelliğini kullanan açıkgöz seyitler, kalabalıklar halinde, Küçük Asya'ya geliyorlardı. Küçük Asya'da, örneğin, Seyidabad[42] gibi (bugünkü Seydişehir) seyid merkezleri yaratılmış gibiydi. Olasıdır ki, buralarda, kendisine ait toprak parçasının bulunduğu yere, parlak adını veren, yalnızca, bir seyit yerleşmiştir.

Seyidler, birlik oluşturmuşlardı; Vakayiname'de, seyitlerin beyi anlamında "melikü's sâdât" anılmaktadır. İbni Batûta zamanında, Sivas'ta medreseye benzeyen bir bina, "seyidlik ocağı" (darü's seyade) vardı. Burada, özellikle Muhammed'in sonraki kuşağından olanlar konaklıyorlar, onların ortak başkanı da (nakib) burada yaşıyordu; kaldıkları sürece, kendilerine, yatak, yiyecek, ışık, vb. sağlanıyor, ayrılırken de, yol için yiyecek gereksinmeleri karşılanıyordu.[43]

Dervişler de iyi yaşıyorlardı. Aflâki'den bilinmektedir ki, devlet, dervişlere, kuşkusuz, önemli sayılacak bir

40 Yazıcıoğlu Ali, III, 221.
41 F. Köprülü, Anadolu'da İslamiyet, s. 47.
42 Aflâki, II, 61.
43 İbni Batûta, II, 289 - 290.

tutar olarak yarım dinar[44] gündelik ödüyordu.

Eski, şaman dünya görüşünün öğelerini, henüz kendileri de koruyan dervişler, yalnızca kısa bir süre önce, islâmı benimsemiş olan Türkmen halk arasında onaylanan bir kabul görüyorlardı.

Küçük Asya'ya dolan dervişler, yalnızca dinsel yöneticiler olmakla kalmıyorlardı. Onlar, göçebelere kültür ve devlet yapısı öğeleri aşılıyorlar, Selçukluların yarattığı düzenlemeleri yıkan Moğollara karşı, halkı birleştiriyor, direnişleri örgütlüyorlardı.

Dervişler, Küçük Asya'ya, dört yoldan geliyorlardı: Horasan'dan, Azerbeycan'dan (Ardebil'den), Suriye'den ve Irak'tan (Erbil'den, Bağdad'dan). Burada, Küçük Asya'da, köylüler ve zanaatçılar arasından kendilerine yandaşlar kazanıyorlardı. Mülksüz kalmış insanlar, yeryüzü acılarının dinme çaresini onlarda arıyorlardı.

Horasan'dan açılmış olan yol üzerinden, Osmanlı döneminde de dervişler gelmiştir, bunlar, zamanımızda da Dersim'de, derviş olarak kendilerine verdikleri adla "Horasan erenleriydi".

Küçük Asya halkının düşünce yapısına, Orta Asya Türk mistikleri "atalar" da, büyük etkide bulunmuşlardır. Bunlar, Küçük Asya'ya, Ahmet Yesevi'nin mezhebini ve onun hikmetlerini taşıyorlardı. Daha 16. yüzyılda, bu konuda, bellekler tazeydi. Örneğin, Lamii'nin "Latifeler" inde, "derviş ata"ya rastlanıyor. Eğridir gölü yakınındaki bir köyün adı da, ("Ata"). Bu, müslüman özel adı olabilse bile, ilginçtir. Biraz ötede, "Smırkent" yeralmaktadır, ve Küçük Asya toponomisinde seyrek rastlanan "kent" (krş. Hankendi, Mollakendi) sözcüğü, Orta Asya yansımalarını dile getirmektedir.

Belki de, (Seyid - Battal'ın gömülü olduğu) Seyidga

44 Aflâkî, I, 345.

zi'deki Bektaşi tekkesi,[45] daha 20. yüzyılda bile, Ahmet Yesevi'nin[46] anısının sürdüğü Doğu Türkistan'dan ziyaretçi çektiğine göre, burada, Küçük Asya ve Orta Asya arasındaki eski, canlı ilişki sürmektedir. Selçuklu sultanları, Bizans'ın kutsal saydığı bir yöresinde ortaya çıkmış olan Seyidgazi'ye de sevgi duyuyorlardı. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Selçuklulara, Küçük Asya yolunu açan gaziliğin temellendiricisine sevgisini vurgulayarak, burada bir cami (1207 - 08) yaptırmıştır; onun eşi, Sultan I. Alaaddin Keykubad'm annesi, mezhezi bütün Küçük Asya'da yayılmış olan Fatıma (ve kölesi Ayniana), buradaki eski bir Bizans kilisesinde gömülüdür.[47]

Seyyit Battal'ın mezarı birçok ziyaretçileri çekiyordu; Seyyit Battal'ın adını, savaşa gidenler, yani gâvurlarla savaştan sonra yengi kazanmış, gazilik borcunu yerine getirmiş olarak evine dönmek isteyenler, simge ediniyorlardı.

Azerbeycan'da, eskiden beri sünniliğe karşı bir yapıdaydı. Hazar boyu bölgelerinin halkı, müslüman fetihçilerden bağımsızlığını özenle koruyordu. Burada, eskiden beri, köylü kitleleri arasında kaynaşma vardı; 9. yüzyılda Babek başkaldırısı, burada, Ardebil'de başlamıştı. Sonraları da şii şeyhler, sürekli olarak Ardebil'de barınıyorlardı. Hurûfi mezhebinin kurucusu Fadlallah da, Astrâbâd kökenliydi.

Vakayiname'de, Ardebil, yalnızca bir kez anılıyor. Azerbaycan kökenli şeyh Suhraverdi'nin Konya'da bulunuşunu anlatırken, Yazıcıoğlu Ali, halkta, Ardebil şeyh-

45 Karş. 1918 yılında İstanbul'da yayımlanan Derviş M. Şükrü mabedinin (Türkçe olarak) anlatımı.

46 Th. Manzel. Das Bektaschi - Kloster Sejid-i Châsi. M.S.O.S. Jahrang XXVIII, 1925, Westasiatische Abteilung, p. 93.

47 Th. Menzel, op. cit., pp. 94, 102. Bu tapınak konusundaki malzemeler (XVII. yüzyılda Batıdaki en eski değiniler) F. W. Hasluck'da (op. cit., pp. 704 - 710) toplanmıştır.

lerine güçlü ilgi olduğunu dile getirmektedir.[48] İran'da, şiiliği, devlet dini ilan eden ve sünniliğin çabalı yandaşları olan Osmanlı sultanlarıyla savaşım yürüten Safeviler hanedanı, 16. yüzyılda, burada doğmuştur. Çepnilerin bir bölümü de, Küçük Asya'dan oraya, Hazar Denizi'ne, Ardebil'e geri dönmüştür. O halde, bu akım, Oğuz boylarını da sarsmıştı. Onlarda, daha önce de, şiiliğe bir eğilim vardı.

Selçukluların Suriye'ye seferleri, doğaldır ki, bu ezeli yadsımacılar ülkesinden, dinsel kaynaklı toplumsal düşüncelere geliş yolu açmıştır. Feodalların toprakları üzerinde oturan köylülerin, Baba İshak'ın "harici" vaazını nasıl derinden benimsediğini, Selçuklular, kısa süre sonra öğrenmişlerdi.

Ve ensonu, Irak'tan, Kürtlerin yerleştiği ve anlaşılan şiiliğe eğilimli bir çevre olan Erbil'den (eskiden Arbel) ve halifeliğin merkezi Bağdat'tan, sünnilikle gelişen dinsel düşünceler geliyordu. Orta Asya'ya olduğu gibi,[49] Küçük Asya'ya da, derviş dansları, Irak'tan geçmiştir. Galiba bunlar, Ön Asya'da egemen eski Doğu dinlerinin kalıtları ya da kalıntılarıydı.

Küçük Asya'da, danslar, 12. yüzyılda, tümüyle yayılmıştı. Burada, belki ayrıca, yerli Rum halkın[50] sonradan mevlevilere geçen gelenekleri de, etkisini göstermiştir.

Sultan II. Kılıçarslan'ın ve onun oğulları Nasreddin Barkiyaruk ile, "Çertuname" yapıtını adadığı[51] Gıyaseddin'in büyük sevgisini kazanan Azerbaycan kökenli Türk[52] Şeyh Suhravardi Şihabeddin "Maktul" (578 - 1190 yılın-

48 Yazıcıoğlu Ali, III, 225.

49 V. Bartold. O pogrebenii Timura. ZVO, t. XXIII, str. 4. Vl. Gordlevskiy. Bahauddin Naksbend Buharskiy. Sbornik "Sergeyu Fedorovlçu Oldenburgu", L., 1934, str. 162.

50 Vl. Gordlevskiy. Jitiye Sadreddina Konyevi, str. 540.

51 Yazıcıoğlu Ali, III, 14; krş: Yusuf Ziya'nın sözleri.

52 Bkz: biyografisi, O. Spies, op. cit., p. 8.

da öldürülmüştür), dinsel dansları (sema) seviyordu.[53]

Halife Nasiridenillahi'nin elçisi, artık yaşlı olan (doğ. 1145) Şihabeddin Abu Hafs Omar ibn Muhammed Suhraverdi ve onun müridleri, şarapla sarhoş olmuş konuklar olarak kendilerinden geçip dansetmeye başladıkları zaman, bu, Sultan I. İzzeddin Keykavus'un sarayında hoş görülüp beğeniyle karşılanmıştı; sünni müslümanlar da, toplu ayin dansı yapıyorlardı. Sultanların ve beylerin ahi topluluğuna dahil olması da, tam burada, yerinde meydana gelmişti. Halife Nasiriddinillahi'nin elçisi şeyh Sahraverdi, anlaşılan, futuvva tüzüğünü izliyordu. 14. yüzyılda, Küçük Asya'da, ahiler, aynı görenekle şarkı söylüyor ve dansediyorlardı. Dans, ayin dansı, daha önce de, Irak'ta —Bağdat'ta— Futuvvanın ögelerinden birini oluşturuyordu.

Omar ibn Muhammed Suhraverdi'nin sünniliği kuşkuludur. Küçük Asya'da, (sultanı yıldırarak) futuvva düşüncelerini propaganda ettiğine göre, o, belki de ismailiyedendi. Sultan II. İzzeddin Keykavus'un ardılı, IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın ismailiyeye mensup olduğu yolundaki bilgiyi, Hammer, Cenabi'den almış olmalıdır.[54] Kuşkusuz, bu, ahiler ve ismaililer arasında bağ bulunduğuna ilişkin, yalnızca bir varsayımdır, ama ahileri, genel olarak "batını" zemini üzerinde gözden geçirmek zorunludur.[55] Bunlar, sünni müslümanlar değildi, dervişlere sevgiyle bakıyorlar, ve derviş tarikatlarına bağlanıyorlardı (örneğin, Ahi Yusuf Halveti).[56]

Küçük Asya'da, Ahmed Yesevi'nin kalıtçıları ve ardılları bektaşilerin de bulunduğu açıktır; örneğin, Konya'da (Hacı Bektaş'ın "Vilâyetname"sinde geçen bir ad)

53 Yusuf Ziya, Şeyh Şihabettin Maktul Suhraverdi, Mihrab, 1924, no: 1., Yusuf Ziya, Emir Kemaleddin Kamyar'ı da, şeyhi sevenler arasında sayıyor.

54 J. Hammer, G.O.R., I, 22.

55 F. Köprülü, Anadolu'da İslamiyet, s. 67.

56 İbid., s. 89, not, 4.

Pirebi bölgesi vardı.[57]

"Kalenderiye" dervişlerine de, başka adla "abdallara da (taife-i abdalan) sık sık rastlanıyordu.

Âşıkpaşazade tarihinden bilindiği gibi, "abdallar" o zamanlar, Küçük Asya'da egemendi; bu, ülkenin toplumsal - siyasal yaşamını yönlendiren dört Rum (Anadolu, ç.) gruplaşmasından (abdalan-ı Rum) biriydi.

Kalenderlere, 16. yüzyılda yaygınlaşan bir terim olarak ayrıca "ışık" deniyordu. Burada, belki, Türkçe "ışık" ve "aşık" (Arapça, "Tanrı sevgisiyle yanıp tutuşan") sözcükleri arasında bir türeme meydana gelmiştir, yani "ışık" sözcüğü sufi teriminin halk dilindeki köküdür.[58] Dervişlerin gezgin yaşamı sırasında, belki, dağlara çıkılıyor ya da dağlarda ateş yakılıyordu. F. Gize'nin kaydettiği yarı mistik bir türkü böyle bir yoruma götürüyor.

Uca dağ başında yanar bir ışık
Onu bekleyen garip bir aşık...[59]

Küçük Asya'da, Kalenderler, ortadan kaybolmuş, onlara yakın olan Rufailer kalmıştır. Aflâki'de onlar için, Türkçe (kılsız, çıplak) anlamında "cavlak" sözcüğünden, "cavlaki" terimine rastlanıyor. Diğer kullanımlar arasında, o, Niksarlı Şeyh Abu Bekir Cavlaki'ye değiniyor.[60] İbni Bîbî'de "cavlakiyan" sözcüğü "esiran" (tutsaklar)[61] sözcüğüyle yan yana yer aldığı için, Halil Edhem, derviş içeriğini ayırarak, buna "yoksul"[62] anlamı veriyor.

Olasıdır ki, "ışıklar" terimi altında birleşen kalenderler, abdallar, cavlaklar, sonunda bektaşi tarikatında

57 Vl. Gordlevskiy. İz istorii vodopolzovaniya vı Konye. Zapiski İnstituta vostokovedeniya, t. II, str. 188.

58 Y. Tsenker (Slovar I, 54) etimolojiden yola çıkarak, "âşık" sözcüğünü, ışık ya da kıvılcım gibi beliriveren gezgin derviş şeklinde açıklıyor.

59 Fr. Giese. Erzahlungen und Lieder, no: 28, p. 69.

60 Aflâki, II. 110. — Karş. Arapça yazan "yabancı" yazar İbn al Cavaliki'nin adı (Yapıtı 1867'de E. Zahau tarafından yayımlanmıştır).

61 İbni Bîbî, IV, 242.

62 Halil Edhem. Kayseriye Şehri, s. 81, not. 2.

birleşmişler, eski gruplarsa, yerinden olmuştur. Işıklar, dış görünümleriyle, cavlakları andırıyordu; hepsi de, yüzlerindeki tüyleri yokediyorlardı. 16. yüzyılda, "ışık" terimi, genişçe yayılmıştı. Hem Rumeli'de, hem Anadolu'da, medreselere ve zaviyelere ışıklar yerleşmişti; Seyidgazi ve Sarı Saltuk zaviyesi gibi eski bektaşi tekkelerinde onlar bulunuyordu. Besbelli ki, bunlar, şiiliğe eğilimliydi; "aşure" günü müzik eşliğinde sokaklarda yürüyorlardı.[63] Hükümet, onlara, yeni yöntemler getiren karıştırıcılar gözüyle, olumsuz bakıyordu.

Tarikatın kurucusu Ahmed Rufai'nin oğlu Taceddin, kısa kadife ceketler giymiş yarı deli derviş kalabalığı eşliğinde Konya'ya geldiği zaman, kent erkânı, emirler, sıradan halk ve ahiler, onu, törenle karşılamışlar ve kendisine, Karatay medresesini tahsis etmişlerdi; rufailerin "olağanüstülükleri" (onlar ateş içine giriyorlardı, ağızlarına kızgın demir koyuyorlardı, yılan yiyorlardı, vb.) büyük etki uyandırmıştı. Mevlevi şeyhi Salahaddin Zerkub'un eşi Kira Hatun da, onların hayranlarından olmuştu. Onlar, vezirlerin, vezir Muineddin Pervane'nin yanında da bulunabiliyorlardı (örneğin, Celâleddin Rumi'nin çağdaşı, Şeyh Abdurrahman Şeyad).[64]

Taceddin'in ardılları (torunları) kısa süre sonra, Amasya yakınında, yadsıyıcıların eski bir merkezi olan Sunus'a yerleştiler.[65] Sonradan İbni Batûta, İzmir'de, Bergama'da ve diğer kentlerde, —rufailere kendi verdiği adla— "ahmediler" görmüştür.[66] İzmir'de "hokkabazlık" gösterileri yapan büyük bir derviş topluluğu (100 kişi) vardı.

63 Bkz: Vl. Gordlevskiy, Vnutrenyeye sostoyaniye Turtsii vo vtoroy polovine XVI. v. Trudı İnstituta vostoksvedeniya, sbornik no: 2, M., 1940, str. 105 - 108.

64 Aflâki, I. 113.

65 İbni Batûta, II, 292 - 293.

66 İbni Batûta, II, 310, 316, 328.

Ama mevleviler, "Mevlâna"[67] Celâleddin Rumi'nin izleyicileri, zenginlikleri ve etkileriyle tüm diğerlerini geride bırakıyordu.

Bir yandan yerel geleneklerden yararlanarak, öte yandan Irak'tan gelen akıma kapılarak,[68] Celâleddin Rumi, dinsel ayin dansları uygulamaya koymuştu; bu danslar, Konya'da saray çevrelerini sarmış, mevleviler de, bu şekilde güçlerini pekiştirmişlerdi. Bol akşam yemeği eşliğindeki ayin törenleri, Konya'da, sık sık Celâleddin'in sanatına vurgun bir topluluğu bir araya getiren erkân tarafından düzenleniyordu.[69]

Selçuklular, mevlevilere büyük sevgi besliyorlardı. Örneğin, başlangıçta kuşkulu bir belirsizlikle bakan Sultan I. Alaaddin Keykubad, kısa sürede Celâleddin Rumi'nin babası Behaeddin Velet karşısında eğilmiş, ve ona, hükümdar saygısı göstermeye başlamıştır. Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan (Aksaray'da boğularak öldürülmüştür), Celâleddin'i "baba" olarak yüceltiyordu.[70] Onun annesi Gürcü Tamara (Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi), Celâleddin Rumi'ye, bir tür derin saygı duyuyordu. Celâleddin'in portresinin yapılmasını buyuruyor, Konya'dan bir yere giderken portreyi yanında taşıyordu, onun bir giysisini (gömleğini) elde etmek için, büyük paralar (2 bin altın sikke) ödüyordu, vb..

Kentte, kadınların "zikr" ayinleri de yapılıyordu. Emineddin Mihail'in eşinde, akşamları, kadınlar toplanıyordu (Mihail adı onun Türkmen "Oğuz" kökenliliğini dile getiriyor gibidir, ama, belki de, bu yeni dönme bir müslümandı). Celâleddin, bu toplantılara, "kadınlar şeyhine"

67 "Efendimiz", özellikle, din çevrelerinin saygın temsilcilerine verilen bir san, ayrıca kadının resmî sanıdır.

68 Irak'la bağlarını, mevleviler sonra da sürdürmüşlerdir, bkz: Aflâki, II, 310 (Çelebi Amir Arif, Irak'ın büyük mistiklerini görmek istiyordu).

69 Aflâki, I, 137 - 138.

70 Aflâki, I, 113.

geliyordu; kadınlar çevresine oturuyor, onu, gül yağmuruna tutuyor ve üzerine gülsuyu döküyordu.[71]

Mevlevi tarikatı, giderek, yalnızca başkentte değil, taşrada da güçlenmiştir. Celâleddin'in sesine, daima duyarlıkla kulak vermiş olan vezir Muineddin Pervane'nin çocuklarında, mevlevilere bir ailesel bağlılık vardı. Örneğin, Amasya'daki Mevlevihane, vezirin oğlu tarafından yaptırılmıştır.[72]

Celâleddin'in "müridleri" (izleyici çırakları) yalnızca müslümanlar değildi, onu dinleyen ve gözlemleyen hıristiyanlar, islâma geçmişlerdi. Celâleddin'in hayranları, ona ait eşyalara binler ödüyorlardı,[73] çünkü, "bunlar, olağanüstü güce sahipti ve sahiplerini uğursuzluklardan koruyordu."[74]

Mevleviler, Küçük Asya'da, derin kökler saldılar. Sık sık, büyük kentlere geziler düzenliyor[75] ve ayinler yapıyorlardı; her yanda, örneğin, Tokat'ta olduğu gibi, bazan kadınlardan da "yönetici" müridleri bulunuyordu.[76]

Celâleddin öldüğünde ise, tabut sedyesinin çevresinde kalabalık bir halk toplanmıştı; erkân ve sıradan halk, herkes, başlarını açarak yürümüştü. Hıristiyanlar, yahudiler, Rumlar, Araplar, Türkler bir aradaydı; bunlar, Zebur'dan ilahiler söyleyerek, Tevrat ve İncil okuyarak yürüyorlar, ve müslümanlar, onları uzaklaştıramıyorlardı. Hayranları, "ona bakarak, biz İsa'nın, Musa'nın ve tüm peygamberlerin özünü algıladık" diyorlardı.[77]

Anlaşılan, ayrı inançtan halk, Celâleddin'in öğretisinde, kendine yakın yankılar duyuyordu. Yasalara özenle

71 Aflâki, II, 14.

72 Talat Mümtaz Yaman. Kastamonu Tarihi, İstanbul, 1935, s. 87.

73 Aflâki, II, 71.

74 Aflâki, II, 61 (Ahi Kaysar'ın oğlu Ahi Çoban, Moğol saldırısı sırasında Celâleddin harmaniyesiyle örtüp ürününü korumuştu.

75 Aflâki, II, 326.

76 Aflâki, II, 375.

77 Aflâki, II, 96 - 97.

uyulmasını savunanlar arasında ise, tersine, örneğin, Kadı Siraceddin,[78] seyidler (Niğde'de)[79] vb. mevlevilerin düşmanları vardı; bunlar müzikten, mevlevi ayinlerinden nefret ediyorlardı.

Celâleddin Rumi'nin oğlu Sultan Veled ise, (Arap harfleriyle) Rum dilinde de şiirler yazıyordu. Demek ki, bunları okuyan birileri vardı. Demek ki, yalnızca Rumsever yapıdaki ailesinde değil, belki Rumlar arasında da, bu Küçük Asya sufi şiirinin sevenleri ve hayranları vardı. Sultan Veled, Rum dilini iyi kullanabiliyordu, Mordtman'ın düşüncesine göre, Rumca şiirler yazmak için, dostlarının yardımına başvurmaya gereksinmesi yoktu.

Celâleddin Rumi'nin Rumlara, yani hıristiyanlığa eğinimi, kuşkusuz, hıristiyanlığın dervişliğe, özellikle de mevlevi dervişlerine yansıyan eski izlerini dile getirmektedir. Selçukluların başkenti Konya, sonradan, Karaman beylerinde hıristiyanlığa sempati patlamasına yolaçan mistik kamutanrıcılığm merkeziydi.[80]

Ülkede, genellikle inanç sloganı altında bir savaş yürüyor: Sultan Rükneddin, Tamara'dan, yaşamak isteyen herkesin kendi gözleri önünde hıristiyanlığın simgesi haçı ayakları altında ezmesini istiyor; hıristiyanlar ise, Ani mabedlerinden müslümanları kovacaklarına andiçiyorlardı —ama tüm bunlar, din adamları çevresinin fısıldadığı ezberlenmiş sözlerdir; yaşam ise ayrılıkları düzlüyor, insanlar, birbirine candan yakınlık duyuyor, sevgi, onları yakınlaştırıyor, güvenlik yengi kazanıyor, ortak çıkarlar üstün geliyor. Bir Gürcü kızının güzelliğiyle büyülenen Saltuklu şehzadesi dininden dönüyor; Selçuklunun gelini, dinsel inancı konusunda anasının ve babasının kaygı duydukları Gürcü kızı, Konya'ya ulaşınca, islâ-

78 Aflâki, II, 244, 245. — Vl. Gordlevskiy. Jitiye Sadreddina Konyevi, str. 541.

79 Aflâki, II, 365.

80 V. Smirnov, op. cit., pp. 151 - 152.

ma geçiyor. Halkın alt tabakaları ise, kuşkusuz, dinsel kuşkularını kolay ve çabuk şekilde bir yana atmaktadır.

Küçük Asya'daki Rum piskoposlukları, giderek, cılızlaşıyor, ortadan kalkıyordu.[81]

İstanbul tarafından terk edilmiş olan Küçük Asya Rum halkı, başını yitirmişti. Bu halk, genellikle, iki ateş arasında bulunuyordu; Türkmenler tarafından yerinden edilince, onun usuna Selçuklular geliyor, sonra gene düşkırıklığına uğramış olarak, usulca Kapadokya'nın mağaralarına, ya da Karadeniz kıyısındaki dağlara siniyor, eski iktidarını düşlüyordu. Küçük Asya'da, müslümanlığı, yalnızca dış görünümüyle benimseyen gizli hıristiyanlar böylece oluşmuştur. Çünkü, islâma geçince, belki, düşüncede olduğundan çok, gündelik yaşamda, hıristiyanlığın öğelerini ister istemez koruyorlardı.

Hıristiyanı ve müslümanı, kuşkusuz daha çok, aralarında gerçekleşen evlenmeler yakınlaştırıyordu. Alt tabakada zayıflayan dinsel karşıtlık siliniyordu; Bizans İmparatorluğu'nun kenar bölgelerinde, ortodoks hıristiyanlık eriyordu. Örneğin, Gürcistan'da bir yandan maniheycilik, öte yandan sufi öğretileri yayılıyordu.

Yüksek orun sahipleri de, çıkarsever özendirmelerden ya da dünürlerine duydukları yakınlıktan (hıristiyanlar ile müslümanlar arasında evlenmeler sık görülüyordu), yurtlarından ayrılarak Selçuklulara gidiyorlardı.

Örneğin, Bizans'ta şato sahibi Manuel Mavrozom, İstanbul'da sürgün yaşadığı sırada, Sultan I. Keyhüsrev'e kızını vermiş ve sonra sultanı desteklemiş, buna karşılık da cömertçe ödüllendirilmiştir. P. Wittek, özgün bir varsayımda bulunuyor. Buna göre, o islâmlığı kabul etmiş, üç oğlu ise —dönme "Abdullah"ın çocukları— Selçuklularda yüksek makamlarda bulunmuşlardır: Vezir Kara-

81 A. Wächter. Der Verfall des Grichenthums in Kleinasien im XIV Jahrhundert. Leipzig, 1903.

tay (adına yapılan medrese Konya'yı süslemektedir), Denizli'de yapılar kuran (1250) Emir Karasankor; Kemaleddin Karagaş.[82] Her üç kardeşteki "Kara" lakabı, önceki soyadlarının kökü olan Rumca "mavros" (kara) sözcüğünün çevirisini ortaya koyuyor.

Ama, Selçukluların hizmetine geçen Rumlar, bazan milliyetlerini de, dinlerini de koruyorlardı. Örneğin, Komninlerin ve Mavrozomların torunlarından birinin, "Âmiroğlu"nun üzerine, Konya'da, bir müslümanın, rumca olarak beceriksizce yazıt kazımış olduğu bir lahit yapılmıştır.[83]

Toprak sahibi, islâmlığı kabul ederek mülkünü koruyordu; resmen müslüman olan o, gene de, toprağı üzerinde yaşayan halkı kayırıyordu. Örneğin, Abdullah Mavrozom'un eski bölgesi Denizli'de, İbni Batûta'nın Küçük Asya'yı gezdiği 14. yüzyılda da, aşağılayıcı "Donuzlu" adlandırmasından anlaşıldığı gibi, domuzculukla uğraşan hıristiyanlar yaşıyordu.

Yerli hıristiyanların (Rumların) etkisi, çok eski tarihlerde içerden sızmıştı, feodalların evlerinde, köle cariyeler, odalıklar, maiyet görevlileri gibi hıristiyan hizmetliler vardı. Küçük Asya'nın her yanında, eski inancını koruyan ya da müslümanlaşan, "ortodoks" ya da "sapmacı" hıristiyanlar bulunuyordu. Bizans'ın zulmünden, hıristiyanlar, daima buraya kaçıyorlardı.

13. yüzyılda, Selçukluların uyrukları, müslümanlar ve hıristiyanlar, birbirinin inanışlarından etkilenerek barış içinde bir arada yaşıyorlardı.[84] Celâleddin'in Rumlara karşı kişisel tutumu ve eğinimi sayesinde güçlenen, mev-

82 Karatay vakfiyesinde ("Konya", 1936, no: 2, s. 123), yine medrese yaptırmış olan küçük kardeş Kemaleddin Rumtaş olarak adlandırılıyor; bkz: daha yukarıda s. 125.

83 P. Wittek. L'épitaphe d'un Comnène a konia. Byzantion, X, 505 - 515.

84 Bkz: F. Köprülü'de karşılıklı etkileşim örnekleri (Les origines de l'Empire Ottoman, ss. 70, 95, 97).

levilerin kamutanrıcı (panteizmi) dünya görüşleri de, ayrılıkları kaldırıyor, hıristiyanları ve müslümanları kendi aralarında yakınlaştırıyordu.[85] Coğrafyacı Yakut'un bildirdiği gibi, Konya'da, müslümanlar, "ilahi" Platon'un mezarına derin sevgi ve saygı gösteriyorlardı. Oysa bu, piskopos İkoni Amfilokiya'nın (4. yüzyıl) mezarı, müslümanlarca "değişikliğe uğratılan" bir hıristiyan tapınağıydı.[86]

Küçük Asya'da müslüman kültürü elverişsiz temeller üzerine katmanlaşmıştır; Küçük Asya'da islamdan hıristiyanlığa doğru bir köprü atılmıştı.

Küçük Asya'da, çağdaş Türk müslüman halkı, eski dinin, hıristiyanlığın anılarını, karmaşık biçimde henüz sürdürmektedir. Konya ilindeki gezilerim sırasında, sık sık duyduğuma göre, köylerdeki kadınlar (en tutucu öge), ekmek hazırlarken, üzerinde istavroz çıkarma kalıntısı bir hareket yapıyorlardı.[87]

Celâleddin'in ailesi, şaşırtıcı bir örnek oluşturmaktadır. Eşler ve çocukların bakıcıları, tümüyle Rum kadınlardı. Kira Hatun (Celâleddin'in eşi), Kiraga Hatun (Sultan Veled'in eşi) vb.. Ev çevresinin etkisiyle, mevleviler, çocuklarına, kuşkusuz bu kapsamda kızlarına da, Rumca lakaplar veriyorlardı. Celâleddin'in kızının lakabı, Efendipulo'dur.[88] Celâleddin'in torunu Çelebi Âmir Arif'-

85 F. W. Hasluck. Christianity and Islam under the Sultans. Oxford, 1929, pp. 370 - 378; hıristiyanlarla mevleviler arasında karşılıklı ilişkiler konusunda, bkz: s. 56, 85 - 87, 290. V. D. Smirnov (Les vers dits "Seldjoks" et le christianisme turc. Actes du onzième Congres international des orientalistes. Troisiéme section, I. Paris, 1989, pp. 143 - 157). Sultan Veled'in "Rebâbname" adlı Türkçe şiirlerinde, yeni dönemin ilk yüzyıllarının gnostik "bilircilik, irfaniye, ç." öğretilerinin, Küçük Asya'da da yaygın olan maniheyciliğin yansıdığını tahmin etmektedir.

86 F. W. Hasluck, op. cit., pp. 17, 363 - 364, 373.

87 Küçük Asya Türk halkının ikili inancı üzerine malzeme, benim yayımlanmamış özel makalemde toplanmıştır.

88 Ev halkının ve en başta eşinin Celâleddin'e hitabı olan Rumca "efendi" (bey) sözcüğü Türklere, en azından, 13. yüzyılda geçmiştir.

in kızının adı, sonraları Osmanlı döneminde de sık rastlanan bir ad, Despina'dır.[89]

Konya yakınında, Sille'de, Bilge Platon[90] adına bir Rum manastırı vardı, ve Celâleddin Rumi, yaşlı ve saygın bir adam olan manastır başrahibine büyük sevgi besliyordu.[91] Aflâki'nin anlattığına göre, Celâleddin Rumi, bir ara, onun yanında kırk gün geçirmişti; Celâleddin'in ardılları da —oğlu Sultan Veled ve Âmir Arif— manastırı, severek ziyaret ediyor ve hıristiyan rahiplerle görüşüyorlardı.

Bu çevreye, Rum körinançlarınm sızmış olması da şaşırtıcı değildir. Örneğin, Celâleddin'in eşi, büyük bir ilgiyle, su perilerine inanıyordu. Aflâki'nin Ilgın'daki bir ırmakta "su beyi" bulunduğunu söylediği biliniyor. Türkler, onun her yıl, bir hayvanı ya da insanı aldığını ve boğduktan sonra, su yüzeyine attığını savunmaktadırlar. Bunu bilen Kira Hatun, (sık sık su tedavisine giden) Celâleddin'e, daha dikkatli olmasını öğütlüyordu. Ama, kocakarı masallarıyla alay eden Celâleddin, üzerinde "feracesiyle", başında sarığıyla, ırmağa atılmış ve gözden yitmişti. O anda, Kira Hatun, çadırın önünde, saçları başından ayaklarına dek uzanmış çirkin bir hayalet görmüştü; yüzü insan yüzüydü, ayaklarıysa ayı pençelerine benziyordu. Bu, işlenmiş günahlar için bağışlanma dileyen su perisiydi.[92]

Şaman Türkler, eskiden beri, su perilerine inanıyorlardı; daha 7 - 8. yüzyıllarda, Orhon yazıtlarında değinilen "yersub" ("toprak su") perileri, dağlarda ve kaynakların yanında yaşıyordu. Ama bunlar, dişi cins varlıklardı; 15. yüzyıl Çağatay şairi Atai bile, henüz "sukızların-

89 Despina "bayan" demektir.

90 Aflâki, II, 67 - 68.

91 J. H. Mordtmann. Um das Mousoleum des Molla Hunkiar in Konia. Jahrbuch der Asiatischen Kunst, Bd. II, pp. 197.

92 Aflâki, II, 110.

dan" (sukızı) sözetmektedir.[93]

15. yüzyılda Türkiye'de bulunmuş olan Gédoyn, anılarında, her yıl 12 Ağustosta, (Hios adasındaki) Karagöz gölünden çıkarak bir delikanlıyı alıp götüren "kocakarıyla" ilgili notlar yazmıştır.[94] Bugün de, Küçük Asya'da (Şebinkarahisar'da), yarısı kız, yarısı balık su kızları üzerine masallar sürmektedir.[95] Ahmed Vefik Paşa'nın atasözleri derlemelerinde, "deniz melikesi gibi"[96] deyimine rastlanıyor.

Ama, Türklerin haremlerine giren Rum kadınlar da, erkek cinsi su perileri üzerine tasavvurlar aktarabiliyorlardı.[97]

Türk'ü aşağılayan, Türklere karşı olan Celâleddin'e, büyük mutasavvıfa yakınlığıyla böbürlenen mevleviler arasında, hıristiyan (Rum) kadınlarıyla evlenmeler, Küçük Asya'da alışılmış durumdu. Ama, feodallar, eski yaşam biçimlerini terk ettiklerine ve Bizans'ta yaşandığı gibi yaşamak istediklerine göre, yüksek tabaka arasında da, böyle evlenmeler sık görülüyordu.

Tahta çıkmadan önce, sürgün ya da konuk olarak Bizans'ta bulunan Selçuklular, doğallıkla, Konya'ya hıristiyan - rum kültürüyle beslenmiş olarak dönüyorlardı. Orada, "barbarı" kendine bağlamak için, siyasal düşüncelerle, Bizans İmparatorları, bunlara kızlarını, bacılarını veriyorlardı. Öte yandan, hıristiyan toprakları üzerine yürüyüşleri sırasında, çevrede gördüklerinin alımma

93 Materialı po sredneaziatsko turyetskoy literature. Zapiski kollegii vostokovedov, t. II, str. 265.

94 A. Borre. Journal et correspondance de Gédoyn Le Turc (1623 - 1625), Paris, 1909, pp. 149 - 150.

95 Vl. Gordlevskiy. İz osmanskoy demonologii, M., 1914, str. 38. (Otdelnıy ottisk iz "Etnografiçeskovo obozreniya", kn. CI - CII).

96 A. Vefik Paşa. Atalar Sözü, İstanbul, s. a., s. 132.

97 Bununla birlikte Kazan Tatarlarında da hem "su babası" hem de "su iyesi" vardır. (bkz: K. Nasirov. Poverya i primeti kazanskih tatar. Zapiski Russkovo geografiçeskovo obşcestva, t. VI, 1880, str. 244). Ama bu inanışlar, olasıdır ki, Ruslardan alınmıştır.

kapılan Selçuklular, hıristiyan kadınlarla evleniyor, bazan, candan dostları olabilen Rumları, kendilerine çekiyorlardı.

Daha, Haçlı seferleri zamanında, Selçukluların sarayları, Avrupalı hıristiyan kadınlar görmüştü. Örneğin, Sultan I. Kılıçarslan (12. yüzyıl başı), şövalye Raymond'un bacısı İzabella ile evlenmişti.[98] Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bir karısı, Gürcü kraliçesi Rusudan'ın kızı Tamara'ydı, (Gürcü Hatun). Gürcü Hatun'dan, oğlu, geleceğin sultanı II. Alaaddin Keykubad doğmuştu. Gürcü Hatun'dan başka o, bir de papazın kızıyla evliydi. Ermeni Kir Barta'nın kızı da, karısı olmuştu, vb..

Daha geç dönemde ise, anayurt kökeninden kopmuş Selçukluların din değiştirdikleri de oluyordu. 15. yüzyılda, Makedonya'da, Selçukluların soyundan geldiğine inanan bir hıristiyan aile yaşıyordu. Bunlar, Bizans İmparatoru VIII. Mihail'in yanında geçici sığınak bulan (1259 y.) Sultan II. İzzeddin Keykavus'un torunlarıydı.[99]

Konya çevresindeki surların yapımını bitiren, dindar müslüman Sultan I. Alaaddin Keykubad, surların üzerine, kentte korunduğu anlaşılan beyaz mermer heykeller[100] yerleştirmişti. O, antik kültürü anlamış gibidir. Heykellerin yüzleri, sonradan meydana geldiği gibi, henüz parçalanmış değildi.

Böylece, Selçukluların dış görünüşü değişmektedir. Selçuklularda hıristiyan ("gâvur") eğinimleri belirgin olarak dış yüze yansıyınca, din adamları çevresi, onlara karşı kampanya başlatıyor ve dinden dönenleri yıkıyordu.[101]

98 Verslagen en Mededeelingen d. K. Akademie von Wetenschappen (Amsterdam), 1893, p. 133 (gönderme, Fr. Sarre'des alınmıştır).

99 Bkz: Echos d'Orient, 1934 (not P. Wittek'indir).

100 Yazıcıoğlu Ali, III, 258.

101 Ama, kuşkusuz, bunun tersi bir etki de meydana geliyordu; 1437 tarihli belgelerde görüldüğü gibi, Rum din adamları, "Türkiye'nin birçok noktalarında, inançsızların (yani müslüman Türklerin) giysisini taşıyor ve

Hıristiyan kadınlardan doğan ya da hıristiyan kadınlarla evlenen Selçuklular, dıştan islâmda görünüyorlardı. Ama, bunlar, gizliden, Batı'nın, Bizans'ın etkisine kapılmış hıristiyanlardı, ya da dünürleri Halife Nasiridinillah'ın Doğu etkisine kapılarak bir başka aşırılıktan, ismaillilerdendi.

Selçuklulara dostça duygular besleyen patrik Arseni, Sultan II. İzzeddin Keykavus'un gizli hıristiyan olduğunu savlıyordu. Ve patriğe karşı düşmanların sesleri yükselince, Nikifor Grigora'nın anlatımıyla, bu "gâvurun hitabı, onun için güçlü bir silah olabilecekti, çünkü, hıristiyan ana babanın oğlu sultan Azatin, kutsal vaftiz suyuyla yıkanmıştı, sultan ve Türklerin önderi olunca, o, dinsel ayinleri gizlice gözetecek ve hıristiyanların geleneklerini açık olarak uygulayacak, İstanbul'da ise, kutsal ikonolara saygı gösterecekti.[102]

Doğallıkla, dinsel hoşgörü, selçukluların ayırıcı özelliği oluyordu; hiç değilse, onlar, yobazlıktan uzaktılar. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Gürcü prensesiyle (Tamara) evlendiği zaman, Konya'ya hıristiyan papazları gelmişlerdi. Ama, Gürcü kızının islâmlığı benimsemesi olgusu doğunca, maiyeti hapsedilmişti. Bu "çember", müslümanlar için, belli ki, hoş değildi. İbni Bîbî, evlenmeler konusunda susmaktadır; buna ilişkin bilgiler hıristiyan tarihçilerde (Bar-Hebrey'de) bulunuyor.[103] Burada belirtelim, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev (Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın oğlu), kısa süre sonra dinsizleşmiştir; o, belge ve buyrukları sarhoş kafa ile imzalıyordu. İbni Bîbî de, onun babasının dindarlığını överek göklere çıkarırken, anlaşılan, islâmın buyruklarına aykırı davranan tan-

onların dilinde konuşuyordu", bkz: R. M. Dawkins. Modern Greek in Asia Minor. Cambridge, 1916, p. 1, not. 1.

102 Nikifor Grigora, str. 90.

103 Halil Edhem, Kayseriye Şehri, ss. 75 - 76, not. 3.

rıtanımaz oğulu anımsamaktadır.

Güçten düşme döneminde, Selçuklular, şiiliğe eğilim gösteriyorlardı, ama Selçukluların Ali soyundan geldiği yolunda kurnazca, tumturaklı arayışlar kuşkusuz saçmadır.[104]

Ve —yazgının mantıklı, yasal cilvesidir ki— sondan bir önceki Selçuklu III. Alaaddin Keykubad'ın üçüncü kuşaktan yeğeni, dervişliğe, belki, şiiliğe eğilimli Simavne kadısıoğlu Bedreddin,[105] yüz yıl sonra, I. Mehmed'e karşı Asya ve Avrupa Türkiye'sinde yayılan bir başkaldırıyı gerçekleştirmiştir.

Ve Boveli keşiş Vintsenti'nin (13. yüzyıl ortasında ölmüştür) yazdığı gibi yalnızca sultanlar değil, devletin yüksek sanlıları emirler de hıristiyanlara yakınlık duyuyordu; besbelli ki, emirler arasında, önceki dinine eğlimini henüz koruyan (yerli hıristiyan vb.) dönmeler de vardı; sözkonusu keşiş, bir emirden söz ederken, onun Fransızca ve Almanca konuştuğunu anlatıyor.

Hilmi Ziya Ülken (şimdi İstanbul Üniversitesi felsefe profesörü), "Selçukluların Gerileme Döneminde Konya"[106] adlı makalesinde, kentin dinsel yönelimlerini çözümlüyor. Onun kanısına göre, Oğuz gelenekleri, yerini İran etkisine terk ederek artık yok olmuştur; ama o, üst tabaka sözkonusu olduğunda, büyük abartmalara başvurmakta, halkın alt tabakası sözkonusu olduğunda ise, değerlendirmeye önem vermemektedir.

İdeoloji açısından halkı gözden geçirirken, o, üç akım saptamaktadır.

Sarayda, Büyük Selçukluların veziri Nizam ül Mülk tarafından çok eskiden büyülenmiş feodallar arasında İran akımı egemendi. İran kültürü hayranı, Orta Asya'-

104 Fr. Babinger, op. cit., pp. 73 - 74.
105 Fr. Babinger, op cit., p. 21.
106 "Mihrab" dergisi, 1924, no: 17 - 18.

dan gelme Celâleddin, dinsel ayinleri yaygınlaştırarak saraya İran müziğini de sokmuştu. Moğol döneminde, İran ideolojisinin sözcüsü vezir Muineddin Pervane'ydi. İran'ın yeniden doğuşunu düşlüyordu ve bu yüzden, Moğolların yönetimini, başlangıçta istekle kabul etmişti.

Medreselerde, Arap, ortodoks akımı temsilcileri vardı; bunlar, sarayda barınma olanağı bulan sufiliğe nefretle bakıyorlardı. Böylece, sufiler ile hocalar arasında, eskiden beri, ayrılık pekişmiştir.[107]

Halkın düşüncesi ise, tekkelerden, Abdulkadir Geylani'nin, Ahmed Rufai'nin basit, safyürekli tekkelerinden, yani dervişlerden besleniyordu; halk, açıklama gereksinmelerine, onlarda karşılık buluyordu. Tekkeler, saraya (İranlı sufilere) ve bir dereceye kadar, anlaşılmaz dille konuşan hocaların yerleştiği medreselere karşı, düşmanca yapılanmıştı.

Hilmi Ziya, islâmdan, islâmın içinde savaşım veren dinsel akımlardan sözettiğine göre, ilginç olan düzenlemesi, zayıf kalmaktadır. Çünkü o, Küçük Asya halkının dinsel inanışlarının karmaşık kompleksini susarak geçiştirmektedir. Ve açıktır ki, sünni dindarlığın kalesi, Selçukluların başkenti Konya değildi; başlıca medreseler Kayseri'de yoğunlaşmıştı.

Kısaca, Küçük Asya'da, müslümanlık akideleri zayıftı, hafif bir müslümanlık zarıyla kaplı sünni karşıtı propaganda, halkta, eskiden beri aralarında babaların koşturduğu Oğuz Türklerinde, müslüman ya da hıristiyan yerli yaşayanlarda, daima canlı bir yankı bulunuyordu. Sünniliği yavaş yavaş parçalayan bütün bu dervişler, batmiler, Selçuklular döneminde, Küçük Asya'da, özgürce dolaşıyorlardı. Selçukluların yıkılmasından sonra ise, arkalarında kalan ve her zaman islamın yıldırıp derinlere

107 Vl. Gordlevskiy. Jitiye Sadreddina Konyevi, str. 540.

ittiği, müslümanlığa karşıt eylemler gizleyen şiirler, Küçük Asya'da başlarını dikmişlerdir. Moğol saldırısı, onlara, Küçük Asya yolunu açmıştı, peygamberin ve "dine bağlı halifelerin" yandaşları, yani sünniler de şaşırıp bundan rahatsız olmuşlardı.[108]

Bölük pörçük olmasına karşın, Selçuklular döneminde, toplumun dinsel yaşamının yüzeysel bir denemesi, Selçukluların dinsel fanatizmi konusundaki yargıların ne denli abartılmış olduğunu göstermektedir.

Bu yargılar, 15. yüzyılda İstanbul'u fetheden müslüman Türklere karşı, ruhları, düşmanca yapılanmış olan Avrupa kaynaklarından çıkmaktadır.

Batı Avrupalı Haçlı tarihçileri, Batı Avrupa'nın Ön Asya'ya kararlı ekonomik eğinimlerini haklı göstermeye çalışıyorlardı.

Küçük Asya'da devlet kuran Selçuklular, üzerinde sav sahibi oldukları toprakları koparan ya da işgal eden Avrupa'dan gelme yabancılara, kuşkusuz, nefretle bakıyorlardı. Latinyanlarla Selçuklular arasında, Bizans mülkleri yüzünden kavga sürüyordu. Ama burada, dinsel çelişkiler değil, yalnızca yayılmacılık düşüncesinde iki yağmacı isteklinin arasındaki karşıtlıklar çatışıyordu; ve savaş var olduğu sürece, her iki taraf **à la guerre comme à la guerre** (her şeye katlanarak) davranıyorlardı. Kimin çıkarına uygunsa, o, dinsel ayrılıkları anımsatarak savaş ateşini körüklüyordu. Ama, barış sağlanır sağlanmaz, hıristiyanlıkla islâmlık arasındaki karşıtlıklar da sönüyordu. Hıristiyan köylüler, kalabalıklar halinde Selçuklulara kaçıyorlardı; bu hıristiyanlar, besbelli ki, müslümanların "boyunduruğu altında" daha iyi yaşıyorlardı. Ama, bir İspanyol gezginin Suriye'de kaydettiğine göre, müslüman köylüler de, hıristiyan prenslerin yanında yaşamı

108 Aflâki, II, 322 - 323.

yeğliyorlardı. Müslüman yönetim (Küçük Asya'da) ve hıristiyan yönetim (Suriye'de), ellerinde bulunan topraklarda, her şeyin yolunda gitmesiyle ilgiliydiler. Onlar için önemli olan, toprağın işlenmesi ve vergilerin sağlam ve zamanında gelmesiydi, bunların hangi yöntemlerle toplandığı ise, onlar için fark etmiyordu.

Ve Küçük Asya Selçuklu devletinin savaşçı islâmın bir ileri karakolu olduğu görüşü de, kesinlikle reddedilmelidir.

SONSÖZ

OĞUZLARCA GEÇİLEN YOLUN AŞAMALARI

OĞUZLARCA geçilen yolun aşamaları, Rum Selçuklularının tarihinde, onların devlet yönetiminde, yaşantı biçiminde, toplumsal ve özel yaşamında etkinlikle yansımıştır.

Selçuklular üzerinde ilk, erken iz, Türklerin ve Moğolların Moğolistan'da bir yerlerde birlikte yaşadıkları sırada, Moğollardan kalmıştır. Oğuz boylarının askersel örgütlenmesi, toprak ayrıcalıkları, göçebe feodalizmi konusunda, bu örgütlenmeden doğan önkoşullar, Moğol aktarmalarını dile getirmektedir. Moğollar, 13. yüzyılda, Orta Asya'yı yengiyle geçip Küçük Asya'ya ulaştıkları zaman, Selçuklu devleti, Moğolların, Moğol fetihçilerin et-

kisini (yönetimin örgütlenmesi, gelirlerin düzgün akışını sağlayan genel valilik), deneyimiyle ikinci kez yaşamıştır.

Oğuzlar Küçük Asya yolu üzerindeki Horasan'da, İran kültürünün güçlü etkisine uğramışlardı. Büyük Selçuklu devleti, İranlıların yönetimi altında yaratılmıştı. Büyük Selçukluların veziri, bozkırlara kent yaşamı yatkınlıklarını aşılıyordu. Nizam-ül-Mülk'ün "Yönetim Kitabı"nı ("Siyasetname") örnek alan Rum Selçukluları, Küçük Asya'da, Sasani düzenlemelerini yürürlüğe koydular. İktidarın tanrısal kökenli olduğu düşüncesi, onları, Horasan'dayken hayran etmiş ve büyülemişti. Sarayın parıltısı ve görkemliliği, saray törenleri, yönetim, divanlar, malikâne, sultanın halk önünde günah çıkartması, tüm bunları, Selçuklular, Sasanilerden seve seve aktarmışlardır.

İran kültürüne kapılan, yalnızca, feodalların üst tabakası değildi, köylülük de bu etkiyi denemiş, yaşamıştı. Küçük Asya'ya, türlü dinsel öğretiler getiren şiiliğe eğilimli, ruhça, sünniliğe karşıt yapılanmış dervişlerin akışı, köylü kitleleri üzerinde etkili oluyordu, ve propaganda, daha başarılı yürüdüğü ölçüde, dilini unutmuş ve müslümanlaşmış yerli halk da, Bizans'tan geçme toplumsal, dinsel zulmü protesto ediyordu.

Ama, Oğuzlar, Küçük Asya'da da, eski göreneklerini sürdürmüşlerdir. Dedelerinin geleneklerini ("şölen", büyük av, vb.) gözeten sultanlar da, törelerin büyüsü altında bulunuyorlardı.

Küçük Asya'da, Selçuklular, sağlamca oturmuş toplumsal ve siyasal düzenlemeler buldular. Bizans'ın topraklarını fetheden Selçuklular, onların devlet düzenini de almışlardı. Selçukluların iç yaşamının incelenmesinde, Bizans'ın izleri ortaya çıkmaktadır.

Sönen Bizans'ın yerine, Avrupa'dan Latinyanlar geliyordu. Ama, Selçuklularla Haçlılar arasındaki bu savaşım, dinsel olmaktan çok, ekonomik özellik taşıyordu.

İki taraf, Bizans'ın toprak kalıtı üzerinde, birbirinin savını yok etmeye çalışıyordu.

Ama Selçuklular, düşmanlarından da, yaşantı ve kurumlaşma öğeleri almışlardır. Selçuklular, insanlara, önyargısız, dinsel körinançların üzerinde bakmayı, çok önceden öğrenmişlerdi. Onlar, belki dolaysız olarak, ama daha büyük olasılıkla vasallar —Küçük Ermenistan kralları— aracılığıyla Batı Avrupa etkisine kapılmışlardır. Selçukluların Küçük Asya feodalizmi, en azından, feodalizmin dış yüzü (san terimleri), bu komşuluğu yansıtmıştır.

Selçuklular dönemi, dinsel inanışları, zamanın ve halkların alacalı karmaşasını dile getirmektedir. Dervişler tarafından (Rufai tarikatınca vb.) 20. yüzyıla değin getirilen eski şamanizm, alt tabakada genellikle yaygın şiilik, İran ve hıristiyan yansımaları vb., tüm bunlar, resmî dinin, sünni islâmın fonu üzerinde tutunuyordu.

Ne var ki, devletin toplumsal temeli sağlam değildi. Devlet, yalnızca kendisini düşünüyor, feodalların haraç ve vergilerini yatırmaları ve asker sağlamalarıyla ilgileniyordu; feodalların keyfiliğine bırakılmış köylülük ise batkınlaşıyordu; zulüm ve hukuksuzluk egemendi. Köylüler ile feodallar arasında sınıf savaşımı keskinleşiyordu; köylülük, feodallara karşı başkaldırıyordu. Yönetimin otoritesi düşmüştü; devlet aygıtı sarsılmıştı, ve güçlü dış darbe (13. yüzyılda Moğol saldırısı), Selçukluların kaçınılmaz duruma gelen yıkılışını hızlandırmıştır.

13. yüzyıl boyunca büyüyen yeni bir toplumsal güç —ahi dinsel topluluğu— toplumsal yeniden düzenleme yaratmaya çalışıyordu. Ahilerin yönetimindeki zanaat örgütleri, feodallara karşı başkaldırmışlardı. Moğol saldırısından sonra, feodallar, merkezi yönetimin vasiliğinden ve sultan karşısındaki yükümlülüklerden bağımsızlaşmışlardır; ama köylülük, onlardan yüz çevirince ve tarım

sarsılınca, feodalların altındaki zemin kaymış ve onların yerini zanaatçıların koruyucuları ahiler almıştır.

Ama, Rum Selçuklularının ardılları, onların toprak larının ve kültürlerinin kalıtçıları Osmanlı sultanları, darbelerin etkisinden kendini kurtararak Küçük Asya'da feodal sistemi yeniden kurdular. Ahiler ezilmiştir, ve eski düzen, Türkiye'de 20. yüzyıla değin tutunmuştur.

Osmanlılar, Selçuklular döneminin yönetim biçimini ve yöntemlerini aldıklarına göre, açıktır ki, Rum Selçuklularının incelenmesi, yalnızca Osmanlı devleti feodal döneminin temel siyasal - ekonomik çizgilerinin değil, saray yaşantısı, yönetim yapısı vb. ayrıntılar dahil, Küçük Asya çağdaş tarihinin kavranması için[1] büyük önem taşımaktadır.

[1] Kuşkusuz, F. Köprülü'nün çalışmalarının da gösterdiği gibi (örneğin, krş. onun sözleri "Bizans Müesseselerinin Tesiri", s. 181), inceleme yüzyılların derinlerine uzanmalı ve Türk halklarının islâm öncesi tarihini, Küçük Asya Moğollarının tarihini vb. kapsamalıdır.

EK

RUM SELÇUKLULARININ KRONOLOJİK TABLOSU[1]

HİCRİ 470 - 707 — İS 1077 - 1307

Hicri Yıl	İS Yıl	
470	1077	Süleyman, Kutılmış'ın[2] oğlu
479 - 485	1086 - 1092	Erk aralığı
485	1092	I. Daud Kılıçarslan Süleyman'ın[3] oğlu
500 (?)	1107	I. Melikşah, I. Kılıçarslan'ın oğlu
510	1116	I. Rükneddin[4] Mesud, I. Kılıçarslan'ın oğlu
551	1156	II. İzzeddin Kılıçarslan, Mesud'un[5] oğlu
584	1188	Devletin paylara ayrılması : 1. Rükneddin Süleymanşah (Tokat'ta). 2. Nasireddin Barkiyarukşah (Niksar'da) 3. Muhiseddin Tuğrulşah (Elbistan'da, Erzurum'da ve Bayburt'ta). 4. Nureddin Sultanşah (Kayseri'de). 5. II. Kutbeddin Melikşah (Sivas'ta ve Aksaray'da). 6. Muizeddin Kaysarşah (Malatya'da). 7. Sancarşah (Ereğli'de). 8. Arslanşah (Niğde'de).

1 E. Zembaur'un (Manuel de généalogie et de cronologie pour l'histoire de Islam. Hanover, 1927) tablosu esas alınmıştır. Ayraç içindeki tarihler S. Len - Pul'un Türkçe çevirisinden (Halil Etem. Düveli İslâmiye, İstanbul, 1927).

2 Suriye Selçukluları hanedanı kurucusu Tutuş tarafından yenilgiye uğratılınca, intihar etmiştir: bir diğer versiyona göre çarpışmada öldürülmüştür.

3 Musul yakınındaki çarpışmada Habur ırmağında boğulmuştur.

4 Ya da, İzzeddin.

5 Devleti çocukları arasında paylaştırdıktan sonra, yaşamının son yıllarını dolaşarak geçirdi; sonunda Konya'daki küçük oğlunun yanına yerleşti ve h. 588 yılında öldü.

		9. Nizameddin Argunşah (Amasya'da).
		10. Muhieddin Argunşah[6] (Ankara'da).
		11. Gıyaseddin Keyhüsrev (Konya'da ve Burgulu'da).[7]
		12. İsmeddin Geuher-hatun[8] (Kayseri'de).
588	1192	I. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Kılıçarslan'ın oğlu
592[9]	1196	II. Rükneddin Süleymanşah, II. Kılıçarslan'ın oğlu[10]
600	1204	III. İzzeddin Kılıçarslan, Süleymanşah'ın[11] oğlu
601	1205	I. Gıyaseddin Keyhüsrev (ikinci kez)[12]
607	1210	I. İzzeddin Keykavus, I. Keyhüsrev'in oğlu[13]
616	1219	I. Alaaddin Keykubad, I. Keyhüsrev'in oğlu[14]
634	1236	II. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. Keykubad'ın[15] oğlu
644 - 646	1245 - 1248	Üç kardeşin hükümdarlığı, II. Keyhüsrev'in oğulları
646 - 647	(1219)	II. İzzeddin Keykavus (ayrı olarak)
(647)	1248 - 1249	II. Keykavus, kardeşi IV. Rukneddin Kılıçarslanla birlikte

6 Daha 1201 - 1202 yıllarında onun adına sikkeler basılmıştı, bkz: P. Wittek, Zur Geschichte Angoras im Mittelalter, p. 341.

7 Herhalde (İsparta'nın kuzeyindeki) Uluborlu. — Cl. Huart (Epigraphie Arabe, p. 55, not. 1) burayı, Gerede ve Kastamonu arasında gösteriyordu.

8 Bu Selçuklu prensesinin adına yazıtta rastlanmaktadır.

9 Konya'da basılan sikkede.

10 Ankara'yı işgal ederek kardeşi Mesud'u öldürdükten beş gün sonra öldü.

11 P. Wittek'in düşüncesine göre, belki, kendisine "pay" olarak belirlenen Tokat'a da varamadan ölmüştür. Tokat'ın bağışlanması, daha geç dönemde, Osmanlı devrinde de devlete karşı suç işleyenler için hapishane bulunan Tokat'a sürgün amacıyla bir hüsnütabir işaretidir.

12 İznik İmparatoru Fedor Laskaris'le Honas yakınındaki çarpışmada öldürülmüştür.

13 Viranşehir'de (Bolu ili) veremden ölmüştür.

14 Oğlu tarafından zehirlenmiştir.

15 Füc'eten ölmüştür (erkan tarafından öldürülmüştür?).

647 - 655	1249 - 1257	II. Keykavus[16] kardeşleri IV. Rükneddin Kılıçarslan ve II. Keykubad'la birlikte[17]
663	1257 - 1265 (1264)	IV. Rükneddin Kılıçarslan[18]
655 - 663	1264 - 65	III. Gıyaseddin Keyhüsrev[19]
681 (682)	1282 - 1283	II. Gıyaseddin Mesud, II. Keykavus'un[20] oğlu
683 (?)	1284	III. Alaaddin Keykubad, Feramerz'in oğlu
683	1284	II. Gıyaseddin Mesud (ikinci kez)
693	1293	III. Alaaddin Keykubad (ikinci kez)
692	1294	II. Gıyaseddin Mesud (üçüncü kez)
700	1300	III. Alaaddin Keykubad (üçüncü kez)[21]
702	1302	II. Gıyaseddin Mesud (dördüncü kez)[22]
704[23]	1304	III. Alaaddin Keykubad (dördüncü kez)
707	1307	III. Gıyaseddin Mesud (?), III. Keykubad'ın oğlu[24]

16 Yurtsuz kaldıktan sonra Kırım'da ölmüştür.

17 Munke yolunda öldürülmüştür.

18 Zehir etkili olmayınca, Aksaray'da yay kirişiyle boğulmuştur.

19 Vezir Muineddin Pervane tarafından ikibuçuk yaşında tahta oturtulmuş, İlhanlı Ahmed'in buyruğuyla Erzincan'da öldürülmüştür.

20 Konya, aralıklarla 675 (1277) yılında Mısır ordularınca işgal edilmiştir; 676 (1278) yılında Yalancı - Siyavuş (II. Kaykavus'un oğlu) ortaya çıkmıştır.

21 Han Gazan'ın buyruğuyla öldürülmüştür.

22 Aşırı tahsisat istemleri sonucu zehirlenmiştir.

23 III. Keykubad üzerine makalenin (Encyclopédie de I'slam, II, 686) anonim yazarı (T. Hautsma?) Feridun bey'in ve Müneccimbaşı'nın hesaplarını kabul etmiyor.

24 Moğollar tarafından boğulmuştur.

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

Anadolu Selçuklu Devletinin oluşumu, Cumhuriyetin üzerinde inşa edildiği toplumsal yapının ilk biçimlenişiyle örtüşür. Türklerin ilk kültür biçimlerinin, Acem ve Arap kültürleriyle ayrı yönlerden karşılaştığı ve etkilendiği, Anadolu'da bulduğu farklı kültürlerle yeni bir sentez arayışına çekildiği zengin bir etkileşim, bu dönemin belirleyici özellikleri arasındadır. Dinlerin, dillerin, törelerin, mülkiyet, üretim ve ticaretin birbirini sürekli etkilediği yeni insan arayışının temelinde de, bu etkileşim ve kaynaşma gizlidir.

Buna karşın, bu dönemden bize ulaşan belge ve bilgilerin eksikliği, Anadolu Selçuklu Devletinin toplumsal yapısının tam ve doğru tahlilini güçleştirmektedir. Kavimler ve dinler arasındaki yakınlık ve uyuşmazlıkların, bu dönemi yorumlayan metinlerin özüne yansıması, doğal ki, sorunu nesnelliği içerisinde çözümleyecek günümüz tarihçisi için ayrı bir güçlük oluşturmuştur. Siyasal anlamda güncelliğini koruyan kimi konular da, yakın tarihteki araştırmaların nesnelliğini gölgeleyen etmenler arasında sayılabilir.

Gordlevski'nin Anadolu Selçuklu Devleti, Anadolu Selçukluları konusunda düzenli zengin bir materyal sunduğu gibi, bu konudaki çalışmalara, daha geniş ve daha nesnel yönüyle de katkıda bulunuyor.